

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SON VE YENİDEN BAŞLANGIÇ

L.N. Gumilëv

SON VE YENİDEN BAŞLANGIÇ L.N. Gumilëv

Rusçadan Çeviren
D. Ahsen BATUR

Selenge Yayınları
İstanbul - 2004

Selenge Yayınları No: 17
Tarih Serisi: 13

Dizgi-Sayfa Düzeni
Selahattin Uslucan

Tashih Redaksiyon
Yaşar Duru

Kapak
Nüans Ajans

Baskı-Cilt
Matsan

ISBN 975-8839-21-7

.ev Gumilev's Russian text copyright © by Natalie Gumilieva
Türkiyede Türkçe basım hakları © Selenge Yayınları'na aittir.

Selenge Yayınları
Ticarethane Sok. No: 41/24 Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel: 0.212 514 45 73 Fax: 0.212 511 09 35
www.selenge.com.tr
e-mail: selenge@selenge.com.tr

İÇİNDEKİLER

ETNOS: KENDİNE ÖZGÜLÜĞÜ VE ÖZELLİKLERİ

Biyosferdeki İnsan	9
Mozaik Antroposfer.....	10
Etnos, Topluluk değil midir?	14
Etnos, Irk değil midir?	15
Etnos, Popülasyon değil midir?	19
Gerçek ve Mantık	20
Süb-Etnoslar	22
Enerji Kaynakları	27
Normal tarih.....	29
Sistematik Analiz.....	31
Vazgeçilmez Şartlar.....	34
Canlı Organizma Enerjisi	37

PASSİONERLİK

Sonsuz Güç.....	41
Sistemde Alan	43
İçtepi Aynı- Amaçlar Farklı	44
Passionerliğin Dereceleri	47
İçtepi Oranları	50
Passionerliğin Bulaşıcılığı.....	53

ETNOGENEZ KIVILCIMLARI

Sosyal ve Etnik Tarih	57
Etnogenez Eğrisi.....	58
Slavyano-Got Varyantı.....	61
I.Yüzyılda Suriye Varyantı.....	65

Bizans Varyantı	69
Arabo-Soğdiyan Varyantı.....	75
Hint (Rajput) Varyantı	85
Tibet Varyantı	90
Hyung-nu Varyantı	96
T'ang (Tabgaç) Varyantı	101

AVRUPA'DA İSE..

Franklar	111
Fransızlar ve Almanlar	116
Vikingler	118
Feodal Devrim.....	120
İki Göstergeç	122

AKMATİK SAFHA

Sosyal İmperatif.....	125
Süb-passionerler	126
Davranış Kalıbının Değişimi	127
Aşırı Passioner Isınma.....	131
Yüzyıl Savaşları ve Etnogenez	138
Akıl ve Kalbin Tehevürü.....	145

ETNOGENEZ VE KÜLTÜROGENEZ

Etnogenezde Düşünce Alanı	151
Hellas	153
İran ve Turan	154
Tibet.....	156
Hindistan	157
Çin.....	161
Üç Parametre	166
Görünmeyen Bağlar.....	170
Salığa Tapanlar	173
İşığa Tapanlar	174
Catharlar.....	178
Zındıklar.....	183
Şeyh'ül Cebel.....	186
Sınırlı Yadsıma.....	190

PASSİONER KIRILMA

Kırılma Mekanizması	193
Çekya'da Passioner Kırılma.....	196
Almanya'da Passioner Kırılma	202

Reformasyon- Kırılma Göstergesi	203
İngiltere’de Passioner Kırılma	206
İtalya’da Passioner Kırılma	213
Fransa’da Passioner Kırılma	216
Kırılma Safhasında İnancın Rolü	217
Bizans’da Passioner Kırılma	218

SÜPER-ETNOS BOYUTUNDAKİ TEMASLAR

Süper-etnoslarda Polarizasyon	221
Amerika’da	223
Avrupa’da	228
Sibirya ve Alaska’da	229
Polinezya ve Afrika’da	231
Unutulmuş Mazi	232
Haçlılar	238
Nil Sahilindeki Kıpçaklar	240
Sayda Trajedisi	241
Felakete Giden Yol	244
Etnik Alan Hipotezi	247
Bir Prensip Olarak Diyakronikler	249

MEDENİYETİN ALTIN SONBAHARI

Çöküşten “Yükseliş”e	255
Yükselişin Bedeli	257
Avrupa Sınırlarının Ötesinde	262
Asya’nın Kalbinde	264
Yükselişten Çöküşe Doğru	268
Tabiatın Fethi	270
Kızıldertililerle Hesaplaşma	273
Tabiatın İntikamı	275
Ve Her Zaman Böyleydi	278

KARANLIK BASTIRINCA

İmperatif Değişimi	283
Roma’da Obskürasyon Temsilcileri	285
Süb-etnos Süper-etnosa Karşı	287
İmparatorluk Ebedi Şehre Karşı	290
İran’ın Sönüşü	295
Kaybedilmiş “Cennet”in Geri Dönüşü	303
Hülyaların Sonu	306

GİZLİ GÜÇLER

Etnik Rejenerasyon	309
Otokontrol.....	310
Kurtuluş İsteği.....	315
Sonun Arkasından.....	318

ETNO-TARİHSEL ADLAR SÖZLÜĞÜ	323
-----------------------------------	-----

KAYNAKÇA.....	331
---------------	-----

KİTAPTA GEÇEN BAZI ÖZEL TERİMLER	343
--	-----

ETNOS: KENDİNE ÖZGÜLÜĞÜ VE ÖZELLİKLERİ

Biyosferdeki İnsan

Şöyle bir soru soralım: Bu mesele neden bize ilginç geliyor? Halbuki öylesine toplanmış herhangi bir bilgi insanın kafasını kurcalamıyor, dikkatini dahi çekmiyor. Bir şeyi öğreniyor ve onun için enerji sarfediyorsak, onun neye yaradığını da bilmemiz gerekir. Sanırım cevabı basit.

İnsanlığın yeryüzündeki var oluş süresi, 30-50 bin yıl gibi gerçekten kısa bir süredir. Ama buna rağmen, onun üzerinde G. Vernadsky'nin küçük ölçekli bir jeolojik devrime eşit tuttuğu sathî devrimler gerçekleştirmiştir. Fakat bu devrimlerin sayısı oldukça fazladır. Memeliler türüne girenlerden hangisi, üzerinde yaşadığı yeryüzünü böylesine kötü bir yönde değiştirebilmiştir?

Bu konu, çağdaşlarımız için aktüeldir, ama özellikle torunlarımız için aktüel olacaktır. Çünkü eğer bugün bütün yeryüzünü sarmalayan ve tüm düşünen insanlar tarafından bir numaralı problem olarak kabul edilen sebepleri ortadan kaldırmakta acele etmezsek, o takdirde nasıl olsa biyosfer ve oradaki tüm canlılar yok olacağına göre kocaya varmanın, evlenmenin, çocuk doğurmanın bir anlamı kalmaz. Mamafih, problemi kavramak için onun tarihini gözden geçirmek gerekir.

İnsan, biyolojik bir varlık olarak, Homo ailesine mensuptur. Bu aile yeryüzünde gezinmeye başladığında, yeterinden fazla farklı türleri vardı. Kesin bir dille ifade edecek olursak, sanırım insan diyemeyeceğimiz bu Homo ailesi, gerçekte pitekanthrop ve neanderthallerdi.

Peki o halde neden Homo sapiens türü yeryüzünün her yerine yayılarak, onu üzerinde yaşadığı Oykümenaya çevirdi? İnsan, neyin hesabına her yere yayılabildi? Halbuki tüm hayvanlar, her bir tür için belirlenmiş şartlarda yaşamaktadırlar. Örneğin kurt, bir bozkır hayvanıdır. Bozkırda veya saklanabileceği fundalıklarda yaşar, fakat kesif ormanlarda kurda rastlanmaz; ayı ise, bir orman hayvanıdır ve bozkırda yapacağı bir şey yoktur. Ya peki beyaz ayı? O da ayıgillere mensup başka bir tür. Nasıl insan neanderthallere mensupsa, o da bugünkü orman bozayısı türüne dahil edilecek kadar üçüncü kuşak dedesinden oldukça uzaklaşmıştır. Beyaz ayı, fok ve balıkla karnını doyurarak, kutup ağızlarında yaşamaya alışmıştır. Ama sadece ağaçlarda yaşayan ve meyvelerle beslenme yetisini geliştirmiş olan Himalaya ayısı da vardır.

Demek ki hayvanlar, diğer bölgelere saçılabilmek ve değişik çevre şartlarında yaşayabilmek için tür sınırının dışında bir evrim geçirmektedirler. İnsan ise, aynı tür sınırları içinde kalmıştır. Bugün yeryüzünde yaşayan tüm insanlar, aynı türe mensupturlar, ama yine de kutuplardan tropik bölgelere kadar yayılmışlardır. Sadece kuru bölgelerde değil, yüksek dağlarda, rutubetli yerlerde, Kuzey ormanlarında ve tropik ormanlarda, elhasıl çevreye uyum sağlamaya elverişli her yerde yaşamaktadırlar.

Aslına bakarsanız, insan, sadece teknoloji sayesinde zafer kazanmış değildir. Paleolit çağda teknoloji henüz gelişmiş değildi. Demek ki insanın kendisini diğer canlılardan ayıran hem sosyal, hem de tabii özel bir kabiliyetinin olduğunu kabul etmek gerekir. Biz bu kabiliyeti yüksek elastikiyet, hatta adaptasyonun tekrarı durumundaki readaptasyon özelliği şeklinde niteleyebiliriz. Peki bu hareketlilik neyin hesabına?

Mozaik Antroposfer

Dikkatimizi bir konuya teksif edelim. Antroposfer, mozaik bir yapıya sahiptir¹ ve dolayısıyla onu “etnosfer” diye adlandırmak daha doğru olur. *Antroposfer*, basit bir şekilde halklar, bazen milletler ve bazen de etnoslar dediğimiz topluluklarca bölüşülmektedir. “Halk”,

1 Rozinsky Ya.Ya., Levin M. G. *Osnovi antropologii*. M., 1955, s. 252-255.

pek uygun bir terim değil; çünkü oldukça polisemantik. “Millet” terimi ise, genellikle ancak kapitalist ve sosyalist formasyonlar için kullanılabilir ve bu formasyonlardan önce onun var olmadığı kabul edilir. Terimler üzerinde tartışmayacağız. Fakat “etnos” terimi, ademoğullarının farklı topluluklara ayrıldıklarını belirlemek için oldukça uygun bir kelimedir.²

Meseleyi irdelemeye kalktığımızda, hiçbir problem yok gibi görünüyor. Her şey son derece basit. Alman'ı var, Fransız'ı var, İngiliz'i ve İtalyan'ı var. Bunların birbirinden farkı ne? Elbette bir fark var, ama bu farkın ne olduğu meselesi ele alındığında, cevabını bulmak hayli zor görünüyor.

Tabi ki bir Etnoğrafya Enstitüsü var ve hatta bu meselenin karmaşıklığı henüz aydınlığa kavuşturulmadan kurulmuştu. Herkes değişik halkların bulunduğunu ve onları incelemenin gerekli olduğunu bilir. Fakat bilim de gelişmektedir. Daha önce bilinen birçok şeyi şimdi açıklamak gerekiyor. Çünkü en kolay çözüm bir kenara atılmıştı. Bilindiği gibi insan, sosyal bir canlıdır. Bugüne kadar kimse buna itiraz etmeye yeltenmemiştir. Ama acaba insanların tüm ilişkilerinin kendi içinde sadece sosyal kategorilere ayrıldığı doğru mudur?³ İnsanlar etnoslara taksim olundukları için, etnoğraflar bunu dahi sosyal bir olay olarak görüyorlar.

Bu görüş, ilk bakışta inandırıcı ve mantıklı görünüyor. İyi de, sosyal ilişkiler derken neyi kastediyoruz? Klasik Marksizm, bize insanın müstahsil gücün gelişmesine paralel olarak gelişme kaydettiğini öğretir. Doğrudur. İnsan, başlangıçta ilkel toplumsal formasyonlarda yaşıyordu, daha sonraları kölecilik, feodal ve kapitalist formasyonlar ortaya çıktı.. Ama biz, başka bir şeyden, etnosların gelişminden bahsediyoruz. Peki acaba bu formasyon taksiminde etnik

2 Gumilev L. N. O termine “etnos” /Doklady otdelenij i komissij Geografiheskogo ob’jestva SSSR. L., 1967, Vyp. 3, str. 3-17.

3 Tokarev S. A. *Problema tipov etničeskix obščnostey / Voprosy filosofii*. 1964. ! 2; Agayev A. G. *Narodnost kak sotsialnaya obščnost’/age.*, 1965, no. 2; Kozlov V. I. *O ponyatii etničeskoy obščnosti/Sov. etnografiq.* 1967. ! 2; Andrianov G. V. *Problemi formirovaniya narodnostey i natsii v stranax afriki/Voprosy istorii*. 1967. ! 9; Bromley Yu. V. *K karakteristike ponyatiya “etnos”/Rasy i narody*. M. 1971. ! 2; aynı yazar. *Etnos i etnografiya*. M., 1973, s. 122-123.

ayrışmanın yeri var mıdır? Bir Fransız, bir İngiliz, bir Selçuklu, bir Çinli, bir Moğol ve bir Rus dahi feodal olabilir.⁴

Kalede yaşayanlar, köleler ve ücretli çalışanlar için de aynı şey geçerlidir.

Kısacası, insanın sosyo-ekonomik kişiliği, etnik kişiliğini yadır-gamaktadır. Peki bu demek midir ki, Fransızlar, Çinliler, Persler yoktur; aralarındaki fark aldaticıdır; sadece feodaller ve kale sakin-leri, burjuva ve ücretli işçiler vardır ve de kalan diğerleri mevcut de-ğildir? Eğer öyle ise, o zaman Etnoğrafya Enstitüsüne ne gerek var? Hatta etnoğrafyanın bizzat kendisine? Ama her halükârda etnoğraf-ya gereklidir.

Peki, nedir bu etnos? Bir etnosdan diğerine ne gibi geçitler var-dır? Ya peki etnos arasındaki farklar nelerdir? Kimileri hiçbir farkın olmadığını söylüyorlar. Pasaporta ne yazılmışsa doğru imiş. İyi de, pasaporta uygun olan her şeyi yazabiliriz. Atıyorum, mesela her in-sanın pasaportuna Malezyalı diye yazabiliriz, ama bundan onun Ma-lezyalı olduğu anlamı çıkmaz.

Bir de sosyo-lengüist işaret var. “Bütün insanlar herhangi bir dil-de konuşur, - demişti bana Bilimler Akademisi muhabir üyesi A. A. Freiman, - dolayısıyla Fransızca konuşanlar Fransız, İngilizce konu-şanlar İngiliz, Farsça konuşanlar Farsdır ve hakeza..” “Pekala, - de-dim kendisine, - benim anam çocukluğunda altı yaşına kadar Fran-sızca konuşmuş, Rusçayı ise daha sonra okula başlayıp, sokaklarda kız arkadaşlarıyla oyun oynarken öğrenmiş. Demek o günlerden sonra Fransız değil, Rus olmuştur. Peki bu durumda altı yaşına ka-dar Fransız mıydı?”

“Bu kişisel bir durum,” diye cevap verdi akedemi üyesi alelacele.

“Pekala, - dedim, - İrlandalılar 200 yıl boyunca kendi dillerini unutarak İngilizce konuştular, ama sonra isyan edip İngiltere'den koptular ve bu ayrılış için hem kendilerinin, hem de başkalarının kanını dökmekten çekinmediler. Eğer “dili esas alarak” hüküm ve-rirsek, bu iki yüz yıl boyunca onlar gerçekten İngiliz miydiler?”

4 Gumilev L. N. *O sootnoşenii prirodi i obşçevstva soglasno dannim istori-çeskoy geografii i etnologii/ Vest. IGU. 1970. ! 24, str. 39-49. Aynı görüşe Yu. V. Bromley de katılmaktadır. (Bkz. Bromley Yu. V. *Oçerki te-orii etnosa. M., 1983, s. 175-176).**

Cümle âlem bilir ki, değişik etnoslar vardır. Fransızlar, Almanlar, Papualar, Masailer, Hellenler, Persler birer etnosdur. Peki buna ne buyrulur diye sorduğumda mâkul bir cevap yoktu. Doğrusu, ben de hemen bir cevap veremezdim. Eğer hemen cevap verebilseydim, bu küçük bir makale olur, ben de kitap okuyucusun merakını gideremezdim.

Başka bir soru soralım: Etnos meselesinin pratik bir anlamı var mıdır? Günlük hayatımızda birbirimize karışmayız. Farzedelim, bir İngiliz bilim adamı yanımıza çıkıp gelirse, ister Rusçayı bizim konuştuğumuzdan farklı bir şekilde konuşsun, isterse değişik bir elbise giysin, hemen onun da tıpkı bizim gibi farklı bir insan olduğunu görürüz. Fakat bu dış farklar ortadan kalkınca, etnik mensubiyetin anlamıyla ilgili bir şüphe ortaya çıkacaktır. Farzedelim, bulunduğumuz tramvaya dört kişi bindi. Hepsinin giysileri aynı. Hepsi de eşit şekilde güzel Rusça konuşuyor vs. Diyelim, biri Rus, diğerleri Kafkaslı, Tatar ve Pribaltıklı bir Latış. Bunlar arasında bir fark var mı, yok mu? Sanırım onların aynı olmadıkları herkesin malumudur. “Ne yani? - diye itirazda bulundu bir defasında muarızlarımdan birisi.- Eğer o tramvayda sert bir milli tartışma yaşanmazsa, kimse onların genel olarak birbirinden farklı insanlar olduğunu anlayamaz.” “Hayır, - dedim, - burada hiçbir millî çatışma falan söz konusu değil. Sadece sıradan bir olay, bu insanların farklı tepki, farklı davranış kalıpları sergilemelerine yol açabilir.” Diyelim, tramvaya küfelik bir sarhoş bindi ve sağa sola sataşmaya başladı. Ne olur dersiniz? Sanırım Rus olanı alttan alıp “Hadi hemşerim, enselenmeden çek git,” der; Kafkaslı olanı, büyük bir ihtimalle, sarhoşun yakasını toplar ve belki de bir iki tane geçirir. Tatar olanı, muhtemelen bir kenara çekilip, dalaşmama-yı tercih eder. Batılı olanı da hemen polise koşmaya çalışır.

Demek ki, görüldüğü gibi, değişik etnosların davranış kalıpları daima birbirinden az veya çok farklıdır; ama bu farklar, içinde bulunduğumuz hayat şartlarında çoğu kez ortadan kalkar ve bazen tedricî surette yok olur gider.

Leningrad civarında bol miktarda Fin kabileleri yaşamaktadır: Kareller, Onega yakınlarında Vepsler ve Çuhon (Beyaz gözlü Çud)lar. Dış görünüşleri itibariyle Ruslar'dan farklı değiller ve Rusçayı güzel konuşurlar. Karel veya Veps Liteyniy'a gittiğinde onu tanıyamazsın. Ama doğdukları köylere gittiklerinde etnik farklar zorlanmadan kendini gösterir.

Peki bu neye benzer? Sorumuzu soralım: Hava ne renktir? Oda da havanın rengi görünmez, çünkü oda içindeki hava nispeten azdır, ama pencereden mavi gökyüzüne baktığınızda havanın renginin ne olduğunu görürsünüz. Burada da böyledir: Etnik özellik, bireysel durumlardan ziyade, büyük kitlelerde daha iyi algılanır ve kavranır. Bununla birlikte etnik kalıp, bazen bireysel hallerde de tezahür eder.

Etnos, Topluluk Değil midir?

Bu sosyal da neyin nesi? Bu, “toplum”, “toplumsal” diye çevrilen Latince “socium” kelimesidir ve tüm Batı Avrupa dillerinde gerek insanî ve gerekse hayvansal yapılanma şekillerine atıfta bulunulduğunda bu anlamıyla kullanılır; ama Sovyet biliminde “sosyal” kavramının sadece insan toplumu için kullanılması genel kabul görmüştür. Hayvan kolektiflerini tanımlamak için ise, birbirine “gıda zinciriyle” bağlı bazı hayvan ve bitki türlerinin kombinasyonu anlamında “topluluk” (soobşçestvo/association) kelimesi kullanılır. Gelişimin sosyal şekli sadece insana özgü olduğu için, böyle bir taksim doğrudur. Bu gelişim kendi kendine oluşur ve progresivdir; helezonik bir ilerleme kaydeder ve teknolojinin gelişmesiyle, sarfedilen emek oranıyla bağlantılıdır. Halbuki hayvanlarda teknoloji ve emek yoktur. Acaba etnos da bir fenomen olarak hayvanlar gibi midir, değil midir? Bazı Moskovalı muarızlarımla bu konuda tartışmıştım. Onlar, etnosun sosyal bir olay olduğunu iddia ediyorlardı. Bense bunun nasıl olduğunu soruyordum. Yoksa etnos kendi kendine, helezonik bir şekilde gelişmektedir ve üretim araçlarının gelişimiyle tek yönlü bir bağlantıya mı sahiptir? Acaba herhangi bir etnos insanda tekamülün başlamasıyla birlikte var mıydı? Yoksa tarihî zamanın başlangıcından itibaren de olsa, etnosları gösteren böyle bir harita mı vardır? Hiçbiri yok! Bir zamanlar Sarmatlar vardı, artık yoklar; onların yerine Kıpçak (Kuman)lar gelmişti, onlar da yoklar.

Etnoslardan bahsederken hep “dili geçmiş zaman” kullanırız. Demek ki, etnoslarda herhangi bir helezonik gelişme yokmuş. Eğer “sosyal” kelimesini bizim Marksist kafamıza göre kullanırsak, bununla üretimle bağlantılı olan kolektif hayat şeklini düşünmek zorundayız. Peki insanda sosyal olmayan kolektifler var mıdır? Kolektifler toplumdan başka ve onun dışında mıdır? Marks, bu konu-

da yeterince kesin ve açık şeyler anlatmıştır. O, toplumu Almanca *Gesellschaft* kelimesiyle karşılıyor, ama toplumun dışında ilkel kolektifleri de ayırıyor ve onlara *Gemeinwesen* adını veriyor. (Gemein - ; Rusçada böyle bir kelime yok, ama manası anlaşılıyor). Marks, insanın maddi üretime geçmesinden önce var olan ilkel kolektifleri ise, toplumun ortaya çıkışının öncülleri kabul ediyor.

İlk oluşumlar, ilk kolektifler, Homo sapiens türünün gerçek anlamda müstahsil güce sahip olmayan bireyleridir ve kimse tek başına yaşayamayacağı için kolektif yani gruplar halinde yaşıyorlardı. Tabi ki bu grup taksimi toplumun ortaya çıkışıyla birlikte ortadan kalkmamış, aksine kademeli olarak gelişerek, bizim etnoslar dediğimiz bütünlükleri meydana getirmiştir.

Etnos, Irk Değil midir?

Arslanlarda takım, kurtlarda sürü, tırnaklılarda küme ne ise, insanlarda da etnos odur. Homo sapiens türünün ve hem sosyal teşekküllerden ve hem de ırkların oluşumunda rol oynayan saf biyolojik özelliklerden farklı bireylerinin var oluş şekli budur.

V. P. Alekseyeff'e göre altı ırk vardır.⁵ Değişik ırklara mensup insanlar, dış görünüşleri ve psikofiziksel özellikleriyle birbirlerinden oldukça farklıdır. Irk, insan türünün nispeten sabit biyolojik özellikleriyle oluşur, ama burada ırkın hiçbir zaman insanların genel hayat tarzları ve bir arada yaşama özellikleriyle ilgisi olmadığını altının çizilmesi önemlidir. Irklar, anatomik diyebileceğimiz saf dış işaretlere göre birbirlerinden ayrılırlar. Bu işaretler, tür oluşumunun biyolojik sürecinde muhtemelen herhangi bir rol oynamaktadırlar, ama insanların hayat tarzları, çalışma şekilleri, yükselişleri ve ölümleri konusunda ırkî özelliklerin herhangi bir rolü yoktur.

Irkların yeryüzünde nasıl dağıldıklarını ve bunun biyosferin kaderinde ne ifade ettiğini görelim.

Antropolojik bulgulara göre beyaz ırkın yani Avrupaî denilen ırkın en eski temsilcileri Avrupada ortaya çıkmış ve oradan Orta ve Merkezî Asya'ya, Kuzey Tibet'e yayılmış ve en sonunda Hindukuş üzerinden dolanarak Hindistan'a geçmiş ve ülkenin kuzey kısmını

5 Alekseyev V. P. *V poiskax predkov*. M., 1972.

ele geçirmişlerdir. Hatta onlar uzun bir zamandan beri Afrika'nın ve Arabistan Yarımadası'nın kuzey kesiminde de yaşamışlardır. Günümüzde ise bu ırkın temsilcileri Atlantik Okyanusu'nu aşarak Kuzey Amerika'nın büyük bir kesimine, Güney Amerika'nın, Avustralya'nın ve Güney Afrika'nın önemli bir kısmına yerleştiler. Tüm bunlar, yapılan göçlerin sonuçlarıdır.

Tuhaftır ama, zenciler hep tropikal şerit sakinlerini oluşturmaktadırlar ve bu yüzden de derilerine siyah bir renk veren melaninin onların tropik güneş ışınlarından yanmasını engellediği var sayılır. Peki yaz mevsiminde havalar ısındığında biz hangi renk elbise giyebiliriz, siyah mı, beyaz mı? Siyah rengin güneş ışıklarını az da olsa geri ittiği bilinmektedir. Dolayısıyla zencilerin nispeten gölgelik yerlerde ortaya çıktıklarını var saymak gerekir.

Gerçekten de Üst Paleolit dönemde yaşayan Grimaldi yani siyahî ırk dediğimiz insanlara ait en eski kalıntılar Güney Fransa'da, Nis'de Grimaldi mağarasında bulunmuştu. Daha sonraları bu bölgenin tamamının Üst Paleolit dönemde geniş dudaklı, siyah derili ve şapka giymelerine gerek bırakmayacak kadar gür kıllı saçlı siyahîlerce meskun olduğu anlaşıldı. Bunlar, güçlü kuvvetli, uzun boylu, uzun bacaklı avcılardı ve iri otçulları avlıyorlardı. Peki bu insanlar Afrika'ya nasıl düştüler? Elbette tıpkı Avrupalılar'ın Amerika'ya gelişleri gibi, onlar da muhaceret sonucunda buraya geldiler. Üstelik de Güney Afrika, klasik olarak oldukça geç zamanda tanıdığımız Bantu zencileri tarafından iskan olunmuştu. Bantular'ın yayılması M.Ö. I. Yüzyıl ile M.S. I. Yüzyılda gerçekleşmiştir, yani ilk siyasî orman aşıcılar Julius Caesar'ın çağdaşlarıydılar. Athene'lerin ortadan kaybolduğu, Perikles dönemi unutulduğu, Mısır'ın koloni haline geldiği çok çok eski devirlerde, onlar Kongo ormanlarını, Doğu Afrika savanlarını yeni yeni işgal etmeye başlamışlar; güneyde büyük Zambezi nehrine doğru çıkıp, Limpolo nehrinin bulanık sularına ulaşmışlardı.

Peki onları buradan ne zaman atmışlardı? Anlaşılan Afrika onlardan önce boş değildi. Bunlar, yine geleneksel olarak "Koysan" dediğimiz güneyli ırka mensup olan üçüncü ırktır. (Koysanca da özel bir dil grubudur). Hottentolar ve Bushmenler, Koysan ırkına mensuplardır. Kaldı ki onlar zencilerden farklıdır; çünkü öncelikle derileri siyah değil, kahverengidir. Mongoloid çehrenin çizgilerini taşımaktadırlar. Göz kapakları güçlü bir değişim geçirmiştir. Hancerele-

ri başkacadır. Bizim gibi nefesi dışarı vererek değil, içeri çekerek konuşurlar. Yani zencilerden, Avrupalılardan ve Mongoloidlerden bariz bir şekilde farklıdır. Onları güney yarımkürenin herhangi bir eski ırkının bâkiyeleri kabul ediyorlar; ama sayıca çok az kaldıkları için etnik anlamda herhangi bir grubun temsilcisi değildirler.

Bushmanler ise, Bechuan zencileri tarafından Kalahari çölüne sürülen sessiz ve çekingen avcılardır. Orada geçmişlerini, zengin olmayan kültürlerini unutarak günlerini dolduruyorlar. Efsaneleri ve sanatları var, fakat henüz rudimenter haldedir. Çünkü çölde hayat şartları öylesine ağırdır ki, kimse karnını doyurmaktan sanatla uğraşacak halde değildir.

Kap Eşiği'nde yaşayan Hottentolar (Hollandalılar'ın bu kabilelere verdikleri isim), inanılmayacak derecede haydutlukla şöret yapmışlardır; tacirlere rehberlik ederler ve iri turnaklı hayvanları- öküzleri çok severler. Rahibin birisi Hristiyanlığa kazandırdığı Hottento'ya "Günah nedir biliyor musun?" diye sorduğunda aldığı cevap şu olur: "Biliyorum, Zulular'ın benim öküzlerimi alıp götürmeleridir." "Peki sevap nedir?" – "Benim Zulular'dan öküzlerimi geri almamdır." Hollandalılar'ın çıkıp gelişine kadar onların yaşantısı işte böyleydi.

Hottentolar, Hollandalılar'la kolayca anlaştılar; onlara rehberlik, tercümanlık yaptılar ve çiftliklerinde ırgatları oldular. İngilizler Kap Eşiği'ni ele geçirip, Hollandalılar'ı oradan atınca, Hottentolar bu defa da İngilizler'le anlaştılar, fakat şu anda oranın "en fazla galeyan içinde bulunan unsurları" onlardır. Hottentolar, Bushmenler'e benzemezler. Gerçi ırkî özellikler her iki grupta da aynıdır, fakat tıpkı İspanyolların davranış açısından Finler'e çok az benzemeleri gibi, birbirlerine benzerlikleri oldukça azdır.

Dördüncü ırk olan Avustralyalılar da yine oldukça eski bir ırktır. Onların Avustralya'ya nasıl geldikleri bilinmiyor, ama çok uzun zamandır orada yaşıyorlar. Avrupalilerin gelişine kadar (yani Avrupalılar tarafından istila edilinceye kadar) Avustralya halkı farklı diller konuşan ve gerçekten gelenekleri ve törenleri farklı olan pek çok küçük kabilelerden oluşuyordu. Dahası, bu kabileler mümkün olduğunca birbirlerinden uzak yaşamayı tercih ederlerdi, çünkü komşularından düşmanlıktan başka bir şey beklemezlerdi.

Alabildiğince dağınık ve ilkel bir yaşantıları vardı; ama uzun ömürlüydüler. Çünkü Avustralya'nın istisnâ ölçüde sıhhatli bir iklimi

mi vardır. (Orada büyük bir yara bizdeki turnak çiziginden daha çabuk iyileşir.)

Şu halde, Avustralyalılar özel bir ırktır. Hiç kimseye benzemezler. Ne zencilere, ne Avrupalılara, ne de Moğollar'a. Onlar sadece kendilerine benzerler. Derilerinin siyahlığının yanı sıra gür sakallı, dalgalı saçlı, geniş omuzlu ve istisnâ derecede hızlı tepkili insanlardır. Anlatan kişinin doğru söylediğinden şüphe etmemekle birlikte, pek inanamadığım bir hikayeye göre, yerli Avustralyalılara filimler bize gösterilenden iki misli hızla gösteriliyormuş. Çünkü eğer bize gösterilen hızla seyredilerse, o zaman kareler arasında boşluklar görüyorlarmış. Onların daha ileride bahsedeceğimiz başka özellikleri de var.

Bu tecrit edilmiş kıtanın tek ırkı, muhtemelen buraya Hindistan'dan deniz yoluyla gelmiştir. Çünkü yakın akrabaları Güney Hindistan'ın Dekkan eyaletinde yaşamaktadırlar ve değişik etnik gruplar arasında en büyükleridir.

Beşinci ırk Mongoloidler, en kalabalık ırktır. Bir dizi alt ırklara bölünürler: Sibiryâ Mongoloidleri, Kuzey Çinliler, Güney Çinliler, Malaylılar, Tibetliler; fakat bu alt ırkların hiçbirisi kendi başına bir etnos teşkil etmez.

Gelişen, kendi kültürünü kuran, imkanlarını genişleten her etnosun iki veya daha fazla ırk tipinden teşekkül ettiği kolaylıkla farkedilebilir. Ben, tek ırktan gelen herhangi bir etnos tanımıyorum. Her ne kadar bu durumda olanlar şu anda tek tip ırk teşkil ediyorlarsa da, bu, çok uzun süreli ve negatif bir ayıklamanın sonucudur. Fakat başlangıçta onlar da daima iki ve daha fazla unsurdan teşekkül ediyorlardı. Altıncı ve sonuncu ırk olan Amerikanoidler bunlardandır. Amerikanoidler bugün tundralardan Terra del Fuego'ya kadar tüm Amerika'da yaşamaktadırlar. (Eskimolar, göç ederek gelen halklardır). O kadar fazla dil konuşulur ki, bunları burada bir bir saymak mümkün değil. Artık pek çok ölü dil muhafaza edilmektedir; çünkü dilleri yazıya geçirildiği halde kendileri tarihten silinen kabileler vardır.

Amerikanoidler, her ne kadar birinci derece tek bir ırka mensup iseler de, karakterleri, kültür birikimleri ve hayat tarzları itibariyle gerçekten birbirlerinden farklıdırlar.

Bir başka deyişle, Homo sapiens türünün tevzi edildiği ırklar, ele aldığımız konuda herhangi bir sınıflandırma gibi sadece bir yardım-

cı unsur vazifesi gören ve hiç bir şekilde etnik fenomenin özelliklerini yansıtmayan indî biyolojik adlandırmalardır.

Bununla birlikte önemli bir hususu belirtmek gerekir. Başta da söylediğim gibi, bu ırklar türlere nispetle istikrarlıdır. Homo sapiens türünün – kromanyon insanın (ki bizler de kromanyon insanlarız) Avrupa kıtasında 15 bin yıldır yaşadığını ve bu süre zarfında her ne kadar ırkların adları yer değiştirmişse de, hiçbir yeni türün ortaya çıkmadığını ve hiçbirinin de yok olmadığını biliyoruz.

Pigmeleri niye atladığımı mı soruyorsunuz? Çünkü onlar da zencidir. Sadece tropik ormanlarda çok kötü şartlarda yaşadıkları ve yetersiz beslendikleri için boyları kısalmıştır.

Sanırım böylece hepsini anlattık. Eğer ırk momenti etnosların oluşum ve gelişiminde önemli olsaydı, yani toplumla tabiat arasındaki etkileşim unsuru rolü oynasaydı, o zaman tarih diye bir şey olmaz, aksine önceden hazırlanmış haritalar olurdu.

Etnos, Popülasyon değil midir?

Nasıl etnosun ırkla alâkası yoksa, diğer biyolojik bireyler grubuyla, yani popülasyonla da alâkası yoktur. Popülasyon (biyoloji kitabından aktarıyorum), “kendi aralarında çiftleşebilen, aynı türe ait bireylerin oluşturduğu lokal grup”tur. Örneğin iki sinek sürüsü aynı odada uçuşuyorsa, hemen tek bir popülasyon oluşturur ve birbirleriyle kavga etmezler. Acaba etnoslar da böyle midir? Öncelikle, her ne kadar bir mecburiyet değilse de, etnoslar arasındaki kavgalar, haddinden fazla sık görülen bir olaydır. Popülasyonlar arasında ise kavga olamaz; çünkü hemen fareler gibi başka bir bölgeye kaçar, yahut sinekler gibi başka bir yere uçar ve kısa zamanda bir popülasyonun bünyesine karışırlar. Çiftleşme konusunda sınırlama tanımazlar ki, genetik bilim adamları hayvanlar için geçerli olan kurallarını buna dayandırmaktadırlar.

Halbuki etnoslarda evlilik konusunda daima sınırlama vardır. İki etnos aynı bölgede asırlarca ve hatta binlerce yıl yan yana yaşayabilirler. Birbirlerini ortadan kaldırdıkları gibi, sadece biri diğerini ortadan kaldıracaktır. Demek ki etnos, sosyal bir olay olmadığı gibi, biyolojik bir olay da değildir. İşte benim neden etnosu, kendisine adap-

te olan halkı besleyen çevreyle daima ilişki içinde bulunan coğrafi bir olay kabul ettiğimin izahı. Ama yeryüzü landşaftları farklı olduğu için, etnoslar da farklıdır.

Gerçek ve Mantık

Şu halde biz, etnosu incelerken, sanırım bu şekilde gözden geçirilmesi gereken bir tabiat olayını mercek altına yatırmış oluyoruz. Öbür türlü, bir sürü gerçeklerin incelenmesi sırasında iç mantıksızlıklar gibi halk bilimciliğinin anlamsızlaşmasına yol açacak bir sürü tezatlarla ulaşırdık.

Bilimde anahtar, kullanılan metod ve araştırma yöntemleridir. Peki acaba etnos dediğimiz şeyi nasıl belirleyeceğiz ve ifade ettiği önem ve anlamı nasıl anlayacağız? Sanırım sadece çağdaş kavram sistemleri ve inceleme yöntemlerini uygulayarak.

Eski Mısırlılar, kimin ne olduğunu belirlemek amacıyla zencileri siyah, Samileri beyaz, Libileri kestane rengi ve kendilerini de sarı renkle çiziyorlar; böylece muhtemelen resmi çizilen kişinin kim olduğunu anlıyorlardı. Bugün ise bizler, dört değil, haddinden fazla halk tanıyoruz ki, bunları çizmeye boya yetmez. Bundan başka artık biliyoruz ki, sözü edilen konuda renk önemsiz bir şeydir.

Yunanlılar ise meseleyi oldukça kolay bir şekilde halletmişlerdi: Hellenler “biz” kalanların hepsi “barbar”. “Biz” ve “bizden olmayanlar”; yani bizler ve yabancılar. Fakat Herodot, dokuz müzeyi aydınlatacak “dokuz ciltlik tarihini” yazmaya giriştiğinde, bu taksimin yeterli olmadığını farkedemedi ve Pers-Grek savaşlarını anlatırken, şöyle bir mantık yürüttü: Persler, elbette barbardır ve kendi hemşehrileri Atinalılar, İspartalılar, Thebesliler ve diğerleri ise Hellen'dir. İyi de, İskitler nereye yerleştirilecekti? Çünkü onlar ne Grek'di, ne de Pers. Ya peki Ethiopyalıları veya Garamantları (şu anda Tripolitanyanın güney kesimlerinde yaşayan Tibbu kabilesi) hangi gruba dahil edecekti? Çünkü onlar da Pers ve Grek değildi. Grek değilse barbardır. Ama bu tasnif açıkça yeterli değildi.

Daha sonraları Romalılar tüm dünyayı, yani kendilerinin tüm dünya kabul ettikleri yerleri fethedince, onlar da kelimenin aynı anlamını benimsediler: Romalı demek, Roma vatandaşı olan insan de-

mektir; ama diğerleri, ister eyaletlerde yaşayanlar (fethedilmiş barbarlar), ister henüz fethedilmemiş barbarlar olsunlar, illa da vahşi değillerse bile, Romalı da değillerdir. Bu kadar basit işte.

Büyük Halk Göçleri sırasında Roma İmparatorluğu yıkılınca, halkların bu şekilde taksim edilmesinin yürümeyeceği anlaşılmıştı. Çünkü tüm halklar birbirinden farklıydı ve kimse kimseye benzemiyordu. İşte, Orta Çağda insanların sosyo-kültürel yönden taksim edilmesi fikri ilk defa böyle doğmuştu. Bu görüşe göre tüm insanlar prensipte aynıdır; ama gerçek Tanrıya inananları vardır, inanmayanları vardır. Yani hakiki dine intisap edenler ve etmeyenler vardır. Hakiki din dedikleri de Avrupa'da Kotolisizm, Bizans'da ve Rusya'da Ortodoksluk, Yakın Doğuda İslam'dı vs. Diğerleri ise insanların bildiğimiz sosyal tabakalara ayrıldığını var sayıyorlardı. Bu yüzdendir ki Haçlılar yalnızca Türk şehzâdelerini baron ve dük ve sadece Türk sayıyorlar; Türklerse Haçlıları emîr ve bey olarak kabul ediyor, ama kâfir yani Frenk olarak görüyorlardı. Eğer bu emîrler, Eflatun gibi bir filosofun eserleriyle tanışmak zorunda kalırlarsa, onun sadece bir büyüücü olduğunu düşünüyorlardı. Çünkü her birinin kendi müneccimi vardı. Her şey yolunda görünüyordu. Böylesi bir “profesyonelce” (hatta sosyal!) ilave bir taksim, onlar için uygundu. Hatta fazlasıyla. İspanyollar Amerika'ya geldiklerinde, sosyal yönden iyi teşkilatlanmış devletlerle, yani Aztek, İnka ve Muisca'larla karşılaşınca, onları asilzâde olarak kabul ederek, her birine “don” ünvanı verdiler ve bunlar vaftiz olmamış olsalar bile, vergiden muaf tutarak, hepsini kılıç takmaya mecbur edip, öğrenim görmeleri için Salamanko'ya gönderdiler. Gerçi İnkalar ve Aztekler, İspanyol olmamışlardı, ama onlar buna göz yumuyorlardı. İspanyollar, yerli kızlarla evlendiler ve bol miktarda melez çocuk dünyaya getirdiler. Bu çocuklar İspanyolcanın, Katolikliğin yegâne kültür ve yegâne sosyal ilişki şekli olduğunu kabul ediyorlardı. Ülkedeki Anáhuac, Yeni İspanya; Chibcha da Yeni Grenada olmuştu vs. Fakat onlar bu spekülatif hata için XIX. Yüzyıl başlarında öyle bir bedel ödediler ki, katliamlar sırasında ölenlerin sayısı Napolyon'un bütün savaşlarında ölenlerden daha fazlaydı. Bunun sebebi, İspanyollar'ın üzerinde durulması gereken tabii süreç ve olayların yerine, kendilerine göre mantıklı olan, ama gerçeklerle hiç de bağdaşmayan eksik görüşlerini koymuş olmalarıydı.

Her ne kadar defalarca itiraz edeceğimiz bir hipotez olarak kabul etsek bile, etnosların güya şu veya bu sosyal olaydan ibaret ol-

duğu şeklindeki yaygın görüşü, ispat edilmemiş bir varsayım şeklinde kabul ediyoruz. Demek ki biz, meseleyi ortaya koyarken sosyal olayları gözden geçirmek zorundayız ve zaten konuyu ele alırken de onları göreceğiz. Ama bu, onların meselenin üstesinden geldiği anlamına gelmez.

Kendi düşünceme göre mesele, şu ana kadar muarızlarımla tartışmadığım için, bana çok basit gözükse bile, esasen oldukça karmaşıktır. Örneğin elektrik ışığını ele alalım. Kablo herhangi bir fabrikada yapılmıştır ve bir teknisyen, farzedelim bir üniversiteli işçi, kabloyu döşemiştir. Yapılan işi göz önünde bulundurursak, saygı duyulacak bir iş. Ama biliyor musunuz, eğer fizikî bir olay, yani elektrik enerjisi olmamış olsaydı, burada herhangi bir ışık da olmayacaktı. Elektrik olayını hiçbir zaman sosyal bir olay olarak göremeyiz. Burada tabii bir olayın ustalıkla yaratılan şartlar sayesinde sosyal bir işle bütünleşmesi söz konusudur ve biz bu bütünleşme vasıtasıyla tabiat olayını tespit edip, inceliyor ve ondan faydalanabiliyoruz. Etnoslar için de aynı şey geçerlidir.

Süb-etnoslar

Etnosun ikinci özelliği olan yapısı, her zaman için az veya çok karmaşıktır, ama ona sağlamlık kazandıran da bu karmaşıklığıdır. Çünkü bu karmaşıklığı sayesinde asırlarca ayakta kalmakta, sonra pörsüyüp, solmaktadır. Etnik yapı prensibini *süb-etnik grubun hiyerarşik koordinasyonu* olarak adlandırabiliriz. Süb-etnik [alt-etnik] gruptan maksat da, bir etnosun bünyesinde yer alan ve onun birliğini bozmayan taksonomik birimlerdir.

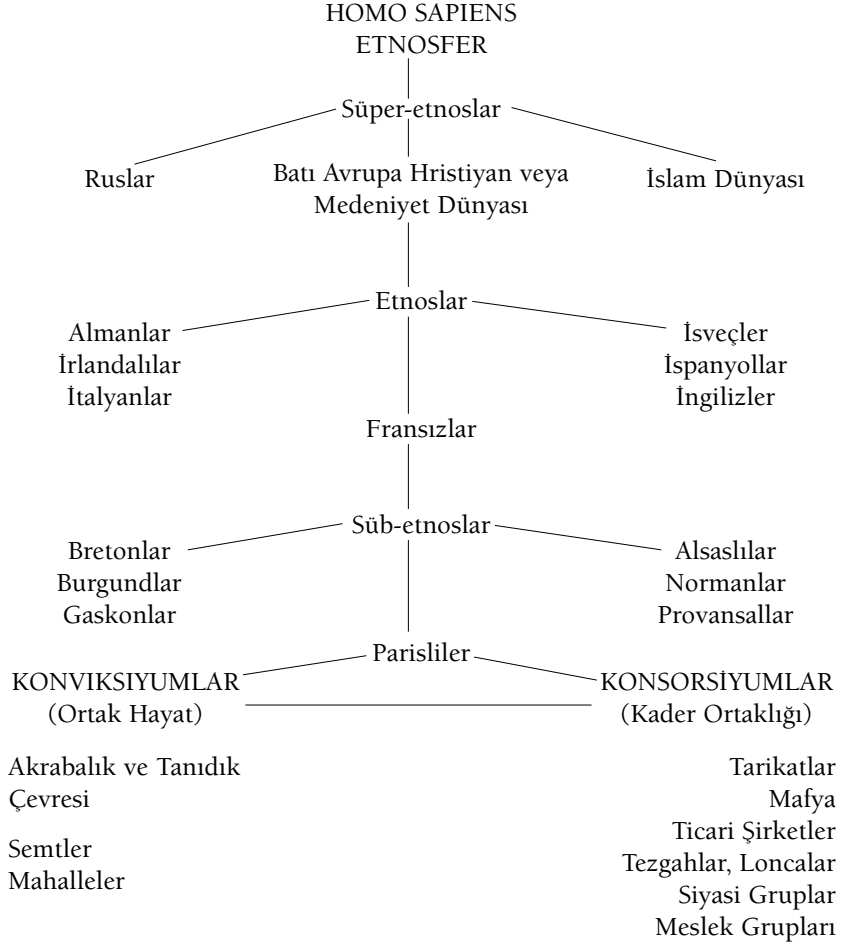
İlk bakışta, tarafımızdan formüle edilen tez, etnosun elementer bir bütünlük olarak var olduğu şeklindeki teklifimizle tezat teşkil etmektedir. Ama bir cismin moleküllerinin atomlardan, atomlarınsa proton, elektron, nötron vs. den meydana geldiğini, bunların şu veya bu oranda atom içinde yer aldığını hatırlayalım. Tüm bunlar yapı bağlarıyla ilgilidir. Bunu bir örnek ile açıklayalım.

Tver civarındaki bir Karel, köyünde kendini Karel olarak tanıtır; ama Moskova'ya okumaya geldiğinde Rus olarak takdim eder. Çünkü köyde Kareller'in Ruslar'la kıyaslanması önemlidir, fakat hayat

tarzı ve kültür farklarının ciddi ölçüde ortadan kalktığı şehirde bunun bir anlamı kalmaz. Fakat o kişi Karel değil de bir Tatarsa, şehre geldiğinde ben Rus'um diyemez. Çünkü din farklılığı onu etnoğrafik açıdan Rus'a benzemeyecek ölçüde ayırmıştır. Tatar'ın samimi olarak kendisini Rus diye tanıtmayı için yolunun Batı Avrupa'ya veya Çin'e düşmesi gerekir; fakat Yeni Gine'de halkın bildiği bir İngiliz veya Hollandalı olarak değil, Avrupalı bir kişi gibi görülecektir. Bu örnek, etnik tanımlama ve dolayısıyla demoğrafik istatistikler ve etnoğrafik haritalar için oldukça önemlidir. Bu sonuncuların teşkili için, meseleye bakış açısı konusunda mutlaka anlaşmalıyız. Öbür türlü, etnos yapısının unsurları olan süb-etnosları gerçek etnoslardan ayırdetmemiz mümkün olmayacaktır.

Şimdi etnosların koordinasyonu üzerine duralım. Örneğin, monolit etnosun en gözde örneklerinden olan Fransızlar (şek. 1), bünyelerinde Breton Keltlerini, Bask kökenli Gasconları, Allemanlar'ın torunları Lotaringienleri ve Roman grubunun bağımsız birimi Provonsalları barındırmaktadırlar. IX. Yüzyılda ilk defa ve resmî olarak Fransız etnik adı kayda geçirilirken yukarıda adları sayılan halklardan başka Burgundlar, Normanlar, Akvitanyalıları, Sovoier'ler, henüz vahid bir etnos değillerdi ve bin yıllık bir etnogenez sürecinden sonra, bugün *Fransız milleti* dediğimiz etnosu teşkil edebildiler. Ne var ki, kaynaşma süreci etnoğrafik özelliklerin ortadan kalkmasını sağlayamadı ve adları sayılan halklar, Fransızlar'ın etnik bütünlüğünü bozmayan mahalli eyalet özelliklerini muhafaza ettiler.

Bununla birlikte Fransızlar'da etnik entegrasyonun sonuçlarını gözlemlemekteyiz. Çünkü Reformasyon döneminde yaşanan olayların seyri, ayrışmanın ürünü olan Fransız Huguenotları XVII. Yüzyılda Fransa'yı terkedip gitmek zorunda bırakmıştı. Bunlar, hayatta kalmayı başarmalarına rağmen etnik mensubiyetlerini kaybettiler ve Alman zâdegânlarına, Hollanda burgherlerine, çoğunlukla da Güney Afrika'yı kolonileştiren boerlere dönüştüler. Fransız etnosu, bünyenin fazla bir unsuru olan Huguenotlar'dan kurtuldu ve onların yer almadığı mozaik, fakat sağlam bir millet haline geldi. (Bizim etnosa kendi kendini düzenleyen bir özellik atfetmemiz garip görünebilir, ama biyosenozlarda dahil tüm biyolojik sistemler aynı özelliğe sahiptir.) Etnos, tarihi gelişim içinde dinamiktir ve dolayısıyla her uzun soluklu tabii süreç gibi, varlığını sürdürebilmek için uygulanabilir sonuçları seçer. Diğerleri ise ayıklanır ve sönüp giderler.

Şekil 1- Fransa'da Etnosferik Yapı

Tüm canlı sistemler, yok olmaya karşı direnirler; dolayısıyla anti-entropiktirler ve elden geldiğince dış şartlara adapte olurlar. Fakat sadece teşekkül safhasında fazla mozaik olmayan etnosların yapıları dış darbelere karşı fazla dayanıklıdır. Örneğin Velikorusya XIV-XV. Yüzyıllarda, bazen zümrelere, - ama asla sınıflara değil, - bölünmüş olmakla birlikte kendi süb-etnik yapılanmasını tamamlamıştır.⁶ (Şe-

6 Tabii süreçten bahsederken “tamamlamıştır..” demiş isek de, bununla kastettiğimiz antropomorfizm değil, sadece alışılmışın dışında olan bir şeyin vukuudur. Örneğin “Nehir kendi yatağını açar ve mecrasını yapılındırır..”

Şekil 2- Rusya'da Etnosferik Yapı

kil 2). Güney uçlarında Kossaklar, kuzeyde ise Pomorlar ayrılmışlardır. Sonuçta Sibirya yerlileriyle kaynaşarak Sibiryalı alt-etnosları veya Çeldonları meydana getiren toprak kâşifleri de onlara katıldılar.

Kilisenin parçalanması da eski âyinciler gibi ana Rus kitlesinden ayrılan alt-etnik bir grubun doğuşuna yol açmıştır.

Zaman içinde bu alt-etnik gruplar bir ana etnos kitlesi oluşturdular, ama bu arada yenileri bünyeden koptu.

Bu süb-etnik oluşumların tanımlanması, gayr-ı hasmâne iç rekabet yoluyla etnik birliği sağlamlaştıır. Muhtemelen bu komplikasyon, etnik sistem mekanizmasının organik detayıdır ve etnik oluşum veya *etnogene*z sürecinde de bu şekilde tezahür eder.

Parçalanma aşamasında etnik sistemin basitleşmesi sırasında, alt-etnosların sayısı etnosun persistent yapısını gösterecek şekilde bire kadar düşer.

Peki, acaba alt-etnosların ortaya çıkış mekanizması nasıldır? Bu sorunun cevabını verebilmek için aşağıdaki konsorsiyum ve konviksiyumlar şeklinde yaptığımız sınıflandırmada yer alan taksonomik birimlerin sırasına bir göz atmak gerekir. Bu sınıflandırmada küçük kabilelere, klanlara, korporasyonlara, mahalli gruplara ve her çağdaki diğer topluluklara yer verilmesi uygundur.

Terimler konusunda anlaşıalım. *Konsorsiyum* (Lat. Sors- kader), aynı tarihî kaderin bir araya getirdiği insan topluluğudur. Dernekler, kooperatifler, tarikatlar, çeteler ve gelip geçici topluluklar bu taksimde yer alırlar. Bunlar çoğunlukla çöküp dağılırlar, ama bazen birkaç nesil boyunca hayatta kaldıkları da olur. İşte aynı hayat tarzı ve aile bağlarıyla birbirine bağlanan bu insan gruplarına biz *konviksiyum* diyoruz.

Konviksiyumlar, fazla dirençli değildirler. Egzogami yoluyla erirler ve irsî özellikleri karışır, yani tarihi çevrenin sert değişimine tâbi olurlar. Ayakta kalabilen konviksiyumlar ise alt-etnoslar içinde gelişirler. Yukarıda sözü edilen toprak kâşifleri - dayanıklı Sibiryalı kuşakları doğuran inatçı seyyahların konsorsiyumu,- ve Morozov Boyarinler, Popalar, Kossaklar, köylüler ve tacirlerin de aralarında yer aldığı eski âyinciler, yani eski dinî kuralların ve âyin şekillerinin bozulmasına karşı çıkan konsorsiyumlar bu gruptandır.

Bunlar, XVII. Yüzyılda, henüz dıştan gelen küçük gruplar sebebiyle parçalanmış değillerdi. Gerçi I. Peter zamanında ve ikinci kuşakta artık tecrit edilmiş gruplara dönüşmüşlerdi, ama XVIII. Yüzyıl sonlarında bile başkalarından farklı olarak kendi âyin şekillerini, geleneklerini ve giyim tarzlarını muhafaza ediyorlardı. Konsorsiyum konviksiyuma dönüşmüştü ve XIX. Yüzyılda sayıları 8 milyona ulaşan bu insanlar bir alt-etnos teşkil ediyorlardı, ama XX. Yüzyılda “erimeye başlamışlardı.”

Gerek toprak kâşifleri ve gerekse eski âyinciler, kendi etnoslarının bünyesinde kaldılar; ama İspanyol konkisdatorların ve İngiliz Puritanların torunları, Amerika'da etnik ayrışmanın sınırı sayılacak şekilde tamamen başka etnoslar oluşturdular. Sanırım en eski kabilelerin de bu şekilde, yalnızca çok uzun zamanlar önce oluştuğunu var saymak gerekiyor. Enerjik insanların tecrit edilmiş bir ortamda meydana getirdikleri ana konsorsiyum, bugün “kabile” dediğimiz etnosa dönüşmüştür.

Etnolojinin sınırı bu düzen boyutunda sona erer, ama hiyerarşik koordinasyon kuralı gerekli hallerde daha ileriki sınırlara kadar geçerliliğini korur. Aşağıda çevresine bağımlı bir insanı keşfedeceğiz. Bu, belki de büyük kişilerin biyografileri konusunda faydalı olacaktır.

Biz yine de düzenimizi bozmadan, insanın tüm biyografisini değil, fakat hayatının sadece bir epizodunu ele alacağız.

Enerji Kaynakları

Eşyanın tabiatındaki sonsuz bölünmenin, ele aldığımız konuda önemli bir yer tutan ve daha önce belirtilen boyutta bir bütünlüğün bulunması zorunluluğunu ortadan kaldırmadığını unutmamalıyız. Ayrıca, bilimin amacı dahi pratik sonuçlara ulaşmak, yani tabiatı, içinde yaşadığımız biyosferi insandan (!) kurtarmak olduğuna göre, yukarıda verilen etnos sıralamasında yer alan süper-etnik bütünlük daha da önemlidir.

Malumdur ki insan biyosferin bir parçasıdır. Peki şu *biyosfer* dediğimiz şey nedir? Biyosfer, sadece virüsleri ve mikroorganizmaları da içine alan tüm canlı yaratıkların biyo-kütlesi değildir. Aynı zamanda onların hayat faaliyetlerinin ürünü olan toprak, tortul kütleler, havadaki serbest oksijen, bizden çok çok önceleri ölen, ama hayatımızı sürdürmemiz için bize imkanlar sunan bitki ve hayvan cesetleri de biyosferi oluşturan unsurlardır. Tüm bunlar, bizi besleyen enerji kaynaklarıdır. V. I. Vernadsky'ye göre⁷ yeryüzünün ihtiyaç duyduğu maksimal enerji miktarı, güneş enerjisidir. Bu enerji, foto-

⁷ Vernadsky V. I. *Ximiçeskoye stroyenie biosferi Zemli i yeye okrujeniya*. M., 1965, s. 283.

sentez yoluyla bitkilere depolanır; bitkileri ise hayvanlar yer. Aynı güneş enerjisi meyvelere ve yeryüzünde yaşayan tüm canlı varlıkların kanlarına geçer. Bu enerjinin fazlası sıcak etkiler yapar, yani pek de uygun olmayan şartlar yaratır. Bize ihtiyacımız olandan fazlası değil, harcamaya alışmış olduğumuz miktarı gereklidir.

İkinci enerji türü, yeryüzündeki radyoaktif elementlerin parçalanmasının ortaya çıkardığı enerjidir. Bir zamanlar bu enerji çokmuş. Artık yavaş yavaş gezegenimizdeki radyo enerjisi azalmakta ve dünya ısınmaktadır. Gün gelip de bu elementler bütünüyle yok olduğunda, dünya ya infilak edecek, ya da tekrar bir kaya yığını haline gelecektir. Radyoaktif elementler, hayat sürecimize oldukça olumsuz etkiler yapmaktadır (radyasyon hastalığının ne olduğunu herkes bilir). Yine de *chthonisothermic* dediğimiz olay fazla etkili olmakla birlikte bölgeseldir. Yani uranyum ve diğer maden yataklarının yeryüzünde dağılımı eşit değildir. Radyoaktif elementlerin hiç olmadığı alanlar daha çok, madenlerin satha yakın olduğu yerler ise çok azdır. Dolayısıyla bu tür enerjilerin hayvanlar ve insanlar üzerindeki etkisi kesinlikle farklıdır.

Kozmostan küçük oranlarda aldığımız üçüncü bir enerji kaynağı, bazen ionosferi delip geçerek yerkürenin sathına gündüzleri ulaşan ve yeryüzünün belli bir bölgesini etkisi altına alarak orasını top darbesine benzer darbelerle döven, tüm enerjisini biyosfere kimi zaman yıldırım hızıyla, kimi zaman daha yavaş bir şekilde boşaltan güneş sisteminden aldığımız enerji hüzmeleridir. Bu ışınlar, genellikle nadiren gelirler; ama her halükârda ritmik değildirler ve dolayısıyla incelenmesi de imkansızdır.

Bu tür kozmik enerjilerin incelenmesine yakın zamanlarda başlanmıştır ve tabiatıyla yeryüzünü kesinlikle kapalı bir sistem olarak düşünmeye alışan bilim adamları, tüm kainattan koparılmamış, aksine biyosferin gelişimini belirleyen diğer bütün faktörler gibi bizi de etkileyen devâsâ büyüklükteki bir galaksi sistemi içinde yaşadığımızı kabullenemiyorlar.

Sözü edilen olay, her insanın ve her insan topluluğunun kozmosla bütünleştiği bir mekanizmadır. Denilebilir ki, bu mesele sadece insanlarla değil, bizi insanlarla ilgilenmeye, bu enerjilerin gerek toplumun ve gerekse o toplumun mensubu olan her bireyin kaderini nasıl etkilediğini incelemeye sevkeden halk bilimiyle, yani

ele aldığımız konuyla ilgilidir. Bu meseleyi çözmek için ihtiyacımız olan şey nedir? Kanaatime göre ihtiyacımız olan şey, normal ve etnik tarih bilimidir.

Normal Tarih

“Tarih” sözcüğü, oldukça fazla anlamlı bir kelimedir. “Sosyal tarih” denilebilir ve sosyal kalıpların tarihidir. “Askerî tarih” de denilebilir ve savaşların, seferlerin tarihi anlamını içerir. Gerek muhteva, gerekse konunun ele alınış tarzı itibarıyla tamamıyla bambaşka bir tarihtir. Kültür tarihi, devletler tarihi, hukuk kurumları tarihi olabilir ve hatta tıp tarihi dahi olabilir.. Ama “tarih” kelimesinin geçtiği her durumda, neyin tarihi olduğunu gösteren bir kelimeye ek olmak zorundadır.

Biz etnik tarihle, etnogenezele yani etnosların doğuş ve yok oluş tarihiyle ilgilenmek zorundayız. Fakat etnosların doğuş ve yok oluşu, evvela bizden önce ortaya konulmamış bir süreç, ikinci olarak da üzerindeki örtüyü kaldırmak zorunda bulunduğumuz bir süreç olduğu için, ele aldığımız meseleyi çözüme kavuşturmamızı sağlayacak malzeme ve bilgi arşivine ihtiyacımız vardır. İşte bunlar da sebep-sonuç açısından olaylar tarihidir.

İyi de, etnik tarihe göre “olay” dediğimiz şey nedir? İlk bakışta böyle bir soruya cevap vermeye bile değmez. Ama unutmamak gerekir ki, aydınlık ve karanlık, sıcak ve soğuk, iyilik ve kötülük de böyle âşikâr olaylardır. Burjuva, her şeyi optiksiz, termodinamiksiz ve etiksiz olarak görür. Ama biz “olay” kavramını bilimsel bir anlamda kullandığımıza göre, onun ne olduğunu tarif etmek, yani terimin anlamları konusunda anlaşılmak zorundayız.

Amma burada da karşımıza bir zorluk çıkıyor ki, o da terimin elimizdeki kaynaklarda, yani eski vakanüvistlerde kullanıldığı anlama uyarlanmasıdır. Öbür türlü onların eserlerini okumak oldukça zor ve çoğu kez anlamsız olacaktır. Dolayısıyla biz, onların düşünce tarzını anlamayı denerken, okuyucuya en küçük bir zorluk dahi çıkarmayacak bilgileri seçip alacağız.

“Olay” kavramını “sebep” kavramı vasıtasıyla belirlemek daha kolaydır. Etnosun büyümesi ve karmaşık hale gelmesi, çağdaş norm-

larla izah edilir, ama her tür kayıp veya çöküş, özel ihtimam gösterilmeye değer bir şey, bir olay olarak düşünülmektedir. Madem ki öyledir, o halde gerek etnos içinde ve gerekse diğer etnoslarla arasındaki sınır boyunda bir veya birkaç bağın kopması olay olarak adlandırılır. Her ne olursa olsun, olay dediğimiz şey, fadyalı bir şey olmuş olsa dahi bir kayıptır.

Demek ki etnik tarih, kayıpları inceleyen bir bilimdir; kültür tarihi ise günümüze kadar yetip gelebilen ve müzelerde, kimi özel koleksiyonlarda muhafaza edilen eşyanın kodifikasyonudur. İleride birbirine karıştırmamamız gereken bu iki bilim dalı arasındaki temel fark bu noktadadır.

Tarihi olaylar, yazılı kaynakların Oykümenanın her yeriyle veya en fazla Eski Dünya ile bağlantılı olayları kayda geçirmeye başladıkları andan bu yana malumumuzdur. Eğer geçmişin daha derinliklerine dalmaya kalkarsak, o zaman uzak sapma, küllenme ve olayların sınırlarının ortadan kalkmasıyla karşılaşmamız kaçınılmaz olacaktır. Bunun sonucu ise, inceleme yerine uydurmaların başlamasıdır. Bundan kaçınmak gerekir. Çünkü uydurmalar hiçbir zaman gerçeklerin yerini tutamaz. Bununla birlikte, abartıların tashih edilmemiş hatalarından yani yakın sapmadan [yakın zamanda geçen olayların saptırılmasından] da uzak durmak gerekir. Çağdaş etnik süreçler henüz tamamlanmamıştır ve dolayısıyla ileride nasıl bir gelişme kaydedeceklerini kestiremeyiz. Bizi amaca götürecek şablonu ise, ancak tamamlanmış süreçlere uygulayabiliriz.

Bu yüzden biz, olayların bilindiği, başlangıç ve bitiş noktaları aşikâr, güvenilirliği eserlerini bizden önce kaleme alan iki bin yıllık ilk klasik tarihçilerin incelenmesi sonucunda tahkik edilen en orta dönem olarak, onu tüm görüş ve hipotezlerimizi üzerine bina edeceğimiz bir örnek olarak kullanacağız.

Bu dönemin kronolojik çerçevesi, yaklaşık olarak M. Ö. X-XI. Yüzyıllar ile Miladi XIX. Yüzyıl başları, yahut Truva'nın düşüşünden Napolyon'un teslim olmasına kadar geçen zaman dilimidir. Mesele- nin tüm karmaşıklığını gözden geçirebilmek için ihtiyaç duyduğumuz malzeme, bu iki tarih arasında fazlasıyla vardır.

Sistematiik Analiz

Meseleyi kavramak için tek başına malzeme yeterli değildir. Bir araca, yani metoda da ihtacımız vardır. Peki, bizim kullanacağımız metodun özü nedir?

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bizde değil, fakat Amerika'da dikkat çekici bir keşif yapılmış; ancak bizde de bütünüyle kabul görmüştür. Buna *sistematiik ilerleme* veya *sistematiik analiz* deniliyor. Bu metodun mucidi, Chicago Aniversitesi'nden Alman kökenli Amerikalı biyolog Leon von Bertalanffy'dir. Yazar, 1937'de düzenlenen bir felsefe seminerinde *tür* kavramının açıklığa kavuşmasıyla ilgili sistematiik ilerleme konusunda bir bildiri sunmuştu. Bildiri kesinlikle anlaşılamamış ve yazar bildirisini masasının çekmesine atmış, arkasından da savaşa katılmıştı. Allahtan sağ salim dönmeyi başardı.⁸ Chicago'ya döndükten sonra eski notlarını tekrar gözden geçirip, bildirisini yeniden sundu ve yeni entellektüel çevrede umduğı ilgili gördü.

Peki yazarın teklif ettiğı ne idi? Biyologlardan hiçbirisi (Bertalanffy de biyologdu) türün ne olduğunu bilmiyordu. Herkes biliyordu ki, köpek vardır, kartal vardır, çapak balığı vardır, flamingo, böcek, tah-takurusu vs.. vardır. Bu, zaten herkesin malumuydu, ama birkaç uzman bilim adamının dışında kimse bunun tarifini yapamazdı. Bir türe ait canlılar ile yine bir türe ait bitkiler neden bir şekilde birbirleriyle bağlantılıydılar? İşte Bertalanffy, keşfettiğı metodla türün tanımlamasını teklif ediyordu.

Sistematiik analiz, türü teşkil eden şahıslar ve bireyler değil, onlar arasındaki ilişkiler söz konusu olduğunda geçerli olan bir analiz metodudur.

Terimlerin anlamları ve pratikte uygulanış özellikleri konusunda anlaşalım. Kılı kırk yararcasına aşırı dakiklik çabası faydalı değildir, aksine araştırma sürecinin yolunu tıkar. Ne de olsa Himalayaları

8 Bertalanffy L. *Oşçaya teoriya sistem– kritičeskiy obzor/İssledovaniya po obşçey teorii sistem*. M., 1969, s. 28 vd.; Sadovsky V. N., Yudin E. G. *Zadaçi, metodi i priloeniya obşçey teorii sistem/ aynı yerde*, s.12 vd.; Malinovskiy A. A. *Obşçiye voprosı stroeniya sistemi i ix znaçeniye dlya biologii/Problemi metodologii sistemnogo issledovaniya*. M., 1970, s. 145-150.

mikroskop altına yatırıp bakmanın bir anlamı yoktur. Dolayısıyla, amacın kavranmasında hiçbir faydası olmayan detaya inmeyi bir yana bırakıp, dünyanın geneli için geçerli olan olayları, sistematik bağ kategorisinin ilk genelleştirmesi olarak algılamak gerekir. Sistematik bağları, kullanılacak metodika için şart ve yeterli dört gruba ayırıyor ve onlara açık sistemler, kapalı sistemler, katı sistemler ve korpüsküler veya başka bir deyişle diskret sistemler diyoruz. Peki acaba bunların anlamı nedir?

Açık sistem, farzedelim dünyamız sürekli güneş ışıkları alır, onlar sayesinde fotosentez meydana gelir ve fazla enerjiler kozmasa atılır. Enerji stokunu bir tür gıda olarak alan herhangi bir canlı da böyledir. Canlılar bu gıdayı tedarik eder, çoğaltır, torunlarına verir ve ölürler. Sonuçta bedenini toprağa geri döndürür. Kısacası, açık sistem enerjisi dışardan alır ve bu olay sürekli yenilenir.

Kapalı sistem ise bir soba gibidir. Soba odada durur ve içinde de odun vardır. Hava soğuk. Sobayı yakalım ve başka odun atmıyıp ağızını kapatalım. Odun yanacak, soba ısınacak ve oda sıcaklığı da sobanın verdiği ısı oranında artacak; sonra hep birden söneceklerdir. Burada enerji stoku, tek bir defada faydalanılan odun halindedir. Bundan sonra süreç biter. Kapalı sistem dediğimiz işte budur.

Katı sistem, hiçbir fazla detayın olmadığı yerde tıkr tıkr işleyen bir otomobil gibidir. Otomobil, eğer tüm vidaları yerli yerindeyse çalışır. Yeterli miktarda yakıt alır veya aksine durur ve tıpkı bir mikroskop gibi herhangi bir amaçla kullanılır. Katı sistem, hiçbir zaman saf ve temiz halde olamaz. Mesela otomobili her halükârda boyamak gerekir; rengi önemli değil, fakat mavi, sarı veya yeşil herhangi bir renge boyanmalıdır. Ancak, katı sistemde her şeyin bir vazifesi olmak zorundadır ki otomobil fiilen çalışabilsin. Fakat detaylardan birisi devre dışı kalırsa, sistem durur ve işe yaramaktan çıkar.

Korpüsküler sisteme gelince, o da birbiriyle sıkı bağlantısı olmayan, ancak yine de birbirine ihtiyaç duyan münferit parçaların karşılıklı etkileşim sistemidir. Korpüsküler sistemin biyolojik türü ailedir. Karı kocanın birbirine karşı duyduğu sevgi temeli üzerine kurulmuştur. Çocuklar (üç beş tane olabilir), kaynana, kaynata ve akrabalar ise bu sistemin unsurlarıdır, ama onlar olmadan sistem yürüyebilir. Önemli olan sadece bağlantı eksenini, yani karşılıklı veya tek taraflı da olsa karının kocaya, kocanın kariya duyduğu sevgidir. Ama

bu gözle görünmez bağ koptuğu zaman, sistem çöker ve unsurları yavaş yavaş başka bir sistematik bütünlük içinde yer alırlar.

Dolayısıyla insanoğlunun el emeği, göz nuruyla meydana getirdiği kültür, kapalı da olsa katı bir sistemdir ve kendi kendine gelişme istidadından yoksundur. Daha önce insanoğlu tarafından meydana getirilen her eşya, taş, metal veya söz ve müzikal bir melodi gibi herhangi bir malzeme içeren şekle sahiptir. İnsanoğlunun yarattığı her şey, tabii gelişimin sınırları dışındadır. Dolayısıyla korunabilir veya bozulabilir.⁹

Piramitler çok uzun bir zamandır ayakta; halbuki geçen bu kadar zaman zarfında dağlar bozulmakta, hararetin ve yağmurun tesiriyle topraklar kayıp gittiği için küçük taşlara dönüşmektedir. Nehirler yatağını değiştirmekte, sahilden taşarak taraçalar meydana getirmekte; ormanlar, yağmurlu dönemlerde çöle doğru genişlemekte, kuraklık zamanlarında ise büzülmektedir. Bu durum, yerkürenin ve özellikle de onun kabuk kısmının en elastik kesimi biyosferin hayatını mükemmelleştirmektedir. Teknoloji ve hatta sanat eserleri ise bu hayat karşısında ebedilik kazanmışlardır. Fakat eğer kapalı sistemler açık hale dönüşürlerse, yok olurlar. Demir oksitleşir, mermer un ufak olur, musiki kaybolur, şiirler unutulur. Acımasız yaşlı Kronos, kendi çocuklarını yer.

Peki, etnos hangi sisteme girer? Bana göre etnos, korpüsküler sistemin yani diskret tipin kapalı sistemidir. Tek enerji kaynağı alır ve onu harcayarak ya çevreyle denge durumuna geçer, ya da parçalara bölünür.

Tabii insan toplulukları, biyosferde bu tip bir sistem olarak, kendisini (“biz”) diğer tüm topluluklara karşı (“bizden olmayanlar”) tutmak suretiyle, kendisine has iç yapısı ve ortak davranış kalıbıyla varlıklarını sürdürürler. Bu karşı çıkış, sosyal formları tüm tabii faktörlere bağlar. Bu, insanın tabiatı etkilemesini, onu teşkil eden unsurları algılamasını ve onları kendi kültürüne yansıtmasını sağlayan bir mekanizma gibidir. İşte, benim ileride savunacağım ve kanaatimce yirmi yıllık bir tecrübe sayesinde (ki bu konuyla ilgili ilk çalışmam yirmi yıl önce yayınlanmıştı) çürütülmemiş olan tez budur.

9 Kalesnik S. V. *Obşçıye geografiçeskiye zakonomernosti Zemli*. M., 1970, s. 7.

Şimdi sorumuzu soralım: Bu sistemler, tıpkı etnoslar gibi, nasıl doğuyor ve gelişiyorlar?

Vazgeçilmez Şartlar

Farklı özelliklere, değişik kültür seviyesine ve karmaşık kökenlerine rağmen etnik birey (insan) bütünlüğünün ilk ortaya çıkış meselesini ortaya koyarken, kendi kendimize şu soruyu sorma hakkımız vardır: Onları birbirine çeken nedir? Sanırım bilinçli bir çıkar ve menfaat prensibi değildir. Çünkü birinci kuşak, çok büyük güçlüklerle yüz yüze gelir ve ihtiyaçlarına uygun olan yenilerini yaratmak için mecburen tekdüze etkileşimleri parçalar. Yeni etnos eski kurumları ortadan kaldırdığı için, sosyal yakınlık prensipi de söz konusu değildir. Acaba bu, insanın teşekkül anındaki yeni bir etnosa dahil olmak için eskiyle olan ilişkilerini kaldırıp atmak mecburiyetinde bulunuşu anlamına gelmiyor mu? Hayır, tam aksine!

İnsanlar, komplimantarizm (cemile/mücamele) prensibinden hareketle bir araya gelirler. Komplimantarizm, bilinçsiz olarak birilerine karşı sempati, birilerine karşı ise antipati beslemektir. Yani olumlu ve olumsuz komplimantarizm vardır. Etnosun ilk teşekkül aşamasında, harekete öncülük edenler, işte bu kompliman işaretini esas alarak aktif insanları ve sadece sempatik bulduklarını seçerler.

Vikingler, sefere çıkarken “Bize katıl, işimize yararsın” diyerek seçiyorlardı gençleri. İşe yaramaz, korkak, geçimsiz veya fazla yufka yürekli gördüklerini yanlarına almıyorlardı. Bu çok önemliydi, çünkü gemiye alınacak kişinin en ağır yükü taşıyacak, kendisinin ve silah arkadaşlarının hayatının sorumluluğunu yüklenecek kapasitede olması gerekiyordu.

Romulus ve Remus da, Yedi Tepe’de çevre halkların gözünü yıldırarak bir grup meydana getirirken, kendilerine en zorlu kişileri seçmişlerdi. İşte bu çocuklar, esasen haydutlar, daha sonraları güçlü bir sosyal sistemin temelini atan patrisienler olacaklardı.

İlk Müslümanlar da aynısını yaptılar. Herkesten İslam dinini kabul etmesini istiyorlar, fakat safları arasına kendilerine uygun kişileri almaya özen gösteriyorlardı. Fakat Müslümanların bu prensip yüzünden oldukça hızlı bir şekilde sönüp gittiklerini kaydetmek gere-

kir. Araplar, herkesi bünyelerine almaya başladılar ve bunun bedelini çok ağır ödediler. Çünkü Tanrının tek veya binlerce olmasıyla değil, elde edecekleri çıkar, gelir ve parayla ilgilenen riyakârlar aralarına katıldı ve sonunda iktidar da bu sahtekârların eline geçti.

Muhammed'in düşmanı Ebû Süfyan'ın oğlu Muaviye bu riyakârların başıydı. Muaviye, iktidarı ele geçirdikten sonra mealen şöyle diyecekti: "İslam dinine saygı duyulmalıdır, ama ben evimde şarap içiyorum; isteyen herkes de içebilir. Herkes ibadetini yerine getirmek zorundadır, ama sen namazını terk edersen ben bunu dikkate almam. Devlet hazinesini tırtıklarsan ve şayet benim de sana sempati varsa, bunu da dikkate almam." Dolayısıyla komplimantarizme göre seçme prensibi umumiyet prensibiyle yer değiştirince, sistem korkunç bir darbe aldı ve deformasyona uğradı.

Komplimantarizm prensibi, etnos boyutunda da ve hatta hayli etkin olarak geçerlidir. Bu noktada ona *vatanperverlik* (patriotizm) denilir ve tarihin yetki alanına girer; çünkü atalarına saygı duymadan bir halkı sevmek mümkün değildir. Bir kural olarak, etnik içi komplimantarizm güçlü bir koruyucu kuvvet olması hasebiyle etnos için faydalıdır. Fakat bazen tüm yabancılardan nefret etmek gibi çirkin ve olumsuz bir şekil alır ki, ona *şovenizm* diyoruz.

Komplimantarizmin kültür boyutunda olanı her zaman spekülatiftir. Genel olarak, tüm yabancılar ve kendisine benzemeyen insanlar "vahşi" olarak adlandırıldığında kendini kibirlilik şeklinde gösterir.

Komplimantarizm prensibi, sosyal olaylar kategorisine girmez. Vahşi hayvanlarda da komplimantarizm vardır; evcil hayvanlarda ki komplimantarizmin ise herkesin bildiği gibi olumlu (köpek veya atın sahibine bağlı oluşu gibi) ve olumsuz şekilleri vardır. Eğer köpeğiniz varsa, çok iyi bilirsiniz ki bu hayvan misafirlerinize seçerek davranır. Sebebi bilinmez, ama kimine iyi davranır, kimine kötü. Hayvanların eğitilmesi de bu prensibe dayalıdır, aile bağları dahi yine bu prensip üzerine kurulmuştur.

Bu fenomeni tarih boyutunda ve daha büyük ölçeklerde uyguladığımız zaman, bu bağlar çok güçlü bir faktör halinde büyürler, yani etnik sistem ilişkileri komplimantarizm üzerine bina edilir.

Örneğin tüm sosyal kurumlar, daha önce birbirine sempati duyan bazı insanların bir araya gelmesiyle doğarlar. Bu kurumlar faaliyete

geçtikten sonra, kendilerince seçilmiş amacı tarihî kaderle bütünleştirerek tarih süreci içine girerler. Onları istikbalde bekleyen ne olursa olsun, ortak bir kaderleri vardır ki, bu şart olmadan olmaz.

Böyle bir grup Viking haydut çetesi olabilir, Mormon din tarikatı, Templier şövalyeleri, Budist halk rahipleri, empressiyonist ekolü vs. olabilir, fakat genel olarak birbiriyle tartışmak için dahi olsa bunun bir bilinçaltı cazibe [unconscious attraction] olduğunu parantez içinde belirtmek mümkündür. Dolayısıyla biz, doğurulan bu çekirdek topluluklara *konsorsiyum* diyoruz. Konsorsiyumların hepsi yaşamaz; çoğunluğu daha bânileri hayattayken dağılır gider, ama varlığını sürdürebilenler toplum tarihinde yerlerini alırlar; kısa sürede sosyal formlarla büyüyerek, çoğu kez tradisyon teşkil ederler. Kaderi dıştan gelen darbelere bağlı olmayan az bir kısmı ise, yüksek aktivitelerini tabii bir şekilde kaybedinceye kadar varlığını sürdürür ve dünya görüşleri, zevkler vb. genel alışkanlıklarla tezahür eden karşılıklı câzibe sayesinde atâleti muhafaza ederler.

Bu komplimantarist birlik aşamasına biz *konviksiyum* [convicinity] diyoruz. Konviksiyumun artık çevresini etkileme gücü yoktur ve bu grup, belli bir hayat tarzı tarafından birleştirildiği için sosyolojinin değil, etnoğrafyanın yetki sahasına girer. Konviksiyumlar, uygun şartlarda dayanıklıdırlar; fakat çevreye karşı dirençleri gidecek sifra iner ve rezistansları minimum seviyeye geldiği için kendilerini çevreleyen korsorsiyumlar tarafından yutulurlar.

Canlı Organizma Enerjisi

Yukarıdan beri anlatılanlardan etnosların daima şu veya bu sosyal kisveye bürünmüş biyofiziksel gerçekler olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla biyolojik olanın mı, yoksa sosyal olanın mı önemli olduğu tartışması, yumurtanın akı mı yoksa kabuğu mu önemlidir tartışmasına benzemez mi? Biliriz ki, bunlardan biri olmadan diğeri olmaz ve dolayısıyla bu konuda tartışmanın bir yararı yoktur.

Ama farklı görüşte olanlar da var: “Etnik bilinç de dahil olmak üzere etnosu medana getiren sosyal unsurlar, etnosla birlikte popülasyonun da oluşmasını sağlarlar. Demek ki, L. N. Gumilëv'un sunduğu tabloya doğrudan ters düşen bir manzarayla karşı karşıya-

yız.”¹⁰ Burada tartışma konusu, yaşamın temelinde bilinç mi, yoksa bilincin temelinde yaşam mı olduğu hususudur. Gerçekten de böyle bir sorunun ortaya atılması tartışılacak bir konunun olduğunu gösterir. Bakalım.

Yu. V. Bromley, kendi mantık kuramı ve hatta etnosun gerçek varlığının sadece kendi bilinciyle belirlenmekle kalmayıp, bizzat bilinç tarafından doğurulduğu şeklindeki bütünüyle gerçekçi görüşü için herhangi bir postülatı seçme hakkına sahiptir. Vakti kendisi, hem Fransız komünistlerin, hem de Katoliklerin reddettikleri Teillard de Chardenne'in durumuna düşme tehlikesini göze almaktadır. Analogik bir durum. Maddi varlığın yaratılmasının Yaratıcı'dan daha yükseğe veya onun yerine konulan insan bilincine atfedilmesini Koto-likler kabul etmeyeceklerdir. Materyalist filozoflar da bilincin üstünlüğü tezine sıcak bakmayacaklardır.

Fakat ampiristler de enerji sakınım kanununa ters düştüğü için Bromley'in tezine sıcak bakma hakkına sahip değillerdir. Halbuki etnogeneze, kendisini işlevle (fiziki anlamda) gösteren bir süreçtir. İnsanlar seferler düzenler, tapınak ve saraylar kurar, çevrenin şeklini değiştirir, içte ve dışta oluşmakta olan sisteme karşı çıkan aykırı sesleri bastırırlar. Ancak, bu işleri yapabilmek için şu bildiğimiz ölçülebilir kilogrammetre ve kalori türünden enerjiye ihtiyaçları vardır. Hatta etnik anlamda dahi olsa bilincin enerji jeneratörü olduğunu var saymak, ancak fantazilerde yer alabilen telekinesisin doğrulunu kabul etmek demektir.

Sözümüze açıklık getirelim. Piramitlerin tepesine çıkarılan taş bloklar, etnik bilinçle değil, “bir-iki, haydi!” prensibiyle çalışan Mısırlı işçilerin kas gücüyle kaldırılmıştı. Libyalı, Nubyalı ve Kenanî-ler'in de Mısırlılar'ın yanı sıra halatları çeken işçiler arasında yer alması, yapılan işi etkilemiyordu. Bu durumda bilincin rolü etnik değil kişiseldir (mühendis ve işçi) ve kontrol altında tuttuğu güçlerin koordinasyonunda tezahür eder. Bu sürecin yönlendirilmesi veya kontrolü ile onu hareket ettiren enerji arasındaki fark ise açıktır.

Peki, bu nasıl bir enerji şeklidir? Göç, sefer ve bina inşaatı gibi mekanik aksiyonlarda kendini göstermiş olsa bile, onun mekanik bir enerji şekli olmadığı açıktır. Çok iyi biliyoruz ki, bu bir elektrik enerjisi değildir (çünkü elektrik enerjisi tamamıyla başka bir şekil-

10 Bromley Yu. V. *Etnos i etnografiya*, M., 1973, s. 122-123.

de kendini gösterir ve cihazlarla ölçülebilir). Yine çok iyi biliriz ki, o bir ısı enerjisi de değildir. Peki o halde nedir?

Sovyetler Birliği'nde bunun nasıl bir enerji olduğunu açıklayan V. İ. Vernadsky'nin “Yeryüzü Biyosferi ve Çevresinin Kimyasal Yapısı” adlı, gözden geçirilmiş önemli bir eseri yayınlandı.¹¹

Vernadsky bu enerjiyi, biyosferdeki canlı organizmanın biyokimyasal enerjisi olarak tanımlamaktadır. Bu, bitkilerin fotosentez yoluyla teneffüs ederek, bilahere yiyecek şeklinde hayvanlara aktardığı enerjiden başkası değildir. Bu enerji, tüm canlıları azami ölçüde çoğalarak yayılmaya zorlar. Bir sumercimeği yaprağı, uygun şartlar bulunduğu durumda çoğalarak büyük bir gölün tüm yüzünü kaplar ve ancak kıyıya geldiğinde durur. Bir yabani hindiba çekirdeği, eğer torunları tarafından ortadan kaldırılmazsa, tüm yeryüzünü kaplar. Filler ise her şeyden daha yavaş çoğalırlar. V. İ. Vernadsky, eserinde fillerin normal hızla çoğalıp tüm yeryüzünü istila etmeleri için ne kadar zamana ihtiyaç olduğunu hesaplamıştır – 735 yıl.¹²

Yeryüzünün canlılar tarafından doldurulmamasının sebebi, bu enerjinin farklı yönlerde dağılmış olması; bir sistemin bir başka sistem hesabına yaşaması ve birinin diğerini yok etmesidir. “Ruhlar, öler ve yeniden dirilerek kainatı dolduruyor - bu konuda dünyanın, ne olduğunu kendisinin de anlamadığı iradesi kutsaldır.”¹³ Artık bu kainat ruhlarının ne anlama geldiğini biliyoruz: Biyosferdeki canlı organizmaların biyokimyasal enerjisi.

Fakat, eğer olayların motoru enerji ise, o halde onun tüm enerji kanunlarına uygun olarak çalışması gerekir. Her şeyden önce eşdeğer enerjiye uygun olması, yani diğer enerji formlarına, söz gelimi mekanik ve termik enerjilere denk olması gerekmektedir. Gerçekten de bu enerji bir şeye dönüşmektedir. Elektrik enerjisine mi? Muhtemelen öyle. Peki bu enerji nerede, insanın hangi organlarında tutulur. Sanırım bu sorunun cevabını fizyologlar verebilirler.

Kanaatime göre canlı organizma kendi çevresinde bir tür rezistans meydana getirmekte ve sadece düzenli değil, aynı zamanda farklı yoğunluktaki ritmik titreşimlerde de yer alan herhangi bir

¹¹ Vernadsky, *Ximiçeskoye*, s. 283 vd.

¹² Vernadsky, bir çift filden 740-750 yıl zarfında yaklaşık 19 milyon fil türeyebileceğini hesaplamıştır.

¹³ Gumilev N. S. *Poema naçala/Drakon* (Stixotvorniy almanax). Pr., 1921.

enerji hattından oluşan elektromanyetik akım gibi gerçek enerji alanı veya alan kombinasyonuna sahip olmaktadır.

Acaba insanın enerji alanı ile bizim üzerinde durduğumuz etnos ve etnogeneze arasında ne gibi bir ilişki vardır? Bu sorunun cevabını vermek için, etnik taksimin temelinde *etnosu* oluşturan bireylerin davranış farkları bulunduğunu hatırlayalım. Dolayısıyla öncelikle bizi ilgilendiren şey, etnosun davranışlarında bireylerin iradesinin var olduğunu gösteren etkidir.

Yeni haleti ruhiyeye sahip bireyler birbirlerini etkiledikleri için, kısa süre içinde fiziki yönden aynı duygu, psikoloji ve davranış şekilleriyle birbirine benzeyen bir bütünlük ortaya çıkmaktadır. Burada daha ziyade bu bireylerin aynı biyoelektrik titreşimini, başka bir deyişle tek tip ritmi (titreşim yoğunluğu) görüyoruz. Gözlemci onu, alışılmamış, kendine ait olmayan yeni bir şey olarak algılamaktadır. Böyle bir passioner alan oluştuğunda, orada passioner grubun oluşturduğu cemaat, felsefe okulu, drujina, site devlet vs. gibi sosyal kurumlar da şekillenmektedir. Bu oluşum sırasında söz konusu kurumlara sadece passionerler değil, passioner endüksiyon yoluyla aynı havaya giren bireyler de girmektedir. Konsorsiyum, etnosun diğer etnosların (siyasî veya ahlakî yönden) fethedilerek genişlemesi sırasında yenilenmekte ve fethedilen diğer etnoslara kendi ritmini empoze etmektedir. Bu ritim başka ritmler üzerine bindiği için, tam asimilasyon gerçekleşmemekte ve bir süper-etnos doğmaktadır.

Söz konusu ritmin diğer ritmlerle kombinasyonu halinde, teoretik olarak, ya titreşim aşamasının tek sesli gelişmesi halinde uyuşum (armoni) ya da kakafoni halinde uyumsuzluk oluşur. Birincisinin sonucu etnik kaynaşma ve asimilasyon, ikincisinininki ise sistem bağlarını parçalayan ve annihilasyona yol açan bir veya iki alanın ritminin bozulmasıdır.

Bozulan yapılar, uzun süreli gelişimlerin etkisi altına girmezler. Parçalanma sırasında çevreye yayılan serbest enerjilerini dağıtır ve kendileri de yok olup giderler. Demek ki, etnik yapının gelişim sınırı *nekroenez*dir.

Madde hareketinin sosyal formunda böyle bir sınırlama yoktur. Gelişim limiti belli değildir ve belki de yoktur. Sadece her iki tip gelişimin linear zaman sürecinde kombinasyonu, yapının sağlamlaştırılmasına yönelik spontan hareketleri sınırlar. Ancak, bu mesele sadece coğrafya ve etnik tarih değil, genel olarak tabii bilimlerin de sınırını aşar. O konuda son sözü ancak felsefe söyleyebilir.

PASSİONERLİK

Sonsuz Güç

Fizikî güçler, gerek Homo sapiens türünün bireyleri ve gerekse biyosferdeki tüm organizmalar gibi insanları da etkiler. Ancak, eğer sıcak veya elektromanyetik dalgalanmalar organizma boyutunda algılanıyorsa, o takdirde üzerinde durduğumuz biyokimyasal faktörler ancak popülasyon, yani etnos boyutunda anlatılabilir. Bunlar, münferit bireylerin davranışlarında kendini gösteriyor olsa bile, ancak geniş çaplı bir gözlemin amprik genelleştirmesi, etnogenez süreçlerinin ve aynı şekilde etnik fenomenlerin biyosfer fenomenleriyle olan ilişkileri konusunda gerekli tanımlamayı yapma imkanı sağlar.

Başlangıç için son derece kesin bir olguyu ele alalım. Biyosferdeki canlı organizmanın biyokimyasal enerjisinin uzun tarihi zaman boyunca eşit olmayan şekilde dağıtılması, farklı çağlarda ve farklı bölgelerde etnik toplulukların davranışlarına yansımak zorundaydı. Bu enerji türlerinin, tıpkı insanların kişiliklerine özgü karakterler gibi açığa çıkardığı etkiye biz “passionerlik” (Latince passio – ihtiras, tutku) diyoruz.

Passionerlik, yaratılan herhangi bir hedefe (çoğu kez aldatıcı) yönelik eylem yapmaya (bilinçli veya genellikle bilinçsiz olarak) karşı içte bastırılmaz bir istek şeklinde kendini gösteren ırabilimsel bir işarettir. Kaydetmek gerekir ki, passioner bireylerin ortaya koydukları bu hedef, bazen kişinin kendi hayatından, hatta çağdaşlarının ve kabiledaşlarının hayat ve kaderinden daha değerlidir.

Münferit bir bireyin passionerliği, yüksek, orta ve düşük orandaki kabiliyetlerinden herhangi birine bağlı olabilir. Kişinin psikolojik

yapısının ana çizgilerini açığa çıkaran dış etkilerle ilgisi yoktur. Ahlakla da bağlantısı yoktur ve tek başına ve kolaylıkla kahramanlık ve canilik, yaratıcılık ve tahripkârlık, iyilik ve kötülük yaptırır; ama asla kayıtsızlığa yer vermez. İnsanı, “kitleleri” peşinden sürükleyen bir “kahraman” haline getirmez. Çünkü passionerlerin büyük çoğunluğu zaten “kitlelerin” bünyesinde yer alır, etnosun şu veya bu gelişim dönemindeki potansiyelini belirlerler.

Passionerlik modüsleri birbirinden farklıdır. Asırlar boyunca iktidar ve şöhret tutkusunu tahrik eden gurur; demaloji ve yaratıcılığı itekleyen kibir; karaborsacıları, spekülâtörleri, para yerine bilgi biriktiren bilim adamlarını doğuran açgözlülük; gaddarlığı, aileyi korumayı ve fanatik ve cefakeş yaratıcı fikre yatkınlığı beraberinde getiren kıskançlık bu modüslerdendir. Burada enerji şekillerinden bahsedildiği için, ahlakî değerler göz önünde bulundurulmamıştır. Çünkü iyilik ve kötülük bilinçli olarak yapılabilir, ama içtepi değildirler.

Gerçi burada (bariz ve sönük) bazı kişilerin passionerlik fenomenini keşfedebiliriz, ama bu fenomen etnik tarih örneklerinde daha belirgindir. Tali faktörler birbirini telafi edince, etnogenezi sosyogenez ve kültüroenezden ayıran statik kural kendini gösterir. Tüm çağ ve ülkelerin birbirlerinden farklı olmalarına rağmen, etnogenezde passionerlik modeli tek ve aynıdır. Bunu, Doğu ve Batının değişik etnik tarih örneklerinde görüyoruz.

Eski insanlar, etnosların ortaya çıkışını yarı tanrılara veya kahramanlara bağlıyorlardı. Hellen kabilelerinden Dorlar Herkül'ün torunları, İonyalılar Theseus'un varisleri, Eolyalılar ise Fenikya'dan gelen Kadmus'un torunlarıydı. Japonlar'ı tanrıça Amaterasu doğurmuş, Moğollar'ı ise bir bozkurt ve alageyik dünyaya getirmişti... Ancak, her ne kadar insanlar eski devirlerde muhtemelen efsaneleri tıpkı bizim tarihî metinleri okuduğumuz gibi anlıyorlarsa da, tüm bu miteolojik kişi örnekleri rivayetlerin ortaya çıkardığı ata tipleridir. M. Ö. VIII. Yüzyıl ortalarında İtalya'da Romulus'un çevresinde Romalılar'dan önce 500 serkeşin toplanması; yine M. Ö. XI. Yüzyıl'da Kral Davud'un yanında “inançlı insanların” yer almaları; “başına buyruk” kişilerin Çingis-han'ın ve baronların Carlos Magnus'un etrafına kenetlenmeleri bizi ne şaşırtmakta, ne de şok etmektedir.

İşte, bu ve benzeri konsorsiyumlardan önce alt-etnoslar, sonra etnoslar ve en sonunda da etnos gruplarını en üst düzeyde bir bütün

halinde birleştiren etnik galaktikanın kendine üzgü türü süper-etnoslar doğmuştur. Örneğin, Romalı vatandaşlar Akdeniz'i Pax Romana (Roma Dünyası)nda birleştirdiler; Franklar, uzantıları Okyanus ötesine kadar varan medeniyet reformlarını gerçekleştiren “Hristiyan Dünyası”nın çekirdeğini oluşturdular; Yahudiler, Sefarim, Aşkinaziler, Fallaşlar gibi birkaç etnosa bölünerek dünyanın her yerine yayıldılar; Moğollar ise orijinal bir “göçebe dünyası” kurdular. Bu bütünlükler, tıpkı etnoslar gibi, o kadar gerçekti ki doğrudan gözlemlenebiliyordu.

Şimdi de etnik sistemleri yaratan enerjiye dönelim.

Sistemde Alan

Büyük bir sistem, ancak onun iç gelişimini ve çevreye mukavemet yetisini sağlayan aksiyonu (fiziki anlamda) üreten enerji içtepsi hesabına kurulup, varlığını sürdürebilir. Biz bu enerjik etkiye *passioner itki* diyeceğiz ve onun aktivitezasyonunu kolaylaştıran tarihi-coğrafi şartları gözden geçireceğiz.

Yapılan gözlemler göstermiştir ki, yeni etnoslar monoton landşaftlarda değil, yoğun melezleşmenin kaçınılmaz olduğu etnik temas bölgelerinde ve landşaf alanları sınırlarında ortaya çıkmaktadırlar. Değişik kültür seviyelerinin, ekonomi şekillerinin ve birbirine benzemeyen geleneklerin kombinasyonu, etnogenezin işlev momentine eşit şekilde imkan hazırlarlar. Burada ortak moment, bizim durumuzu yorumlamaya imkan sağlayabilecek olan farklılık prensibidir.

Etnosferi birbiriyle temas halinde bulunan birkaç geniş levhanın kombinasyonu olarak düşünelim. Sonra bu kombinasyona dikine bir darbe indirelim. Elbette darbeden en çok etkilenen levhalar değil, onların temas noktaları olacaktır ve bizzat levhaları da deforme edecek reaksiyon zinciri başlayacaktır. Mesela VI-VII. Yüzyıllarda Bizans ve İran, sağlam sistemlerdi; fakat bu ikisi arasındaki Araplarla meskun sınır bölgesi, onların faaliyetlerinden etkilenmiştir. Passioner itki Arapları öyle bir çalkaladı ki, Muhammed'in taraftarı olan bir grup (konsorsiyum) sivrilip çıktı. Dört nesil sonra ortaya önce bir etnos, arkasından Hindistan ve Pamir'den Loire'a kadar uzanan bir süper-etnos [ümme] teşekkül etti (732). Başlangıçta dirençli olan sistem, hızlı bir şekilde direnç kaybetmeye başladı. Güçlü bir

ekonomi ve iyi bir eğitim düzeyine rağmen, XI. Yüzyılda halifeliğin siyasî bütünlüğü parçalandı; ülkenin müdafaası yabancı gulamlara (Türkler'e ve zencilere) ve süper-etnos içinde yer alan bâkiye etnoslara (Deylemî ve Berberîler) tevdi edilmek zorunda kalındı. Roma, Bizans, eski Çin ve Orta Çağ Çinine kıyasla, dış ahvalin elverişli olmasına rağmen bu kısa süre zarfında halifeliğin güçlü ve organize olmuş rakipleri yoktu. Peki o halde fatih Arap etnosu neden siyasî sistem olan halifelikten daha önce ve “İslam kültürü” buhranından ise çok daha önce zayıfladı?

Yu. V. Bromley, endogaminin etnosları koruduğunu ispat etmiştir. Demek ki ekzogami ters yönde etki yapmaktadır. Araplar, haremlelerini Gürcü, Rum, Hint, Soğdak, Habeş ve diğer halklara mensup kadınlarla doldurdular, fakat onların çocukları (baba tarafından dola-yı) etnosun tam hukuklu üyeleri kabul edildiler. Ama bu çocuklar annelerinden sadece fazla anlamı olmayan ırkî özellikler değil, gelenekler, inançlar, zevkler ve bireyin davranış kalıplarını belirleyen her şeyi tevarüs etmişlerdi. Tabi ki zamanla bu çocuklar önce direncin azaldığı, elastikiyetin arttığı etnik temas bölgesindeki monolit sistemi bozdular. İşte, henüz XI. Yüzyılda halifelik toprakları Türkmen-Selçuklular'a ve Berberîler'e karşı Rum ve Haçlıların başlattığı savaş alanına dönüşürken, Araplar'ın kaçınılmaz olarak arka plana atılışının sebebi budur. Tüm benzeri durumlara aynı çatışma kendini göstermektedir. Demek ki, bu bir tedsüf değildir.

Bu süreç mekanizmasının şu şekilde işlediği düşünülebilir: Pasionerlik patlaması (veya dalgalanması), bu patlama bölgesinde yaşayan bireylerin önemli bir kısmında olmakta ve onların davranış işaretlerine yansıyan nöro-psikolojik durumlarını etkilemektedir. Ortaya çıkan bu işaret, yüksek düzeyde aktiviteyle bağlantılıdır; ancak, bölgesel ve sosyal mahalli şartlar ve hatta bizzat içtepi gücü bu aktivitenin karakterini belirlemektedir. Etnogenez süreçleri birbirine benzemekle birlikte, etnosların orijinal ve tekrarsız olmasının izahı işte budur.

İçtepi Aynı – Amaçlar Farklı

Bakışlarımızı daha geç bir döneme, Amerika'nın İspanyollar tarafından fetih çağına çevirelim. Konkistadorlara kimler katıldı, Ko-

lombo'dan sonra Cortes, Pizarro, Kesada, Karvahal, Valdiva'yla birlikte denize açılarak Yucatan'daki ürkütücü Amerika ormanlarına, Meksika dağlarına, Peru'nun karlı Andes'lerine, Aracuanlar'ın İspanyollar'ı mağlup ederek Amerika'nın bağımsızlığına ve Şili Cumhuriyeti kuruluncağa kadar özgürlüklerini muhafaza ettikleri bereketli Şili'ye kimler gittiler? En tehlikeli yer Şili'ydi. Orada kadını nikahlamazlardı, bu yüzden de bütün Şilililer kırmaydı. Yerli kadınlar çok güzeldi; dolayısıyla Güney Şili'nin varisleri Aracuanlar'a karşı savaşan İspanyollar yerli kadınlarla evlenmişlerdi.

Acaba İspanyollar oraya neden gitmişlerdi? İstatistikleri gözden geçirdik. İstatistik doğru; orası Amerika değil, diğer bir İspanyol kolonisi olan Filipinler'di. Neticede gelen İspanyollar'ın %85'i henüz ilk yıl içinde ölmüş. Hastalıktan, gıdasızlıktan.. Kimileri yerlilerle yapılan çatışmalar, kimileri kumandanlarıyla çıkardıkları hır-gür yüzünden. Çünkü bazı bölgelerde keyfi davranışlar öylesine inanılmaz boyutlara ulaşmıştı ki, işe yaramaz bir kişi, işe yarar bir kişi için mahkum ediliyor ve öldürülüyordu.

Genel olarak, %85'i ölüme gitmişti ve kurtulup geri dönen %15'inden muhtemelen %14'ü ümitsiz hastaydı. İnsanoğlu gribin her türlüşünü atlatıp, kronik hastalıkları bile altederken, bu insanlar böyle bir yorgunluğa karşı direnemiyorlardı.

Gerçi onlar beraberlerinde altın getirmişlerdi, ama İspanya'da fiyatlar fırlayıp şarap, zeytin, ekmek ve kumaş altın pahasına yükseldiği için bu değerli taşın onlara bir faydası olmadı.. Tüm bunlar onları açgözlülüğe, kendisine ihtiyaç duyulmayan ama sergilenen kahr-amanlıkların ve asaletin alameti olarak önemli hale gelen altına can atmaya sevketmişti.

Başka türlüşü de oluyordu. Örneğin ben, bir zamanlar Amazon'u keşfeden İspanyol kaptan Orelan'ın seyahatleriyle ilgili yazılanlara bayıldım. Orelan, bugünkü Ekvador bölgesinde, Andes eteklerinde yerlilerle savaşmıştı. Doğuya doğru yola çıkan Orelan, orada büyük nehirlerin aktığını görmüş ve bunların nereye aktığını öğrenmeye karar vermişti. Birliğini de yanına almıştı. Yiyecekleri hemen hemen yok gibiydi. İkmal çok kötüydü ve geçitler de oldukça uzundu. Hamal olarak kullandıkları yerlilerin büyük bir kısmı ağır çalışma şartları sebebiyle ölmüştü. Yine de Orelan, birliğinin tamamını götürmeyi başarmıştı. Aralarında kültürlü kişiler de vardı ve örneğin

meşgalesinin önemli bir kesimi günlük tutmaktan ibaret olan peder Haspar de Karvahal gibi kişiler geriye bazı notlar bırakmışlardı. (Bu günlük şimdi yayınlanmıştır.¹) Bu insanlar sonunda değişik türde yerli köylerine rastladıkları Amazon'a ulaşmayı başarmışlardı.

Karvahal'ın anlattığına göre, bunlar şimdiki gibi değilse de, büyük, hem de oldukça büyük yerleşim birimleriydi, fakat orada hiç altınları olmayan en primitiv yerliler yaşıyorlardı. Amazon'a altın nerden gelecekti? “Bizim aradığımız altın falan değildi, - diye yazıyor peder.- Biz yiyecek bir şeyler arıyorduk. Çünkü dünyanın en büyük ve en fazla suyu olan nehir boyunca kayık ve sallarda aç seyre-di-yorduk.” Sonunda yine hasta, bitkin, acı çeken, korkunç aligatorların, aligatorları dahi yutan devâsâ anakondaların korkusuyla yaşayan nehirde yollarına devam ettiler. Kaldı ki aligatoru yutan anakondanın insanı yutması işten bile değildi. Kısacası denizde ilerleyerek Kubahua Adası'ndaki İspanyol kolonisine, Neo Cadis köyüne ulaşmayı başarmış ve yorgunluk atmışlardı.

Bu büyük nehri keşfettiği için Orelan'a markiz ünvanı ve ödül vermişlerdi. Çünkü hiçbir serveti yoktu; beş parasız ve aç dönmüş-tü. Peki Orelan bundan sonra ne yaptı? Aldığı parayla yeni bir heyet hazırlayarak tekrar Amazon'un yolunu tuttu. Ama bir daha dön-meyecekti. Neden ölüme gitmişti?

Şimdi dikkatimizi bu tip insanların kendilerini ulaşmaya çalıştıkları hedeflerin nasıl tutsağı haline getirdikleri konusuna yoğunlaştıralım. Üstelik de bunların hepsi liderlik etmek veya kumandan olmak da istemiyorlardı. Örneğin Newton. Hayatını iki önemli bilimsel problemin çözümüne adanmıştı: Mekanik ve Apakolipsus'un yorumu. Kadına ilgi duymamış, servet yığmamıştı. Düşüncelerinden başka hiçbir şey onu ilgilendirmiyordu. Mütevazî bir evde yaşıyor ve sadece çalışıyordu. İngiltere kralı II. Charles tarafından sekreter olarak saraya alınınca, parlamentoya giderek, tüm oturumlara katıldı; fakat bütün bu süre zarfında ağzından sadece iki kelime çıktı: “Vazistası kapatın!” Diğer konular onun ilgisini çekmiyordu.

İşte size kesinlikle liderliğe heves etmeyen, ama bunun yanında polemik yapan, tartışan ve haklılığını ispat eden bir insan örneği. Samimi bir Protestandı ve Katolik düşmanıydı. Kısacası insanlık hasletlerinin hepsine sahipti; ama hayatı boyunca peşinde koştuğu

1 Dorst J. Do togo kak umriet priroda. M., 1968, s. 39.

amaç, bizim açgözlülük modüsü diyebileceğimiz bilgi açlığıydı. Cimri şovalye para, Newton ise bilgi biriktiriyordu. Her ikisi de açgözlüydü, ama şöhretperest değillerdi.

Halbuki, aptalca şöhret peşinde koşan pek çok aktör veya popülarite için mümkün olan her şeyi feda etmeye teşne şairler bulabiliriz.

Tarih, kendi ideallerini uğruna hayatlarını feda edecek derecede ve normal bakış açısıyla bağdaşmayacak ölçüde sevdikleri zaman insanların oldukça tesadüfi davranışlarına şahit olmuştur. Örneğin Jeanne d'Arc, oldukça etkileyici ve fevkalade vatansever bir kızdı. Fransızca'yı kötü konuşmasına rağmen, Fransa'yı kurtarmaya karar vermişti ve bilindiği gibi bunu da başarmıştı. Ne var ki Orleans'ı kurtarıp, Charles'i Reims'de haleflikten meşrû kral haline getirdikten sonra çekip gitmesi için izin istemişti. Sarayda kendine bir yer tahsis edilmesi hevesinde değildi, ama onu bırakmadılar ve üstelik de daha sonraki günleri oldukça dramatik geçti.

Ben, şu veya bu şekilde *aldatıcı ideal hedefler* peşinde koşan insanların olduğunu göstermeye çalıştım. İstisnasız tüm insanların şahsî çıkarlar peşinde koştukları, hayatlarını sadece maddi kazançlar veya para hırsı uğruna riske attıkları görüşü, Marks'ın ve Engels'in değil, XVIII. Yüzyılın adi materyalisti sayılan ve Marksizmle hiçbir ilişkisi olmayan baron Hallbach'ın görüşüdür.

Eğer böyle ise, o halde, çok rahatlıkla, insanları gerçek olmayan hayali amaçlar peşinde koşturmak iteleyeni şeyin, yani passionerliğin nasıl bir şey olduğu şeklinde bir soru yöneltebiliriz. Peki, bazen kendini koruma içgüdüsünden daha güçlü olabilen bu tutkunun arkasındaki nedir?

Passionerliğin Dereceleri

İnsanların fiillerinin önemli bir kısmının bazen tür, bazen kişisel kendini koruma içgüdüsü tarafından dikte edildiği muhakkak. Tür kendini koruma içgüdüsü, nesli çoğaltmak ve beslemek isteğinde tezahür eder.

Ancak, passionerliğin vektörü terstir. Çünkü insanları, hem kendilerini, hem de ya henüz doğmayan, ya da ikbalperestlik, açgözlülük, gurur, şöhret düşkünlüğü, nefret ve diğer aldatıcı tutkular uğ-

runa bütünüyle gözden çıkarılan torunlarını kurban etmeye zorlar. Dolayısıyla passionerliği içgüdü karşıtı [anti-instinct] veya ters yönlü içgüdü şeklinde değerlendirebiliriz.

İçgüdüler kadar passioner içtepiller de duygu alanına ait şeylerdir. Ancak, unutmamak gerekir ki psişik aktiviteler bilinci de kapsarlar. Demek ki bizim, bilinç alanında, yukarıda anlatılanlarla kıyaslanabilecek içtepi ortak bölenini aramamız gerekmektedir. Bir başka deyişle, tüm içtepiller iki kategoriye ayrılmalıdır: a) hayatı korumaya yönelik içtepiller ve b) teşhisi zor, çoğu defa yanıltıcı bir ülkü uğruna hayatı feda etmeye sevkeden içtepiller.

Referans çerçevemize uygun düşmesi için “hayat veren” içtepile-ri artı, “fedakârlık” içtepillerini de tabii olarak eksi işaretiyle göstere-lim. Şu halde bu parametreler, bildiğimiz Cartesian koordinatlarına benzeyen ufkî projeksiyon içine yerleştirilebilir. Bu arada her olumlu olanın “iyi” veya “faydalı”, olumsuz olanın da “kötü” anlamına gelmediğini belirtelim. (Nitekim fizikte katyon ve anyonların, kimyada ise asit ve alkalilerin kalitatif değerleri yoktur).

Kaydetmek gerekir ki, yalnızca madde hareketinin sosyal şeklinde, gelişmenin durgunluk ve gerilemenin karşıtı olduğu tarzında bir anlam bulunduğu düşünülür. Tabiatın diskret süreçlerinde bilinçli amaçlar aramak, gereksiz teleolojiden başka bir şey değildir. Nasıl jeolojide orogenesiz, denudationdan “daha iyi” değilse veya tıpkı ölüm gibi hamilelik ve doğum da organizmanın hayat aktiviteleri ise, etnik süreçlerde de “daha iyi” kriteri yoktur. Ancak, bu, etnogene-izde sistem, hareket ve hatta gelişim olmadığı anlamına gelmez; yani sadece “ileri” ve “geri” hareketi yoktur. Her titreşim hareketinde sadece ritm ve biraz az veya biraz fazla oranda rezistans vardır. Terimler konusunda bu şekilde anlaşmış olalım.

Sadece zaptedilmez egoizm, yani belirlediği hedefe ulaşmak için akıl ve iradeyi devreye sokan bencillik, pozitif bir içtepidir. Burada kullandığımız ‘akıl’ kelimesiyle şartlar elverdiği ölçüde gösterilecek tepkiyi seçme istidadını, ‘irade’ ile de yapılan seçimle mütenasip düşecek hareket kabiliyetini anlamamız gerektiği konusunda anlaşmalıyız. Dolayısıyla bireylerin temas sonucu sergiledikleri hareketleriyle refleks hareketleri ve hatta birilerinin icbarıyla veya ağır şartların zorlamasıyla sergilenen davranışlar, akıl ve iradenin eseri değildir. Halbuki iç basınç da - gerek içgüdü, gerek ahlak ve

gerekse passinorlik imperatifi- davranışları belirler. Yani onu da etnik alan ve gelenek basıncıyla birlikte bir kenara ayırmak gerekir. Şu halde “hür” veya “egoist” içtepilere, insanın fiillerinin hukukî ve ahlakî sorumluluğunu yüklediği küçük, fakat iyice tahdit edilmiş bir alan kalmaktadır.

Burada yine tarif yapamamanın sıkıntısıyla karşı karşıyayız, ama zaten bu tarifin pratikte bir gereği de yok. İnsanoğlunun içti-mâî tecrübesi, mücbir sebeplerin yol açtığı davranışları cinayetlerden başarılı bir şekilde ayırdetmektedir. Nefsi müdafaa amaçlı cinayet, soygun veya intikam amaçlı cinayetten; iğfal da tecavüzden farklıdır vs. Geçtiğimiz yüzyıl ortalarında bu tür eylemleri aynı ke-feye koyma teşebbüsleri olmuştu, fakat anlamsız bir ukalâlıktan başka bir şey değildi. Günümüzde ise, bilindiği gibi bir insanın kendini düşünmesi akıllı bir davranış olarak değerlendirilir; ama bu, hiçbir zaman ona komşularının veya toplumun hukukunu key-fi bir şekilde ihlal hakkı tanımaz.

Ters vektörlü içtepi, ‘rasyonel egoizm’in karşıtıdır. O da passionerlik gibi herkesin iyi bildiği bir şeydir ve asla tek bir gruba has değildir. Her insanda hakikate (bir konuda aynı nosyonu yaratma gayreti), güzelliğe (önyargısız beğenme) ve adalete (ahlak ve etik konusunda) karşı samimi bir eğilim vardır. Bu eğilim değişik güçte içtepilere sahiptir ve sürekli ‘rasyonel egoizm’ tarafından yolu kesilir, fakat yine de kimi hallerde baskın çıkarak, tıpkı passionerlik gibi insanın engellenemez mahvına yol açar. Bilinç alanında passionerliğin bir benzeri gibidir ve dolayısıyla aynı işarete sahiptir. Biz ona ‘cazibe’ [attraction] diyoruz.

Cazibenin mahiyeti belli değildir, ama onun içgüdüsel kendini koruma içtepisi ve passionerlikle olan ilişkisi, bir bottaki ana muharrik (motor) ile dümen arasındaki ilişkiye benzer. Cazibenin antipodu ‘rasyonel egoizmin’ onlarla olan ilişkisi de aynıdır. Dolayısıyla tarafımızdan tasnif edilen içtepi gruplarını koordinatlara dağıtarak, bilinçaltını absise, bilinci de ordinata yerleştirebiliriz. (bkz. şekil 3). Ve bu durumda ele aldığımız konuda bir hükme varmamızı sağlayan psikolojik sınıflandırmayı elde etmiş oluruz.

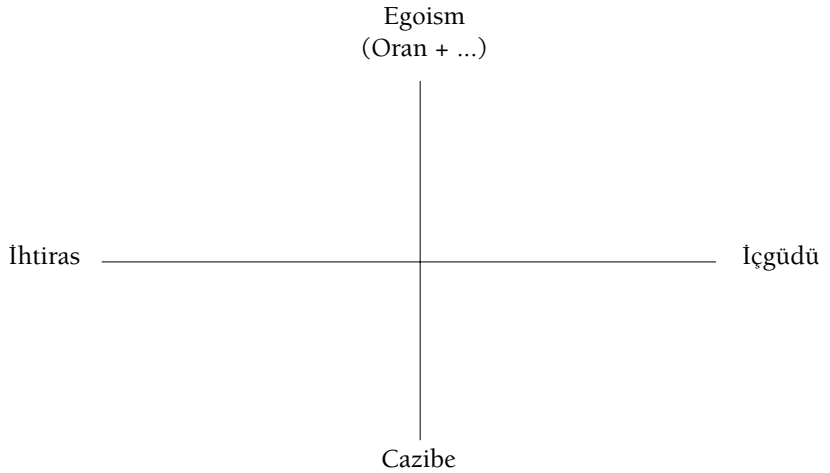
Ama acaba böylesi komplike bir konsrüksiyon şart mıdır ve ne için gereklidir?

İçtepi Oranları

İçgüdüsel içtepilerin biyolojik bir özelliğe sahip olduğu konusunda şüphe edilmeyebilir. Uzun ömür sürmek gibi arkada bir nesil bırakma isteği de, insan türüne has biyolojik bir özelliktir. Ama eğer bu böyleyse, o takdirde onun değeri (birey hareketlerini etkileme konusunda) sabit olmalıdır. Yani insanın uzun yaşama isteği münferiden birdir ve geçmişte yaşamış, halen yaşayan ve gelecekte yaşayacak olan insanlarda da aynıdır. İlk bakışta gözlemlenen realiteye zıt bir durum.

Gerçekten de hayatı son derece değersiz saydıkları için gönüllü olarak savaşa giden insanlar bir hayli fazladır; intihar durumlarına da rastlanır; anne babalar sık sık evlatlarını bırakarak gider, hatta öldürürler. Buraya savaştan kaçan firarileri, sırf yaşayabilmek için her türlü alçaklığı kabul edenleri, birçok ahvalde fedakârlığı haketmeyen nankör evlatları uğruna canlarından geçen anne babaları da ilave etmek mümkün. Bunların kıyamet kadar örneği mevcut. Şöyle bir bakınca, gözlemlenen olaylarda herhangi bir sistem olmadığı zannedilebilir.

Acaba bu, eski insanların ağır cisimlerin hafif cisimlerden daha hızlı düştüğüne inanmalarını hatırlatmıyor mu? Halbuki sadece Galileo'nun deneyi yerçekim gücünün bir kuş tüyü ile demir küreye

Şekil 3- Organizma Boyutunda Psikolojik Tasnif

aynı etkiyi yaptığını, yere düşme hızındaki farkın ise sadece atmosfer mukavemetinden kaynaklandığını ispatlamıştır. Dikkatimizi çeken konuda da aynı şey geçerlidir.

Şekil 3'te passionerliğin ters içtepisi aynı çizgi üzerinde yer almaktadır. Onun matematiksel toplamı, pozitif absiste gösterilen herhangi bir içtepinin bir kısmına, bazen de tamamına eşittir. P (passioner basıncın) değeri, içgüdü dürtüsünden (birim olarak alınması uygun bir değer) daha az, ona eşit veya ondan çok olabilir. İşte biz, ancak son durumda olan kişiyi passioner birey olarak adlandırıyoruz.

Birey, değerlerin birbirine eşit olması halinde Andrei Bolkonsky gibi ideal bir uyumlu tiptir. Kendisine atfedilen tüm görevleri başarılı bir şekilde yerine getiren edebî kahramanları bu tip kişiler kategorisine alıyorum. Bu insan iyi bir albay, çalışkan bir toprak ağası, asilzâde gururunu koruyan bir zâdegân, birinci karısına sadık bir koca veya kocasına sadık bir eşdir. Mutlak uyumlu tip olduğu için, çalışkandır ama korktuğu için değil, vicdanının sesini dinlediği için çalışkandır ve hiçbir şeyi gereğinden fazla yapmaz. Mesela ülke üzerine ülke ve hatta İspanya ve Rusya gibi elde tutulması imkansız memleketleri dahi ne için fethettiği bilinmeyen bir Napolyon, bir Makedonyalı İskender böyle değildir.

Napolyon, bir hayal uğruna ve kendinin ifadesiyle Fransa'nın şöhreti için, ama gerçekte şahsi tahakküm arzusunu tatmin amacıyla insanları ölüme sürüklemiştir. Halbuki Andrei Bolkonsky kesinlikle böyle bir şey yapmaz. İyi bir insandır; her şeyi günü gününe yapar; sadece gerekli olanı yapar ve yaptığı şeyin hakkını verir. Saygı-değer bir insan, uyumlu bir kişidir.

Passionerliği içgüdü dürtüsünden daha az olan süb-passioner kişiler de vardır. Çehov'un herkesce iyi bilinen edebî kahramanları bu tip kişilerdir. Her yönden iyidirler, eksik yanları yok gibidir; intizamlı ve kültürlüdür; bilim adamıdır, ama.. “hep yenilikten korkarak kabuğuna bürünür”. Veya iyi bir doktordur; çok çalışkandır, fakat bir “hımbıl”dır. Çehov'un kahramanı ve onun çevresindeki herkes de onun için sıkıcı tiplerdir. Tüm Çehov kahramanları veya hatırladıklarımın neredeyse tamamı süb-passioner tiplerdir. Bunlar bir tür passionerlik düşüncesine sahiptirler. Bu tür kahramanlar, örneğin komşularında oynayacakları satranç maçında yenmeyi hayallerler ve bu da kibirini bastırmaya yeter..

Passionerler gibi süb-passionerler de etnos için oldukça önemlidir. Çünkü etnik sistemin önemli bir kısmını teşkil ederler. Eğer sayıları iyice çoğalırsa, “Burada biz de varız!” diye seslerini yükselterek dinî ve siyasî liderlerinin pat diye karşısına dikilirler. Bu tip kişilerle kesinlikle herhangi büyük bir işe girişmek mümkün değildir. Bunlar kendilerini dahi savunmaktan âciz olduklarından saldırgan olmaları söz konusu bile edilemez.

Bununla birlikte süb-passionerler de çeşit çeşittir. Passionerlik dozajı, en sıradan içgüdü ve reflekslerini dahi bastırmaya yetmeyecek kadar az olabilir. Bu tip passionerler, son kuruşlarını bile içkiye yatırır. Çünkü alkole sığınır ve onunla her şeyi unuturlar. A. M. Gorki'nin ilk hikayelerindekiler bu tip serserilerdir. Onların bir alt basamağında ise geri zekalılar ve soysuzlar yer alırlar.

Ya peki passioner basınç içgüdü basıncından daha yüksek ise? Bu durumda bireyin psikolojik durumunu gösteren nokta, absisin negatif kısmına kayacaktır. Konkistadorlar, toprak kâşifleri, şairler, eretikler ve en nihayet Sezar ve Napolyon gibi inisiyatif sahibi tipler burada yer alırlar. Bir kural olarak, bunların sayıları çok fazla değildir; ama sahip oldukları enerji, onlara yazılı veya sözlü tarihi literatürün var olduğu her yerde önemli faaliyetler sergileme imkanı sağlar. Olayların geniş bir dilimini mukayeseli şekilde gözden geçirirsek, passionarizm boyutunun ne merkezde olduğu konusunda ilk tahmini tespitimizi yapabiliriz.

Aynı sıralamayı ordinat eksenini üzerindeki bilinçli içtepelerde de gözlemliyoruz. “Rasyonel egoizm” yani “her şey benim için” prensibi limitin sabit değeridir. Bununla birlikte o, birimden (birimden maksat egoizm içtepisi) daha az veya ona eşit yahut ondan büyük cazibe [attraction] içtepsiyle ortadan kaldırılabilir. Fedakâr bilim adamları, sanat uğruna cazip görevleri reddeden ressam, hayatları pahasına adaleti savunan hakikat âşıkları, kısacası farklı “Don Kişot” tipleri son durum için örnek olarak gösterilebilir. Demek ki, bireyin gözlemleyebildiğimiz gerçek davranışları, iki sabit pozitif değerle, iki değişken negatif değer in terki binden doğmaktadır. Dolayısıyla bunlardan sadece sonuncuları, realitede gözlemlenen farklı davranış kategorilerini belirlemektedir.

Passionerliğin Bulaşıcılığı

Passionerliğin bulaşıcı olmak gibi oldukça önemli başka bir özelliği daha vardır. Yani passionerlik, komşu bir bedenın endükte edilmesi sırasında tıpkı bir elektrik akımı gibi o bedene geçer. Örneğin Tolstoy “Savaş ve Barış” adlı eserinde sıradaki bir askerin “Urra!” diye bağırması üzerine, birliğin olduğu gibi ileri atıldığını, “Geri çekil!” diye bağırdığında da herkesin geri çekildiğini anlatmaktadır. Bendeniz savaşa katıldım ve size açıklıkla söyleyebilirim ki, savaş sırasında hiçbir haykırma sesi işitilmez. Yine de Tolstoy'un gözlemi kesinlikle doğrudur. Peki o halde mesele nedir?

Basit bir örnek vereceğim. Son derece kabiliyetli, strateji eğitimi almış, fakat savaşta askeri etkileyemeyen kumandanların olduğunu hepimiz biliriz. En iyi örnekler olduğu için savaş tarihini ele alıyorum. İnsanın hayatını riske attığı yerde tüm süreçler had safhaya ulaşır, fakat bizim normal hayat şartlarına geri dönebilmek için bu sınırın en uç noktasını bilmemiz gerekiyor. Bizde Barklay-de-Tolli-Beymar adlı çok kabiliyetli, son derece cesur, akıllı ve Napolyon'a karşı zafer planı hazırlayan bir general vardı. Her türlü yetkiye sahipti, ama bir türlü asker ve subaylara peşinden gelmeyi kabul etti rememişti. Bunun üzerine onun yerine Kutuzoff atandı. Barklay'ın planını ele alan ve olduğu gibi uygulayan Kutuzoff, askerleri Fransızlar'la savaşmak üzere cepheye götürmeyi başardı. Dolayısıyla kesinlikle doğru bir hareket olarak her iki generalin heykeli de Kazan meclis binasının önünde yanyana durmaktadır. Çünkü her ikisi de 1812'de Rusya'nın kurtuluşu konusunda pek çok şeyi aynı ölçüde yapmıştır. Ne var ki Barklay bilgisini, Kutuzoff ise mükemmelen sahip olduğu passionerliğini kullanmıştır. Askere adeta elektrik yüklemeyi başarmış, düşmanla uzlaşmama ruhunu aşlamış ve her orduya gerekli olan metanet ruhunu zerketmiştir.

Suvoroff da bu özelliğe fazlasıyla malikti. Pavel, MacDonald, Moreau ve Joubert gibi en iyi Fransız komutanların yönettiği orduya karşı İtalya'da Rus birliklerini cepheye sürdüğünde, Suvoroff küçük bir Rus taburu ve Avusturyalı levazım birliklerinin yardımlarıyla üç muhteşem zafer kazandı. Esasen zaferleri Rus birlikleri kazanmıştı ve kimse o sıralarda Avusturyalıları korkaklık veya savaşta beceriksizlikle suçlayamazdı; Hırvatlar, Slovaklar ve Çekler de aynı durumdaydılar. Gerçi onlar da savaşmışlardı, ama Suvoroff'un Fransız bir-

liklerine indirdiği nihai darbeyi vuranlar Rus askerleriydi. Suvoroff, askerlerine zafer isteğini, bizim deyimimizle kendisindeki passi-onerliği endükte edebilmişti.

Mesele Suvoroff'da değildi, Rus askerleri zaten oldukça iyi idiler mi diyorsunuz? Pekela. Ya Austerlets? Ya Friddland? Ya ilk başlarda bize “baş belası” kesilen Zürih? Suvoroff'un 30 bin, Korsakoff'un ise 60 bin askeri vardı. Korsakoff'un da meşhur bir general olduğunu belirtmek gerekir. Fakat tüm ordusu Fransızlar tarafından kuşatıldığı Zürih civarında kayıtsız şartsız teslim olmuştu. Demek ki sayının bir önemi yokmuş. İyi de, neden Avusturyalılar daha kötü savaşmışlardı? Kanaatime göre Ruslar Suvoroff'u, Suvoroff da Ruslar'ı anlamış; ama Avusturyalılar onu anlıyamamışlardı. Bu bir varsayımdır, ama o konu üzerinde daha sonra duracağız..

Avusturyalılar Suvoroff'un Fransa'ya girip orada royalist ve jiron-dinleri isyana kıskırtmak yerine İsveç'e savaşmaya gitmesini istiyorlardı. Durum ümitsizdi ve Suvoroff orada Fransızlar'ın kuşatması altına düşmüştü. Suvoroff bu sefere karşı olduğunu daha önce belirtmişti, fakat Avusturyalı gofkrigsrat memurlara söz geçiremiyordu. İsveç'de tüm topraklarını kaybetmiş, askerlerinin dörtte üçünü toprağa vermiş, elinde sadece sancağı kalmış; ama ordusunun geriye kalanını kuşatma altından çıkarmayı başarmıştı. Viyana'da imparatora yakışan bir saygıyla karşılanmıştı; çünkü Fransızlar'a karşı verilen savaşta ordunun ricat anında dahi gerçek bir başarı sağlamıştı.

Halbuki Suvoroff teşebbüslerinden hiçbirini Avusturyalılar'la Almanlar arasında gerçekleştirmedi. Ancak, kaydetmek gerekir ki, Barklay de Tollı örneğinde gördüğümüz gibi, Almanlar da kendilerinin çok zekice teşebbüslerini Ruslar arasında güçlükle gerçekleştirmişlerdir. Acaba passioner endüksiyonun ne ile bir bağlantısı vardır? Sanırım etnosu aslına bağlayan herhangi bir akortla ilişkilidir. Peki bu akort da neyin nesi?

Biz de burada daha önce söylenenleri hatırlatalım. Her canlı organizma bir enerji alanına sahiptir. Artık biz onu etnosun bildiğimiz özellikleriyle karşılaştırabilir ve tabii olarak ona canlı organizmanın biyokimyasal enerjisiyle yaratılan *etnik alan* diyebiliriz.

Eğer enerji alanı modeli olan bu enerji modelini alır ve onu etnos fenomenine uygularsak, o takdirde etnos kendisini belirli bir etnik alanın titreşim sistemi olarak takdim eder. Eğer bu böyle ise, o hal-

de etnosların neden birbirlerinden farklı olduklarını izah edebiliriz. Muhtemelen farklı etnik grupların oluşumunun sebebi, alan titreşim yoğunluğu, yani ritmlerin kendine has özellikleridir. Çünkü biz onun sayesinde *kendimizi* hissediyoruz; yani ritmler teksesliliğe dönüşmekte veya uyumluluk sağlanmaktadır. Eğer tekseslilikte ritmler birbiriyle uyuşmazsa, o zaman karşımızdakinin yabancı, yani *bizden olmayan* bir kişi olduğunu hissediyoruz.

Bu varsayım, bugünkü bilgi düzeyimize göre, müşahade edilen tüm etnik çatışmaların sebeplerini yeterince açıklamaktadır. Onun yerine başka bir varsayım konulmuş olsa bile durum değişmez. Bizim amacımız, meseleyi göz önüne koyabilmektir; ama onun sebebinin yorumlanması, kanaatimce ulaştığımız sonuçları ileride etkilemeyecektir.

ETNOGENEZ KIVILCIMLARI

Sosyal ve Etnik Tarih

Tarihî materyalizm teorisine göre sosyal tarihin konusu, müstahsil güçlerin progresiv gelişimi ve alt-paleolitten bilimsel-teknolojik devrimlere kadar üretici ilişkileridir vs. Bu gelişim spontan bir gelişim olduğu için, onun sebepleri formasyonların değişimini fiilen etkilemeyen tabiat güçleri olamaz. Eğer ana eğriyi sürtme yoluyla ateş elde edilmesinden uzay gemilerinin uçurulmasına kadar çekersek, o takdirde elde ettiğimiz çizgi insanlığın tekamülünü yansıtmak zorundadır.

Bu durumda geriye sadece şu “geri kalmış” halklar kavramının nereden ortaya çıktığı ve neden gelişmedikleri meselesi anlaşılmamış olarak kalacaktır. Bu birincisi. İkinci olarak, bilim ve teknoloji bunca gelişme kaydederken neden çok önemli miktarda kültürel değerler kaybedilmektedir? Ve en nihayet üçüncü olarak, birçok kadim kültürlerin yaratıcısı etnoslar, hangi sebebe binaen arkalarında bir iz bırakmadan dünya etnoğrafya haritasından silinip gittiler ve bir de bugün göz alıcı otomobiller yaparak onlar için sanatkârâne pazarlar yaratanlar gerçekten yakın bir zamanda mı ortaya çıktılar?

Malumdur ki sosyal tarih, insanlığın geçmişini tek yönlü olarak yansıtır. Halbuki tekamülün doğru çizgisinin yanı sıra dünyanın tarih haritasında müşahade edilen mozayici meydana getiren birçok zikzaklar ve diskret süreçler de vardır. Daha önce belirttiğimiz gibi, bu süreçlerde “başlangıç ve son” olduğuna göre, onların gelişimle bir ilgisi olamaz ve aksine bütünüyle süreçlerin de yine diskret olduğu biyosferle bağlantılıdır.

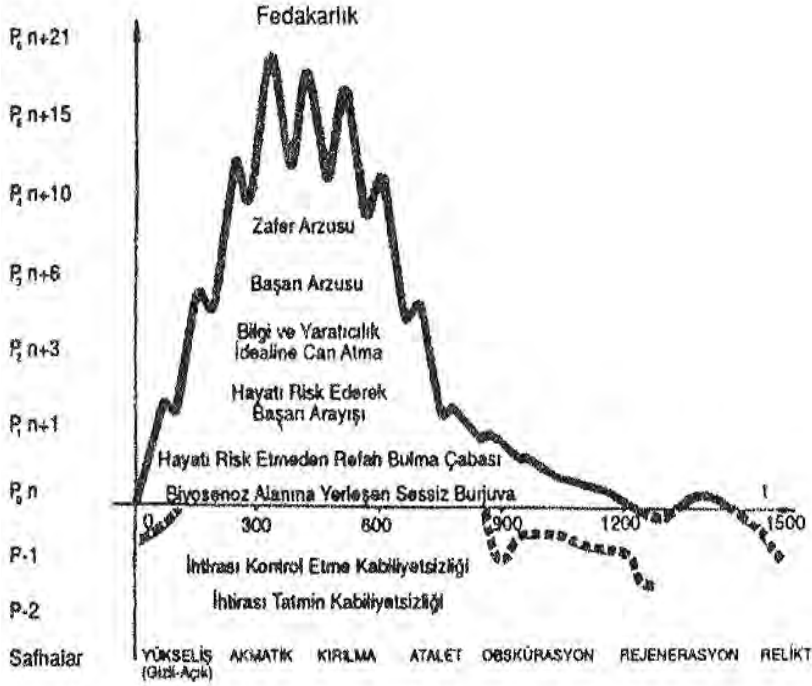
Demek ki, sosyal ve etnik tarih birbirinin yerini tutmamakta, aksine “tabiat tarihiyle insanlık tarihinin” birbirine geçtiği yeryüzü tarihinde meydana gelen süreçler hakkındaki tasavvurlarımızı tamamlamaktadırlar.

Etnogenez Eğrisi

Mikrokozmadan (tek bir bireyin hayatı) makrokazmaya (insanlığın bir bütün olarak gelişimi) kadar tüm tarihî süreçlerde hareketin sosyal ve tabii şekilleri birbirine geçer ve karşılıklı olarak birbirini etkiler. Bazen bu etkileşim öylesine had safhaya varır ki, aradaki bağlantıların özelliklerini yakalamak zorlaşır. Bu, özellikle etnosun gelişim olayının yani *etnogenezin* gerçekleştiği *mezokosmosla* ilgilidir. Ancak, burada etnogenezle bir etnosun ortaya çıkış anından yok oluş veya homeostaz aşamasına geçişine kadar olan oluşum süreci anlaşılmalıdır. Acaba bu, etnos fenomeninin biyocoğrafik ve sosyal faktörlerin tesadüfi kombinasyonunun sonucu olduğu anlamına gelir mi? Hayır; etnos, temelde düzenli ve tek tip bir şemaya sahiptir.

Etnogenez kesinlikle farklı şartlarda, farklı zamanlarda ve yeryüzünün farklı bölgelerinde gerçekleşmesine rağmen, yine de amprik bir genelleştirme yapmak suretiyle *etnogenez eğrisi* tespit edilebilir. Bu eğri, bildiğimiz eğrilerden hayli farklı bir görünüme sahiptir. Aksine bu eğri ne müstahsil gücün gelişim çizgisi eksponente, ne de biyolojik gelişimin tekrar eden sikloidine benzer. (Bkz. şekil 4). Sanırım onu zaman zaman “itkiler”in ortaya çıkardığı âtil bir sonuç olarak açıklamak en doğrusudur. Sözü edilen itkiler ise, sadece davranış kalıplarına yansıyan, ama fenotipleri etkilemeyen mutasyonlar, daha doğrusu mikromutasyonlar olabilirler.

Bir kural olarak mutasyon, kendi bölgesindeki tüm popülasyonlara neredeyse hiç dokunmaz; aksine sadece bazı bireyleri nispeten sarsar, fakat görünüşe göre o da uygun bir ortam bulunduğu etnos bünyesinde büyüyen yeni bir konsorsiyumun ortaya çıkışı için yeterli değildir. Konsorsiyum üyelerinin passionerliği, bu transformasyonun mutlak şartıdır. Etnogenezin biyolojik anlamı bu mekanizmadadır, ama bu anlam sosyal anlamı ortadan kaldırmaz, istisna da etmez.

Şekil 4- Etnik sistemde passioner gerginlik değişimleri (Genelleştirilmiş şekil)

Absis ekseninde zaman yıllarla gösterilmiştir. Eğrinin başlangıç noktası, etnosun ortaya çıkmasına yol açan passioner itki anına tekabül etmektedir. Ordinat ekseninde ise etnik sistemlerin passioner gerginliği üç skalada gösterilmiştir:

1) P_{n+2} seviyesinden (ihtirası tatmin etme kabiliyetsizliği) P_6 (fedekârlık) seviyesine kadar nitelik özellikleri gösterilmiştir. Bu özellikleri etnos temsilcisinin bir tür ortalama “fizyonomisi” olarak görmek gerekir. Tiplerle ilgili şekilde gösterilen tüm temsilciler, etnos bünyesinde aynı anda bulunurlar; ancak, hâkimiyeti elinde bulunduranlar, passioner basıncın mevcut seviyesine uygun istatistiki tiplerdir;

2) Burada süb-etnosların (etnosun alt sistemlerinin) kemiyeti gösterilmiştir. n , $n+1$, $n+3$ vs.de “ n ”, itkiyle temas etmeyen ve homeostaz halde bulunan etnos bünyesindeki süb-etnosların sayısını gösterir;

3) Üçüncü skalada ise etniksel tarihteki olayların yoğunluğu gösterilmiştir (mütemadi eğri). Teklif edilen eğri, değişik itkiler sonucunda ortaya çıkan farklı etnoslar için çizdiğimiz 40 münferit etnogeneze eğrisinin genelleştirilmiş şeklidir. Kesik çizgilerle çizilen eğri de etnos bünyesindeki süb-passionerlerin değişim yoğunluğunun nitelik seyrini göstermektedir. Altta ise yukarıdan aşağıya doğru çizilerek gösterilen zaman skalasına uygun olarak etnogeneze safhaları gösterilmiştir.

Şekilde görüldüğü gibi absiste zaman yıllarla gösterilmiştir. Tabii olarak ordinata etnogenez süreçlerini stimüle eden enerji şeklini yerleştiriyoruz.

Yine de önümüzde başka bir problem vardır ki, o da passionerlik boyutunu belirleyecek bir ölçünün bulunmamış olmasıdır. Elimizdeki mevcut malzemeye göre, sadece yükseliş veya çöküş istikametlerinden, passioner basıncın daha yüksek veya düşük derecelerinden bahsedebiliriz. Bununla birlikte belirlediğimiz hedefin önündeki bu engel aşılmıştır. Çünkü biz istatistiki kemiyetleri değil, süreçleri gözden geçiriyoruz. Dolayısıyla etnogenez olayına ileride yeni kesin hükümlere varmamızı sağlayacak şekilde yeterince net bir tanımlama getirebiliriz.

Her bilim dalında, ele alınan konunun genel tanımlaması, o konunun enine boyuna irdelenmesinden önce gelir. Örneğin elektrikte öncelikle dış görünüş itibariyle birbirine benzemeyen değişik olayların amprik genelleştirilmesi yapılmış, daha sonra enerji gücü, direnç, gerilim vs. gibi kavramlara geçilmiştir.

Şimdi, etnogenezin çizdiğimiz eğriyi genel olarak yansıtan ana safhalarının izahına geçelim ve ilk passioner şarjın yavaş yavaş tükenme sürecinin nasıl işlediğini göstermeyi deneyelim.

Her etnogenezin başlangıç anının bir coğrafi bölgedeki küçük bir insan grubunun özel mutasyonuyla başladığını daha önce belirtmiştik. Böyle bir mutasyon, insan fenotipine dokunmaz (veya belli belirsiz dokunur), ama bireylerin davranış kalıplarını ciddi ölçüde değiştirir. Ancak, bu değişim bir şeylerin vasıtasıyla gerçekleşir ve elbette etkilenen davranışın kendisi değil, bireylerin fenotipidir. Mutasyon sonucunda genotipte oluşan passionerlik işareti, bireylerde normal hallere kıyasla dışarıdan yüksek oranda enerji alınmasını gerekli kılar. İşte yeni davranış kalıplarını şekillendiren de, yeni sistem bütünlüğünü güçlendiren de bu fazla enerjidir.

İmdi bir soru: Tarihi süreçlerde mutasyon (passioner itki) anları doğrudan gözlemlenebilir mi? Muhtemelen mutasyon olayının kendisi çoğu kez çağdaşlarının gözünden kaçır veya bir mucize, bir çılgınlık yahut bir tür aptallık gibi fevkalade bir şey olarak algılanır. Ancak, yeni bir tradisyon akışı başladığında takriben 150 yıllık bir kesinti farkedilebilir. O dahi her zaman mümkün olmaz. Ama yine de bir etnogenez sürecinin başlaması veya popülasyonun passionerlikle çalkala-

narak etnosa dönüşmesi mutlaka farkedilir. Bu yüzden biz, etnogenezin farkedilen başlangıcını passioner itkidenden ayırabiliriz. Zaten bir kural olarak da kuluçka [incubation] süresi yaklaşık 150 yıl sürer. Biz, iyi bilinen malzemeye dayanarak en açık örneklerden hareketle meseleyi ortaya koymaya çalışacağız. Ama evvela etnosların yükselişlerinin ne zaman ve nerede gerçekleştiğini dikkatli bir şekilde gözden geçirelim.

Slavyano-Got Varyantı

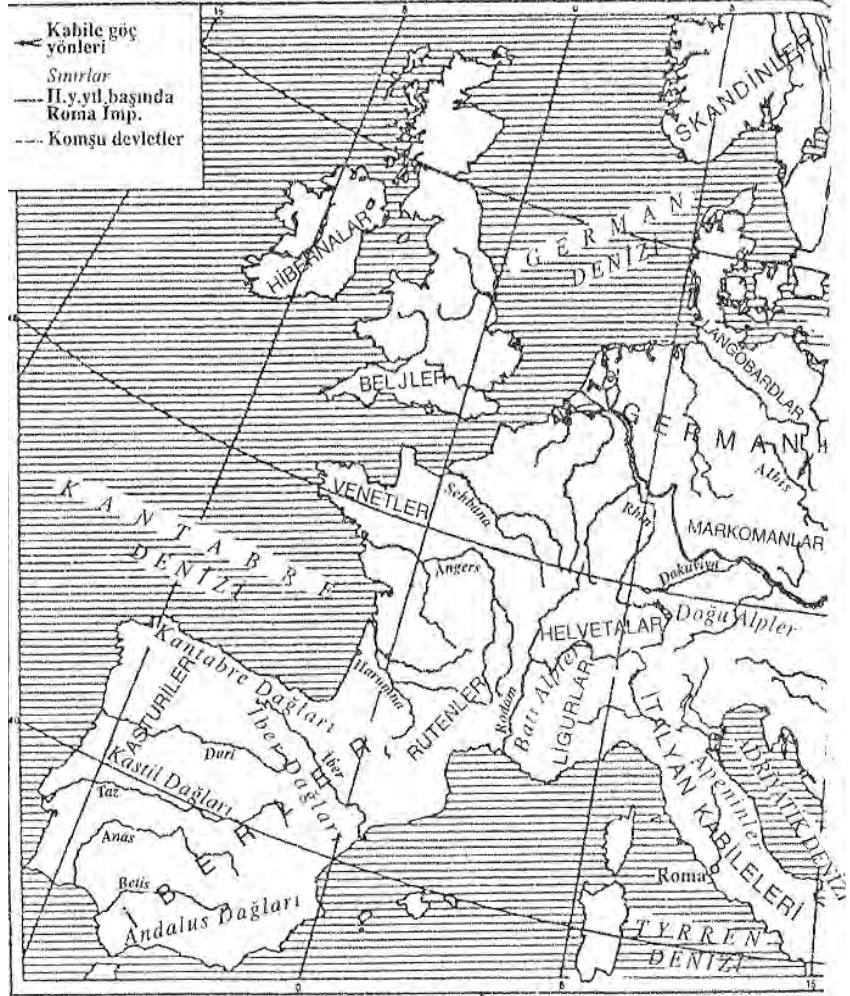
Bu etnik yükseliş olaylarından biri, Miladın başlarında, II. Yüzyıl-da vukû bulmuştur. Ama nerede? Takriben Stokholm'den başlayarak Vistul [Visla, Vistula] ağzından, Orta ve Aşağı Tuna, sonra Küçük Asya üzerinden geçip Filistin'in ötesinden dolaşarak Habeşistan'a kadar uzanan tek bir şeritte. Peki burada ne olmuştu? 155 yılında Gotlar "Skandza"¹ adasından Vistul'un aşağı akımlarına sarktılar. Oradan çok hızlı bir şekilde Karadeniz sahillerine kadar gelerek, burada aşağı yukarı Karadeniz ve Ege Denizi havzasındaki tüm Roma şehirlerini yağmalayan güçlü bir devlet kurdular; ama Hunlar'ın karşısında yenildiler ve batıya yönelerek İspanya'yı, arkasından tüm İtalya'yı boyun eğdirip, büyük halk göçleri çağını başlattılar. Şimdi bu olayın detaylarına girmeyeceğim, ama meseleyi aydınlığa kavuşturmak için genel bir harita çizeceğim.

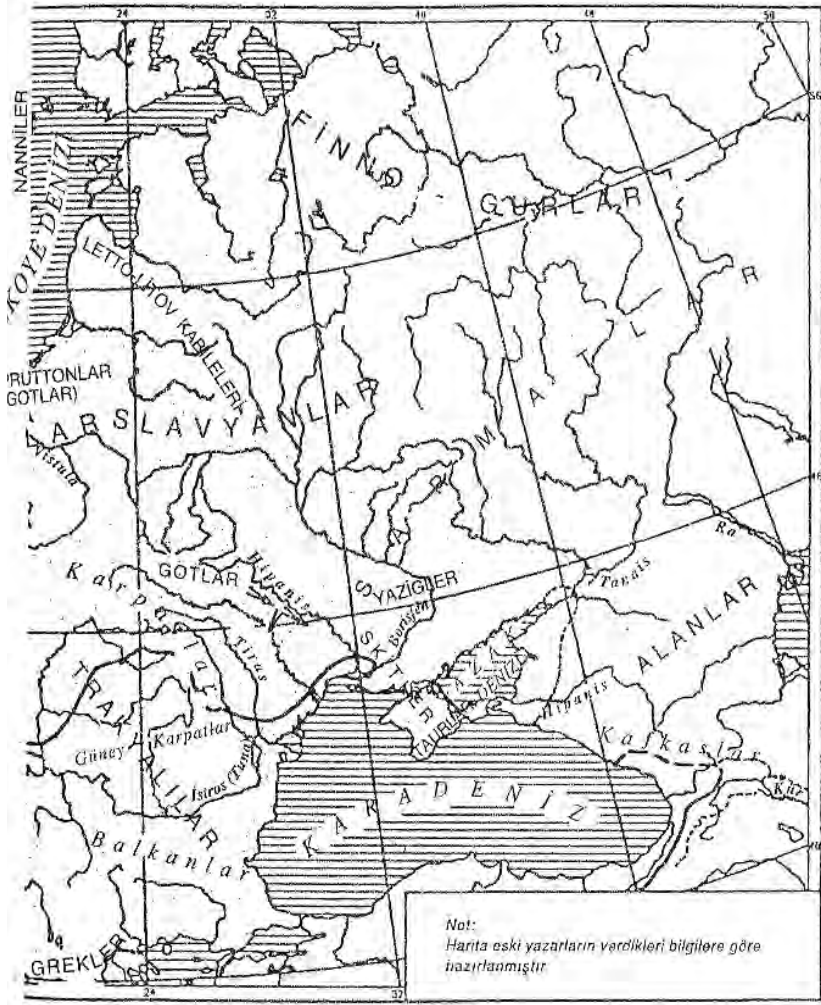
Eğer bu şerit boyunca ilerlersek, Gotlar'ın güneyinde, II. Yüzyıl başlarında Slavyanlar'a atfettiğimiz yâdigârlarla karşılaşırız. Peki ondan öncesinde Slavyanlar var mıydı? Evet, muhtemelen o dönemde Gotlar'la aynı çağda yaşayan ve ön-Slavyan etnosunu teşkil eden böyle halklar vardı. Bizanslılar onlara "Ant" adını vermişlerdi. Rus vakayinâmeleri ise onlardan "Polyan"lar² olarak bahsetmektedir. İşte bu Polyanlar, etnik bir federasyonun temelini atmış; bunun sonucu olarak da bugünkü Doğu Macaristan'da yaşayan o küçük halk Baltık Denizi sahillerinden Dinyeper'e, Ege ve Akdeniz sahillerine kadar saçılarak tüm Balkan Yarımadası'nı ele geçirmiştir. Küçük bir halk için çok büyük bir yayılma alanı!

1 Gotlar'ın çıkıp geldiği Skandza Adaları yani Güney İsveç, uzun süre "Gotya" adıyla bilinmiştir. (Bkz. Jordanes. *O proisxoğenii i deyaniyax getov*/çeviri ve notlar Y. Ç. Skrijinskaya. M., 1960, s. 68, dn. 68, s. 190). Jordanes yanlışlıkla Gotlar'ı eski Getler'le özdeşleştirmektedir.

2 Brayçevsky M. Yu. *Poxodjeniya Ruci*. Kiib, 1968, s. 152-156.

AVRUPA ETNİK HARİTASI - M.S. II. Y.yıl

Bu meseleyi Slavyan uzmanı Prof. Mavrodin'le konuşmuş ve ona “Bunu demografik açıdan nasıl izah edeceksiniz? 150 yıl gibi bir zaman diliminde bu kadar hızlı bir şekilde nasıl çoğalabilirler?” diye sormuştum.

“Çok basit” diye cevap verdi. “Bu ön-Slavyanlar yeni bölgeleri ele geçirdikten sonra, sanırım, mağlup halkın kadınlarıyla temasa geçmekten kaçınmadılar; bu ilişkilerden dünyaya gelen çocukları sevdiler ve onlara kendi dillerini öğrettiler ve böylece o kabilelerin yöneticileri haline geldiler. Böyle süreçlerde çok erkeğe ihtiyaç da yoktur. Burada önemli olan mağlup halkın kadınlarının çok olmasıdır; demografik patlama kendiliğinden gelir. Sanırım burada olan da odur.”

Çok iyi bildiğimiz gibi, Slavyanlar IV. Yüzyılda Gotlar'ın düşmanı, Hun ve Rosomonlar'ın³ müttefikleriydiler. Bir soru daha var: Sözü edilen şeritin güneyinde başka ne olmuştu?

Dac kabilesi⁴ Roma'ya başkaldırmış ve şiddetli bir savaş çıkarmıştı. “Daclar” adlı filimde Romalılar Daclar'la savaşır ve bu tabii

3 Rosomonlar: Gotlar'ın düşmanı ve Hunlar'ın müttefikleridir. Jordanes'in yukarıda adı geçen kitabında sadece bir defa (§ 129) geçer. (s. 279). B. A. Rıbakoff, Rosomonlar'ı müstakbel Rus halkının nüvesi olarak kabul eder. (Bkz. *Sovetskaya arxeologiya*, 1953, XVII, s. 100). Sunilda, Sar, Ammiy gibi adlara nazaran Rosomonlar Slavyan değildir. Rosomonlar, VI. Yüzyıl yazarlarından Zakhariya Rhetor'da da zikredilirler. (Bkz. Pigulevskaya N. V. *Siriyskiye istochniki po istorii narodov SSSR*. M.;L., 1941, s. 84 ve 166).

4 Dac'lar– Romalılar tarafından ortadan kaldırılan bir kabile. Dac'ların etnik mensubiyetleri konusunda inandırıcı veriler yoktur. Bilindiği kadarıyla Karpatlar'da Bastarnalar, Aşağı Tuna'da Getler'le komşu idiler ve Get kralı Burvista tarafından kurulan devletin bünyesinde yer alıyorlardı. Bu devlet Moldavya, Romanya, Bulgaristan, Batı Ukrayna'nın bir kısmı, Bukovina, Macaristan ve Çekya'yı içine alıyordu. (Bkz. Tixanova M. A. *Rol zapadnogo Priçernomorya v slojenii kulturi Podnestrovyi*//*KSIIMK*. 1940, Vyp. 8, s. 67). Fakat bu geçici bir federasyondur. “Strabon'un anlattığına göre Burvista, bazıları kendisine karşı isyan ettiği için tahtından indirilerek öldürülmüştü” (Jordanes, age., s. 238). Get devletinin yayılışının henüz etnosun yükseliş safhasının başlangıcı sayılamayacağını, aksine Doğu Avrupa'daki komşu kabilelerin passionerliğinin zayıflamasının sonucu olduğunu farzetmek gerekir. Dekebal, Burvista'dan farklı olarak, Dacia'da 107 yılına kadar Roma'ya karşı direnen monolit etnik yapıya sahip bir devlet kurmuştu. Dac'ların Trajan tarafından sert bir şekilde tepelenmesinden sonra fethedilen bölge eyalet haline getirilmiş ve imparatorluğun doğu eyaletlerinden

bir şey zannedilir. Acaba bu normal bir şey midir? Halbuki Roma İmparatorluğu Trajan döneminde sadece İtalya'yı değil, bugünkü Yugoslavya, Bulgaristan, Yunanistan, Türkiye, Fransa, İspanya, Suriye ve tüm Kuzey Afrika'yı sınırlarına katmıştı. Düşünebiliyor musunuz, devâsâ bir insan öğüten makina tek bir Romanya'yla savaşıyor ve üstelik de Romanya galip geliyor, fakat sonunda cepheye sürececek askeri kalmıyor. Bugün böyle bir şey bize oldukça garip gelirdi. Ama o gün için de garip sayılırdı. Her halükârda vakıa şu idi: Daclar, Miladî I. Yüzyıl sonuyla II. Yüzyıl arefesinde bu devle savaşmışlardı. Demek ki, düşmanın sayıca üstünlüğünü dengeleyen güçlü bir içtepi oluşmuştu onlarda.

I. Yüzyılda Suriye Varyantı

Benzeri bir olay Filistin'de vukû buldu. Burada yerlerinden yurtlarından koparılacak dört bir yana dağıtılan, önemli bir kesimi Babil'e getirilerek diğer Pers şehirlerine saçılan Yahudiler yaşıyorlardı. Ctesiphon, Ekbatana ve hatta Şiraz'da dahi Yahudiler vardı. Batıda da büyük bir kolonileri vardı ve Roma'da bol miktarda Yahudi'ye rastlanıyordu. İşte Filistin'de kalan Yahudiler'den oluşan bu küçük halk, birden kendi içinde oldukça sağlam bir etkileşim sistemi (bir-biriyle boğuşan dört grup⁵)kurmuş ve Roma İmparatorluğu'nun amansız bir rakibi olmuştu. Acaba ne değişmişti?

sürgün edilenlerin ve lejyoner ailelerinin yaşadığı bir yer haline gelmişti. Katliamdan kurtulan Daclar, kolonistler arasına karışmış ve kale köylerde hayatlarını devam ettirmişlerdir. (Mommsen T. *İstoriya Rima*, M., 1949, V/191-194). III. Yüzyılda birbirini müteakiben çıkıp gelen Sarmat ve Got askerleri ülkeyi öylesine tarumar ettiler ki, Aurelianus 270'de Dacia'daki Roma ordusunu geri çekmek zorunda kaldı, fakat pek çok kolonist orada kalıp Gotlar'a itaat etmeyi tercih ettiler. Ama onlar artık Dac değil, Romen'di. (Weber G. *Umum Dünya Tarihi*, M., 1983, 4/450, 506).

- 5 Milat arefesi, I. Yüzyılda Oykümena'nın en sıcak noktası olan Jüdea'nın tarihinde bariz bir şekilde takip edilebilmektedir. Kirus tarafından Babil'deki esaret hayatından kurtarılan ve peygamber Yezdra tarafından Filistin'e geri getirilen Yahudiler'in nüfusu azdı, fakat kendi devletlerini yeniden kurmak için kesin kararlıydılar. Ancak, önce Pers şahı, daha sonra da M. Ö.198'den itibaren Antiochia IV Epithanus'un boyunduruğuna katlanmak zorunda kaldılar. Filistin'i hakimiyet altında tutan Makedon kralları (insancıl Ptolemey ve gaddar Seleucidler),

O sıralarda Suriye ve Filistin'de şu veya bu tanrı namına, bazen de kendi adına konuşan birçok peygamber vardı. Jesus Christ'i herkes bilir. Fakat o sıralarda güya Mısır'da yaşayan Tianlı Apollonius ve Hermes Trismegist de vardı. Yunan felsefesini inceleyen ve Platonizme dayalı kendi sistemini kuran Iskenderiyeli Philon Yahudiydi. Bu sırada iki büyük rabbin (Şamay ve Hamaliil) Talmud'u tamamlamış, yani eski Yahudi dininin yeniden yapılandırılması işlemi bitmişti.⁶

Yahudiler'in hellenleşmesi için aynı yolu takip ettiler. Kralların arzusunun hilafına Yahudiler kendi dinlerine dört elle sarıldılar ve bu da Kudüs'ün yıkılmasına, Cumartesi ayınlarının iptal edilerek yerine Olympus tanrısı Zeüs'e tapınmanın getirilmesine yol açtı.

Bu durum karşısında halk isyan etti ve Juda Makkavei, gerillara savaşının piri olduğunu ispat etti. Hasidimler, yani inançlılar Juda'yı desteklediler ve savaş Yahudiler kazandı ve hatta eski düşmanları Samariyeliler'i ve Idumacılılar'ı itaat altına alarak onları sünnet olmaya zorladılar. Aynı şekilde Moavlar'ın dağlık ülkesini ve Celile [Galile] sakinlerini de fethettiler. Böylece müstakil ve güçlü bir krallık kuruldu ve tabii olarak bir de muhalefet teşekkül etti. Hellenleştirilmiş krallık yönetimine karşı Sadukiler'e karşı separatist Peruşim (Yunanca Ferisi)ler ortaya atıldılar ve halk tarafından da desteklendikleri için, baştaki yönetim onlarla uzlaşmak zorunda kalmıştı. (M. Ö. 76-67 yılları). Miladi 6-7. yıllarda hem Sinedrion, hem de Ferisilerin yardım etmeyi reddettikleri aşırılık yanlısı Zilotlar ortaya çıkılar. Fakat onların çok aşırı taleplerde bulunmaları, Yahudiler'in düşmanları Samii Idumaeilar (Araplar) ve Celileliler (Lübnan sakinleri) oldukları için, haksız yere anti-semitizm denilen anti-jüdaizmin ortaya çıkışına yol açtı. (Bkz. Turayev B. A., *Istoriye drevnego Vostoka*, SPb., 1913, 2/306-400; Mommesen T. *Istoriya Rima*, 5/435-491).

- 6 Yeniden “kanlı bir ülke” yaratma amacına matuf bu saldırgan akımların yanı sıra, I. Yüzyılda komşularla yapıcı ilişkiler kurmak isteyen insanlar da vardı. Yahudi-Hristiyan *ebsonitler* belli bir süre varlık göstermişler ve Kudüs tapınağının yıkılmasından sonra ortadan kalmışlardı. (Bkz. Nikolayev Yury. *V Poiskax za bojestvom: Oçepki i istorii gnostisizma*. SPb, 1913, s. 77). İsa'nın çağdaşı, öğretileri 300 yıldan fazla varlığını sürdüren Tianalı meşhur Apollinius'du. (age., s. 59)Ahd-i Atik öğretisini Platonizmle birleştirme denemesinin öncüsü ise meşhur Yahudi Philon of Aleksandria idi. Yahudilik dinine “tanrının oğlu” anlamında Logos kavramını sokan da odur. (Weber, age., s. 387-388). En fazla yazılı bilgi bırakan, İssiimler kadar Ferisiler hakkında da malumatlar veren de yine bu Philon'dur. (Bkz. Amusin İ. D. *Rukopisi Mervogo morya*. M., 1960, s. 199). İssiimlere yakın olan “Kumran cemaatı” İran'dan düalizmi, yani “ışığın oğlu” ile “karanlığın oğlu” arasındaki ezeli savaş görüşünü almıştır. Fakat I-III. Yüzyıllarda doğulu halkların dünya görüşüne en fazla etkiyi, kabile tanrıları yerine şekilsiz “Plero-

Din, passionerliğin yönlendirildiği bir çıkış kapısı haline gelmişti. Zaten passionerlik, herhangi bir kab içinde bulunan ve oradan açılan bir deliğe dökülen sıvı gibidir. O sıralar ise bu delik dinî konulardı. Bunun sebebi insanların çok fazla dindar olmaları değil, aksine Roma İmparatorluğu'nun genel hakimiyet boyunduruğunun geçerli olduğu şartlarda dinin zararsız bir şey olarak görülmesiydi.

Romalılar, I. Yüzyılda fiilen kâfirdiler ve Juppiter, Quirinus, İononus ve diğer eski tanrılarına olan inançlarını kaybetmişlerdi. Bu tanrılar Romalılar nezdinde çocukluk hatıraları, tatlı birer hayal haline almıştı ve kimse onları önemsemiyordu. Artık bu tanrılar Offenbach'ın henüz XIX. Yüzyılda “Güzel Helena” adlı eserinde mükemmel tasvir ettiği sıradan şahıslara dönüşmeye başlamışlardı. Romalılar'ın yaşadığı bu kültürel çöküş süreci onları biraz şaşırtmış ve önemli şeyleri gözden kaçırmalarını sağlamıştı. Yeni kültürlerin yaratılması ve keşfi gibi masum işlerle uğraşan passioner kişilerin ortaya çıkışı onların dikkatinden kaçmıştı. Romalılar bu olayı normal bir şey gibi görüyorlardı. Kanunlara saygılı olduğu sürece isteyen istediğini söyleyebilirdi. Monolit zannettiğimiz Hristiyanlık, o haliyle I. Yüzyılda henüz mevcut değildi. 33 yılında Holgof'da meydana gelen olayı herkes biliyordu, fakat farklı şekillerde algılanmıştı. Kimilerine göre sıradan bir infaz, kimilerine göre ise zarar verilmesi mümkün olmayan gayr-ı maddi bir ruhun yükseğe çıkışıydı ve çarmıh üzerindeki ölüm sadece zahiri bir ölümdü. Bazıları da onun bedeninde Tanrının Ruhu'nun yer aldığı bir insan olabileceği düşünce-sindeydiler vs. Son derece güçlü bir akımdı bu, fakat hareketi yönlendirenler Yahudiler'di.

Yahudiler, kendilerine özgü taşkınlıkla gürültü çıkarmışlardı. Önemsiz bir insanın asıldığını, infazın gerçek olduğunu yayıyorlardı. Ama mesele bu değildi. Asıl mesele, Romalılar'ın kutsal Yahudi topraklarına domuzları sürüp getirmeleri ve onları yiyor olmalarıydı! Çünkü Roma lejyonierleri tayınlarını domuz eti olarak alıyorlar-

ma”yı ve onun tezahürleri durumundaki *eon*ları ikame eden Gnostisizm yapmıştır. Bu öğretisi, Talmudi Jüdaizmde Pleroma'nın Einsof ve *eonlar*'ın *şehina* adıyla kendini gösterdiği Jüdea'da zuhur etmiştir. Hatta Havva'yı ayartan Yılana tapınmanın bir benzeri Jüdaizmde de vardır. (Bkz. Nikolayev Yury, age., s. 236-241; 206-215). Eski miteolojilerin öğrenilmesi ve birbirlerinden farklı oluşu, “passionerliğin” âni bir şekilde yükselişini göstermekte ve etnogenezi safhasına işaret etmektedir. Davranış kalıplarının farklılıkları konusunda ise daha aşağıya bakınız.

dı ve ona alışmışlardı. Filistin'e yerleştirilen garnizonların Yahudiler'in ruhunu incitmelerinin sebebi de buydu.

Peki ondan öncesine kadar nasıldı diye sorabilirsiniz. Ondan öncesinde çok çekmiş olan Yahudiler, tıpkı Romalılar gibi domuz eti yiyorlardı ve bu meseleyi önemsemiyorlardı. Şimdiyse burada gerçek bir Yahudi savaşı başlamıştı. Eğer Yahudiler'i birbirine tahammülsüz dört farklı gruba bölen aynı passioner itki tezahür etmemiş olsaydı, zafer dahi kazanabilirlerdi. (Nasıl Romalılar İtalyan'larla akraba iseler, eski Yahudiler de bugünkü Yahudiler'le akrabadırlar. Yani bugünkü Yahudiler, geçmişin kültürel geleneklerini önemli ölçüde muhafaza eden başka bir etnosdur.)

Eski şeriatı ve âdetleri gözetken Yahudiler'e *Ferisîler* deniliyordu. Ferisîler ticaretle uğraşıyorlardı. Saçlarını uzatıyor, sakallarını düzensiz şekilde tarıyor; başlarına altın halka takıyor; uzun elbise giyiyorlardı. Tevrat'ı öğreniyor, İncil'i okuyorlardı. Tüm oruçları tutuyorlar, gelenekleri uyguluyorlardı. Fakat Yunanlılar'a özenerek tunik giyen, sakalını özenle kesen, evde Yunanca konuşan, çocuklarına kesinlikle Yahudi adı olmayan Aristomah veya Diomides gibi Yunan isimleri veren *Saddukîler*'e tahammül edemiyorlardı. Toprak ve para sahipleri olanlar, orduyu kumanda edenler ise Saddukîler'di.

Ferisîler ve Saddukîler birbirlerinden nefret ediyorlardı; ama bunun yanında her iki grup da Lübnan civarındaki Filistin dağında yer alan mağaralarda toplanarak, birbirine kehanet okuyan ve “Bu Ferisîler'i anlamak mümkün değil; Saddukîler de hemen hemen bizden değil; halbuki burada, işte şu kehanetlerde aydınlık ruhlarıyla karanlığın ruhlarının birbirleriyle savaştıkları, aydınlık ruhları galip geldiğinde Dünyanın Kurtarıcısı'nın gelerek herkesi kurtaracağı, Romalılar'ı kovacağı, şu alçak Ferisi ve Saddukîler'i de zaptedeceği yazılıdır” şeklinde konuşan çoban ve çiftçileri küçümsüyorlardı. Çobanlar ve çiftçiler, Kurtarıcı'nın zuhurunu bekliyorlardı. Gerçekten Christ onlara gelmişti, ama “onu tanımamışlardı.”

Bir de *Sikari* (Hançerli)ler veya *Zilotlar* yani gayretkeşler vardı. Sayıları fazla değildi, ama terorist çeteler halinde teşkilatlandıkları ve istediklerini öldürdükleri için oldukça etkiliydiler. Öldürmeyi iyi öğrenmişlerdi ve kanun dışı tüm işler onların ellerinde olduğu için herkes onlardan çekiniyordu.

Tüm imparatorluğun kontrolden çıkan bir Filistin'le başatmesi için on yılını harcaması gerekmişti. Sonunca zafer sağlanınca Roma-

lı general oldukça tehlikeli bir düşmana karşı kazanılan başarıdan ötürü ödüllendirilmişti.

Peki o zamana kadar Yahudiler neredeydiler? Onların komşuları için herhangi bir tehlike teşkil etmediklerini, en iyi durumda M. Ö. II. Yüzyılda ülkeyi işgal eden Makedonlar'a karşı küçük çaplı, fakat oldukça başarılı çete savaşları verdiklerini (Makkaveyler) belirtmek gerekir. Onun dışında kimsenin dikkatini çekmiyorlardı. Fakat birden.. Mutasyonlar her zaman ânî olur.

Bizans Varyantı

Aynı sıralarda burada üzerinde özellikle durulması gereken daha önemli bir olay vukû bulmuş ve teorik olarak bilahere “Bizanslılar” denilen tamamıyla yeni bir etnos teşekkül etmişti. İlk Hristiyan cemaatler de şekillenmişti. Bunların sanki bir etnos değil de, aynı dine inanan insanlar olduğu şeklinde bir itirazda bulunulabilir. Peki şu etnos dediğimiz şey nedir? Davranış kalıplarıyla başka etnoslardan ayrılan ve kendini diğer herkese karşı gören topluluğa etnos dediğimizi hatırlayın.

Hristiyanlar, her ne kadar çok değişik kökenlere mensup insanlardan teşekkül ediyorlarsa da, kendilerini diğer halkların tamamının karşısında görüyorlardı: Bizler Hristiyanız, bizim dışımızdaki herkes kâfirdir. Eski Slavıyancaya göre Yazıtsa'nın Yunanca'daki karşılığı etnosdu. Böylece Hristiyanlar kendilerini Yakın Doğu'nun tüm etnoslarından ayırmış ve kendi müstakil etnoslarını meydana getirmişlerdi. Davranış kalıpları çevrelerindeki diğer tüm halkların davranış kalıplarından tamamıyla farklıydı.

Acaba Roma çağının klasik Yunanlısı veya Romalısı yahut Suriyelisi ne yapıyordu? Günlerini nasıl geçiriyordu? Sabahları akşam içkiyi fazla kaçırdığı için baş ağrısıyla uyanıyordu. (Gerek zengini, gerek orta hallisi ve gerekse fakiri içki içerdi. Çünkü “müşteri” adını verdikleri yağcı takımı kılığında zenginler sınıfına yanaşmaya çalışırlardı.) Sabah erkenden su karıştırılmış hafif bir şarap içer, meze olarak ne bulursa atıştırır ve seher serinliğinden faydalanarak haberleri öğrenmek için pazara giderdi. (Yunancada *agora* pazar demektir; bu yüzden ben doğrudan Rusça pazar kelimesini kullandım.) Orada sıcaklar bastırmadan dedikodu malzemesi olacak şeyleri öğrenir,

sonra evine gelir; gölgelik bir yer bulur; yer, içer ve uyuyarak akşam kadar dinlenirdi.

Akşam tekrar kalkar, kendi akuasında veya yakınlarıdaki herhangi bir hamamda yıkanır. Oraya da haberleri öğrenmek için gider. Canlanarak eğlenmek için Antakya, İskenderun, Tarsus ve hatta keyif çatmak için Roma'ya kadar uzanırdı. Buralarda eski bir striptiz türü olan arı dansının yapıldığı parklar vardı. Orada içebilir, dansını da yaptıktan sonra fazla pahalı olmayan bir ücret mukabilinde uçkurunu tatmin ederdi. Sonra kuş gibi hafiflemiş vaziyette ve sarhoş olarak sürüne sürüne evine gelir (veya getirilir) ve kendini yatağa atardı. Peki ertesi gün ne yapardı? Aynı şeyi. Ve bu bıkıncağa kadar böyle devam ederdi.

Kimileri böyle bir hayata bayılır, kimileri de bıkar. İşte böyle bir yaşantıdan bıkanlar, hayatlarının bir anlamı, bir amaçları ve çıkarı olması için herhangi bir meşgale ararlardı. Ama II. Yüzyılda ve bilhassa III. Yüzyılda Roma İmparatorluğu döneminde böyle bir şey çok zordu.

Siyasetle uğraşmak tehlikeliydi. Geriye ne kalıyordu? Bilim mi? Felsefe mi? Ama bunlar herkesin harcı değildi. Ancak kabiliyetli olanlar bunlarla uğraşabilirdi. II-III. Yüzyılda da tıpkı şimdi bizde olduğu gibi ilimle orta vaziyette uğraşıldı. Orta halli bir iş yaparsan seni övüp göklere çıkarırlar, hatta ödül ve şiltler verip, "Aferin delikanlı, iyi iş yaptın, devam et" diye pohpohlarlar; ama herhangi bir keşifte bulunduysan, eski dünyada başına gelebilecek her türlü belaya davetiye çıkarmış olurdun.

Dolayısıyla bilimle uğraşmak öyle kolay iş değildi. Ayrıca bilimle uğraşan insan genellikle yalnızdı. Çünkü bir şeyler öğrenirken hocası onu sayar sever, ama o da kendiliğinden bir şeyler yapmaya kalktığında hocasının, hatta bir sonraki hocasının dahi gazabına çarpılır ve tekrar yalnızlığa mahkum olurdu. Ne yapabilirdi bu durumda? Teselli bulmak amacıyla kafayı çekip striptiz seyretmeye mi giderdi?

Biliyorsunuz, öyle toplumlar var ki, onlarda içki içmek, sarhoş olmak, serbest aşk yaşamak yasaktır. Sadece nikah yoluyla evlenebilir veya insanların bir araya gelip, hasbihal ettikleri yerlerde iffetinizle oturabilirsiniz. Ne için? Bilmediğiniz bir ahiret hayatı için. Evet, ölümden sonra ne olacağı konusu herkes için enteresandır. "Bildiğiniz kadar anlatıverin." Anlatabilenler anlatılar ve kendi görüşlerini

de kabul ettirdiler. Zamanımızda herhangi bir şeye inandırmak çok zordur. O zaman da zordu. Ama öyle kabiliyetli, öyle maharetli propagandacılar (Miladın ilk yüzyıllarındaki Hristiyanlar) vardı ki, onlar insanları peşlerinden sürüklüyorlardı. Ama bu hareketin hoşnutsuzlukları da beraberinde getirmesi kaçınılmazdı ve nitekim Trajan gizli ve açık her tür cemiyeti yasaklayan bir kanun çıkarmıştı. Öyle ki, itfaiyeciler cemiyeti bile yasaklanmıştı. Hristiyanlar da gizli bir cemaat üyesi olarak görülüyorlardı. Neden? Çünkü onlar akşamları bir araya geliyor, bir şeyler yapıyor, sohbet ediyor, daha sonra kendi tanrısını - şaraplı ekmeği yiyor ve dağılıyorlardı. Yabancı kişileri kesinlikle bu toplantılara almıyorlardı. Bu yüzden infaz edilmeleri için ferman çıkarılmıştı.

O sıralarda Roma İmparatorluğu'nda çevresindekileri ihbar etmek isteyenler yeterinden fazlaydı. Sonunda tüm Romalı vatandaşlar aleyhinde ihbarlar yağmaya başlayınca, Trajan korkuya kapılarak Hristiyanlar aleyhinde yapılan ihbarların kabul edilmesini yasaklamıştı. "Hristiyanları elbette infaz etmek gerekir, - diyordu imparator.- Ama bizzat kendileri gelip itirafta bulunurlarsa. Eğer biri gelir de Hristiyan olduğunu söylerse onun infaz edilmesi mümkündür ve gereklidir; ama kendisi bir şey söylemediği halde aleyhinde ihbar dilekçeleri veriliyorsa, bu dilekçeleri kaldırıp atın."⁷

Ne var ki, gerek Trajan ve gerekse Romalı savcılar, kendi ayaklarıyla gelip Hristiyan olduklarını söyleyen ve infaz edilmeyi kabul eden insanların sayısının yüksekliği karşısında şaşkına dönmüşlerdi. Trajan'ın halefleri ise bilahere bu kanunun uygulanmasını dahi bir yana atacaklardı. Çünkü devlet memurlarından da pek çok kabiliyetli ve işe yarar insanın katledilmesi gerekiyordu. Kilise Hristiyanları, onlara yakın olan Gnostikler ve hatta Maniheiztler dahi bu kanunun şümülüne giriyorlardı.

Hristiyanlar ölüp gitmenin yollarını arıyorlardı. Çünkü aralarından çıkan passioner insanlar ruhun ölümsüzlüğüne ve ahiret haya-

⁷ İmparator Trajan'a gönderilen "Pilinius'un mektubu" (x, 97) ve onun yazdığı karşı cevabında şöyle denilmektedir: ".. onları aramak gerekmez, ama şayet onlar.. kendi ağızlarıyla bunu itiraf ederlerse, cezalandırılmaları lazım gelir. Bundan başka eğer bir kişi Hristiyan olmadığını söyler ve bu ameliyle yani tanrılarımızı tanıdığını fiiliyle ispat ederse, Hristiyan olduğu konusunda ihbar olsa dahi, affedilmesi gerekir." (Weber G., Age., s. 414).

tına inanmış; işkenceyle gelen ölümü doğrudan cennete giden yol olarak kabul etmişlerdi. Bu yüzden onlar da ölümü istiyorlardı.⁸

Daha az passioner olan tipler ise, sadıkâne bir şekilde orduda, yönetimde ve devlet dairelerinde hizmet veriyor; ticaretle uğraşıyor ve toprağı işliyorlardı. Ahlakî çöküntüye izin vermedikleri ve tek evliliği titizlikle uyguladıkları için hızlı bir şekilde çoğalmışlardı. Hristiyan hanım Hristiyan kocaya her yıl bir çocuk doğuruyordu. Çünkü rahimdeki bir bebeği öldürmek cinayetle eşdeğer kabul ediliyordu. Bu arada putperestler kendilerini öylesine eylenceye vermişlerdi ki, dünyanın tüm şehirlerinde kimse hemen hemen çocuk yapmak istemiyordu. III. Yüzyılda Hristiyanlar inanılmaz bir hızla çoğalmışlar ve bu konuda hiçbir kural tanımamışlardı.

Örneğin Galya'da Bagaudalar (Romalı iktâ sahiplerine karşı mücadeleye edenlere bu ad verilmişti) isyan etmişlerdi ve onları bastırmak için en iyi orduyu göndermek gerekiyordu. Esasen isyan bir Hristiyan isyanı değildi; fakat isyancıların bir kısmı veya elebaşları Hristiyandı. Belki öyleydiler, belki değildiler, ama onların Hristiyan oldukları şeklinde söylentiler yayılmış ve putperest efendilerini öldürdükleri kulaktan kulağa ulaştırılmıştı. 268 yılında kıyamcılara karşı imparatorluğun en iyi ve en disiplinli lejyonları olan onuncu Thebes lejyonu gönderilmişti. Galya'ya gelen bu askerler, kendileriyle aynı dinden olan insanlara karşı gönderildiklerini öğrenince, emri uygulamayı reddetmişlerdi.

O sıralar Roma ordusunda isyanların ardı arkası kesilmiyordu. Olmayacak bir sebep yüzünden isyan eden lejyonlar dahi vardı. Bu lejyonda ise hizmetkârlarla birlikte 40 bin kişi vardı. Fakat onlar isyan etmemiş, sadece yönetimi dinlemeyi reddetmişlerdi ve bunun cezasının her on kişiden onuncusunun infaz edilmesiyle cezalandırılacağını biliyorlardı. Yine de mızrak ve kılıçlarını bırakarak “Savaşmayacağız!” diye bağırılmışlardı. Ne, ne, ne?! Her onuncu kişiyi bir tarafa ayırdılar ve kellelerini kestiler. “Savaşacak mısınız?” — “Hayır, savaşmayacağız!” İkinci kez her on kişiden birinin kellesini aldılar.. bir daha.. bir daha.. Bütün bir lejyon hiç direnmeden ölüme gitmişti. Yaptıkları asker yeminine sadık kalmışlar, sözlerinden dönmemişler ve vicdanlarına ihanet etmemişlerdi. Vicdan onların nazarında

8 Romalı Bonifiçayus 290 yılında böyle ölmüştür. *Mesyasislov. M.*, 1978, II/401-402.

vazifeden daha önemliydi. “Kırk bin cefakâr” bayramı denilen bir kilise bayramı vardır ve onuncu Thebes lejyonu için icat edilmiştir.⁹

Fakat yapılan tüm tahkikat, imparatorluğu, yeni neslin, hakikati arayan insanların sayısının artışından kurtaramamıştı ve III. Yüzyıla gelindiğinde Hristiyanlar yönetimi, ordu saflarını, mahkemeleri, pazarları, köyleri doldurmuş; denizciliği, ticareti ele geçirmiş ve putperestlere sadece tapınakları bırakmışlardı. Romalı dünya görüşü ve onunla birlikte Roma etnosu, yerini oluşturan yeni bir etnosa bırakmıştı. Ama bu etnos kimlerden oluşmuştu? Bu yeni etnosun bünyesinde kimi ararsanız vardı. Bizler, Hristiyanlığın kölelerin dini olduğunu söylemeye alışmışız; ama bu hiç de doğru değil. Çünkü Hristiyanların büyük bir kısmı Roma'nın yukarı tabakasına mensuptu ve ayrıca onlar oldukça zengin, kültürlü ve ileri gelen kişilerdi.

O halde bu olayın, Hristiyanlığın arkasındaki ne idi? Bunun sadece sosyal bir protesto olduğu söylenebilir mi? Kısmen evet. Tamam da, bu sosyal protesto neden imparatorluğun batı kesimiyle aynı düzene sahip doğu kesiminde sergilenmişti sadece? Protesto Küçük Asya'da, Mısır'da, Suriye'de, Filistin'de ve çok zayıf olarak Yunanistan'da kendini göstermiş, ama İtalya'da, İspanya'da ve Galya'da kesinlikle hissedilmemişti. Halbuki düzen hepsinde aynı, insanlar da genel olarak birbirinin benzeriydi.

Birbirini takip eden iç savaşlar sırasında, Diocletianus'un irtidasından sonraki olay, onun halefleri Konstantinos ve Maksentius'un kendi aralarında savaşmaya başlamasıyla sonuçlanmıştı. Ordusunun daha az olduğunu hisseden Konstantinos (çünkü o Galya lejyonlarını kumanda ediyor, Maksentius ise Roma'da duruyordu) Hristiyanların dini inançlarına müsamaha edeceğini açıkladı ve ayrıca Roma sancağındaki kartalın yanına haç işaretinin konulmasına da izin verdi. Bu olaylarla ilgili birçok efsane anlatılır, ama bizi efsaneler değil, gerçekler ilgilendirmektedir. Gerçek olay ise şu şekilde sonuçlandı: Konstantinos'un küçük ordusu Maksentius'un kalabalık ordusunu yenerek Roma'yı işgal etti. Sonra Doğu Roma İmparatorluğu'nun başında bulunan ve Konstantinos'un müttefiki olan Licinius kendisiyle tartışınca, Konstantinos onun putperest ordusunu da mağlup etti. Licinius hayatının bağışlanması şartıyla teslim oldu. Konstantinos

9 Onuncu Thebes lejyonu hakkında bkz Robertson J. *Istoriye hristianskoy tserkvi*. SPb., 1890, I/133.

tabi ki onu infaz etti, ama elbette bir meseleden dolayı. Licinius kendisine inanan herkesi kendi eliyle öldürmüştü.

Acaba mesele neydi? Kanaatime göre mucizevi sebepler aramak gereksiz. Orduda hizmet eden Hristiyanlar bunun kendi savaşları olduğunu, kendi davaları için mücadele ettiklerini biliyorlardı. Dahası, sadece bir asker değil, aynı zamanda korudukları bir partinin taraftarlarıydılar. Beyinlerini istila eden düşünce, onları ve tabi ki passioner olanlarını ölüme itelemişti. Atıl insanları ise hiçbir fikir yerinden oynatamazdı.

Paganizmi koruma ideası kimseyi hiçbir yöne sevketmemişti. Halbuki Plotinus, Porfyrius, Proculus, Libanius, Jamvlihius ve Hypatiaus gibi paganizmi savunan filozoflar çok kabiliyetli insanlardı. Onlar istidat yönünden de Gnostiklerden ve kilise babalarından kesinlikle daha aşağı değildiler.

Ancak, onların görüşlerinden farklı olarak yeni görüşler passioner insanları kendine çekmiş ve onlar kimsenin kendilerine dikkat etmediği bir dönemde passionerliğin sembolü haline gelmişlerdi. Passionerlikleri “patlama” noktasına gelen çilekeşler ve fanatikler, çevrelerine mutedil passionerleri toplamış ve zafere ulaşmışlardı. Konstantinos, her ne kadar kendisi Hristiyan olmamışsa da, çocuklarının Hristiyanlığı kabul etmesine ses çıkarmamış ve Hristiyanlar imparatorluğun başına geçmişlerdi.

Gerçekten şaşırtıcı değil mi? Zafer, ölüm sayesinde gelmişti! Fakat eğer olayı tarafsız olarak anlatacaksak, söyleyecek başka bir sözümüz olamaz. Bizim işimiz bu yorumu yakalayabilmektir. Hristiyan cemaatinden oluşan bu etnos ne kadar tutunmuştu? Çok uzun süre! II. Yüzyılda yani tarihi kayda geçtiği anda süb-etnos olarak ortaya çıkmış, IV. Yüzyılda Bizanslı dediğimiz bir etnos olarak şekillenmiş ve 1453'de ise Konstantinopolis'in düşüşüyle birlikte mevcudiyeti sona ermiştir. Vakıa onlar yine Konstantinopolis'de küçük bir bakiye – Fener semti sakinleri – ve Bizanslılar'ın torunları olarak XIX. Yüzyıla kadar varlıklarını sürdürmüşler; bazıları da Yunanistan dağlarında, Pelloponnes'de, Küçük Asya'da bir süre daha tutunabilmiştir. Dolayısıyla Bizanslılar, 1200 yıllık gerçek bir etnik tarih dönemi yaşamışlardır.

Arabo-Soğdiyan Varyantı

Eski zamanlarda Araplar, çeşitli halklardan teşekkül ediyorlardı. Efsaneye göre Araplar, M. Ö. XIII. Yüzyılda İbrahim'in karısı Sara'nın kışkırtmasıyla çöle gönderdiği cariyesi Hacer'in oğlu İsmail'den türemişlerdir. İsmail su buldu; kendisi de annesi de susuzluklarını giderdiler ve kendilerine “Arap” dememekle birlikte Araplar onun peşine takıldılar.¹⁰ Araplar, uzun bir süredir Sara'nın çocuklarının babalarının mirasından faydalandıklarını, zavallı İsmail'in çocuklarını ise çöle sürdüklerini hatırlayarak Yahudi komşularına çok kötü davranıyorlardı. Böylece Araplar bu çölde M. Ö. XVIII. Yüzyıldan Miladi VII. Yüzyıla kadar kimseyi rahatsız etmeden, sessiz, kendi hallerinde yaşamışlardı. İşte, onlar hakkında İncil'in anlattığı efsane böyle. Ama aslında pek çok karışık nokta var bu efsanede.

Arabistan, fiziki-coğrafya açısından üç parçaya ayrılır. Kızıldeniz sahili boyunca uzanan kısmı Taşlı Arabistan'dır. Yeterli sayıda sulu vahaları vardır ve her vahanın karşısında küçük de olsa bir şehir bulunur. Ama hurma ağaçları, hayvancılığa elverişli meraları yeterlidir ve insanların yaşayabilecekleri yerlerdir.

Araplar çok fakirdiler, ama Bizans'dan Hindistan'a giden kervanlar toprakları üzerinden geçtiği için çalışıp para kazanma imkanları vardı. Kervan sahipleri tarafından kiralanıyor, kervansaraylarda hizmet veriyor; onlara hurma ve temiz su satıyorlardı. Tabiatın kendilerine sunduğu kötü şartların olumsuzluğunu mallarını pahalı satmak suretiyle telafi ediyorlardı. Epey bir süre bereketli yıllar birbirini takip etti durdu. Araplar yaşıyor, paralar birikiyordu.

Arabistan'ın büyük kısmı çöldür, fakat bildiğimiz Orta Asya çölleri benzemez. Araplar'ın çölleri yeşil bitki örtüsünün bulunmadığı, toprağın şaka şaka yarıldığı kuru bir topraktır. Bunun yanında Arabistan'ın üç yanı denizle çevrilidir; yağmur yağar ve hava da yeterince nemlidir. İstedığınız kadar deve besleyebilirsiniz, ama devenin yanında eşek de besleyebilirsiniz. Araplar, kabileler arasında savaşlar olmakla birlikte barışsever bir hayat sürüyorlardı. Mesela bir defasında bildircin yuvasının üzerine basan ve yavruları ezen deve-

10 “.. ve insanlar Araplar'ın neden Arap adıyla anılmaya başlandığını düşünmeye başladılar.” (Bkz. P. A. Gryaznevi. *Araviya i arabı*// İslam. M., 1984, s. 122-123).

ler yüzünden bir savaş çıkmıştı. Kuş yuvasının bulunduğu toprağın sahibi olan Arap, ok atarak deveyi yaralamış, deve sahibi de onu sırtından hançerleyerek öldürmüştü. Vakıa savaş otuz veya kırk yıl kadar sürmüştü, ama tüm bu süre zarfında öldürülen insan sayısı iki veya üçdü.¹¹ Kendi hayat tarzlarına uygun bir kültür ve şiirleri vardı. Mesela Rus şiirinde beş şiir veznine karşılık, Araplar'da 27 vezin vardır. Çünkü deve değişik âhenklerle yürür ve bu yürüyüş sırasındaki sallanmaya ayak uydurmak için şiiri onlara göre okumak gerekir ki, 27 veznin ortaya çıkmasının sebebi de budur. Arap, çölde giderken şiirini yazar ve eserini meydana getirir. Göçebe insan için faydalı bir meşgale..

Ve en nihayet Arabistan'ın güneyinde Mutlu Arabistan denilen Yemen uzanıyordu. Burası kahvenin yetiştiği tropikal bir bahçeydi. (Kahve daha sonra oradan Brezilya'ya getirilmiş ve kalitesi daha düşük olmakla birlikte orada yetiştirilmeye başlanmışdır.) Dünyanın en gerçek ve en iyi kahvesi Yemen'dedir. Araplar onu afiyetle içmekteydiler ve bir yandan sürekli kendilerini fethetmek isteyen Habeşliler, diğer yandan Habeşliler'i tekrar Afrika'ya süren Persler gibi komşuları olmamış olsaydı, kahvelerini yudumlamaya devam edeceklerdi. Savaş çok kanlı geçmiş ve kimse esir almamıştı, ama savaşanlar Araplar değil, Habeşliler'le Persler'di.

VI. Yüzyılın ikinci yarısında Araplar'da bir şair nesil ortaya çıkmıştı.¹² Bunlar kendilerini ve duygularını şiirlerle ifade etmek, istisnâî bir saygı kazanmak, kabiliyetleri ve zekalarından dolayı meth-ü senaya boğulmak isteyen insanlardı. Onların bu hareketinin sebebi, benim tabirimle kendilerini yöneten ihtiras– passionerlikdi.

VII. Yüzyılda ise şair ve şaireler çoğalmıştı; çoğu sözlü olmak üzere çok güzel şiirler yazmaya başlamışlardı. Aşk üzerine, şarap üzerine, bazen herhangi bir savaş üzerine âniden geliveren ilhamlarla şiirler yazıyorlardı. Ama herhangi bir amaç, peşinde koşulan bir ideal yokdu. Bunun sebebi ise Araplar'da belli ideolojilerin olmamasıydı. Çölde yaşayan bedeviler yıldızları tanrı sanıyorlardı. Gökte ne kadar yıldız varsa, bir o kadar da tanrı vardı ve tabi ki herkes kendi yıldızına dua edebilirdi. Pek çok Hristiyan, pek çok Yahûdî ve pek çok da âteşgide vardı. Araplar arasında her tür Hristiyan vardı. Nes-

11 Müller A. *İstoriya İslama*. SPb, 1/2-3.

12 Age. s. 43-46.

turisi, Monofiziti, Ortodoksu, Ermeni Yakubîsi ve Savelliyani.¹³ Fakat herkes kendi işiyle gücüyle uğraştığı için, herhangi bir din çatışması olmuyordu. Kısacası Araplar huzurlu bir hayat sürüyorlardı.

İşte böyle bir ortamda, VII. Yüzyılın başlarında Muhammed adlı birisi ortaya çıktı. Fakir olmakla birlikte kabiliyetliydi, ama herhangi bir eğitim almamıştı ve kesinlikle ümmî idi. Kervanlarla oraya buraya gider gelirdi. Sonra Hadice adında zengin bir kadınla evlendi. Bu kadın onu maddî yönden destekledi ve toplum içinde saygın bir kişi olması için imkan sağladı.

Birden dünyanın yanlış gidişatını düzeltmekle görevlendirildiğini açıkladı. Ona kadar birçok peygamber gelip geçmişti: Adem, Nuh, Davud, Süleyman, Meryem'den yani bâkire Meryem'den olma İsa. Bunların hepsi doğruyu söylemiş, fakat insanlar yanlış yola sapmış, hepsini unutmışlardı. İşte Muhammed şimdi onlara bu unutulmaları izah edecekti. Yaptığı açıklama çok basitti: La ilâhe illallah. Daha sonra ona başka bir şey ilave etti: Muhammedun resulullah. Yani Allah birdi ve peygamberi Muhammed aracılığıyla Araplar'a sesleniyordu.¹⁴ Böylece Muhammed bu dini yaymaya başlamıştı.

Araplar'ın çok az bir kısmı onunla konuşuyordu, ama nüve oluşmuştu. Önce altı kişi, sonra otuz kırk kişi.. Bunlar ona samimi olarak inanmıştı. En önemlisi iradeli, güçlü zenginlerin yanı sıra, fakir ailelerin üyelerinin de bu nüve içinde yer almış olmasıydı.

Güçlü, sert ve boyun eğmez Ebû Bekir; adaletten şaşmaz, kimseye boyun bükmez Ömer; cömert, samimi ve Peygamber âşığı Osman; Peygamber'in kızı Fatıma ile evlenen damadı, kahramanlar kahramanı, fedâkâr Ali ve diğerleri.. Muhammed, herkese İslamı tebliğ ediyordu, fakat Mekkeliler bu işten hoşnut değillerdi. Ne de olsa Muhammed Allah'ın tek olduğunu, herkesin buna inanması gerektiğini söylüyordu. Peki ticaret için gelen ve çeşitli tanrılara ina-

13 Teslis akidesini yadsıyan Hristiyan katı vahdaniyet Modalizm görüşünün en belirgin temsilcisi Libyalı Savellius. Bu inancı savunanlara göre Tanrı tekdir, fakat farklı şekillerde tezahür eder ve bunlardan biri de Christ'dir.

14 Muhammed, İsa'yı peygamber, İncil'i de kutsal kitap olarak kabul etmiştir. Onun Hristiyanlık anlayışının Savellius monarşizmi ve Samosath Paulos dönemine tesadüf ettiği kolaylıkla anlaşılmaktadır. Halifeler zamanındaki diğer Hristiyan inançları sadece tahammül edilebilir şeylerdi.

nan insanlar bunu nasıl karşılayacaklardı? Hayır, onun yaptığı şey can sıkıcıydı ve yanlıştı. Sonunda ona gelip “Bu saçmalıklara bir son ver!” dediler.

Fakat Muhammed'in amcası Mekkelileri uyararak, hiçbir şekilde Muhammed'e dokunmamalarını söylemişti: “Elbette onun söyledikleri yanlış şeylerdir, herkesi canından bezdirdi, ama öyle de olsa benim yeğenimdir ve ona yardım vermeden edemem.” O sıralar Arabistan'da akrabalık duyguları çok güçlüydü. Amcası Muhammed'e “Hicret et!” diye tavsiyede bulundu. Böylece Muhammed insanların kendisini öldürmek istedikleri Mekke'den Medine'ye hicret etti. (O zamana kadar şehrin adı Yesrib'di ve Peygamber'in yerleşmesinden sonra Medinet-ünnebi yani ‘peygamberin şehri’ adını almıştır).

Oldukça zengin ve müreffeh Araplar'ın yaşadığı Mekke'den farklı olarak Medine, her biri kendi özel mahallesinde oturan çok farklı halkların yaşadığı bir şehirdi. Üç muhallede Yahûdiler, bir mahallede Persler, bir diğerinde Habeşliler ve gayr-ı zenciler yaşıyordu. Aralarında herhangi bir ilişki yoktu ve hatta iş savaşmaya kadar varma- da zaman zaman şiddetli tartışmalar yaparlardı...

Şimdi Araplar'ın psikolojisine bir göz atalım. Muhammed, herhangi bir şahsı çıkar peşinde koşmamış, aksine edindiği prensip uğruna ölüm tehlikesini bile göze almıştı. Esasen meseleye teolojik açıdan bakınca İslamiyet o sıralar Yakın Doğu'da daha önce var olan din ve şeriatlara nispetle yeni bir şey getirmiyordu. Araplar kesinlikle en doğru olanı yaptılar ve bu konularda tartışmaya girmeden ilkel tapınma şekillerini bırakıp İslamın şartını kabul ettiler ve yine önceki gibi yaşamlarını sürdürdüler.

Ama mesele tamamıyla başkaydı. Muhammed'in çevresindeki insanlar, tıpkı onun gibi samimiyetle inanmış kişilerden teşekkül etmişti. Muhammed, Ebû Bekir ve Ömer'den daha kabiliyetli ve yaratıcıydı; cömert Osman'dan da daha heyecanlıydı. Hatta ideası konusunda gözüpek Ali'den daha korumasızdı. Dolayısıyla bu davada herhangi bir özel ve şahsi çıkarı yoktu.

Muhammed, bir Müslümanın dörtten fazla karı alamayacağını, fazlasının günah olduğunu söylüyordu. (Kendisinin de dört karısı vardı). Araplarsa günah işlemeyi seviyorlardı. O zamana kadar dört kadın minimum rakamdı. Tüm kadınlar kocanın evinde yaşarlardı. Çünkü evlilik medenî bir işti ve boşanma ise hem pahalıya patlıyor,

hem de mülkün bölünmesine yol açıyordu. Kadınlar yaşlı kocalarıyla kalmayı tercih ediyorlar ve koca yeni kadın aldığı anda bundan kârlı çıkıyorlardı.

Muhammed, kendisi içki içmezdi ve içkiyi yasaklamıştı. Halbuki Araplar içmeyi seviyorlardı ve bu da İslamın hızlı bir şekilde yayılmasını yavaşlatmıştı.

Ama bunlar fazla önemli değildi. İnsanlar, Muhammed ve arkadaşlarının çevresinde bir cemaat halinde toplanıyorlardı. Alışılmadık bir hayat tarzının, şahsi çıkarların gözetilmediği bir cemaat haline gelmişlerdi. Hayatlarını ortak kader ve ortak dâvâ uğruna ortaya koymuşlardı. İşte benim *konsorsiyum* dediğim şey budur. “Müslüman Sitesi”ne ve İslam dinine çağırın bu etnogenezi patlaması büyük bir dalga haline gelmiş ve Arabistan'dan başka Tibet, Hindistan, Çin, Kore ve Japonya'yı dahi sarıp sarmalamıştı. Dikkatimizi Avrasya'yla sınırladığımız için son iki ülke üzerinde durmayacağız.

Acaba VI. Yüzyılda bu ülkelerde ne olmuştu?

Arap etnogenezinin başlangıcı ve Muhammed'in ashabının ilk konsorsiyumu oluşturması konusunda daha önce detaylı bir şekilde durmuştuk. Şimdi bu konuya bizi ilgilendiren açıdan bakalım.

Muhammed, Mekkelilerle uzlaştıktan ve onlar da tebşir edilen İslamı kabul ettikten sonra, vefatından bir süre önce iki mektup yazdı. Tabi kendisi ümmî olduğu için mektupları dikte ettirdi. Biri Bizans imparatoruna, diğeri Pers şahına (kısra) gönderilen bu iki mektup, onları İslama davet ediyordu. Bizans imparatoru mektuba cevap dahi vermedi, ama kısra çok sert bir cevap yazdı. Bunun üzerine Muhammed cihat yapmanın ve İslamı kabul ettirmenin gerekli olduğu kanaatine vardı. Fakat kısa süre sonra vefat etti.

Arabistan halkının önemli bir kesimi hemen irtida etti, yani İslam toplumuna ve Peygamberin halifesi Ebû Bekir'e bağlı kalmaya son verdi. Tüm Arabistan'ı yeniden itaat altına almak için verilen mücadele iki yıl boyunca devam etti. Katliam korkunçtu. Hayatta kalabilen Mekkeliler İslamı kabul etmek zorundaydılar. Bedeviler tekrar itaat altına alındı. Yemen fethedildi. Ebû Bekir'in yerine geçen Ömer, 634'de Bizans ve İran üzerine yürüdü. Bunlar, o zamanın en büyük iki devletiydi.

Bizans'ın nüfusu yaklaşık yirmi milyondur. İran'ın nüfusu daha azdır, ama yine de sınırları bugünkü Afganistan ve Türkmenistan'a

kadar dayanıyordu. Kısacası, düzenli orduları olan bu en büyük iki devlet, ne atları dahi bulunmayan korkunç Araplar'ı, ne de bir başkasını adam yerine koyuyorlardı. Araplar seferi eşek ve devler üzerinde gerçekleştirdiler ve çatışma başlamadan önce eşekli ve develileri birbirine karıştırarak savaşa girdiler.

636'da Suriye'de Yarmuk'da ve Mezopotamya'da Kadisiye'de önce Bizans, arkasından İran orduları çok ağır kayıplar verdiler. Suriye'yi işgal eden Araplar İran'a yöneldiler. Arkasından da yaklaşık hiçbir direnişle karşılaşmadan Bizans'ın elinden Mısır'ı yolup aldılar. Daha sonra Kartaca'ya kadar gelip, şehri işgal ettiler ve sahil boyunca Cebel-i Tarık Körfezi'ne kadar ilerlediler. 711'de ise İspanya'ya girip Pireneleri zorlamaya başladılar, fakat Loire ve Rhône'da durdurulmuşlardı. Araplar'ın passioner yükselişi işte böylesine muhteşimdi.

İran'da da aynı şekilde olmuştu. 648'de Nehavend açıklarında İran'ın düzenli ordularıyla değil, gönüllülerle vukû bulan savaştan sonra Şah III. Yezdigerd kaçmıştı. Bütün İran'ı ele geçirip, halkı itaat altına alan Araplar ateşe tapınmayı yasakladılar. Putperest Fars aydınları ise Hindistan'a kaçtılar ve onların torunları hâlâ da orada yaşamaktadırlar. Kalan Acemler İslamı kabul ettiler. İran şah hanedanının torunları olan Sâsânîler de, Araplar döneminde ana yollarda dolaşıp merhamet dilenen önemsiz bir sinonim haline geldiler.

Araplar İran'dan en zengin ülke Soğdiana'ya, şu bizim Orta Asya'ya hücum ettiler. Buhara, Taşkent, Semerkand, Kokan, Gurgenc gibi Soğd şehirleri güçlü surlarla çevriliydi ve nüfusları da kalabalıktı. Bereketli vadiler bu şehirlerin ahalisini besliyordu. Güya buradaki savaşçılar son derece babayıgitti; dehkanları murassa altın kemerler takıyor, göz alıcı kılıçlar kuşanıyorlardı ve atları vardı. Araplar buraya küçük gruplar halinde, ufak birliklerle gelmişlerdi. Ama buna rağmen şehirleri birbiri ardına ele geçirdiler; bazen hileyle, ama çoğu kez kılıç gücüyle zaptettiler. Soğdlular teslim olmaya başlamışlardı.

Burada zengin ve güçlü bir ülkenin neden yoksul fatihlerin kurbanı olduğu şeklinde bir soru sorulabilir. Sanırım fatihler herhangi bir ilave içtepiye sahiptiler. Biz onun ne olduğunu biliyoruz: - Passionerlik.

Araplar, Orta Asya vahalarını çok çabuk geçmişlerdi, ama bozkıra çıktıklarında karşılarında göçebe Türkler'i ve Türgişler'i buldular.

(Türgişler, [veya Türgeş] Batı Türkleri'nin değişik kollarından biridir.) Araplar'ın hızlı yürüyüşleri burada durmuştu. Gerçi Araplar onları İslama davet etmişlerdi, ama mağrur bir cevap almışlardı. Türgiş hanı Su-lu kısa bir cevap vermişti: "Benim bütün adamlarım savaşçı, ya sizinkiler ne? Zanaatkâr, kunduracı, tacir.. Biz bu işleri yapamayız; dolayısıyla sizin dininiz bize uymaz."¹⁵

Kaydetmek gerekir ki, Taşkent ve Çimkent'in kuzeyindeki ve Güney Kazakistan'da T'ien-shan dağlarındaki göçebe ahalinin nüfusu oldukça azdı. T'ien-shan dağlarında Türgişler, Yağmalar ve Çigiller yaşıyorlardı. Bozkırlarda ise Peçenekler'in Kangar [Kenger] denilen ataları berhayattılar ve ülke de onlara izafeten K'ang-chü adıyla anılıyordu. Türkmenler'in ataları ve Parthlar'ın torunları ise Sır-derya boyunca saçılmışlardı. İşte bu az nüfuslu halk Arap saldırısını durdurmak için fazla bile gelmişti.

Soğdiana halkı, burada detaylarına girmeyeceğim uzun savaşlardan sonra yine de büyük çapta vergiler ödemek veya İslamı kabul etmek zorunda kalmıştı. Önce vergi ödemiş, fakat sonra İslamı kabul edip vergiden kurtulmayı daha akılcı bulmuşlardı. Ama Dımaşk'daki Arap halifesi itiraz etmişti: "Hayır, İslamı kabul etmeniz elbette iyi bir şey; o sizi ölümden sonra kurtaracak ve cennete nail edecektir; fakat her halükârda vergi ödemek zorundasınız." Bu cevap Soğdiana halkının isyan etmesi için yeterli olmuştu, ama girişilen kıyam hareketi acımasız infazları da beraberinde getirecekti.

O sırada T'ang saldırganlığı had safhaya ulaşmıştı ve Çin orduları Talas ovasına kadar gelerek Arap birlikleriyle çatışmıştı. 751'de Talas'da vukû bulan ve üç gün devam eden bu savaşta Çin düzenli ordularını, gözüpek, iri cüsseli, geniş omuzlu Koreli kumandan Hao Hsian Ch'i, Horasan'dan toplanan İranlı gönüllülerle takviye edilen ve düzenli ordu halini alan Arap ordularını ise Ziyad ibn Salih kumanda ediyordu. Üç gün süren çatışmalar taraflardan hiçbirine zafer getirmemişti. Ama Araplar'dan daha kötü gördükleri Çinliler'e adamakıllı bir darbe indiren Altaylı Karluklar savaşa son noktayı koymuşlardı. Çin ordusu aldığı darbeden sonra savaş meydanını terketmişti ve bir daha da Orta Asya meselelerine burnunu sokmayacaktı.

Ziyad bin Salih, elde ettiği muhteşem zaferden bir buçuk yıl sonra bir komploya karıştığı için infaz edilecekti. Bu olayın sebebi, Ta-

15 Gumilev L. N. *Drevniye tyurki*, s. 356-357.

las savaşımdan yaklaşık bir yıl kadar önce Araplar'da Muhammed'in ülkelerin ahalinin inançlarına göre organize edilmesi şeklindeki kuralının etnik işaretleri reddetmesi dolayısıyla bir saray darbesi yaşanmış olmasıydı. Kelime-i şهادet getiren ve sünnet olmayı kabul eden her insan Müslüman olabilirdi. Bir insan Müslüman olduktan sonra halife ordusun potansiyel bir gücü sayılır; orduya girsin veya girmesin onun bir üyesi kabul edilirdi. Fakat pek çoğu savaşa gitmeyi ve evine ganimetle dönmeyi tercih ediyordu. Elde edilen ganimet de hayli fazlaydı. Mesela İran şahının sarayından ganimet olarak alınan bir halı, Araplar'da onu serecek kadar geniş saraylar olmadığı için parçalara ayrılmıştı. Ganimet olarak alınan kadın da haddinden fazlaydı ve bunlar, kadın esireler mebzul miktarda olduğu için, pazarlarda sudan ucuz fiyatlarla satılıyorlardı. Araplar bu kadınları haremeleri için satın alıyorlardı. Tabi ki aristokratlar için bir istisna tanınmıştı. Örneğin İran şahı Yezdigerd'in kızı kendi isteğine binaen istediği kişiye verilmek üzere satışa sunulmuştu. Alıcılar arasında Muhammed'in yakın arkadaşları da vardı. Halife Ömer talip olmuştu. Kız, "Hayır, çok katı bir adam!" demiş; Osman için "O da çok halim salim"; Ali için ise "Çok iri yarı, olmaz" cevabını vermişti. Peygamber'in torunu ve Fatıma'nın oğlu genç Hasan için de "Dudakları hoşuma gitmedi, çok şehvetperest; o yalnızca benimle yetinmez, başka kadınlar da alır" demiş, fakat Hüseyin'i görünce, "İşte aradığım bu, beni ona verin, razıyım" diye ilave etmiş ve hemen oracıkta bir senet tanzim edilmişti. O sıralar Araplar'da kölelik sistemi günümüze nispetle oldukça ekzotik bir haldeydi.

Genel olarak böyle bir davranış çok akılcıydı. Araplarca makbul sayılan XI. Yüzyıl İran menşeli Kâbus-name'de, kadın kölenin ancak kendi rızasıyla satılabileceğine, eğer herhangi bir sebeple efendisiyle tartışır da satılmasını isterse hemen pazara götürülüp satılmasının en iyi yol olduğuna işaret edilmektedir.¹⁶ Aksi halde bir hiç yüzünden onun bir sürü olumsuzluklarına katlanmak gerekir. Yani bu durum bir tür kiralama anlaşmasına daha çok benziyordu ve bir alış-veriş muamelesi gibi tamamlanıyordu.

İşte bu kadın ve erkek köleler, dine yeni girenler, kısacası Müslüman olanların tamamı, İslam ordusunda hizmet edenlerin tümü, büyük bir insan kitlesi haline gelmiş ve idarî-siyasî bağlarla birbirleri-

¹⁶ Kabus-name/ Y. E. Bertels çevirisi, M., 1958.

ne kenetlenmişlerdi. Fakat bu insanların etnik varlığı mevcudiyetini koruyordu. İktidar zayıflayıp, Peygamber'in vekilleri Hulefa-i Raşidin riyakâr Müslümanlarla girdikleri savaşı kaybedince, onların torunları ve iktidarı ele geçiren Emevîler Dimâşk Halifeliği'ni kurdular.

Burada herşey fiilen serbest bırakılmıştı. Devletin resmi dini İslamdı ve umuma açık yerlerde işki içmek yasaktı. Hristiyanlar ve Yahûdiler içebilirler, ama Müslümanlar içemezlerdi. İçeceklerine ibadet etsinler! Ama bazı Müslümanlar evlerinde içiyorlardı ve kimse onları görmüyor, kimse içtiklerini bilmiyordu. Bundan başka günde beş vakit namaz kılmak ve dinî vecibeleri yerine getirmek de şarttı. Gözlendiklerinde ibadetlerinde kusur etmiyorlardı, ama takibat sona erdiğinde tüm kuralları bir yana atıyorlardı ve buna göz yumuluyordu.

İslam ümmetinin birliği kaybolmuş ve toplum süb-etnoslara parçalanmıştı. Araplar'ın kendi aralarında hâlâ Mekkeli, Medineli, Kelbî (güneyli) ve Kaysî (kuzeyli) olarak ayrıldıkları anlaşılmıştı. Hepsi birbiriyle boğuşuyordu ve iç savaş başlamıştı. Eğer Araplar üzerinde özel bir şekilde durmuş olsaydım, iç ve dış savaşlarını, isyanları ve isyanların bastırılışı konularına uzun uzun değinmek zorunda kalırdım. Araplar, yedek passioner güçlerinin yaklaşık yarısını kaybetmiş, kendi kabiledaşlarının isyanlarını bastırmak için savaşılabilecek kuvvetlerini telef ettirmişlerdi. Çünkü iç savaşlar, Batıda Hristiyanlar, Doğuda ise kâfirlerle yapılan savaşlara nispetle çok daha sertti. Sonunda iş o noktaya varmıştı ki, Emevîler ateş kangallarıyla Mekte'yi dövmüş ve Kabe'yi yakmışlardı. Hatta Hacer el-Esved dahi ateşin tesiriyle çatlamıştı. Fakat onlar bu tür ufak tefek meselelerle uğraşmıyor ve sadece siyasî amaçlarına ulaşmayı düşünüyorlardı. İşte burada etnik prensip bütün gücüyle kendini göstermişti.

Kelbî Araplar'la anlaşılan Persler, Kaysî Aralar'a karşı birlikte hareket ederek Emevî hanedanını yıkıp, yerine Peygamber'in tahtta hiçbir hakkı olmayan uzak akrabaları Abbasîler'i iktidara getirdiler. Ama tahtta hakları olmadığı halde iktidara gelen galipler durumdan memnundular. Abbasîler öylesine karma bir hanedandı ki, bunun hangi boyutlara ulaştığını biz dahi tasavvur etmekten âciziz. Kaldı ki mesele genetik karışıklıkta da değildi. Örneğin, söz gelimi baba anneniz İspanyolsa, siz de öylesinizdir veya bundan haberinizi dahi yok, ya da işinize geldiğinde bazen hatırlıyorsunuzdur. Ama eğer anneniz İspanyolsa, o size öncelikle İspanyolca konuşmayı öğretecek,

hatta beşikteyken size İspanyolca şarkılar söyleyecek, sonra elde kılıçla namusunuzu korumak zorunda olduğunuzu, eşinizi kıskanmanız gerektiğini, kakao içmenizi ve daha başka şeyler yapmanız lazım geldiğini öğretecektir. Ama eğer anneniz diyelim Finlandiyalı ise, tüm bunların önemsiz ve saçma şeyler olduğunu söyleyecektir. Ve bir süre sonra Finlandiyalı kadının aynı babadan olma oğluyla, İspanyol hanımdan olma oğlu, votka kadehlerini ardı ardına devirecek, kıskanmayacak, elde kılıçla savaşmayı öğrenmeyecek, belki gerektiğinde eline bir sopa alıp kılıca sarılmaya kalkan İspanyol kardeşinin sırtına indirecektir vs. Bizler, ne yazık ki Abbasi Halifeliği'nin tüm faaliyetlerini bilmiyoruz, ama halifeleri tanıyoruz. Kiminin anası İranlı, kimininki Berberî, kimininki Gürcü vs. Orada tam bir etnik karışım vardı; insanlar değişik davranış kalıplarına sahiptiler ve değişik tarzda terbiye ediliyorlardı. Gerçi Abbasi Halifeliği düşmanlarının zaafından dolayı tutunmayı az çok başarmıştı, ama içten çökmeye başlamıştı.

İlk önce Emevî hanedanından Abdurrahman'ın kaçıp gittiği Endülüs kopmuştu ve her ne kadar oraya bir genel vali gönderilmişse de, Abdurrahman kendi partisini kurmuş ve halifelikten ayrılarak müstakil hale gelme teklifini sunmuştu. Ayrıldılar da. Endülüs'ü Mauriler'in yaşadığı Fas, arkasından Cezair, daha sonra Tunus, Mısır, Orta Asya yani Horasan, Seistan (Doğu İran) takip ederek bir bir halifelikten köptular. Halifelik çökmüştü.

Peki bu detayların ne gereği var? Çünkü ülkemiz insanları üzerinde Müslümanların ve Müslüman saldırganlığının etkisi oldukça büyük boyutlardaydı. Arap emirlerin yönettiği Orta Asya, bir İslam ülkesine dönüşmüştü. Araplar'ın yerini “sultan” ünvanı taşıyan mahalli yöneticiler almasına rağmen, onlar da Müslümandı. Neticede fetihler sırasında gerçekleştirilen korkunç katliamlar sonucunda (ki Araplar centilmence sadece erkekleri öldürüyor, kadınları haremlelere satıyor ve bu kadınlar oralarda tam hukuklu hanımlar oluyorlardı) adımı fatihlerin koyduğu karma bir nesil teşekkül etti. Araplar'da kendi terimleri azdı ve çoğunluğu Farsçadan olmak üzere yabancı kelimeler almışlardı. Farsçadaki “tac” kelimesinden de “taclı savaşçı” anlamına gelen “tacik” sözcüğü türetilmişti. Böylece Araplar'ın ve Soğdiyanalı kadınların torunları “Tacik” diye anılmaya başlandı. İşte size, passionerliğin büyümesi sırasında süper-etnosların temas bölgesindeki bir etnogeneze örneği. Tacikler, VIII. Yüzyılda teşekkül

ettiler ve şu ana kadar da ne etnik çehrelerini, ne mükemmel özelliklerini, ne de Araplar'ın Türkler'le kaynaşması sonucunda edindikleri davranış kalıplarını kaybettiler.

Hint (Rajput) Varyantı

Şimdi de dikkatimizi Belucistan'ın kızgın çöllerinden VIII. Yüzyılda “Rajput devrimi” denilen olayın gerçekleştiği kuru bozkırın İndus nehriyle sulanan alanlarına çevirelim. Rajput devrimi, Gupta İmparatorluğu'nun varislerinin birbirine sadece kast sistemiyle bağlı Rajput Hindistanı'ndaki Budist monarşizmine dönüşmüştü.

Hint vadisi, iklim ve arazi yapısı itibariyle bizim Türkmenistan'a oldukça benzeyen bir bölgedir. Kumlar, seyrek ot tabakasıyla kaplı tepeler.. ve Amu-derya gibi akan büyük bir akarsu. İndus, suyu bol olmasına rağmen sığ noktalarıyla ince bir nehir. Nehir üzerinde bir sürü ada ve kumlu sığ noktalar vardır. İngiliz hâkimiyeti zamanında dahi Hintliler, İndus'u, nehrin bir sahilinden diğerine gidip gelen ve tüm adaları dolaşan botlarla değil, tulumlarla yüzerek geçmeyi tercih ederlerdi. Gerçi nehirde timsahlar vardı, fakat Hintliler buna alışıkıdılar. Yanlarında uzun bir sopa taşırlar ve timsah yüzen kişiye saldırmak istediğinde bu sopayla burun deliğine vurarak uzaklaşmasını sağlardı. Hindus ve onu çevreleyen çöl, genel olarak Orta Asya'nın coğrafi uzantısı gibidir. Çünkü vatanını terkeden pek çok Orta Asya kabilesi Hindus vadisine yerleşmiştir. İtki sırasında ana yurdunu terkederek buraya gelen üç kabile vardı - Kuşanlar, Sakalar, Eftalitler- ve hepsi de değişik etnoslardı. Ancak buraya gelip yerleştikten sonra kökenlerini unutarak yerli halkla kaynaştılar. Dış görünüşlerine bakarak onları yerli halktan ayırmak oldukça zordu, ama kült cihetinden ayırmak mümkündü. Orta Asyalılar güneşi, Hintliler ise yılanı baş tanrı olarak kabul ederlerdi, fakat bu yüzden aralarında herhangi bir sürtüşme olmamıştı.

Hindistan'ın merkezi kesimlerinde ve Bengal'de güneşe son derece saygılı olan kültürlü ve güçlü Gupta İmparatorluğu hanedanı Aditya ve Budda'yı cazip bulmuştu. Budistler, tüm diğer despot imparatorluklarda olduğu Gupta İmparatorluğu'nda da oldukça saygı görüyorlardı.¹⁷

17 Sinha N. K., Banerdji A. Ç. *İstoriya İndii*. M., 1954, s. 99.

Despot rejim, Buddistler'le simbioz halde olmayı çıkarına uygun buluyordu. Buddistler dünyanın bir hayal, insandan alınan paranın hayali para, ekmeğin hayali ekmek olduğunu söyledikleri yahut insanları hayali yolların yapımında çalışmaya zorladıklarını ve tüm bunların sadece bir görüntüden ibaret olduğu görüşünün propagandasını yaptıkları sürece, baştaki yöneticiler sarayın ihtişamını ve güçlü paralı orduyu beslemek için köylüleri ve harağgüzar halkı soyup soğana çeviriyorlardı. Buddistlere göre insan itaat ettiği zaman daha huzurlu olacaktı. Hintliler'in muti oldukları söylenebilir. İnsan, passionerlik olmadıkça itaatkârdır.

Fakat İndus vadisini sarmalayan passioner itki, dinî görüşleri tamamen farklı olmakla birlikte, tıpkı Araplar'da olduğu gibi, Hintliler'in de konsolidasyonunu sağlamıştı. Ve Hintiler, eskilerde şimdi unutmış oldukları bir dinlerinin bulunduğunu hatırlamışlar ve onu ancak Sanskritçeyi okuyabilen brahminlerin [rahiplerin] bildiğini anlamışlardı. Esasen bu dil, tıpkı bizim kilise Slavıancası gibi suni bir dildi ve sadece Hintliler onu okumayı beceremiyorlardı. Ancak onlar, yeni anti-buddist düşüncelerini yansıtabilmek, yeni etno-kültürel mantaliteyi ortaya koyabilmek için herhangi bir bilgeye çok muhtaçtılar. Böyle biri bulunmuştu da: Brahmin Kumarilla Bhata.¹⁸ Bhata, çok saygıdeğer bir insandı ve dünyanın bir hayal olduğunu söyleyen Buddistlerin yalan söylediklerini yüksek sesle haykırıyordu.

Bu görüşün vardıgı sonuç son derece basitti: Buddistleri öldür, Gupta İmparatorluğu'nun canına oku! Meşrû hanedanın sona ermiş olması ve tahtın sağladığı yetkiyi kötü amaçlarla kullanan Harşa Vardana ve daha sonra Tirabhukti gibi gâsıpların iktidarı ele geçirmiş olmaları da meseleyi kolaylaştırmıştı. Bu yüzden imparatorluk Kumarilla'nın taraftarları Rajputların hücumu karşısında oldukça hızlı bir şekilde yıkılmıştı. Rajputlar Kumarilla'yı kılıçlarının üzerinde yükseltmişler; Kumarilla ve diğer brahminler de tüm Buddistlerin öldürülmesini emretmişlerdi. Hindistan'daki Buddistler mutlaka rahip oldukları için onları tanımak çok kolaydı ve bu yüzden işlerini kısa zamanda bitirmişlerdi. Fakat Gupta rejimini ve tabiatıyla Buddizmi destekleyen halk tabakaları da vardı. Kast sistemi de o zaman ortaya çıkmıştır. Rajputlara ve Rajut devrimine yardım edenler, ta-

18 Kumarilla, Tanrı ve Yaratıcı'yle ilgili öğretisini takriben 750 yılında ortaya atmıştır. (Bettani i Douglas. *Velikiye religii Vostoka*. M., 1899, s. 75).

mamı dört kişi olan eski varna [kast]lardan farklı en üst kast olarak kabul edilmişti. Yeni kast kalabalıktı. Brahmin taraftarları en üst sıraya, tarafsızlar orta sıraya, protesto edenler ise “dokunulabilir” alt sıraya, daha doğrusu en alt sıraya yerleştirilmişlerdi. Bir de “dokunulmayanlar” vardı. Bunlar kastların arasında en kötüleriydi ve örneğin menbalardan ve nehirlerden su içmeleri dahi yasaklanmıştı ve ancak hayvanların izlerine biriken suyu içebilir yahut yapraklar üzerindeki çiysi dilleriyle yalayabilirlerdi. Hiç kimseye dokunma hakları yoktu; en pis, en bayağı işleri yaparlardı. Bununla birlikte “dokunulmazlar”dan bazı gruplar sadece aşağılanma muamelesine tabi tutulurdu. İşte ülkede kalmaları tehlikeli hale gelen bu insanlar Hindistan'dan kaçarak, önce Orta Asya'ya, sonra Yakın Doğu'ya, arkasından Avrupa ve Rusya'ya ayak bastılar. Bunlar hâlâ da oralarda yaşamaktadırlar ve onlara *çingene* denilmektedir.

Rajputlar, vahid bir devlet kuramadılar. Onlar, kimseye boyun bükme istemeyen son derece bağımsız insanlardı. Bu yüzden birbirine düşman, fakat tek kast sistemini muhafaza eden bir yığın küçük prenslikler teşkil etmişlerdi. Yani tek davranış kalıbına ve gerçi şivaizm ve vişnuizm gibi birbirine hasım, ama birbiriyle takışmayan iki inanç sistemine bölünmüş iseler de, yeni ve tek bir brahmin dinine sahiptiler.

Kumarilla'nın salıklarından Şankara¹⁹ adlı birinin formüle ettiği yeni Hint dininin başında üç Hint tanrısı bulunuyordu: Brahma, Vişnu ve Şiva. Yaratıcı Brahma sürekli uyur, ama zaman zaman uyanır, dünyayı yaratır ve tekrar uykuya dalar. O uyurken dünya bozulur, o zaman Brahma tekrar uyanır, dünyanın şeklinin bozulduğunu görünce, onu yeniden yaratır ve ikinci bir tamir vaktine kadar tekrar uykuya dalar. Ama aynı dünyada iki tanrı daha hüküm sürmektedir. Birisi koruyucu tanrıdır. Ona Vişnu denir. Diğeri yok edici ve bozucu tanrıdır ki, ona da Şiva denir. Vişnu rahiplerine üstad – guru denilir. Onlar, bedeni bozan ve sarhoş eden her tür içkiden korunmayı öğretirlerdi ve Vişnu kültüne bağlı tüm kadınlara ihtimam işaretlerini göstermek zorundaydılar.

Örneğin, diyelim yaşlı üstadlardan birisi bir köye gelmişse, gece tüm kadınları oraya toplamak zorundadır. Aksi halde ciddi bir küs-

¹⁹ Şankara, bharm, şivaizm şairi, birçok tarikatın ve felsefi öğretilerin yani vedanın kurucusu ve VIII. Yüzyıl düşünürü. (Bkz. Çatterdji S., Dat-ta D. *Vvedeniye v indiyaskuyu filosofiyu*. M., 1955, s. 53-58; 280-347).

künlük oluşur. Üstad, bereketini herhangi bir aileye boşaltmak ve tüm inananlara ihtimam işaretini koymak zorundadır. Belki bunu isteyerek yapmıyordur, ama görevini ifa etmek mecburiyetindedir!

Şiva rahiplerine ise aksine kadın milletine yakın olmak yasaklanmıştı. Buna karşılık mümkün olabildiğinde kısa sürede tohumlarını öldürmek, onları ezmek ve yeniden ikameye hazırlamak için uyuşturucu ve sarhoş edici içecekler mecburiyet halini almıştır. Demek ki her ikisinde de Buddizmle ortak olan hiçbir yön yok. Mevcudiyetini sürdüren tek inanç, ruhların tenasühüdür [reinkarnasyon]. Gerçekten de reinkarnasyon inancı tüm doğu bilgeliklerinin temel taşıydı.

Bazen Vişnu ve Şiva rahipleri birbirleriyle ağız dalaşı yaparlardı, ama bu tartışmalar, daha önce belirttiğimiz gibi, hasmani değildi ve Amerika'daki demokrat ve cumhuriyetçi partiler arasındaki kavgaya benzer bir şeydi ve birbirinin eksikliğini tamamlardı. O sıralar Hindistan'da düzen diye bir şey neredeyse yoktu; çünkü Güney Hindistan yeni Rajput rejimini zar zor boyun eğdirmişti, fakat yine de Rajputlar orasını fethederek kendi sistemlerini getirmişlerdi.

Ama Müslümanlar gelince her şey çok çabuk bitmişti. Önce Araplar Sind'e yayılmış, daha sonra ise Orta Asyalı Müslümanlar Hindistan'a geçiş kapısı vazifesi gören Hindukuş ve Hayber boğazı üzerinden buraya akın etmişlerdi.²⁰ Dağınık Hint prensliklerinin mukavemeti zayıftı. Rajputlar, birleşmek istemediler ve bunu yapacak durumda da değildiler; bu yüzden Hindistan'da İslam hâkimiyet-i âlisini tesis eden Müslüman yöneticilere çok hızlı bir şekilde teslim oldular.²¹ Müslüman sultanların hâkimiyeti sağlamaları görünüşe göre hayli kolay olmuştu, ama mevcut hayat düzeniyle, yerleşmiş davranış kalıplarıyla, mahalli görüşlerle ve passioner itki sonucunda burada zuhur eden tüm etnik özelliklerle başedecek durumda değildiler. (bkz. şekil 5). Müslümanlar ve onlarla kaynaşan İngilizler, kendi çıkarları için bu saydığımız hususları kabullenmek zorundaydılar. Burada başka bir şey yapılamazdı. Eğer herhangi bir Müslüman sultan âniden Hintliler'in âdetlerini bozmaya kalkıştırsa, en tatlı bir anında bir kobra tarafından ısırılıyordu ve Müslüman yöneticiler bunu çok iyi anlamışlardı. İngilizler bu tür sürprizlerin üstesinden gelmeyi başarmışlardı, ama onlar da başka aksilikler karşı-

20 *İstoriya stran zarubejnoj Azii v sredniye veka*. M., 1970, s. 95-98.

21 Bosforth K. E. *Musulmanskiye dinastii*. M., 1971, s. 243 vd.

Şekil 5- Tarihî dönem boyunca Avrasya Kitası'nda gözlemlenen passioner itkiler şeması

sında bocalayıp kalmışlardı. XX. Yüzyılda Bombay gibi büyük ticari şehirler ortaya çıkmıştır, ama örneğin nüfusu birkaç milyonu geçen bu şehirde yalnızca çöpçülük ve kapıcılık gibi işleri yapabilen dokunulmazlar (çünkü diğer Hintliler kastın sıkı tehditleri sebebiyle ellerine süpürge dahi almazlar) yaptıkları işin ücretini bayağı yükseltmişlerdir. Orada yaşayan İngiliz erkek ve kadınlar evlerinin tozunu dahi alamazlar; aksi halde tüm Hintliler onları horlar ve hatta isyan bile edebilirler. Bu yüzden İngilizler, evi silip süpürecek ve buna karşılık erkeğin maaşının yarısı kadar bir para alacak en alt kasttan herhangi bir Hintliyi evine kiracı olarak almayı uygun buldular. Sonuçta şehirdeki tüm çöpçü ve temizlikçi dokunulmazlar geniş çaplı bir grev düzenlediler ve bir tek grev kırıcı dahi çıkmadı. Peki onlar bu grevi nasıl kazanabilirlerdi? En iyisi kendi avukatlarının olmasıydı. Bu durum karşısında kastın en kabiliyetli çocuklarını seçerek onları İngiltere'ye, Oxford ve Cambridge'e gönderdiler. Bunlar hukuk fakültesini bitirerek avukat oldular ve geri dönüp kendi kastlarının çıkarlarını mahkemelerde fevkalade başarılı bir şekilde savundular. Sonuçta paradoksal bir yankı oluşmadı, ama en alt kasta mensup olmak bile bir anlamda işe yarar hale geldi. Böylece onlar, maddi gelirin yanı sıra, yorucu olmayan bir iş edindiler ve üstelik de hiçbir rakipleri olmadı. Sizin anlayacağınız, VII-VIII. Yüzyıllardan itibaren oldukça güçlü bir şekilde kendini gösteren yeni davranış kalıbı, XX. Yüzyıla kadar varlığını sürdürdü.

Tibet Varyantı

Tibet'de tamamıyla değişik bir itki zuhur etmişti. Tibet, VI-VII. Yüzyıllarda parçalanmış, gruplara bölünmüş, kabilelere taksim edilmiş bulunan küçük ve dağlık bir ülkeydi, ama aristokratik tip bir askeri monarşizme dönüşmüş ve Çin'den Orta Asya'ya kadar büyük ipek yolunu ele geçirmiş ve ipek ticaretini kontrol altına almıştı. Yine de Çin'e kıyasla oldukça az nüfuslu bir ülkeydi. Çin'de 56 milyon insan yaşarken, Tibetliler'in nüfusu taş çatlasa 3 milyonu geçmezdi, ama yine de güçleri birbirine denkti.²²

Tibet, dağlık ve tecrit edilmiş bir ülkedir, ama tecrit edilmişlik ülke için fazlasıyla olumludur. V. Yüzyılda Tibet'in batı kesiminde

²² Gumilev, *Drevniye tyurki* s. 349-362, 404-424.

Hintliler'e benzeyen Hint-Avrupaî kabileler yaşıyorlardı. Dartlar'ın ve Monlar'ın yurdu burasıydı. Mitra'nın ışıık dinine mensuptular, ama büyücülük ve sihirbazlıkta hayli maharet sahibiydiler. Ülkele-
rinde yetişen bilmem hangi otla büyü yapıyor, sakatlıkları düzelti-
yor; hipnoz, telepati yapıyor ve okuyup üfleyebiliyorlardı. Bütün bu
konularda dört dörtlüktüler, ama bunun yanında Avrupaî bir tipleri
vardı. Doğu Tibet'de ise Güney Çin'deki Çinlilerden kaçan gayr-ı
Çinli kabileler yığılmıştı. Bunlar yavaş yavaş büyük Brahmaputra
nehri sahiline kaymış ve burada Ch'iang [Tankut] adını almışlardı.
İşte bu Ch'ianglar Tibet'de Dart ve Monlar'la karşılaşmışlardı.

Bu etnik temas noktasında ortaya çıkan Tibetliler'in kökeni ko-
nusunda, Darwin'den çok çok öncesine giden bir efsane günümüze
kadar yetip gelmiştir. Bu efsaneye göre, Darwin'in teorisinden farklı
olarak, insanlar yarı maymundur ve cedd-i âlileri de maymundu.
Anne ise, orman devini andıran bir rakşastı. (Rakşas [veya rakşasa]
dağda yaşayan bir orman perisidir). Sözde öyleydi.²³

Rakşas cini, Buddist dininden kurtulmak için Tibet'e gelen may-
munların yakışıklı padişahını görmüş ve âşık olmuş; ona yaklaşıp
kendisiyle evlenmesi teklifinde bulunmuş. Zavallı maymun padişa-
hı tarik-i dünya bir adammış ve Avalokita üstadıymış. Kesinlikle ka-
dın istemediğini, buraya sadece ruhunu kurtarmakla meşgul olmak
için geldiğini, fakat şimdi kendisine ilişki teklif eden âşık bir cadiy-
la karşılaştığını anlatmak istemiş. Ama itirazı kesinlikle reddedilmiş.
Ve orman perisi ona şu şarkıyı söylemiş:

Ey maymun padişah! Dinle beni, yalvarırım,
Cin olmuşum kaderin cilvesiyle, ama seviyorum,
Yanıp kavruldum ihtirasla; atıldım senin kollarına,
İstemiyorsan sen beni, giderim ben de iblise,
Yine on bin kadar ruh öldüreceğiz;
Yine beden yiyeceğiz ve kan emeceğiz,
Ve acımasız evlatlar doğuracağız yeniden.
Dağılacaklar Tibet'e; ülkede, karlı karanlıklarda
Ortaya çıkacak bu şehirlerde kötü kalpli iblisler
Ve yiyecekler o zaman tüm insanların ruhlarını
Düşün benim halimi ve lütfen acı bana
Seviyorum seni, gel hadi kollarıma!

23 Gumilev L. N. *Staroburyatskaya jivopis*. M., 1975, s. 16-17.

Böyleli karar verilmesi zor bir durum karşısında kalan zavallı târik-i dünya, Avalokita'ya müracaat edip yalvarmış:

Tüm canlıların, aşkın ve ışığın yaratıcısı sen,
Gözetmek zorundayım ben rahiplik iffetini,
Bir pericik beni arzuluyor, sen de görüyorsun,
Ama kesiyor yolumu hastalık, keder ve engeller,
Dolaşılıyor çevremde; yırtıyor elbiselerimi
Ey lütuf kaynağ! Bir yol göster bana n'olur!

Avalokita düşünmüş, Tonir ve Tara adlı tanrıçalara danışmış ve “Bırakalım erkeği olsun dağ cadısının!” demiş. Tanrıçalar “Çok iyi olur, hem de çok iyi olur!” diye karşılık vermişler. Böylece maymunun cadıdan çocukları olmuş. Ama çocuklar birbirine benzemiyor-muş. Kimisi akıllıymış ve târik-i dünyaya benziyormuş, kimisi de yırtıcıymış ve analarına çekmişlermiş. Doymak bilmiyorlarmış, ama yiyecek bir şey yokmuş. Çünkü anne babaları kendilerini mükemmelleştirmekle meşgullermiş ve çocukları umurlarında bile değilmış. Başlamış çocuklar bağırmaya: “Ne niyeceğiz biz?” Bunun üzerine vaktiyle târik-i dünya olanı tekrar Avalokita'ya müracaat etmiş ve yalvarmış:

Üstad! Pislik içindeyim, çocukların şu dertleri..
Şehvetin kurbanı oldum, mahvettim kendimi!..
Ne yapmalıyım ki, yaşayabilsin bu çocuklar?
Onlar da her zaman aç artık, tıpkı cinler gibi
Söyle bana iyiliğin kaynağı, akıl ver, akıl!..

Avalokita ona yardım etmiş; bakla, buğday, arpa ve tüm meyvelerden vermiş. “Onları toprağa saç; büyüyecekler ve sen de çocuklarını doyuracaksın” demiş. İşte Tibetliler bu çocukların torunlarıymış. Eski efsane, tarihî verilerin de desteklediği bir çatışmadan açık seçik bahsetmektedir. Buna göre iki etnik unsur vardır ve bunlar passioner itki sırasında konsolide olarak, Tibet etnos sistemi içinde çok unsurlu, mozaik bir yapı arz etmekle birlikte, monolit, vahid ve oldukça enerjik bir birlik meydana getirdiler. Bu etnosun ana unsurları bir yandan Hint-Avrupaî Dart ve Mon kabileleri, diğer yandan Mongoloid Ch'ianglar'dı. Hepsi de aynı dine mensuptu– Mitraist Bhon dini. Ama siyasî yönden bir birlik sağlayamamışlardı. Çünkü

hiçbir kabile bir diğ erinin riasetini kabul etmiyordu. Yine de Tibetliler bir uzlaş ma yolu bulmuş lardı. Çin'in V. Yüzy ılda yaşad ı büyük fetret çağ ında, Sar ı nehir havzas ında ş iddetli bir katliam düzenlendiğ inde, galip kumandanlardan birisi kendi muzaffer ordusu Tabgaçlar'dan (Sibirya'dan muhaceret ederek gelen bir etnos) kaçarak Tibet'e geldi. Ona Fang-ni ad ını vermiş lerd i. Tibetliler onu birliklerle karşı layarak, tsan-po olarak seçtiler. (Tsan-po, kral, başkan veya devlet baş kanı değı ldir. Sadece yüksek yetkilere sahip bir Tibet ünvan ıdır). Böylece tarafs ız sığınmac ı Fang-ni, büyük sür üleri olan tüm Tibetliler'in reisi seçildi, fakat reel bir iktidarı yoktu. Çünkü Bhon rahiplerine ve kabile ş eflerine hesap verme mecburiyeti vardı.

Her ş eye rağmen vahit bir teş kilatlanma sağ lanmış ve Tibetliler, Pamir topraklarını fethederek bat ıya ve doğ uya doğ ru yayılmaya baş lamış lardı. Fakat Kuzey Tibet'i sınırları iç ine alan Shang-shung'u ele geçirmemiş lerd i. Çünkü orada hayat ş artları kötüydü. Aş ırı rutubetin yanı sıra, Hint Okyanusu'ndan koparak Kuzey Tibet sıradağ larına kadar ulaş an muson rüz garları bölgeye bol miktarda yağ murlar taşı yorlard ı. Gerçi bu yağ murlar Kung-lung üzerinden taş ınmıyordu, ama Kuzey Tibet'de rutubet oran ı öylesine yüksekti ki, tezekler hemen ç ürüyor ve bir türlü kurumuyor; ağ açlar da devrilseler bile, kısa sürede ç ürüyor, orman ve hayvan bol olmasına rağmen, ateş yakmak mümkün olmuyordu. İ ş te Tibetliler'in bat ıya ve doğ uya yönelmelerinin sebebi buydu.

Düzenlenecek her sefer için kabile ş eflerinin ve Bhon rahiplerinin onay ını almak gerekiyordu. Tsan-po'nun eli kolu bağı lydı, ama o gerçek bir iktidar istiyordu ve dikkatini Buddizm üzerine yoğunlaşt ırmış tı. Daha önce de belirttiğ im gibi, Buddist cemaatleri her zaman despot taht sahiplerinin himayesine sığınmış lardı ve dolayısıyla halk arasında istediğ i desteğ i bulamayan despot, halkla bağlant ısı olmayan ve şahsen kendisine ihtiyaç duyan entellektüel kozmopolit danış man ve iş birlikçilerine muhtaç tı. Buddist cemaati prensip olarak daime eks-territorialdı; cemaate giren kişı önceki tüm etnik, kabile ve boy bağ larını koparırd ı. Dolayısıyla enerjik Buddistleri danış man veya üst düzey bürokrat olarak kullanmak despotun her zaman iş ine geliyordu.

Tsan-polardan Dus-rong-mang-po, böyle bir denemeye giriş miş ti. Tsan-po, Buddistleri ülkesine davet ederek onlara Tibet'de Buddizm propagandas ı yapılması karar ında olduğ unu belirtti. Maksud ı,

kabile şeflerine ve Bhon rahiplerine karşı muhalif bir kanat teşkil etmekte. İktidarla geleneksel aristokrasi ve ruhani çevreler arasındaki mutad çatışma. Avrupa'da bu tür çatışmalar defalarca vukû bulmuştur. Müstesna ölçüde enerjik olmasına rağmen sonuç Dus-rong-po için kötü oldu. Kaynaklarda devâsâ Potal sarayının onun tarafından inşa ettirildiği kaydedilmektedir. Birçok tabloda onun resmine rastlanmaktadır ve inşa edildiği günkü gibi hâlâ sapasağlam durmaktadır. O sıralar bu sarayın çevresinde oyulup çıkarılmış gözler, doğranmış parmaklar, kesilip atılmış eller, kelleler, bacaklar göze çarparmış. Bunlar ya Buddizmi kabul etmek istemeyen, ya da Buddizm konusunda tartışan kişilere ait organlardı. Sonra tsan-po bizzat ortadan kayboldu ve Buddizm takibata uğramaya başladı, fakat kral tekrar ortaya çıktı. Karanlık bir tarih. Birkaç yıl Tibet tarihinin bu dönemiyle uğraştıktan sonra, Tibet, Çin kaynaklarında ve Hindistan'da muhafaza edilen bölük pörçük bilgilerde (ki bunlar İngilizceye tercüme edilmiştir ve ulaşılabilir durumdadır) birkaç versiyona rastlanmasına rağmen bu dönemin kronolojisini çıkarmanın çok zor olduğu sonucuna vardım.²⁴

Tibet'de biri Buddistlerce desteklenen ve ülkede aristokrasi ve geleneksel ruhanî çevre aleyhine bir devrim gerçekleştirmek isteyen monarşist, diğeri ise Bhon taraftarı olan ve Buddizmden nefret eden gelenekçilerin yani aristokratların partisi olmak üzere iki parti bulunduğu bilinmektedir. Bu sonunculardan Majan adlı birinin böyle bir hikayesi vardır. Majan, genç tsan-po zamanında yönetimin başındaydı. Hiçbir şeyden korkmuyordu ve Buddistlerin herhangi bir kimseyi öldürmeleri yasaklandığı için onların kendisini öldüremeyeceklerini biliyordu. Ama Buddistler bir çıkış yolu bulmuşlardı. “Pekala, onu öldürmeyeceğiz” dediler ve Bhon dinine mensup bu yöneticiyi kral mezarlarının bulunduğu bir yeraltı mağarasına kapatarak, üzerini kilitlediler. Böylece onu kimse öldürmemiş, kendi kendine ölmüştü. Buddizm kurallarına uyulmuş ve darbe tamamlanmıştı. Genç tsan-po, bilgeliğin bodisattvası Mançurşri'nin tecessüm etmiş bedeni olarak takdim edilmiş; Bhon dinine mensup tebaasının gücüyle kanlı savaşlar çıkarmış, fakat Buddist danışmanların yardımıyla devleti yönetmiş; yine de tüm bunlar trajik bir şekilde sonuçlanmıştır. Çünkü Bhon rahipleri tsan-po Tibetli hanımını Hintli hanımı lehine değiştirmeye kalkışınca onu hançerleyeceklerdi. Zira

24 Aynı yerde.

gönlü incinen kadın ona iç çamaşırı temin etmiş, onu bu elbise ile hançerlemişlerdi. Muhtemelen zehirlemişlerdi.

Aşikârdır ki burada passioner basınç hayli yüksekti ve iktidar Tibet'i birleştirmek için yabancı kültürü devreye sokmuştu. Fakat trajik bir sonuca yol açmıştı. Çünkü son monarşist Langdarma, atalarının dinine dönmüş ve tüm Buddist rahipleri ortadan kaldırmaya başlamıştı. Bunun üzerine rahiplerden biri onu öldürmeye, değer vermediği hayatını değil ruhunu kurban etmeye karar verdi. Ne de olsa katil rahibin ruhu ölümsüzdü; parçalanacak, mahvolacak ve hiçbir zaman nirvanaya düşmeyecekti. Neticede rahip, inancı uğruna ruhunu kurban etti ve Langdarma'yı oklayarak kaçtı.²⁵ Langdarma'nın ölümünden sonra tam bir anarşi başladı; devlet çöktü. Büyük bir devletti ve Nepal ile Bengal'in bir kısmı ona tâbi idi.

Her kabile çevresini devriyelerle koruma altına almış, her manastır ve şato yüksek duvarlarla çevrilmişti. Sürüyü otlatmak için herhangi bir yere çıkıp gitmek veya avlanmaya çıkmak hayati tehlike arzetye başlamıştı. Yani bu güçlü passionerlik kıvılcımından sonra başlayan yangın oldukça hızlı bir şekilde sönüvermişti. Buddizm Tibet'i bütünüyle kaybetmiş; Tibetliler çok makbul buldukları eski dinlerine ve büyücülüğe geri dönmüşlerdi. Belki de düşmanlarını büyüleyecek, onlara iksir içirtecek ve sakat bırakacaklardı. Fakat XI. Yüzyılda Buddizmin hafifletilmiş bir şeklini yayan mübeşşir Atışa bu ülkeye çıkıp gelmişti (o sıralar Buddizmin oldukça değişik şekilleri vardı). Atışa'nın devle ilgili şiirler yazan Milarayba adında kabiliyetli bir şakirdi vardı. Bu şiirler, onları kendi dillerinde dinleyen Tibetliler'in kalplerine işliyordu. Böylece Tibetliler yavaş yavaş Buddizme geçmeye, onun prensiplerini uygulamaya başladılar. Bhon dini dahi biri Buddizmin düşmanı, diğeri dostu olarak 'kara bhon' ve 'beyaz bhon' şeklinde ikiye ayrılmıştı. Bu durum XV. Yüzyıla kadar devam etti. Belirtilen tarihte Tsonhava adında dahi bir Tibetli çocuk ortaya çıktı ve Moğollar'ın, Büretler'in ve Kalmıklar'ın kabul ettikleri 'kara din' dediğimiz Buddizmi kurdu. Ne var ki bu din, henüz VI. Yüzyılda Doğu Asya'ya taşınmış bulunan Nesturiliğin tesiri altına girecekti. Bütün bunlar, şimdilik bizi ilgilendirmeyen kültür tarihinin detaylarıdır.

25 Aynı yerde.

Hyung-nu Varyantı

Doğu Asya, iklimatik bir bariyerle iki büyük bölgeye taksim edilmiştir: Büyük Huang-ho ve Yang-tse nehirleri arasında kalan ve okyanusun musonlarıyla sulanan nemli, sıcak Orta Vaha (Ch'ung-ho).²⁶ Bölgenin kuzeyi kuru bozkır ve bugünkü Moğolistan ve Cuncarya'nın tarıma fazla elverişli olmayan çöllerile kaplıdır.

Henüz eski dönemlerde Orta Vaha'yı ilk olarak birleştiren Ch'in Shih-huang-ti, bu iki bölgeyi birbirinden ayıran bir duvar yapılmasını emretmişti. Her ne kadar bu duvar zaman içinde yıkılmış ve tahrip olmuşsa da yenilenmiştir. Eski coğrafyacılar, iki coğrafi bölge arasında-ki sınır için en doğru nokta olarak bu suru tespit etmişlerdir.

Bu sınırın kuzeyinde Sakalar, Hyung-nular, Tabgaçlar, eski Türkler–Türkütler, Uygurlar ve Moğollar birbiri ardınca ortaya çıkmış ve kaybolmuşlardır.

Güney kesimde ise tarihçiler üç etnogenez çevrimi tespit etmektedirler: Arkaik, Eski ve Orta Çağ. Muhtemelen Arkaik döneme kadar, tıpkı daha önce anlatılan varyantlarda olduğu gibi, burada bilmediğimiz etnogenezler yaşanmıştır.

Huang-ho vadisinin dil alışkanlığıyla Çinliler diyeceğimiz yerli halkının ataları, sürekli birbirleriyle savaşmış ve bazı kabileleri kuzeye itmişlerdi. Vatanlarını terkederek Gobi Çölü'nün engin bağrına sığınan kaçaklar, Hyung-nular'ın atalarıydı. Onlar, bugünkü Moğolistan'da daha gelişmiş ve zengin bir kültüre sahip yerli kabilelerle kaynaşmışlar ve böylece yeni bir etnos ortaya çıkmış: Hyung-nular.

Hyung-nular, M. Ö. IV. Yüzyılda, ömür boyu devlet başkanı yani shan-yü yönetimindeki 24 kabile federasyonundan “sağ” (batı) ve “sol” (doğu) kabile prensleri hiyerarşisinden müteşekkil güçlü bir devlet kurmuşlardı. Hyung-nular, savaşçı, mert, kültüre yatkın insanlardı. Büyük bir istikbal onları bekliyor gibi görünüyordu.²⁷

26 Gumilev L. N. *Hunni v Kitaye*, s. 180 ve kaza Gumilev L. N. *Veliçiyeye i padeniyeye drevnego Tibeta*//Str. i narodi Vostoka. M., 1969, vip. VIII, s. 153-182; Bogoslovskiy V. A. *Oçerk istorii tibetskogo naroda*. L., 1962, s. 41; Tsibikov G. Ts. *Buddist palomnik u svyatın Tibeta*. Pr., 1918 s. 18; Kuznetsov B. İ. *Tibetskaya letopis "Svetloye zerkalo tsarskix rodoslov-nıx"*. L., 1961, s. 56.

27 Gumilev L. N. *Ludi i priroda Velikoy stepi*// Voprosi istorii. 1987, no. 11, s. 64-77; *Hunnu*.

Sadece Hyung-nular değil, komşuları da, bu defa Mançurya'dan Soğdiana'ya kadar geniş bir alanı kapsayan itki veya etnogeneze patlama bölgesi içinde kalmışlardı. Siyenpiller'in (eski Moğollar'ın) ataları olan doğulu göçebeler, Hyung-nular'ı itaat altına almış; Soğdianlar (Yüeciler) da Orta Asya'dan Ordos'a kadar uzanan batı kesimini kontrol altında tutarak Hyung-nular'a vergi koymuşlardı. Orta Vaha'nın güneyi ise tehditkâr kral Ch'in Shih-huang tarafından birleştirilmişti. Shih-huang, M. Ö. 214'de Yin-shan sıradağları eteklerinde ve Huang-ho sahillerinde meralardan ve av sahalarından mahrum ettiği Hyung-nular'ı kovmuştu. Hyung-nu shan-yüsü T'u-man [Teoman], komşularının her istediğini vermeye hazırdı. Yeter ki kendisine büyük oğlu Mo-de'den kurtulması konusuna karışmasınlar ve tahtını odalığından olma sevgili küçük oğluna devretmesine sessiz kalsınlar.

T'u-man ve hempâları, eski kuşak insanları ve bozkırlı burjuva kesimiydi. Eğer Hyung-nular'ın hepsi böyle olsaydı, bir daha onların adını dahi duymazdık. Neyse ki genç Hyung-nular arasında passiyoner, enerjik, girişken ve milliyetçi bir kuşak vardı. Bunlardan biri de prens Mo-de idi. Babası onu Yüeciler'e rehin olarak vermiş, bir de oğlunu öldürsünler diye tutup onlara saldırmıştı. Fakat Mo-de düşmandan bir at ele geçirip kaçmayı başarmıştı. T'u-man, kamuoyunun baskısı karşısında oğluna 10 bin aileden müteşekkil bir halkın yönetimini vermek zorunda kalmıştı. Mo-de, askerlerini katı bir disiplinle eğitti ve M. Ö. 209'da T'u-man, sevgili hanımı ve küçük oğlunun ölümüyle sonuçlanan bir darbe gerçekleştirdi.

Mo-de, tahta oturduktan sonra Çinliler'in "Tung-hu" dedikleri doğulu komşularına ağır bir darbe indirdi; Çinliler'den Ordos'u istirdat edip, Soğdianları batıya sürdü ve Sayan Ting-lingler'i ile Kıpçaklar'ı itaat altına aldı. Böylece nüfusu 300 bine ulaşan güçlü bir Hyung-nu devleti kuruldu.

Bu sırada Çin'de acımasız bir iç savaş devam ediyordu. Eğer Orta Vaha'nın birleştirilmesi başarıyla tamamlanmış olsaydı, yarı barbar Ch'in Krallığı, mağlup krallık ahalisinin üçte ikisini -ki mağlup sürgünlerin sayısı bilinmiyor - alır götürür, o takdirde tüm ülkelerin Ch'in işgalcilere karşı başlattığı isyan demografik parçalanmayı tamamlardı.

Ch'in savaşçıları savaş esirlerini diri diri gömüyorlardı. Köylü kıyamcılarının lideri Liu Pang tüm rakiplerinin işini bitirip de M. Ö.

202'de Han İmparatorluğu'nun temelini atıncağa kadar, isyancılar da onlara aynı muameleyi yaptılar.

İç savaştaki kayıplardan sonra dahi Çin'in nüfusu ve askerî gücü, Hyung-nular'ın gücünden çok fazladı. Buna rağmen Mo-de, M. Ö. 200'de Han hanedanının banisi Liu Pang'ı mağlup etmiş ve onu “barış ve dostluk anlaşması”na yani ilhak yapılmadan uzlaşma yoluyla anlaşma imzalamaya mecbur bırakmıştı. İmzalanan anlaşmaya göre Çin sarayı barbar prense bir prensesden başka her yıl hediyeler, yani üstü örtülü haraç da gönderecekti.

Sadece üst kademede olanlar değil, tüm Hyung-nu savaşçıları dahi karılarına ipek elbiseler, darı lapası, beyaz pirinç ve diğer Çin tatlıları hediye etmeye can atıyorlardı. Düzenlenen sürekli akınlar, riskli ve ağır olduğu için maliyetini kurtarmıyordu. Halbuki hem Hyung-nular'ın hem de Çinliler'in kârlı çıkabilecekleri sınır takas ticaretiyle istediğini elde etmek çok daha kolaydı. Ama dış ticaretten sağlanan gelir devlet kasasına girmeyeceği için Han yönetimi bu işten zararlı çıkacaktı. Bu yüzden Han İmparatorluğu sınırda doğrudan takası yasakladı.

Mo-de'nin halefleri olan Hyung-nu yabğuları ise bu karara saldırılarla cevap verdiler ve Çin mallarının kendilerine dampingli fiyattan satılmasını talep ettiler. Halbuki askerî ve sivil üst düzey memurlar yüksek fiyat istedikleri için Han gümrük kapılarında yapılacak eşit fiyatlı takasa bütün bozkırın serveti verilse yine yetmezdi.

Amdo bölgesindeki göçebe Tibetliler ve Saydam'ın az nüfuslu Yüççileri de benzeri bir durumla karşı karşıyaydılar. İç savaşa kadar batı sınırlarını, bir süre öncesinin fâtipleri olan Batı Shen-si'li dağlılar koruyorlardı. Savaş kabiliyeti yüksek bu halk, Chou vangları tarafından sınır ötesine gönderilen ve Uzak Doğu'nun kadim sakinleri mavi gözlü, sarı saçlı Junglar'la kaynaşan Shang aristokratlarından oluşmuştu. Fakat kıyamcılar karşısında uğranılan hezimet, mağlubiyet acısı tatmamış bulunan ordunun büyük bir kısmını alıp götürmüş ve böylece Han İmparatorluğu'nun batı sınırı korumasız kalmıştı.

Surlara yerleştirilecek asker kalmadığı için Büyük Çin Seddi artık git gide düşman için bir engel olmaktan çıkmaktaydı. Her kuleyi yeterli miktarda garnizonla donatmak ve onların gıda ihtiyacını karşılamak için, sadece suru korumakla görevli olsalar dahi, ne insan yeterliydi, ne de tüm Çin'in gıda maddeleri. Bu yüzden Ch'in Shih-hu-

ang'ın yaptırdığı sur, sessiz sakin bozulmuş, Han yönetimi de savaşı bozkırlara taşımış ve Çin köylülerinin Hyung-nu ve Tibetliler'in gördüğü zarardan daha fazla zarar veren saldırılarını Hyung-nu göçebelere yöneltmişti.

Neden böyle olmuştu? Çünkü M. Ö. II-I. Yüzyıllarda Çin'de sanayinin, kültürün ve iskan politikasının yeniden inşa süreçleri fırtınalı bir aşamayı geride bırakmıştı. Milat arefesinde Çin'in nüfusu takriben 50 milyona ulaşmıştı. Hyung-nular'ın nüfusu ise başlangıçta 300 bindi ve bu durumda onlarla Han İmparatorluğu'nun kıyaslanması dahi mümkün değildi. Çinli yöneticiler ve onların danışmanları da böyle düşünüyorlardı, ama yanılmışlardı. Eskiden devletlerin mukayeseli gücü sadece nüfusla değil, aynı zamanda etnogeneze safhası veya etnosun büyüme hızıyla ölçülüyordu. Çin'de atâlet safhası yaşanıyordu, açgözlü burjuvalar değil, mihnetkeş insanların sayısı fazlaydı. Çünkü Çin'de etnogeneze süreci henüz M. Ö. IX. Yüzyılda başlamıştı. Bu yüzden ordu saflarını “genç serkeşler” denilen canilerden ve Çin'i zalim olarak gören sınır kabileleriyle doldurmak mecburiyeti hasıl olmuştu. Gerçi Çin'de çok iyi kumandanlar vardı, ama ordunun savaş gücü pek de iyi düzeyde değildi.

Hyung-nular ise etnik oluşum ve passioner yükseliş safhasındaydılar. “Savaşçı” ve “halk” kavramları onlar için aynı şeydi. Dolayısıyla M. Ö. 202'den 57'ye kadar, az nüfuslu ama savaşçı Hyung-nular Han saldırganlığını durdurmuşlardı. Ancak Çinli diplomatların civar kabileleri Hyung-nular'a karşı isyan bayrağı açmaya sevketmesinden ve bizzat Hyung-nular arasında iç savaş başlatmasından sonradır ki, Han İmparatorluğu onları mağlup edebilmiş ve imparatorluk bünyesine katabilmiştir.

Fakat Hyung-nular'ın itaat altına alınışı daha ziyade zahiri bir olaydı. Hyung-nular'ın bir kısmı batıya, Talas nehri vadisine göç etmiş ve Parth ittifakı içine dahil olmuştu. Parthlar, Hyung-nular'a destek vermek için Romalı savaş esirlerinden bir birlik göndermiş ve böylece M.Ö. 36'da Romalılar Çinliler'le karşı karşıya gelmişlerdi. Romalılar kısa kılıçları ve dikdörtgen kalkanlarıyla Çinliler'e saldırmış, onlar ise bir tek kayıp dahi vermeden Romalı askerleri arbeletle ok yağmuruna tutmuş, kalenin fethinden sonra da tüm müdafileri öldürmüşlerdi.

Bu epizod oldukça ibret vericidir. Eğer M. Ö. I. Yüzyılda Çinliler Romalılar'dan daha güçlü ve sayıca kat kat fazla oldukları Hyung-

nular'dan daha zayıf iseler, o takdirde bir kural olarak şu hükme varılabilir: Genç etnosun enerjik içtepisi, yaşlı etnosların, yani Roma'da, İngiltere'de, Arabistan'da veya Paskalya adalarında olduğu gibi kendi medeniyetini kurmayı başaranların teşkilatlanmış oluşunu ve sayı üstünlüğünü dengelemektedir.

Gerçekten de Çin Hyung-nular'a karşı nazik muameleden vazgeçip, Miladi 9. yılda gâsıp Wang Mang'ın yaptığı gibi onların iç işlerine burnunu sokmayı denemesi üzerine, Hyung-nular isyan ederek Çin'den kopmuş ve “kızılkaşlılar” denilen köylü kıyamcılara yardım ederek 25'de zorbanın tahtından indirilmesine ve öldürülmesine muavenet göstermişlerdir. Bu macera Çin nüfusunun %70'ni alıp götürmüşse de 157 yılında nüfus tekrar 56 milyona çıkmıştı. Ama onlar da artık o eski Çinliler değillerdi.

II. Yüzyılda çıkan başka bir köylü isyanı– “Sarı sarıklılar” Han hanedanını ve eski Çin medeniyetini çökertmiş; etnogenezin atâlet safhası obskürasyon safhasıyla yer değiştirmişti.²⁸ III. Yüzyılda ise Çin'in nüfusu 7-8 milyona kadar düşecekti. Ama onlar da artık savaştan ve çalışkan köylüler değil, aksine yorgun, moral çöküntüsüne uğramış, Hyung-nu, Tankut ve Siyenpiler gibi dışarıdan çıkıp gelen kabilelere karşı kendini korumaktan âciz insanlardı. Han saldırganlığı batıya ulaşamamıştır ve insanlık bunu Hyung-nular'a borçludur.

Daha sonraları, I-II. Yüzyıllarda Hyung-nu Devleti bir çöküş sürecine girmiştir, ama bu çöküşü sağlayanlar Han İmparatorluğu'nun orduları değil, Hyung-nular'ın dostâne ilişkiler kurmayı başaramadıkları bozkırlı, ormanlı ve dağlı komşuları olmuştur.

Hyung-nu devletinin kuzeyinde, Minusin Çukuru'nda Ting-lingler'in ülkesi uzanıyordu. Hyung-nular onları itaat altına almışlardı ve “Tagar” kültürü yerine muhtemelen Hyung-nular'la temas sonucunda bol miktarda Mongoloid unsurlara rastlanan “taşık” [taş mezar] kültürü ortaya çıkmıştı. Ting-lingler 85 yılında isyan etmiş ve Siyenpiler'in ve Çin'in yanında Hyung-nular'ın inhizamına katılmışlardır.

Siyenpiler yani eski Moğollar, Hyung-nular'la birlikte ve aynı “itki”den dolayı şekillenmiş bir etnostur. Fakat gelişim konusunda geri kaldıkları için, Hyung-nular akmatik safhaya girdiklerinde onlar henüz yükseliş safhasındaydılar. Bu yüzden 91'de Hyung-nular'a

28 Gumilev L. N. *Troyetsarstviye v Kitaye*//Dokladı otdeleniiy i komissiy Geograf. ob-şa SSSR. L., 1968, vıp. 5, s. 108-127.

karşı zafer kazanabilmiş, 155-181 yılları arasında ise kabiliyetli kumandan T'an-shih-huai, bugünkü Moğolistan topraklarını kendine bağlamış ve 177'de Büyük Bozkır'a geçmeye çalışan üç Çin ordusunu mağlup etmiştir. Onun ölümünden sonra Siyenpi Devleti yıkılmıştır ve görüldüğü gibi Siyenpiler de aşırı passioner ısınma dönemi geçirmişlerdir.

Hyung-nular'ın patriarkal-boy yapısından farklı olarak T'an-shih-huai orijinal bir askerî demokrasi kurmuş, yani halk orduya dönüşmüştür. Ona zaferler kazandıran da bu olmuş, fakat ölümünden sonra devleti hızlı bir şekilde parçalanmıştır. Askerler sadece kendi beylerini sayıyorlardı, ama sosyal sistemi muhafaza edebilmek için geleceklere de ihtiyaç vardı. Mağlup olmuş ve üç ayrı devlete bölünmüş bulunan Hyung-nular'ın galiplerden daha fazla berhayat olabilmelerinin sebebi de budur. V. Yüzyılda dahi Hyung-nular, gerek Asya'da ve gerekse Avrupa'da, etnogenezi süreci kendilerini tabii sona götürünceye kadar güçlüydüler.²⁹

T'ang (Tabgaç) Varyantı

Miladi III. Yüzyılda eski Çin etnogenezi çevrimi sona ermiş, tabii felaket - yüzyıllık kuraklık - ise Hyung-nular'ı bozkırlardan Huang-ho sahillerine itmişti. Çinliler'le sağlanan yakın temas, ne bu tarafın lehine olmuştu, ne öbür tarafın. Savaş, açlık ve yıkımlar, Kuzey Çin halkının % 80'ni alıp götürmüştü. Fakat VI. Yüzyılda Kuzey Çin üzerinden bir passioner itki geçecekti.

Bizim için dikkat çekici olanı, bu itkinin VI. Yüzyılda Orta Vaha insanlarının "Çin" kelimesini bilmedikleri bir zamanda husûle gelmiş olmasıdır. Halkın bir kısmı, Huang-ho sakinlerinin muhacir Tabgaçlar'la karışımından olan melez insanlardı. Diğer kısmı - onların azılı düşmanları - ise yerli halktı.

Biz bugün onlara Çinli diyoruz, ama sık sık ortaya çıkan bu filolojik hata, söz konusu adlandırmayı başka bir yöne götürmüştür. "Çin" adı, Batı Mançurya'daki birkaç kabileyle sınırlıydı, fakat eski Rus coğrafyacıları bu ismi Orta Vaha sakinlerine ve hatta Yang-tse nehrinin ötesindeki tropik orman halklarına da teşmil etmişlerdir.

²⁹ Gumilev, *Hunni v Kitaye*, s. 272.

VI. Yüzyılda iki etnonim vardı: Ch'ung-ho-jen (Orta Devlet insanı) ve Tabgaç. Birinciler Sui İmparatorluğu'nu (581-618) kurmuşlardır ki, biz onların Çinli olarak adlandırılması konusunda anlaşılmıştı; pseudo-Tabgaçlar da T'ang İmparatorluğu'nu (618-907) kurdular. Bu sonunculara biz "imparatorlar" diyeceğiz. Çünkü T'ang İmparatorluğu'nun fiili bânisi T'ai Tsung Li Shih-min, tıpkı Makedonyalı İskender gibi, iki süper-etnosu yani bozkırlı ve Çinli iki halkı birleştirmeyi denemiştir. Ne var ki, tabiat kanunları hükümdarların iradesine tâbi olmadığı için, bu teşebbüsten hiçbir sonuç çıkmadı. Ama hiç hesapta olmayan başka bir şey meydana geldi ve Büyük Bozkırla Orta Vaha'nın karşı karşıya gelmesinden üçüncü bir güç, hem göçebelere, hem de çiftçilere eşit ölçüde yakın ve uzak T'ang İmparatorluğu ortaya çıktı. Genç bir etnostu ve kaderi de dikkat çekiciydi.³⁰

Olayların seyrine kısaca bir göz atalım (bkz. şekil 6). 577'ye doğru Türk Hakanlığı batıda Kırım'a kadar yayıldı. Yani Türkler'in gücü oraya buraya dağıtılmıştı. (Kuzey) Çin ise birleştirilmişti. P'ei-chou Krallığı'nın sert kumandanı Yang Chien, P'ei-ch'i Krallığı'nı fethetmiş, arkasından Güney Çin'i yani Hou-Liang ve Ch'en'i 587 ve 589'da itaat altına almıştı. Çin kısa süre içinde, 604'de yaşadığı birinci iç savaş neticesinde Doğu ve Batı Türk Hakanlığı olarak ikiye ayrılan hakanlıktan daha güçlü hale gelmişti.

Bu parçalanma dahi tesadüfi değildi. Büyük Bozkır'da yöneticiler halka hesap vermek zorundaydılar ve tüm erkekler savaşçı olduğuna göre ümit bağlanan halkla hesaplaşmak mecburiyetindeydiler. VI-VII. Yüzyıllarda Moğolistan ve Kazakistan halkları farklı ve çıkarları da değişik olduğuna göre, kültürlerin de farklı olması ve dolayısıyla hakanlığın parçalanması kaçınılmazdı. 604'de Türkler'in son uluğ hakanı (hakan-ı kebir) Tibetliler tarafından katledilmiş, teşekül eden iki hakanlık ise Sui İmparatorluğu'nun vassalı olmuşlardı.

Yükseliş safhasında bulunan genç Sui İmparatorluğu, artık çoktan atâlet safhasına girmiş olan hakanlıktan daha güçlü, daha zengin ve daha kalabalıktı. Çin, giderek dünyanın hâkimi olacak gibi görünüyordu ki, insanlığı Yang Chien'in halefi Yang-ti kurtardı. Yang-ti, aptallık, kibir, uçarılık ve korkaklık sıfatlarının terkiibinden meydana gelmişti. Sarayındaki lüksün sınırı yoktu. Ziyafetler, binlerce oda-

30 Gumilev, *Drevniye tyurki*, s. 504.

lıkla düzenlenen sefahat âlemleri, Ch'ang-an'dan Lo-Yang'a kadar birbirine ulanıp giden parklı eğlence pavyonları; para ile satın alınmış Türk hanları ve beyleri.. Çünkü savaştan hiç anlamamasına rağmen kendisini başkumandan ilan etmişti vs..

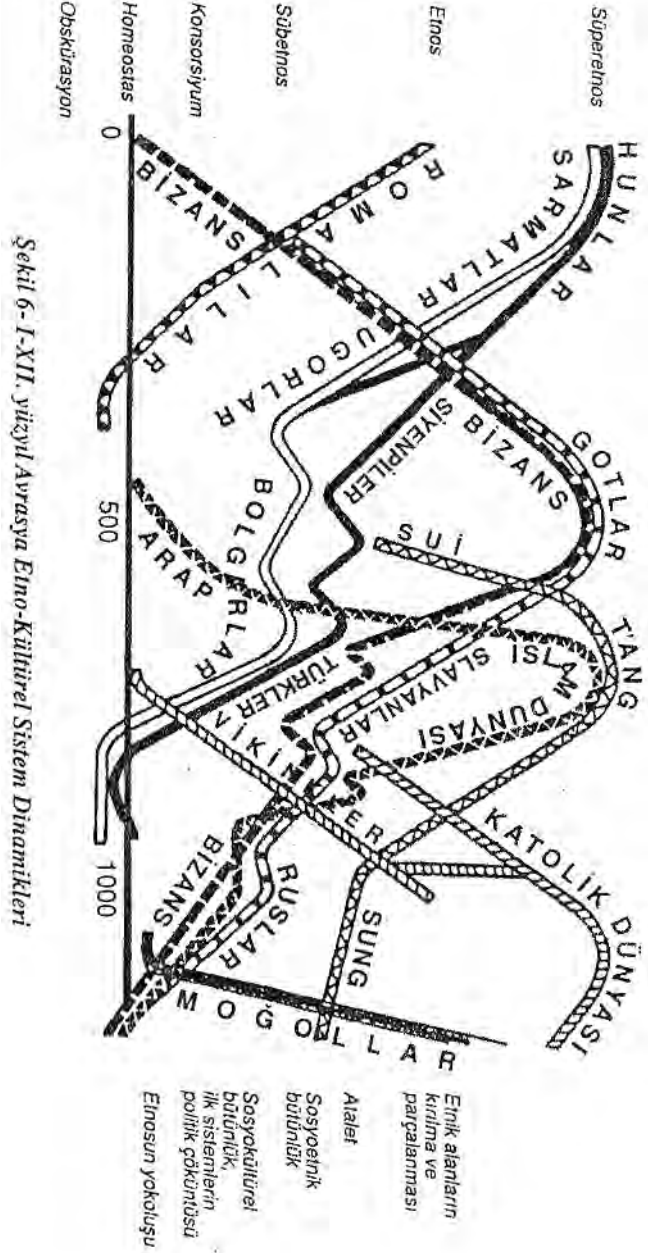
Vergiler artmış ve genç bir etnos olan Çinliler'i isyan ettirecek kadar katı bir uygulama başlamıştı. Bir despotun elinde kukla olmak istemeyen Türk hakanı, sınır muhafaz birlik komutanları, Ma-itreya'ya tapan Buddist mezhep salıkları ve despotun babası tarafından vaktiyle itaat altına alınmış bulunan Güney Çinliler de isyan etmişlerdi.

Bu örneği vermekten amaç, yöneticilerin şahsî özelliklerinin tarihin seyrini bozamayacağı gibi, çağdaşlarının hayat ve kaderinin bağlı olduğu bu akıntı içinde bir girdap dahi oluşturamayacaklarını göstermekti. Çinliler'in büyük bir çoğunluğu, güçlü ve zayıf passionerler, milli yükselişi can-ı gönülden istiyor ve Sui prensiplerini destekliyorlardı. Fakat başlarındaki dejenere olmuş kişi onların gücünü dumura uğratmış ve 614-619 yılları arasındaki iç savaş, birliklerini bozkır savaşçılarının metodlarıyla eğiten, Çin sınırından içeri girmek isteyen Türkler'i püskürten sınır muhafız alayları komutanı General Li Yüan'ın zaferiyle sonuçlanmıştı.

Li ailesi Çinli zâdegân bir sülaleye mensuptu, fakat 400 yıl boyunca önce Hyung-nular, arkasından Tabgaçlar'la ilişki içindeydi ve en sonunda da T'ang hanedanını kurarak iktidarı ele geçirmişti. Hanedanın en sıkı destekçileri ne Çinliler'di, ne de Türkler; aksine onu en fazla destekleyenler, Çin'in kuzey sınırlarında ve Büyük Bozkır'ın güney uçlarında yaşayan melez insanlardı. Bunlar artık Çince konuşuyorlardı, ama hâlâ Tabgaç davranış kalıplarını muhafaza ediyorlardı. Çinliler de, göçebeler de onları kendilerinden saymıyorlardı. Esasen kendileri de passioner itki enerjisiyle oluşmuş sac ayağının üçüncü zaviyesi idiler.

Li Yüan'ın kendisi sadece akıllı bir generaldi, ama ikinci oğlu Li Shih-min (T'ai Tsung), dâhi bir politikacı, yönetici ve muhteşem T'ang İmparatorluğu'nun gerçek bânisi olmuştu. Örneğin Sayan Kırğızlar'ından gelen elçiye “Biz sizinle akrabayız, kabiledaşız ve aynı halktanız” demişti.³¹ Sizin anlayacağınız tüm “batıya” karşı inanıl-

31 Biçurin (İakinf) N. Y. *Sobraniye svedeniy o narodax, obitavşix v Sredney Azii v drevniye vremena*. M-L., 1950, I/355.

maz bir sevgisi vardı. Çin için ise batı, Moğolistan, Orta Asya ve Hindistan'dı. Hindistan Buddizmin beşiği idi, ama VII. Yüzyılda Buddhistler için âdeta bir cehenneme dönüşmüş, bu yüzden de Buddhist rahipler öğretilerini yayabilmek için seve seve Çin'e gelmişlerdi. Moğolistan'da ise bir süre önce T'ai Tsung tarafından mağlup edilen (ki kendisi iyi ve lütufkâr bir insandı), bu yüzden onu kendi hanları gibi gören, Çin'e değil şahsına itaat eden istisnâ ölçüde savaşçı eski Türkler yaşıyorlardı.

VII. Yüzyılda Araplar'ın insafsızca hırpaladıkları Soğdianlar, yardım için Çin'in kapılarını çalmış, kendilerini Arap yağmacılardan kurtaracak garnizonlar ve askerî birlikler istemişlerdi. Soğdlu diplomatlar beraberlerinde Çin'e para ve eşya getirmişlerdi, ama bu eşyaların yanı sıra kültürel etkilerini de taşımışlardı. Kısacası T'ang hanedanı, Çin hanedanları içinde en batılı olanıydı.

Li Shih-min'in tavsiyesiyle orduları kumanda eden babası, Ch'ang-an'ı zaptettikten sonra genel af çıkarmış, aç köylüleri devletin ambarlarındaki buğdayla doyurmuş, Sui döneminin katı kanunlarını değiştirmiş ve yaşlanıp kalmış devlet memurlarına emekli maaşı bağlamıştı. Yeni hanedan herkesin gönlünü fethetmişti.

Kabiliyetli bir kumandan olan Li Shih-min, 618-628 yılları arasında tüm rakiplerini- sınır voyvodolarını tepelemiş, 630'da Doğu Türk Hakanlığı'nı mağlup etmiş, Tibetliler'i kılıçtan geçirerek, 645-647'de Kögüryo'yu (Kore'yi) hallaç pamuğu gibi atmış ve oğluna dünyanın en iyi ordusuna sahip, Hindistan ve Soğdiyana ile kültürel bağları bulunan zengin bir imparatorluğu miras bırakmıştı. Sadece Batı Türk Hakanlığı kalmıştı baş eğdirilecek ve o da 658'de müyeser olacaktı. O tarihten itibaren T'ang İmparatorluğu Doğu Asya'nın 90 yıl boyunca hâkimi olmuştu ve bugün dahi onun tekrarı olmayan sanat ve edebiyatı etkisini sürdürmektedir.

Kaydetmek gerekir ki, VII. Yüzyıl düşünürleri, Hyung-nu tarihiyle ilişkili "zaman renkleri"nin değişimini farketmişlerdi. Li Shih-min'e bu değişim şu şekilde formüle edilmişti: "Eskiden, Han hanedanı döneminde, Hyung-nular güçlü, Çin zayıftı. Bugünse Çin güçlü, kuzeyli barbarlar zayıftır. Bin kadar Çinli asker, onların birkaç onbin askerini yenebilir."³²

32 Gumilev L. N. *Statuetki voynov iz Tuyuk-Mazara//Sb. muzeya antropologii i etnografii*. L-M., 1949, T. XII, s. 243.

Acaba Li Shih-min “güç” kelimesinden ne anlıyordu? Teba sayısını ve teknik üstünlüğü anlamadığı açık. Aksine vaktiyle “savaşçı ruh” denilen etno-sistemin enerjik gerginlik seviyesini göz önünde tutuyordu. M.Ö. III-I. Yüzyıllarda Hyung-nular genç bir etnostu, yani yükseliş aşamasındaydı ve Han İmparatorluğu da sönmüş atâlet safhasındaydı. VII. Yüzyılda itki durumu doksan derece tersine çevrilmişti. Huyung-nular ve Siyenpiller'in torunları atâlet safhasında, henüz pörsümemiş olsalar bile etnik yaşlılık aşamasında, Kuzey Çin ise akranı Arap Halifelîği gibi yükseliş çağındaydı.

Her ikisi de kültür ve sanatın geliştiği passioner gerginlik seviyesine ulaşmış ve yine her ikisi de passioner ısıyı ısınmanın aleviyle yapıp kavrulmuştu. Bu olay Çin'de şu şekilde olmuştu.

Sui taraftarı olan Çinli milliyetçiler, Çinli saymadıkları T'ang taraftarlarından nefret ediyorlardı. “Bu batılı yabancı geleneklerin bize ne gereği var? - diyorlardı.- Gençlerimizin Buddist manastırlarına gitmeleri, orada hiçbir şey yapmadan, ruhları kurtaracağız diye enerjilerini boş yere harcamalarının ne lüzumu var? Onlar ya çiftçi, ne memur, ya da asker olmak, devlet menfaatine çalışmak zorundadırlar. Tüm Buddist rahipleri gebertmeli, tüm batı geleneklerini yasaklamalı ve insanları kendi ülkelerinin çıkarı için çalışmaya zorlamalı.”³³

Fakat T'ai Tsung'un halefleri olan T'ang monarşistleri, çıplak kadınların dansettiği Hint balesini (çünkü Çinli kızlar elbiseli dans ederlerdi), Çinliler gibi yayı ellerinin ucuyla değil, sapasağlam kavrayan, bozkır atlarının sırtında geniş potur giyerek dolaşan askerleri cazip buluyor; zengin hediyeler sunan ve Mani öğretilerini yayan ve kendi kitaplarını Çinceye çeviren Soğdiyanları koruyorlardı. Ama neticede Çin halkının büyük çoğunluğu baştaki iktidarın katı muhalifleri haline gelmişti. Çinli milliyetçiler üstünlüğü ele almışlardı. Adı “papağan” anlamına gelen Çinli imparatoriçe Wu, devlet memuru olacaklar için zorunlu bir imtihan sistemi koymuştu ve bu sistem Komintan'a kadar muhafaza edilecekti. Artık devlet memuru olmak isteyenler, klasik Çin felsefesinden imtihan edilecek, eser yazacak ve sözlü sınava gireceklerdi. İmtihanlar zordu; genellikle torpili olanlar imtihana alınıyordu ve istenilen şeyler oldukça yüksekti. Peki imtihanı yapanlar kimdi? Hepsi Çinli profesörlerdi ve sadece ve sadece kendilerinden olanları geçiriyor ve onlara bir tek şey öğretiyorlardı:

33 Konrad N. İ. *Zapad i Vostok*, M., 1966, s. 127.

Çinliler sebatkârdır. İmparatorluğa hizmet eden Türkler, Tibetliler, Soğdiyanlar ve T'ang döneminde orduda hizmet veren Koreliler'in bu imtihanlarda başarılı olmaları mümkün değildi ve zaten imtihanlara bile zar zor kaydolabiliyorlardı. Tabi ki onlar tüm mevkileri, ellerinde avuçlarında olanları kaybetmişlerdi, ama bu sadece sivil yönetimde böyleydi. Askerî sahada ise iktidar onların yedindeydi. Çünkü kılıç onların elindeydi ve onu da Çinliler'den daha maharetli kullanıyorlardı. Bu durumda sivil memurlarla askerler arasında bir çatışma çıkması kaçınılmazdı. Reel güç ordunun elinde bulunduğu için askerler savaşabilirlerdi; ama Çinliler ihbarlarda bulunuyorlar ve bu işi çok da maharetli bir şekilde beceriyorlardı. En kabiliyetli kumandanlar, T'ang hanedanına en sadık prensler, en fedakâr askerler iftiralara kurban gitmiş, yapılan ihbarlar sebebiyle infaz edilmişlerdi. Herkes hakkında ihbarda bulunmakla görevli ispiyoncular ordu içine salınmışlardı. Fakat Türkler bunu protesto etmiş ve hatta ihbarcıları ve hainleri öldürmüşler, ama öldürülenlerin yerini yenileri almıştı. Böylece tam bir etnik uyumsuzluk ortaya çıkmış oldu ve sonuçta Kraliçe Wu bir saray darbesi gerçekleştirerek, sürgüne gönderdiği kendi oğlunun dışında tüm T'ang hanedanı prenslerinin neredeyse tamamını öldürttü. Vakıa daha sonra onu da öldürecekler ve oğlunu tahta çıkaracaklardı. Gerçi Wu'nun oğlu bir travma geçirmişti ama, yine de ülkeyi şöyle böyle idare etti. Fakat bu defa da onun hanımı bir saray darbesi gerçekleştirecekti. Çinli kraliçe güçlü ve passionerdi. T'ang hanedanı taraftarları onun da işini bitirdiler. Çünkü bu arada Türkler isyan etmiş, Soğdiyanlar Araplar'a bağlanmayı tercih etmiş, Tibetliler ise batı sınırlarına atılmışlardı.

682'de Türk hakanı Kutlug Elteres-han, Türk Hakanlığını yeniden kurmuş ve Türkler 745 yılına kadar Çin'in Büyük Bozkır'a düzenlediği saldırıları püskürtmüşlerdi. Savaş gayr-ı eşit şartlarda devam ediyordu. Çin diplomasisi sayesinde Türkler müttefiklerden mahrum edilmiş ve Hyung-nular'dan daha kötü bir katliama tâbi tutulmuştu. Fakat yine de 751 yılında Çin orduları üç cephede hezimetle uğrayacaktı. Araplar Talas'da Çinliler'i mağlup etmiş ve Orta Asya'yı terketmek zorunda bırakmışlardı. Kitanlar, Çin taharri bölüğünü Mançurya'da kılıçtan geçirmiş; Yunnanya'nın 738'de Çin hâkimiyetinden kurtulan orman kabileleri, Sier Gölü civarında 60 bin kişilik Çin işgal ordusunu kamilen kılıçtan geçirmişler, müttefikleri Tibetliler ise Çinliler'i Kukunor Gölü sahillerinden atmışlardı.

T'ang saldırganlığı da tıpkı 500 yıl önceki Han saldırganlığı gibi, hem de yine aynı sebepler yüzünden başarısızlığa uğramıştı.

Bir kere T'ang ordusu yabancılar arasından devşirilmiş paralı askerlerdi. Çünkü saray çevresindeki Çinliler için T'ang hanedanı hem Buddizme karşı davranışları, hem de bozkırlılarla sıcak ilişkiler kurması sebebiyle tahammül edilmez bir hanedandı. Her şey bir felakete sonuçlanmıştı. Soğdiyanalı bir erkekle bir Türk prensesin oğlu olan General An Lu-shan, 756'da Yu-yan'da Çin'in vurucu gücünü oluşturan üç düzenli doğu taburunun başına geçmişti.

150 bin kişiden oluşan üç tabur, davulların gürültüsü arasında jurnalciliğin canına okuyacakları ve tamamı ölse bile bu muhbirlerle işbirliği yapmayacakları konusunda yemin etmişlerdi. Böylece altı yıl sürecek ve mezarlıklara 36 milyon insanın cesedini taşıyacak olan korkunç bir iç savaş başladı. Savaştan önce Çin'in nüfusu 53 milyondur ve iç savaş bittiğinde nüfus 17 milyona düşmüştü. O sıralar her profesyonel savaşçı bir spor ustası, kılıç dövüşü ve yüksek atlama şampiyonuydu. Karşılarındaki insanlar ise eğitimsiz köylüler, sıradan vatandaşlar ve imparatorun zengin aile çocuklarından oluşmuş, yine eğitimsiz fakat lüks yaşamaya alışmış hassa birlikleri vardı. Şair Tou Fu bu konuyu şekilde tasvir etmektedir:

Yola düşü kahramanlar, karlı bir kış günü,
Kahramanlıklar sergileyecekler beyhude.
Kanlarıyla kıpkırmızı oldu göl suyu,
Ve al-kızıl aktı Cheng Tao gölü.

Koyu bir sis, sarmaladı gökyüzünü,
Savaş meydanı esir olmuş sessizliğe;
Ama, işte sana kırk bin Çinli savaşçı
Kelleleriyle kucakladılar ölümü.

Bir barbar sürüsü geçip gitti buradan,
Beyaz karla yıkadılar uzun oklarını,
Karınları tok, sendeliyorlar sarhoşluktan
Ve mırıldanarak o barbar şarkılarını.

Fakat başkentin zavallı sakinleri,
Saç baş yoluyorlar Kuzey Çin için,
Yok başka çareleri duadan gayrı,
Keşke zafer getirse imparator seferi.³⁴

Sonunda imparatorluk yönetimi, menfur düşmanları Uygurlar ve Tibetliler'den yardım istemek zorunda kalmış; Uygur hanının ve Tibet tsan-posunun düzenli orduları komşu düşmanları Çin imparatorunun yardımına koşmayı uygun bulmuşlar ve bu ordular An Lu-shan'ı mağlup etmişti. An Lu-shan ölmüş, silah arkadaşları idam edilmiş ve isyan bastırılmışı. Ne var ki Çinliler düzeni yeniden sağlayabilmek için kendi düzenli ordularını yine kendi elleriyle düşmanlarına kırdırmaya razı olmuşlardı.

T'ang İmparatorluğu ideası böylece iflas etmişti. İmparatorluk, her ne kadar “batı” sempatisini sürdürmüş, yani Buddizmi ve göçebelerden oluşmakla birlikte T'ang İmparatorluğu'na sempati duymayı alışkanlık haline getiren paralı orduya hoş nazarlarla bakmaya devam etmişse de, banal bir Çin hükümdarlığına dönüşmüştü. Artık bu kimera imparatorluk ne öncekilere benziyordu, ne de komşularına. Hiçbir şeye benzemiyordu. Bu tür süreçlerin individualizmi mahalli şartlar, bölgesel etnoğrafya ve bölgesel coğrafya tarafından belirlenir, yani sosyal değil, tabii bir olaydır.

34 Du Fu. *Stixi*/ Per. A. Gitoviça. M., 1955, s. 45-46.

AVRUPA'DA İSE..

Franklar

Şimdi de etnogenezin Batı Avrupa'da nasıl başladığına bir göz atalım. Öncelikle V-VI. Yüzyıllarda Batı Avrupa tam bir keşmekeş içindeydi. Kendi ağırlığından yere yıkılan Roma İmaratorluğu, içine sokulan küçük German ve Slavyan gruplara ganimet olmuştu. Germanlar batıda, Slavyanlar doğuda ilerliyorlardı, ama mesele bu değildi. Roma İmparatorluğu topraklarını ele geçiren bu kabilelerin nüfusu ne kadardı? Örneğin Vandallar, topu topu 20 bin kişi, yani bir tümendi; ama tüm Kuzey Afrika'yı ele geçirmişlerdi. Vakıa bilahere orada oldukça hızlı bir şekilde yok edileceklerdi. Çünkü halk onları tutmuyordu ve Pribaltlar'ın Sahara'nın sınırlarında yaşamaları zordu; böylece yüz yıl kadar korsanlık yaptıktan sonra Bizanslılar tarafından fethedilerek ortadan kaldırıldılar.

Vestgotlar'ın sayısı bundan dört misli daha fazlaydı, ama Fransa'nın yarısını, ve Suebler'in yaşadıkları kuzeybatı kesimi hariç İspanya'nın tamamını ele geçirmişlerdi. Gotlar, Vandallar'ı kovmuşlardı. Şöyle bir düşünün: Bugünkü Poitie ve Orleans'dan Cebel-i Tarık'a kadar geniş bir bölgeye yayılan 80 bin insan, yerli ahali arasında bir hiç mesabesindeydiler. Ama gerçekten fevkalade yüksek mevkileri ellerinde tutuyorlardı. Krallar ve devlet erkânı onlardan çıkıyordu. Fakat karıları ve hizmetkârları yerli ahalidendi?! Kadın, çocuklar ve hizmetkârların bulunduğu bir ev, artık bir sistemdir. Bu küçük sistemler arasında boğulup kalan Vestgotlar, mukavemet gücünü kaybetmiş ve önce kuzeyde Franklar, sonra güneyde Araplar tarafından göz açıp kapayıncaya kadar mağlup edilmiş ve sonuçta

erişilmez Avusturya dağlarına sığınanlar hariç tamamı bağımsızlıklarını kaybetmişlerdi.

VIII. Yüzyılda tüm komşularının keyfi saldırı hedefi olan Avrupa'nın tamamı böyle üzücü bir durumdaydı.

Roma İmparatorluğu'nu ele geçirerek oraya yerleşen Germanlar, duruma hakim olmalarına rağmen, kendilerini oldukça tedirgin hissediyorlardı. Latin dilli ahalinin büyük kesimi (onlara Wells veya Voloh diyorlardı) onlara kötü davranıyor; küstah, vahşi ve ayyaş gözyle bakıyorlardı. Tabi ki galip Germanlar (Franklar, Burgundlar ve Gotlar) da kendi Latin dilli tebaalarını korkaklık, yaltakçılık ve entrikacılıkla suçlayarak, yüzlerini görmeye dahi tahammül edemiyorlardı. Tabii olarak böyle bir durumda Batı Avrupa'da herhangi bir birlik söz konusu olamazdı. Gelişim yolunda herkesten daha az ilerleme kaydeden bu kabile ve halklar kazanmışlardı ve o sıralar gelişme denilen şey de bu koca yarımadayı ele geçiren toplumun tefessühü anlamındaydı. Yine de Rhine nehrinin aşağı akımlarında sapa bir yerde yaşayan Franklar, bir noktaya kadar güçlerini ve savaş kabiliyetini henüz muhafaza ediyorlardı. Bu yüzden Frank kumandan Clovis, önce Paris şehrinin bulunduğu Marne ile Loire arasındaki bölgeyi fethetti ve arkasından Gotlar'ı İspanya'da Perenelerin ötesine atarak, orta Rhine'deki Alemannlar'ı ve hiçbir zaman tam olarak fethedememekle birlikte kendisine bağladığı Burgundlar'ı itaat altına aldı.

Mertliği muhafaza etmek zordur. Pek çok insan soysuzlaşmaya, tefessüh etmeye oldukça meyyaldir. Bu, vatani için hayatını feda etmekten, asil olmaktan ve sadık kalmaktan çok daha kolaydır. Franklar da genel kaderden kaçamadılar. Sahip oldukları enerjiyle tefessüh etmeye başladılar ve bu konuda diğer German kabilelerine yetiştiler. Clovis'in torunları arasında akıl almaz taht kavgaları kendini göstermişti. Her çöküş döneminde görüldüğü gibi, soysuzlaşma önce erkeklerde başlar, daha sonra kadınlara sirayet eder. Örneğin sarayın önde gelen rakibe kadınlarından Frédégonde ve Brunehaut, emsalsiz cinayetler işlemişler; rakibelerinin çocuklarını öldürmüş, tahtta hak iddia eden prensleri zehirlemiş ve kısacası üst tabakadakiler birbirlerini ortadan kaldırmışlardı. Neticede hiç suçu günahı olmayan dört kralın, 48 prensin ve pek çok insanın ölümüne sebep olma suçlamasıyla Frédégonde öldürülmüş, Brunehaut esir edilmişti. Onları önce üç gün boyunca besleyip, arkasından vahşi atlara bağlayarak tarlalarda sürdüler.

Kısacası Batı Avrupa, o sıralar tehlikeli bir komşu değildi ve bu yüzden atları dahi olmayan Araplar, yok edici güçleriyle, 711-732 yılları arasında herhangi bir fiili direnişle karşılaşmadan Cebel-i Tarık'dan Loire'a kadar gelebilmişlerdi.

Avrupa için daha tehlikeli olanlar bozkırlı göçebelereydi. VI. Yüzyılda Büyük Türk Hakanlığı kurulduğunda, Aral Gölü'yle Yayık (şimdiki Ural) nehri arasında yaşayan küçük bir Turanlı kabile (Chionitler) Türkler'in önünden kaçmışlardı. Kaçış, ancak batıya doğru gerçekleştirilebilirdi. Turanlılar, Don nehri ötesine gelerek dört bir yana dehşet saçtılar. Çünkü kendilerini doğunun büyük fâtipleri olarak tanıtmışlar ve yerli halk da onlara inanmıştı. Bu yalan ortaya çıktığı anda ise, artık çok geçti. Arkasından Dinyeper ötesine kaçmış ve Türkler'in kendilerine burada yetişmesinden korktukları için Karpatları aşarak, Tuna'nın orta akımlarını, yani Pannonya'yı ele geçirmişlerdi.

İşte bunlar, tarih literatüründe Avarlar, Rus literatüründe ise Obrlar denilen halktı. Buraya ilk gelenlerin sayısı oldukça azdı ve yaklaşık 20 bin insandı. Sonra peşlerinden gelenlerden 10 bin kişi daha onlara katıldı. Bu otuz bin kişiyi erkek kabul edersek, demek ki gelenlerin tamamı orta hacimli bir şehrin nüfusunu teşkil edecek şekilde 120-150 bin kişiydi. Ama bunlar yine de düzenledikleri saldırılarla Germany'a'yı, Lotaringia'nın neredeyse tamamını yani Fransa'nın doğu kesimini yakıp yıktılar. Sonra İtalya'ya girerek, Balkan Yarımadası'na uzandılar ve Konstantinopolis surlarına dayandılar.

Bizi ilgilendiren bu fâtipler değil. Göreceğimiz gibi onların özel bir gücü yoktu ve o günkü Avrupalıların mukavemet gücünün zayıflaması da bunu göstermektedir. İnsan onlarla canının istediği gibi oynayabilirdi. Fakat tüm bunlar yaklaşık 700 yılına, tam olarak 596 ve 730 yılları arasındaki devrelere kadar devam etti. Çünkü bu tarihten itibaren Avrupa'da mukavemet sergileyebilecek insanlar ortaya çıkmıştı. Bunlar erken Carolingienler, yani Charles Martel, oğlu Pépin le Bref ve onun oğlu Carlos Magnus'du. Bu liderler, sırtlarını dayayabilecekleri insanları bir araya toplamışlardı ve onlara Latince comitus yani "arkadaş" kelimesiyle hitap ediyorlardı. Komite kelimesi de oradan gelmiştir. Aynı kelime Romencede "graf", Fransızca'da ise "compte" ile karşılanmıştır. İşte bu "arkadaşlar" kralın druji-nasını teşkil edeceklerdi.

Fakat kendisini savunmaktan, kendi kendini yönetmekten âciz bu ülkeyi, hatta köylülerin sadece ailelerine yetecek kadar ekip biçmeleri ve genel olarak çalışmayı istememeleri sebebiyle hemen hemen vergi dahi ödeyemeyecek durumdaki ülkeyi yönetmek için, halkın elindekini düşüncesizce yolup aldılar. Köylülerin çalışmaya başlamaları için onlara uygun şartlar yaratmak gerekiyordu.

Böylece sözü edilen “arkadaşlara” yani kontlara kendi imkanlarıyla korumak zorunda oldukları araziler yurtluk olarak verildi ve bunun için kendilerine daha önce hiç uygulanmamış bulunan bir *beneficia* yani tımar sistemi uygulandı. Buna göre tasarruflarına verilen bölgedeki insanlardan vergi toplayabilecek, bununla kendisini ve ailesini geçindirdikten başka, arazisinde çalışan insanları koruyabilmek için ordu kurarak besleyebileceklerdi. Bundan başka bazen gümrük vergisi alabiliyor, bazen de kraliyet hazinesine ait olan herhangi bir şehrin gelirini kendilerine ayırabiliyorlardı.

İşte feodaller böyle ortaya çıktı.

Burada konuya bir açıklık getirmek gerekiyor; çünkü sosyoloji okuluna göre feodalizm çok daha önce ortaya çıkmıştır ve doğrudur. Farklı ülkelerdeki feodalizm ve feodal kavramı, hiçbir zaman birbiriyle örtüşmeyen bir kavramdır. Feodalizm öyle bir üretim aracı ve öyle bir etkileşimdir ki, burada emekçi köylü üretim aracı olarak ortaya çıkar, ama buna rağmen feodal efendisine icar öder. Bu tür feodalizm Roma'da ve Roma eyaletlerinden Gallia, İspanya ve Britanya'da köleleri hapisanede boş yere tutmanın akılcı olmadığı, aksine kolonilere yerleştirip arazide çalıştırmanın daha faydalı olduğu ve icarını ödemek şartıyla kendi işleriyle meşgul olmalarının uygun bulunduğu III. Yüzyılda ortaya çıkmıştır.

Feodolizmin şekillenışı henüz III. Yüzyılda ve o tarihten itibaren ortaya çıkmış olmakla birlikte, şüphesiz IV. Yüzyıldan itibaren de vardı. (Burada onlarca yıllık fark üzerinde tartışılabilir, ama bunun bizim için bir anlamı yok).

Demek istediğim, başlangıçta literatürde yer alan ve lüks içinde yaşayan, şapkasına tüy takan, yanında armasını taşıyan, şatafatlı elbiseler giyerek uzun kılıçlar, eldivenler kuşanıp birbirine dost gözüken, ama arkalarını döndüklerinde birbirine kuyu kazan feodallerin, feodal ilişkiler sürmesine rağmen, o zamanlar var olmadıklarıdır. Sosyalyelere gelince, onlar da şecerelerini Carlos Magnus'un “kontla-

rı"na bağlıyorlardı. Fakat onlar dahi kendilerinden önce mevcut olan aynı ekonomik sistemden faydalanmışlardır. Çünkü hizmet eden insana bir şey gerekmez miydi? İşte bu yüzden hizmet eden kişiye bir şeyler ödeniyordu.

Etnogenez açısından bizi ilgilendiren husus, Carolingienler'in bu insanları nereden bulmuş olduklarıdır. Bunlar Büyük Halk Göçleri döneminden kalmış bahadırlar mıydı, yoksa geleceğin baron ve şövalyeleri miydi? Denilebilir ki, muhtemelen bu kargaşa döneminde her iki gruptan insan mevcuttu. Fakat onlar, tıpkı Peygamber Muhammed zamanındaki Muhacirler gibi, Carlos Magnus çevresinde toplanmışlar, hatta Yuvarlak Masa Şövalyeleri veya Fransız lordları hakkında kasideler ve destanlar yazılmıştı. Yuvarlak Masa Şövalyeleri efsanevi kral Arthur çevresinde toplanmış, Fransız lordları ise Carlos Magnus çevresinde yer almışlardı. Kral, şövalyelerin önderiydi; onlarla birlikte ziyafette bulunur, savaşa onlarla giderdi. Hainliğin cezasını ise bizzat kral değil, haklının hakkını haksızdan almasına yardım eden Tanrı verirdi. Onlar, ülkeyi yöneten yekvücut, metin ve iyi bir çete görünümündeydiler.

Carlos Magnus, ünvanını elde ettiği pek çok zaferden dolayı almıştı. Fakat zaferlerini saymaya kalktığınızda, durumun az çok aynı olduğunu düşünürsünüz: Almanlar Almanlar'ı yeniyordu. O zaman da zaferler sayılamayacak kadar çok oluyordu. Ama Almanlar'ın dışında bir halkla savaştıklarında zaferleri son buluyordu. Carlos Magnus Araplar'dan İspanya'nın bir kısmını istirdat etmek maksadıyla Pireneler üzerinden bir sefer tertiplemiş, fakat dönüş sırasında artçı kuvvetleri Basklar tarafından kılıçtan geçirilmiş; arkasından da Araplar bölgeyi yeniden işgal etmişlerdi.

Tertiplediği ikinci sefer sonrasında Barselona ve şimdi Katalonya denilen bölgeyi ele geçirmişti, ama Araplar nazarında bu tam bir fetih değildi. Çünkü Araplar Barselona'yı bir süre sonra ele geçirecek, yağmalayacak ve tekrar geri çekileceklerdi. Bu olay, Carlos'un seferinden uzun yıllar sonraydı.

Carlos Magnus, Avarlar'a karşı birkaç zafer kazanmıştı, ama bu zaferler koca bir imparatorluğun küçücük bir Avarya'ya karşı seferber olması sayesinde mümkün olabilmiş ve Tuna'nın batısındaki muhkem Avar kışlası mağlup edilebilmişti. Halbuki Franklar doğuya artık gelmeyeceklerdi, ama yine de Carlos Magnus 800 yılında imparatorluk tacını başına giymişti.

Carlos Magnus'un kurduğu imparatorluk parçalanmış, hem de çok hızlı bir şekilde parçalanmıştı. Çünkü ihtiyacı olan “arkadaşları” yani kontları seçebilmek, onların başına voyvodoları, bir diğer deyişle dükleri koyup, onları da yeterli miktarda yandaşla, yani baronla (baro– Sakson dilinde “adam” anlamındadır) takviye edebilmek için o günkü Avrupa'nın tüm “passioner güçlerini” bir araya toplamak gerekiyordu; fakat bu tipler azdı ve topu topu Elbe'den Pirenelere ve Alpler'den Normandiya'ya kadar uzanan bir alan içine saçılmışlardı. Britanya bu alana dahil değildi (orada Keltler yaşıyorlardı ve onlar da kendilerini Avrupa dünyasının bir parçası olarak görmüyorlardı).

Kontlar bu tipleri tüm German kabilelerinden, Roma'dan arta kalan Gallo-Romalılardan seçiyorlar, ihtiyaç duyduklarını taraftar olarak davet ediyorlardı ve buldukları iyi bir savaş esiri onlarındı. Mesela Araplar'ı esir aldıklarında Hristiyan olmaları teklifinde bulunuyor ve “arkadaşlar” listesine dahil ediyorlardı. Neden? Çünkü insan azdı. Ama bu hercümerçten bir netice hasil olmadı, çünkü etnos sadece sosyal yönden organize edilmiş bir birim değildir (zaten sosyal yönden organize edilemez) ve tabii formlara da sahip olmak zorundadır.

Fransızlar ve Almanlar

Carlos Magnus 814 yılında öldü, fakat oğlu Dindar Ludwig zamanında taht kavgaları başladı ve bu kavgalar 841'de imparatorluğun bütünüyle harabeye dönmesiyle son buldu. Peki hangi kanuna göre taksimlenmişti? Bölgesel kanuna göre.

Şimdiki Fransa'nın önemli bir kesimini teşkil eden Batı kısmı Romance konuşuyordu. Orada kullanılan dil, Latincenin bozuk bir şekliydi ve biz ona bugün Fransızca diyoruz. Doğu kesimi ise German dilliydi ve orada değişik Alman lehçeleri konuşuluyordu ki, biz bugün okullarda onlardan sadece birini öğreniyoruz. Germanlar yüzde elli oranında birbirlerini anlıyorlardı. Geleceğin Fransızları ise birbirlerini daha rahat anlıyorlardı. Fakat en önemlisi, bu iki halkın aynı imparatorluğun iki kanadını teşkil ediyor olmalarıydı ve birbirlerine tahammülleri yoktu.

Rhône, Rhine ve Alpler arasında üçüncü bir kabile yaşıyordu. Burgund adıyla bilinen bu kabile diğer ikisine de benzemiyordu.

Burgundlar, diğer German kabileleri arasında en kültürlü olanlarıydı. Oldukça uzun boylu, melle sakallıydılar ve sakallarını hiç kesmezlerdi. Saçları da oldukça gürdü ve su yerine içki içerlerdi, ama himmetli, bilime yatkındılar, yani eski Roma kültürünü çarçur eden Germanlar'dan değillerdi. Bundan başka Aryani (Ariusçu) idiler (Aryaniler erken Hristiyan kiliselerinin bir koluydu) ve dolayısıyla diğerlerinden ayrılmışlardı. Daha sonraları onları Katolikliği kabul etmeye zorlamış, onlar da bunu oldukça gönülsüz bir şekilde ve burnun kıvrılarak kabullenmişlerdi.

Böylece birbirine benzemeyen üç halka mensup insanlar ortaya çıkmıştı. Zaten birbirinden bariz çizgilerle ayrılıyorlardı. Oralara yolu düşen Çinli veya İranlı birisi, ilk anda tüm Avrupalıların aynı olduğunu zanneder, fakat orada yaşamaya başladıktan sonra onların farklı olduklarını görürdü. Ve birbirlerinden farklı oldukları için, farklı bir şekilde yaşamak istiyorlardı, ama tek bir imparatorluğun, Elbe'den İspanya'daki Ebro'ya kadar ve İtalya'nın yarısını içine alan bir devletin mensubuydular. (İtalya'nın diğer yarısını Grekler ele geçirmişlerdi). Ve birbirinden böylesine farklı ülkelerde tek bir yönetim olmak zorundaydı, ama iktidarın kimde olduğu açık değildi.

Carlos'un üç torunu vardı ve üçü de birbirinin gırtlığını sıkmakla meşguldü. İlk başlarda Alman Ludwig ile Charles le Chauve (Dazlak Charles), el ele vererek imparator ünvanı taşıyan ağabeyleri Lothar'a saldırıp, Phontaine açıklarındaki savaşta onu mağlup ettiler. Bu olay Avrupa'nın doğuş tarihi sayılan 841'de vukû buldu. Sebebinde de açıklayayım.

Lothar kaçmıştı, fakat vakanüvistlerin de kaydettikleri gibi, tuhaf bir şey olmuştu. Büyük çarpışmalardan sonra galipler genellikle mağlup yaralıları öldürürlerdi, ama burada aralarında şöyle konuşmaya başlamışlardı: “Neden savaşıyoruz ki? Her halükârda biz başkayız, prensiplerimiz de değişik. Mesela siz, bizim istemediğimiz vahit bir imparatorluk için mücadele eden Lothar'ı savundunuz. Ama yine de bizler yabancı değiliz.” Ve yaralılara su taşıdılar. Savaş birden o günkü savaşlara benzemeyen bir özellik kazanıvermişti.

Neticede iki yıl sonra Strasburg'da Charles ve Ludwig, karşılıklı ant içtiler ve üstelik de Ludwig ant metnini Charles'in savaşçılarına Fransızca, Charles da Ludwig'in askerlerine Almanca olarak okudu. İçilen ant ülkenin ikiye taksim edileceği, Almanlar'ın ayrı, Fransız-

lar'ın da (bu kelime diğerinden önce söylenmişti) ayrı olacakları konusunda idi. O zamana kadar Fransız ve Alman diye bir şey yoktu. Aksine Wells'ler vardı ve ülkenin doğusunda Teuton denilen çeşitli Alman kabileleri yaşamaktaydı. Daha önce belirtildiği gibi Almanlar ve Fransızlar, Franklar'dan ayrılan insanlardı; Franklar ise ne o gruptandılar, ne bu gruptan. Çünkü Franklar, tüm imparatorluğun başında bulunan German kabilelerinin ortak adıydı, ama imparatorluk çökmüştü.

Vikingler

Fransız ve Almanlar'la birlikte fiilen iki halk daha şekillenmişti: Birkaç İspanyol etnosunun cedd-i âlisi olan Avusturyalılar - geleceğin İspanyolları - ve Norman denilen kuzeyli insanlar yani Vikingler. Kısaca söylemek gerekirse, Vikingler, evde yaşamak istemeyen, her türlü melaneti işlemeyi seven genç insanlardı. Bu yüzden yaramaz kardeşlerini ve çocuklarını dirlik düzenlikleri için ciddi bir tehlike olarak gören evciller (Heudingler), onları evden kovarak öldürmekle tehdit ettiler. Böylece bu çocuklar çeteler meydana getirip, “vik” dedikleri muhkem yerleşim birimleri kurdular (bir varsayıma göre Viking kelimesi de bu sözcükten gelmiştir) fakat daha sonra kazıklarla veya toprak tabyalarla takviye edilen bu tür yerleşim biriminin kendi kabiledaşlarının işine gelmediğini görerek, teknelerde yaşamaya başladılar ve kaçmak suretiyle hayatlarını kurtardılar. Kuzeydeki denizlerin hepsinde dolaştılar ve korsanlıkla meşgul oldular. Herhangi boş bir sahile yanaşıyor, çıkarma yapıyor, ne bulurlarsa yağmalayıp geri dönüyorlardı. Görülmemiş derecede öfkeli ve kinliyidiler. Ancak, bu öfkenin millî karakterleriyle bir ilgisi olmadığını kaydetmek gerekir.

İskandinavlar sessiz sakin insanlardı ve IX. Yüzyıla kadar cesaret ve savaşıllıklarını göstermiş değillerdi. Fakat zafer arzuları o derece gelmişti ki, biostimülatörler deniyorlardı. O sıralar onlarda votka olmadığı için (yapmasını da bilmiyorlardı) yalancı altın mantarları toplayıp kurutuyor, sonra parçalara ayırıp yutuyor ve üzerine de su içiyorlardı. İşte bu biyostimülatör insanda korku denilen şeyi yok ediyor ve her türlü korkuyu bir tarafa atarak öfkeli bir şekilde saldırıyor ve zafere ulaşıyorlardı.

Bir muarızım var. Ona göre Vikinler'de feodalizm ortaya çıktığı için böylesine güçlüydüler ve yalancı altın mantarların burada ne işi vardı? Bir kere Vikingler'de feodalizm yoktu ve diğer yandan sosyal yapının söz gelimi köleciliğin feodal sistemle yer değiştirmesi insanları hiçbir şekilde daha savaşçı yapmaz. Eğer korkak ve alkoliksen, her formasyon senin için uygundur. Ama mesele bu değil.

Benim muarızımın kafası biyostimülatörün çok önemli bir etnoğrafik belirti olduğunu bir türlü kavrayamıyordu. Gençlik yıllarımda Basmacılar, hem kendileri esrar çekerek, hem de atlarının burnuna koklatarak gözü dönmüş gibi saldırırlardı. Basmacı da atı da yel gibi giderlerdi. Yüz kişiden sadece ikisini feda eder ve zafer elde ederlerdi.

Oldukça sık bir şekilde biyostimülatörler kullanıyorlardı. Bütün mesele bunu yapmaya duyulan ihtiyaç ortadan kalktığında ne olurdu? O zaman stimülasyon da ortadan kalkmaktadır. Gerçek şu ki, bu stimülasyon, Vikingler'e gerçekte hiç de sahip olmadıkları korkunçluk ve savaşkanlık şöhreti kazandırmıştır.

Bundan başka Vikingler kuzey denizlerine açılmış, Cebel-i Tarık'ın ötesinden dolanarak İspanya sahillerini yağmalamış; Akdeniz'e geçip Fransa ve İtalya sahillerini yakıp yıkmış ve orada Araplar'la çatışmışlardı. Fakat Araplar ve müttefikleri Berberiler zaten yiğit, savaşkan insanlardı; herhangi bir uyuşturucuya ihtiyaçları yoktu ve Vikingler'i Akdeniz boyunca kovalamışlardı. Vikingler Bizans'ın hizmetine girme teklifinde bulunmuşlardı. Çünkü bir kumandana hizmet ederek maaş almak, güçlü bir düşmanla karşılaştığında korku ve risk içinde yaşamaktan çok daha iyi idi.

Bu paralı askerlere muhtemelen bildiğiniz bir ad verilmişti. Bizanslılar onlara “varang” diyorlardı ki, Rusça “vareg [varyag]” şeklini almıştır. Bu, herhangi bir etnos ve dil grubunun adı değil, sadece meslek ismiydi. (Şu anda belirttiğim bu husus benim görüşüm değil, aksine içinde bulunduğumuz yüzyıl başlarında bu konuyu istisnâ ölçüde enine boyuna inceleyen Ord. Prof. V.G. Vasilyevsky'nin görüşüdür.)

Vikingler, İspanya, Fransa ve İtalya'dan sonra Britanya'ya da vardılar ve İrlanda ve Greenland'ı kısa bir süre işgal ederek, oradan Kuzey Amerika'ya geçtiler. Paraguay ve Bolivya'da ortaya çıkarılan İskandinav kitabelerinden elde edilen son bilgilere göre, Vikingler bütün Amerika sahillerine uğramışlar, ama hemen hemen hiçbir yerde

kendilerine ait gerçek izler (torunlar, kültür) bırakmamışlardır. Sadece arkeologlar bazı eşyalar ve bina kalıntıları bulmaktadırlar. Vikingler, gittikleri her yerde çok az tutunabilmişlerdir. Kuzey İngiltere'de, Güney İskoçya'da ve La Manche'ın güney sahilinde, kendilerince tahrip edilen bir ülkeyi ele geçirip yerleşmişlerdir ve torunları da hâlâ orada yaşamaktadır. Sözünü ettiğimiz ülke Normandiya'dır. Britanya'da kalanları XX. Yüzyıla kadar Norveç dilini muhafaza etmiş olmakla birlikte İngilizleşmiş ve günümüzde ancak radyo ve televizyon sayesinde dillerini unutmuşlardır. Normandiya'dakiler ise Fransızlaşmışlardır. Hem de çok hızlı bir şekilde. Çünkü Paris çevresine kümelenen Fransızlar, istisnai ölçüde yiğit ve gözüpek insanlar yani passioner kişiler olan Britanyalılar'dan farklıydılar.

Feodal Devrim

Carlos Magnus'un ölümünden hemen sonra ve hatta oğlunun iktidarı döneminde, etnik ayrışımın yanı sıra sosyal- feodal bir devrim başlamıştı. Bu devrim Avrupa'yı iki güçlü düşmandan kurtarmıştı: İskandinavlı Vikingler ve Araplar. Araplar, İspanya'nın hemen hemen tamamını ve Güney Fransa'nın bir kısmını ele geçirmişlerdi. Vikingler bütün sahilleri, Obr (Avar)lar iç bölgelerde Tuna sahillerini yağmalamışlardı. Savaş konusunda eğitilmiş olmayan Avrupalı köylüler bunlara karşı koyamazlardı. İşte o zaman isimlerini bilmediğimiz dukler, kontlar ve baronlar, birden oldukça yoğun ve merdâne bir şekilde Sarasin [Arap], Viking ve Obrlar'ın saldırılarına karşı koydular. Bunlar Grekler'den nefret ediyor; Roma'dan kalan son kırıntılarla hayatlarını sürdüren ve böyle bir yiğitlik sergileyemeyen İtalyanlar'ı horluyor; Angle ve Sakslar gibi Büyük Halk Göçleri'nin Norman ve Vikinler'e karşı kendilerini savunmaktan âciz bakiyelerinin yaşadığı Britanya Krallığı'na saygı duymuyorlardı.

İşte Avrupa'nın göbeğindeki bu geleceğin feodalleri, tüm olumsuzluklarına rağmen oldukça etkin savaşçılar haline gelmişlerdi. Çünkü savaşmayı becerebilen, sadık, güçlü ve göze batan insanlar arasından dilediklerini seçip meclis üyesi yapmaya devam etmişlerdi. Bundan başka yapılarını sürekli yenilemişlerdi. Ama sonuçta bir defasında Vikingler Seine ağzına kadar gelip, yağmalayabildikleri kadar yağmalamış, sonra Paris'e gelmiş ve onu da yağmalamak iste-

mişlerdi. Paris, o sıralar çok büyük bir şehir değildi, ama oldukça ünlüydü. Parisliler, kendilerini Normanlar'ın gazabından kurtarması için azizlere dua etmek amacıyla kiliselere koşmuş, fakat akıllı kont Eudes de Paris ortaya atılarak şöyle demişti: “Biz kim olduğumuzu unutmazsak azizler yardım ederler! Pekala, hadi surlara!” Sonra herkesi toplamış ve hepsini şehri savunmak üzere surlara göndermişti. Hatta kadın ve çocukları dahi. Sonuç müthişti. Dört bir koldan Paris'e hücum eden Normanlar şehri alamamışlardı! Carolingien hanedanından Carlos Magnus'un torunu kral Dindar Charles ordusuyla oraya gelmiş, beklemiş, beklemiş ve Normanlar'la karşılaşmaktan korkarak çekip gitmiş, ama Paris kurtulmuştu.

Bu olay herkeste büyük bir etki yapmıştı. Her ne kadar şimdiki gibi telefon, radyo, telgraf ve posta gibi haberleşme vasıtaları yoksa da, herkes ağızdan ağıza yayılan söylentilerle olayı bizden daha kötü olmayacak şekilde öğrenmişti. Ve herkes şu karara varmıştı: “Bize böyle bir kral lazım!” Sonuçta meşrû hanedana itaat etmeyi reddederek Eudes'i Fransa'nın başına geçirmişlerdi. Bu olay çok öncele-ri olmuştu, ama 90 yıl sonra (888'de) tarih bir kere daha tekerrür edecek ve yine bir Parisli kont olan Hugues Capet, şahsi enerji ve özellikleri sayesinde Fransa'nın başına kral seçilecekti. Bu arada halk, Carolingien hanedanına boyun bükmeyi reddetmiş ve son hanedan temsilcisini Lens şehrinde yakalayarak ecel şerbetini içeceği hapis-haneye tıkmışlardı.

Peki nedir bu? Bu da passionerliğini kaybeden yaşlı sistemlere karşı çıkan ve sırtını uyumlu ve süb-passioner tiplere dayayan passionerlerin bir tür isyanıdır. Burada şu duruma dikkat ediniz: Dindar Ludwig'in torunları, ister Fransız, ister Alman olsunlar, istisna ölçüde kabiliyetsiz insanlardı. O halde Fransızlar ve Almanlar neden böyle kral-ları desteklediler diye bir soru sorulabilir. Doğru; fakat onlar kralları desteklemediler, aksine onları sadece bağımsızlıklarını korurken uğruna savaşabilecekleri bir alem, sadece bir slogan, bir ideogram, bir sembol, bir işaret olarak desteklediler. Neticede savaşa gittiklerinde “Charles için!” veya “Ludwig uğruna!” ve “suratı batasica uğruna!..” şeklindeki sloganların onlar için bir farkı yoktu. Çünkü onlar kendileri için, mukaddesatları ve torunları için savaşa gidiyorlardı.

İşte bizim bildiğimiz Batı Avrupa, IX. Yüzyılda bu şekilde kristalleşmeye başlamıştı. Onun dünyanın hiçbir yerinde görülmeyen

özelliği milliyetçilik prensibiydi. Natio kelimesi Latince doğuş anlamındadır. Doğuş, dil ve ülke, bu kelimenin içerdiği anlamlardı. Ancak, bu anlam sadece ve sadece Batı Avrupalılar için geçerliydi. Çünkü Çin'de yahut Moğolistan'da veya Arap Halifeliği'nde yaşayan insanlar, tamamıyla başka bir kuralla, “bizden olanlar” ve “bizden olmayanlar” prensibiyle yönetililiyorlardı. Böylece “natio” kelimesi bizim “ethnos”umuzla eşit anlam ifade etmeye başladı ve asla bugünkü “milliyet” kavramıyla ilgili bir anlam kesbetmedi. Şu iki hususu birbirine karıştırmamak gerekir: Bugünkü anlamıyla milletler sadece kapitalizm döneminde teşekkül etmiş ve bildiğimiz isimleri almışlardır, ama esasında her biri birer etnostu.

İki Göstergeç

Böylece esasen birkaç ana etnogenez safhasından, farklı çağlarda farklı etnoslara dokunan yükseliş safhasını gözden geçirmiş olduk. Şimdi şöyle bir soru soralım: Konstantinos'a kadar Bizanslılar, ilk halifeler dönemindeki Müslümanlar, T'ang hanedanı zamanındaki Çinliler ve erken feodalizm dönemindeki Avrupalılar'ın ortak noktası nedir? Halbuki davranış kalıpları arasında çok büyük farklar vardı!

Ortak yönleri neydi? Bu ortak yön, tespit edebildiğimiz iki momentteydi: Toplumun bireye karşı davranışı ve toplumun tabiata karşı davranışı.

İşte bizim için önemli olan da bu iki göstergeçtir.

Peki etnik bağları nesil tespit edeceğiz? Sadece sosyal ilişkilerin modifikasyonu ve değişimlerini gözden geçirmek suretiyle. Sosyal ilişkiler tarihte anlatılmıştır; tarih ise, bizim bu labirentten çıkmamıza yardımcı olacak olan Ariadna'nın yol gösterici iğnesidir. Dolayısıyla tarihi sadece bunun için bilmemiz gerekmez. Etnogenezin bu oluşum safhası konusunda ne diyebiliriz? Toplum (Araplar, Moğollar, eski Yahûdiler, Bizanslılar, Franklar, hangisi olursa olsun) insana “Olman gereken kişi ol!” der. Bu hiyerarşik sistemde eğer kralın kral ol, bakansen bakan ol, şövalye isen şövalye ol, ama bir yere sıvışma; vazifeni yap; hizmetçiysen hizmetçi ol, köylüysen köylü ol, fakat vergini öde. Hiçbir yere sıvışma; çünkü konsorsiyumu teşkil eden bu oldukça düzenli hiyerarşik sistemde her insanın belli bir yeri vardır. Eğer o toplumun bireyleri sıcak koltuk için birbiriyle bo-

ğuşmaya başlar, herhangi bir ortak amaç gütmazlerse, yok olup giderler. Böyle bir şeyin vukuunda yok olmaları mukarrerdir, ama yaşamayı sürdürmeleri halinde yine aynı imperatif etkili olacaktır.

Pekala. Peki ya kral vazifesini yapmıyorsa? Onu alaşağı ederiz ve hiç de nazını çekemeyiz! Peki ya bakan aptalın teki ve beceriksizin biriye? Onun da kellesini keseriz! Ya peki şövalye veya atlı savaşı korkak ve kural tanımayan biriye? Atını ve silahını alıp, bir daha suratını görmemek için defederiz! Ya peki köylü vergisini ödemezse? “Ama onu zorlarız, - diyorlardı- buna gücümüz yeter.” Kısacası herkes kendi yerinde olmak zorundadır. Bir toplumdan böyle bir sosyal imperatifle, oldukça düzenli çalışan bir otomobil yapılır. Bu otomobil de ya bozulur, ya da daha da gelişerek bir başka safhaya yani akmatik safhaya geçer. Akmatik safhanın ne olduğu üzerinde burada duracak değiliz, çünkü onu ayrı bir bölümde izah edeceğiz.

Pek önemsiz olmayan başka bir soru daha soralım: Yükseliş çağı tabiata nasıl yansır?

Daha önce belirttiğim gibi, Araplar ve yükseliş dönemleri çöle hiçbir etkide bulunmadı. Çünkü Arap passionerler oldukça hızlı bir şekilde çölü terkedip, fetih işleriyle uğraştılar. Avrupalılar da yükseliş çağında küçük fakat dirençli sosyal gruplardan oluşan etnoslarını şekillendirmekle meşgul oldular. Dolayısıyla hayvanları ve ormanları yok edecek durumda değildiler. Tabiat istirahat ediyordu. Bütün askerî isyanlardan sonra geride kalan az nüfuslu ahalı, yine sayıları hayli az olan barbarlardan ve seferlerden sonra Roma eyaletlerinin ve Romalı yönetici kesimin mahvoluşu, tabiatı sınırlı ölçüde etkilemiş ve Avrupa'da ormanlar büyüyüp serpilmmişti. Jean Dorst'un “Before Nature Dies” adlı eserinde bu durum çok güzel izah edilmiştir.¹ Örneğin Fransa ormanlarının 5/2'si bu yıllarda büyümüş ve tabi ki vahşi hayvanlar, göçmen ve yerli kuşlar, keklikler, balıkçıl kuşları çoğalmış, kısacası medeniyetin kısırlaştırmadığı ülke tekrar yer yüzü cennetine dönüşmüştü. Elbette böyle bir ülke savunulabilirdi ve savunulmasının bir anlamı vardı. Çünkü orada yaşamak güzeldi, fakat düşman her yerdedi.

O sıralarda Bizans'da durum nasıldı? Bizans'da da aynı süreç işlediği için, kimsenin tabiatla uğraşacak hali yoktu ve bundan başka Suriye'de, Küçük Asya'da, Konstantinopolis çevresinde bin yıl-

1 Dorst J. *Do togo kak umriet priroda*. M., 1968, s. 39.

dır işlenen antropojen bir landşaft vardı ve onda herhangi bir değişiklik yapmaya kalkışmak aptallık olurdu. Her süreç, fayda değil ancak zarar getirebilirdi. Söz buraya gelince şehirleşme meselesiyle uğraşan Prof. V. V. Pokrişevsky bana “dur!” demek zorundaydı. Ya peki Konstantinopolis'in kuruluşuna ne demeli? Tüm Akdeniz'e büyük zararlar veren Roma'nın ta kendisiydi. Konstantinopolis Roma'dan iki misli daha küçüktü, ama yine 900 bin ila bir milyon arasında bir insan kitlesini barındıracak kadar büyüktü. Prensip olarak burada da aynı şeyin olması gerekirdi.. İşte size bir paradoks. Çevresi uzun bir surla çevrilmiş olsa dahi, bu şehir, tabiata hiçbir zarar vermemişti. Sur yapmak için bol miktarda kaya ve iş gücü gerekliydi. Ayrıca şehirde Ayasofya gibi devâsâ binalar vardı. (Ayasofya'nın küçük bir benzeri Leningrad'da Jukovsky caddesindedir). Bundan başka göz alıcı saraylar, hamamlar, hippodrum vardı ve insanlar bahçe içinde yer alan geniş evlerde yaşıyorlardı. Konstantinopolis bir şehir-bahçeydi. Pokrişevsky'ye tabiata zarar veren şeyin şehirleşme değil, insanların belli bir kesimi olduğunu belirtip, Konstantinopolis'i örnek gösterdiğimde, “Ama ne de olsa bir şehir-bahçeydi” diye cevap verdi. Ben de kendisine “Moskova'yı yeşillendirmenizi engelleyen mi var?” dedim.²

Görüldüğü gibi Bizans'da geçmişten kalan biyosenozu bozmayan bir sistem kurulmuş ve bu büyük şehire sadece özel kaynaklar kullanılarak uzak diyarlardan getirilen malzeme ilave edilmişti. Passioner itki Bizans'da da önemli miktarda insanın hayatına ve kültür yâdigârlarının mahvına yol açmış, ama görüldüğü kadarıyla tabiatın kurtarıcısı olmuştur.

Demek ki passionerlik kıvılcımı, etnogenezin başlaması için لازم-ı mutlak şartıdır, ama bu sürecin özellikleri farklıdır. Bu özellikler bazen gelişen ve bazen de Polinesia adalarında olduğu gibi metalin ve kilin bulunmadığı hallerde gelişme kaydedemeyen teknoloji boyutuna bağlıdır. Güçlerin ana tevzii çok büyük önemi haiz olabilir. Bu güçler muhafaza edilebilir de, değişebilir de. Kültür en muhafazakâr ve muhkem olan şeydir ve onun sayesinde yeni etnoslar tarihe karışan eskilerin bilgi ve melekelerini tevarüs ederler. Gelişimin kesintisiz olduğu yanılgısı da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Halbuki hatırlamak gerekir ki, o da, diyalektik veya eskilerin dediği gibi, *yanıflar* kanununa tâbidir.

2 Aynı yerde.

AKMATİK SAFHA

Sosyal İmperatif

Önceki bölümde passioner yükselişi anlattık, ama bu yükselişin neden sona erdiği sorusuna cevap vermedik. Kanatime göre, eğer passionerlik bir işaret olarak ortaya çıkıyor ve sıradan çiftleşme yoluyla bir sonraki nesle aktarılıyor olsaydı ve aktiviteye aşırı şekilde hevesli olan passionerler de tabii olarak bazen meşru, bazen gayr-ı meşru ilişkilerle daha fazla torun bıraksalardı, o takdirde herhangi bir bölgede passionerlerin sayısının onlar henüz büyük bir işe girişmeden önce sürekli artmış olması gerekirdi.

Ama böyle bir şey olmaz. Belli bir zamandan, herhangi bir kırmızı noktadan sonra, passionerler ilk davranış imperatifi parçalar; toplum yararına çalışmaya son vererek, birbirleriyle boğuşmaya başlarlar. Başlangıçta, mesela feodaller veya Bizans tacirlerinden bir grup yahut Arap fâtilhler şu gerekçeyle hareket ediyorlardı: “Toplumumuza (Halifeliğe, Bizans İmparatorluğu'na yahut Fransız veya İngiliz Krallığı'na) karşı tüm vazifemizi yapıyoruz. Bizden istenen her şeyi yapıyoruz, dolayısıyla güç bizde.” Burada imperatifi tanımlaması değişmektedir. Artık imperatif “Olman gerektiği gibi olma; sen sen ol!” diye fısıldamaktadır. Yani herhangi bir savaşçı, artık sadece kontunun ve dükünün savaşçısı değil, aynı zamanda bir Romualdo veya herhangi bir Angerran olmak, bir ad edinip, onunla şöhret kazanmak ister. Ressam yaptığı tablonun altına kendi imzasını atmaya başlar: – “Bunu ben yaptım, başkası değil!” Elbette tüm bunlar toplumun yararınadır; şehir göz alıcı tablolarla süslenir, “ama bana saygı duyun!” Vaiz sadece İncil'den âyetler okumakla veya bir üstad

Aristo'nun mücerret görüşlerini aktarmakla yetinmez ve “Ben ise bu konuda şöyle düşünüyorum..” demeye başlar ve kısa sürede kendi adını ön plana çıkarır. Bu tip insanların sayısı artacağı için, tabii olarak bir süre sonra birbirlerine çelme atmaya başlarlar. İtişip kakışmalar, bağırıp çağırmalar ve hatta yumruklaşmalar başlar. Artık herkes kendine daha önemli bir mevki istemektedir.

Dolayısıyla etnik ve ayrıca süper-etnik sistemin passionerlik boyutunun yükselmesi, olumlu sonuçlar, bir başka deyişle ancak uğruna mücadele edip ölmeye değen sosyo-kültürel sembollerin mevcudiyeti halinde olumlu başarılar sağlar. Bu durumda dominantın tek olması tercih edilir. Eğer dominantlar iki veya üç ise, o zaman bunlar birbirine karışır ve passionerlik hızını düşürür ve farklı vektörlerin cebir toplamalarında olduğu gibi değişik eğilimler ve yönelişler kendini gösterir. Ama böyle bir enterferans olmadan da passioner bireylerin güce dayalı egoist eylemlerinden dolayı anarşi meydana gelebilir. Onları bastırmak veya yıldırma çok zordur; bazen sadece öldürerek kurtulmak daha kolaydır.

Süb-passionerler

Burada, esasen etnogenezin ilk aşamasında sistemde yeri olmayan süb-passionerlerin rolüne de değinmekte fayda vardır. Hiçbir amacı bulunmayan, tek derdi içmek, eğlenmek, bir çit arasında yahut herhangi bir bank üzerinde kıvrılıp uyumak olan ve bunu hayatın amacı sayan insanlar her zaman vardır. Etnogenezin ilk aşamasında kimsenin onlara ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla önünde büyük hedefler olan, bir ideale yani uzak teşhisi göz önünde bulunduran bir amaca koşan sistemde bu tür insanlara neden ihtiyaç duyulsun ki? Hiçbir kumandan sırtını onlara dayayamaz. Çünkü her an ihanet edebilir veya verilen emri yerine getiremeyebilirler. Beş para etmezler ve kimse de onları adam yerine koymaz. Yükselişin yaratıcı döneminde dahi bu böyledir. Ancak, bir sistemde reformlar konusunda birbiriyle boğuşmaya başlayan birkaç merkez oluştuğunda, girişken passionerlerden her biri kendi çetesini kurmaya ihtiyaç hisseder. İşte o zaman süb-passionerler uşak, hizmetkâr, kiralık eleman ve en nihayet serseri asker olarak kullanılırlar. Onları en basit yöntemle seçerler. Daltabanın eline altın bir para tutuşturarak “Hayatım,

al bunu ve git herkese bizim dükün cömert bir dük olduğunu söyle” derler. Ve muhtemelen bu da söz konusu cömert dükün büyük kanlı isyanı başlatması için gerekli taraftar grubunu toplaması için fazlasıyla yeterlidir.

Elbette toplanan askerler çapulcu sürüsüdür. İyisi nereden bulunacak ki? Tüm passionerler ya birinin çevresinde toplanmıştır, ya da kendileri yüksek mevkiye getirmeyi düşündükleri bir aday bulmuşlardır. Onlar zaten kendilerini prenslerin, kontların, emîr ve sultanların profesyonel askerleri olarak görürler. Süb-passionerler ise herkesten önce onların silahlı uşakları olarak ortaya düşerler. Çünkü bu dahi hayatlarını fazla riske sokmamaları sebebiyle onlar için daha uygundur. Savaştan sonra ise tıpkı hırsızlar, dilenciler, kiralık veya serkeş askerler gibi, talan etme, soyma, ölümlerin ceplerini yoklama ve sivil halkı yağmalama işi onlar için sıradan şeylerdir. Akmatik safhada bu tipler öyle değersizdir ki, eğer “yükseğe kısa iple” (Orta Çağa ait bir Fransız hukuk terimi) asmazlarsa, açlıktan bağıra bağıra ölmeye terkederler. Fakat bu tür hareketler, etno-sistemde hayati meselelerin halinde ihtiyaç duyulabilecek güçleri hırpalar.

Toplumun süb-passionerlere karşı davranışının değişmesi, etnosun ortak davranışının bir safhadan başka bir safhaya geçişinin yani biyosfer modülasyonunun bir örneğidir.

Coğrafya açısından bizim için köylünün sömürülme aracı değil, etnosun tüm kolektiflerinin davranış şekli önemlidir.

Davranış Kalıbının Değişimi

Burada etikle ilgili birkaç şey söylenebilir. Etik, hakikatle olması gereken arasındaki ilişkiyi ele alır. Çünkü etnogenezin her aşamasında kendine özgü bir şekil alır. Elbette sosyal etik ve sosyal ahlak diye bir şey vardır ve bunu herkes bilir; ama şu anda biz bunlardan değil, etnogenezin aşamasının sistemin etiğini nasıl etkilediğinden bahsedeceğiz. Yükseliş safhasında “Olman gereken kişi ol!” imperatifi geçerli olduğunda, etik, bireyin sistem prensibine şartsız teslimiyetini emreder. Sistem prensibinin bozulması, mutlaka cezalandırılması gereken bir suç olarak telakki edilir. Müspet olanın yapılması iyi, yapılmaması gereken şey de kötüdür.

Akmatik safhada, herkesin “Ben kendim olmak istiyorum! Müspet olanı yapıyorum; yılda 40 gün devlete asker olarak hizmet ederim, kalan günlerde ise kendi düşündüklerimi yapmak istiyorum. Benim kendi hayallerim var!” diye demeye başladığı anda, başka bir etik ortaya çıkar.

Her hangi birinin, örneğin bir baronun, kendine özgü hayalleri olabilmesi için, yakın çevresinin güçlü desteği gerekir. Yani kendi şahsına bağlı olacak daha fazla insan seçmeye özen gösterir. Halbuki kendisi de en az bir o kadar onlara bağlıdır. Eğer kendine uşaklar, fedailer, evini koruması için okçular, düşmanına saldırması için mızraklı savaşılar görevlendirmişse, bunların tamamı elbette ona bağımlıdır ve maaş aldıkları için de kendilerine emredileni yaparlar; ama kendisi de görevlerini can-ı gönülden yapmaları, kendisini satmamaları, en kritik anda bırakıp kaçmamaları ve şatosunun kapısını düşmanına açmamaları gibi hususlarda onlara bağımlıdır.

Burada karşılıklı mecburiyet, karşılıklı çıkar ve herkesi içine alan kolektif sorumluluklar sistemi ortaya çıkmıştır. Herkes doğrudan bünyesinde yer aldığı kendi küçük kolektifine hesap verir, dolaylı olarak içinde bulunduğu büyük kolektife ise küçük kolektifin bir üyesi olarak sorumludur. Demek ki, kendisi, baronu, dükü ve ülkesine karşı sorumludur. Tabi ki kral, dük, kont veya baron da kendisine bağlı insanların problemleriyle ilgilenmek zorundadır. Elbette bu kural her zaman gözetilmez ve çoğu hallerde bağılılık yemini bozulur. Eğer bir senyör kendi vassalına yeterince ihtimam göstermezse, vassal ondan ayrılıp gidebilirdi. Yani mecburiyetler karşılıklıydı.

Bu etiğin yazıldığı ve sonraki nesillere aktarıldığı yalnızca tek bir kanun vardı: Çingis-han yasası. Bu yasa muhafaza edilmiş ve Farsçadan Rusçaya çevrilmiştir. Yasadaki kanunların neredeyse dörtte üçü arkadaşına yardım etmeyen insanların infazını emretmektedir. Mesela bozkırda giden bir Moğol rastladığı birinden içecek bir şey ister ve o da reddederse, cezası ölümdür. Sıra halinde giderken, önde giden arkadaş tesadüfen sadığını düşürür, arkadan gelen de onu yerden alıp sahibine vermezse, cezası ölümdür ve en iyimser halde Sibiryaya sürgündür (Moğollar da Sibiryaya sürgün ederlerdi).¹

1 Vernadsky G. V. *O sostave Velikoy Yası Çingishana/İsledovaniya i materialı po istorii Rossii i Vostoka*. Brussel, 1939, vıp. I.

Bu etik yaşamaktadır, fakat artık günümüzde relikt haldedir. Örneğin hiçbir heyet, o zor şartlarda, karşılıklı çıkar ilişkisine dayalı bu etikler olmadan çalışamaz. Bir defasında gazetelerde okumuştum. Altay nehrine bazı turistler gelmiş ve içlerinden birisi suya düşüp di-be batmış ve diğerleri onu çekip çıkarmamışlar. Çünkü her biri şöyle düşünüyormuş: “Suya o düştü, ben değil. Öyleyse neden dalıp da ona yardım edeyim, buna mecbur değilim.” Bu da bir tür etik, ama tamamıyla başka bir tip. Çingis-han'ın yasasına göre insan suya atlayıp arkadaşına yardım etmek zorundaydı; eğer bunu yapmazsa 24 saat zarfında değil, yarım saat içinde yargılanır ve arkadaşına yardım etmeme suçundan dolayı infaz edilirdi. Vakıa, her ne kadar haydut çetelerinde, herhangi bir alayda, süvari veya piyade bölüğünde ve biraz önce belirttiğim gibi araştırma heyetlerinde var ise de, bu etik hemen tüm kanunlarda sözü edilen şeklini muhafaza etmiştir. Yani insanların tehlikeye maruz kaldığı her yerde ve her zaman bu etik geçerlidir. Bu, davranışın yegâne kurtarıcı formudur.

Bu tür etiklerin varlığı akmatik safhada özel bir rol oynamıştır. Çünkü genç passioner kuşağın taze gücünün artık konsorsiyum ve süb-etnoslara kanalize edilmesinde oldukça önemli bir görev üstlenmektedir.

Savaşın sıradan bir mesele haline geldiği şartlarda, ne pahasına olursa olsun değil, belli bir amaç uğruna hayatta kalmaya çalışan herkes (ki bu tipler yeterince vardır) dava arkadaşlarına ihtiyaç duyar ve onların kendisine ihanet etmeyeceğine inanmak ister. Çünkü bir seçim yapmak zorundadır. Elbette taraftar seçimi ayrı bir önemi haizdir ve sosyal bir momenttir. Ama yapacağı seçimin kesin bir tercih olabileceğini sanmam, çünkü akmatik safhada mevkilerin ve ünvanların bir diğerine aktarımı oldukça şartlıdır. Örneğin Avrupa'da feodal sınıfa girmek, zâdegân olmak, hatta bir ünvan elde etmek için herhangi bir kahramanlık sergilemek gerekiyordu. Elbette bu ünvanlar tevarüs yoluyla alınabilirdi. Söz gelimi kontların çocukları kont olurlardı; fakat diyelim bir kontun tek kişiye kontluk ünvanı devretme hakkı, buna karşılık beş çocuğu varsa, o takdirde bir tanesi kont olabiliyor, diğerleri ise viskont yani ikinci derece kont olabiliyorlardı. Ama bu da onların işine gelmiyordu, çünkü bu durumda hiçbir maddi mirastan pay alamıyorlardı. Bundan başka kendinizi halktan bir passioner olarak düşünün. *Passionerlik*, genetik olarak aktarılan tabii bir işarettir ve halkın her kesiminde oldukça sempatik kadınlar vardır. Önemli

mevkileri ellerinde tutan passionerler, her zaman arkalarında torunlar bırakırlar. Böylece passionerler toplumun tüm katmanlarında, sıradan vatandaşlar, köylüler, esirler ve hatta köleler arasında zuhur ederler. Bunlar, sahip oldukları sosyal mevkilerinden memnun değillerdir ve bir çıkış yolu ararlar. Örneğin Fransa'da insanları zâdegân olanlar ve olmayanlar olarak ayıran Richelieu'ye yani XVIII. Yüzyıla kadar böyle bir çıkış yolu vardı. Çünkü kralın hizmetine girmek ve orada kariyer yapmak isteyen herkes kendini zâdegân olarak takdim ediyordu. Kimse onu araştırmıyor ve zaten böyle bir şey gereksiz görülüyordu. Madem birisi zâdegân olmak istiyorsa, neden zâdegân kabul edilmesin ki? Peki zâdegân olanla olmayan arasında ne fark vardı? Elbette vergiden muaf tutulurdu, ama saraya hizmet etmek zorundaydı. Daha sonra, muhtemelen kısa süre zarfında nasıl olsa onu öldüreceklerdi; çünkü verilen görev askerî görevdi. O halde ölüp gidecek bir adam için beyhude yere patırtı çıkarmaya değmezdi. Kısacası her passioner kendini zâdegân olarak takdim edebilirdi ve “feodallerin” sayısı da oldukça artmıştı. Bu durum, feodal parçalanma denilen son derece fırtınalı bir hareketin doğuşuna yol açmıştı.

Feodalizm prensibi, ekonomik bir prensiptir ve hiç de önemli ölçüde bir çirkinlik olarak düşünülmez. Feodaller olabilir veya olmaya-bilirler, ama bunun ekonomik şartlarla bir ilgisi yoktur. Örneğin komşuya fiziki olarak zarar verip, sonra onu düelloda öldürme arzusu nereden ortaya çıkmıştır? Bunun hiçbir faydası yoktur ve aksine riski çoktur. Çünkü komşunuz da sizi öldürebilir. Fakat XI-XIV. Yüzyıl Avrupasında kendini tehlikeye atmak isteyenler oldukça fazlaydı. Henüz XII. Yüzyılda bunun ne sonuçlara yol açtığını aşağıda okuyacaksınız.

Almanya'da ordudaki zırhlı askerler şehir kontlarına yani haydut sovalyelere dönüşmüşler ve Frederich Barbarossa onları idam etmek zorunda kalmıştır.

Fransa'da Burgundia ve Lotaringia'dan başka Bretanya, Normandiya, Anjou, Maine, Aquitania, Toulouse, Languedoc ve Flandrie, krala itaat etmekten baş tırtılar. Provence'da ise Albigeois'lar oldukça çoğaldığı için Katolik kiliselerini de tanımıyorlardı. (Onlarla ilgili detaylı bilgi ileride verilecektir).

İngiltere'de Keltler'le sürekli savaş yapıyordu ve Anglo-sakson ahali Fransız kralların (Plantagênetsler) ve onların feodal ordularının belasından adanın uç kısımlarına kaçmıştı.

İtalya'da ise Venedik Ceneviz'le, Florensiya Pizza'yla, Milan Roma'yla ve daha da kötüsü papalar imparatorlarla savaşıyorlardı.

Aşırı Passioner Isınma

Yöneticiler, feodal anarşinin bastırılması hususunda ana dominantı bulmuşlar ve sistemin enerjisini dışarıya, Kutsal Topraklar'a yönlendirmeyi teklif etmişlerdi.

1095-1099 yılları arasındaki tabii haçlı seferleri, önce Aquitania düklüğü ile Toulouse kontluğuna bağlı şovalyelerin yöneldiği, arkasından Burgund ve Norman şovalyelerinin atıldığı İspanya'da, 1063-1064'de “bir mukaddime” ile başlatılmıştı.

İlk müstemlekeci yayılmanın şiarı “Kutsal Mezar'ın kurtarılması” idi. Elbette o zamana göre daha başarılı bir slogan seçilebilirdi, ama papa Kutsal Topraklar'ın yani Filistin'in kâfirlerin ellerinden kurtarılması gerektiğini ilan etmişti. Herkes “Tanrı böyle istiyor!” diye bağırarak yollara dökülmüştü. Ama bu sadece bir slogandı. Ve yola koyuldular; çünkü gitmek istiyorlardı. Bol miktarda stok iç enerjileri bulunduğu için herhangi bir sloganla başka bir yere de gidebilirlerdi. Sicilya'nın 1072'de Normanlar tarafından fethi ve 1081'de Ortodoks Epirus'a girişlerinin mağlubiyetle sonuçlanması bunun bir deliliydi. Ama yine papanın duasıyla 1066'da İngiltere'nin dük Wilhelm'in Norman şovalyeleri tarafından fethi en iyi işaretti. İngiliz Krallığı, her ne kadar Hristiyan ise de, büyük halk göçleri çağının bir bakiyesiydi ve Avrupa süper-etnosu bünyesinde yer almıyordu. İşte onlar bu ülkeyi fethetmişlerdi.

Haçlı Seferleri, öncelikle Rhine civarındaki bölgelerde Yahudiler'e karşı düzenlenen kitle katliamlarıyla başlamıştı. Bu olayın daha sonra Filistin'deki başarılı veya başarısız askeri faaliyetlere herhangi bir etkisi olmamıştı. Bilahere Birinci Haçlı Seferi'ne katılan haçlılar, çıkıp geldikleri Konstantinopolis'de de aynı tahribat ve yağmayı sergilemeyi istemişlerdi. O sıralar Bizans ordusunu kumanda eden İmparator Alexios Komnenos oldukça becerikli biriydi. Haçlıları paralı Peçenek birlikleriyle kuşatma altına almış ve erzak temin yollarını tıkamıştı. Sonuçta haçlılar imparatora boyun bükmeyi ve karınlarını doyurması, kendilerine güvenmemesi şartıyla bağlılık yemini et-

meyi kabullendiler. İmparator da tüm haçlıları Küçük Asya'ya geçirerek “Siz Müslümanlarla savaşılmaya geldiniz, işte orada Türkler'le savaşın!” dedi.

Haçlıların indirdikleri ilk darbe Selçuklu süvarilerini etkisiz hale getirmişti ve Müslümanlar böyle bir darbe beklemedikleri için haçlı orduları Kudüs'e kadar ulaşp, onu fethetmeyi başarmışlardı. Ama Helles Pontos'dan [Çanakkale Boğazı] geçen 110 bin kişilik Avrupa ordusundan ancak 20 bin kadarı Kudüs'e ulaşabilmişti. İşte kayıpları bu kadardı ve bundan başka Birinci Haçlı Seferi'nin tabir-i caizze “semereli kazancı” da böylesine büyüktü. Ve haçlıların Kudüs'e kadar ulaşabilmelerinin tek sebebi, Filistin'de yaşayan Müslümanların böyle bir şey beklemiyor olmalarıydı. Çünkü onlar herhangi bir kabahat işlediklerini düşünmüyorlardı ve zaten Hristiyan hacıların Kutsal Mezarı ziyaret edip, dua etmelerini engellemiyorlar; aksine onları koruyor ve oldukça saygılı davranıyorlardı. Dahası, İsa'yı da Muhammed gibi bir peygamber kabul ediyorlar; İncil'i ise Mushaf-ı Şerif gibi kutsal kitap olarak görüyorlardı. Ayrıca kimseye dinî takibat uyguluyor da değillerdi..

Şu hususu da biz ilave edelim: Gerçekten de XI-XIV. Yüzyıllarda Batı Avrupa'yı etkisi altına alan iç passioner aşırı ısınma süreci dışında Hristiyanların böyle bir işgale yeltenmesi için başka herhangi bir sebepleri yoktu.

Feodal Avrupa, bir yüzyıl boyunca (1093-1192) Filistin'e en cecur şovalyelerini, en iyi filolarını, en gayretkeş müttefiklerini yani Ermeniler'i göndermiş ve hatta İsmaililer'le dahi ittifak aktetmişti. Fakat birden, Fatimiler'den yolunup alınan Kudüs, esir pazarından satın alınan veya aile ve sürüleriyle birlikte göçebe halde yaşayan Türk askerlerinden müteşekkil orduları kumanda eden Salahaddin Eyyubî tarafından yeniden fethedilmişti. İranlı tarihçi Ravendî, Rum (Küçük Asya) sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev'i methettiği eserinde şöyle diyecekti: “Allah'a şükürler olsun ki, Arap, Pers, Rum ve Rus memleketlerinde, kılıçları karşısında yüreklerin korkudan titrediği Türkler söz sahibi..”²

Kısacası Haçlı Seferleri pek de iç açıcı sonuçlar getirmemişti. 1144'de Urfa düşmüş, fakat 1146'da tekrar zaptedilmişti. 1163 ve

2 Bosfort K. E. *Naşestviye varvarov/Musulmanski mir*: (905-1150). M., 1951, s. 33.

1167'de haçlıların Mısır'a girişleri püskürtülmüş; 1147-1149 ve 1189-1192'deki ikinci ve üçüncü seferler ise hiçbir netice getirmemişti. Avrupa'nın en seçkin şövalyeleri Türkmen-Selçuklular karşısında dökülmüşlerdi. Filistin ve Lübnan şehirleri müdafaaya geçmişlerdi. Buralardaki haçlı garnizonları ancak deniz yoluyla kendilerine silah ve yiyecek getiren Venedikli ve Cenevizliler sayesinde tutunabiliyorlardı.

Arap dünyasının batısında yer alan Mağrip'de de aynı durum söz konusuydu. 1195'de Alarkos açıklarında Berberî el-Muvahhidîler, Avrupa'nın tüm ülkelerinden sökün edip gelen Kastilya şövalye ordusunu kılıçtan geçirmişlerdi. Bu çatışma L. Feichtvanger'in "İspanya Balladı" adlı romanında anlatılmış ve Arap tarihçisi Musa'nın (hayali bir kişi, muhtemelen İbni Haldun) ağzından şu teşhisle dile getirilmiştir: Hristiyan dünyası gençtir ve münferit bir yenilgiye katlanma lüksünü kendine tanıyabilir, ama Müslüman dünyası yaşlıdır ve ancak varlığını sürdürebilir. Henüz XII. Yüzyıl sonlarında Araplar'ın gençlik ateşi sönmüştü.

Passionerliğin fazla oluşunun askerî bir zaferi garanti edeceğini düşünmemeli. Fazla passionerliğin bireyciliğin gelişmesinden dolayı uyumsuzluğa yol açtığını hatırlayalım. Çünkü enaniyetin artması halinde herkes kendini düşünmeye başlayacaktır ki, o takdirde böylesi insanların meydana getirdiği önemli bir kitleyi organize etmek, pratik olarak mümkün olmaz.

Bir örnek verelim. 1204'de haçlılar Konstantinopolis'i ele geçirip yağmaladıktan sonra Bolgarya'ya saldırdıklarında, Polovesler (Kıpçaklar) 1205'de Hadrianopolis'deki Latin karargâhına hücum ederek, apar topar kaçmaya çalışan İmparator Baldouin'i pusuya düşürüp esir aldılar ve pek çok gözüpek şövalyeyi kılıçtan geçirdiler. Bolgar kralı, Latin imparatorunu son nefesini vereceği Tırnova kulesine hapsetti. Latinler'in Ortodokslara hücumu da, İslama baskıları da Türkler tarafından durdurulmuştu, halbuki Türkler (Kıpçaklar) ne Hristiyan, ne de Müslümandılar. Dolayısıyla Türkler'in bulunmadığı Baltık havzasında Almanlar, Datçanlar ve İsveçler tam başarı sağlamışlardı. Polab Slavyanların mukavemeti Almanlar tarafından kırılmış ve Dwin ağzında Riga kalesi kurulmuş (1201); Datçanlar Estland'ı, İsveçler de Finlandiya'yı işgal etmişlerdi. Sırada Pruslar, Litovlar ve Ruslar vardı, ama XIII. Yüzyılda kuvvetler dengesi değişince bu "zaferler" in tamamı boşa gidecekti.

Tuhaf iş vesselam! Çünkü Kıpçaklar homeostaz, feodal Batı Avrupa ise akmatik safhadaydılar. Görüldüğü kadarıyla Avrupalılar zaferden zafere koşmak ve Kıpçaklar da tıpkı Dakotalar, Seminoller ve Komançiler gibi kahramanca yok olup gitmek zorundaydılar, ama tamamen aksi oldu. Neden?

Avrupa'nın başına gelen felaketin sebebi yeni mantalitenin -Haçlı Seferlerinin- eski mantalite -papa ile imparatorlar arasındaki didişme- üzerine bina edilmesiydi ve üstelik de taraflardan hangisinin daha kötü olduğunu söylemek zordu. Papa VII. Johannes³ de, İmparator IV. Heinrich de satanistti.⁴ Üstelik imparatorluk memurlarının keyfi davranışları, paş papazların rüşvetçiliği ve dinî hakaretlerinden geri değildi. Her iki grup da eretiklere aynı şekilde dinî takibat uyguluyorlardı. Fakat XIII. Yüzyıl sonuna kadar karşılıklı katliamlar son bulmayacak; Guelphe'ler Ghibellinler'le, Capetingler Plantagenêtler'le, Albigeois'lar Katolikler'le, şehirler feodallerle boğuşuyorlardı. Arkadaki sürekli savaş, cephelerde başarı kazanılmasını çok kötü şekilde etkiliyordu. Fazla passionerlik öylesine zayi ediliyordu ki, artık o dahi yetişmiyordu. Haçlı Seferleri'nin şahitlerinden Usame ibn Munkız “Kitab el-İber” adlı eserinde fazla enerjinin büyüklüğü konusunda şöyle yazacaktı: “Frenkler arasında, Allah onların belasını versin, cesur olmanın dışında meziyetli ve şerefli bir tek in-

3 *Papa XII. Johannes*, Roma senatörünün gençliğinde Oktavianus adındaki oğlu, 955'de papalık tahtına getirilmiştir. Vatikan sarayı satılık kadınların cirit attığı bir batakhaneye dönüşmüştür. Papa, avlıyor, aşık oynuyor, karı kız peşinde koşuyor, kafa çekiyor ve canının istediği yere gidiyordu. Bunun yanında eski tanrılar şerefine içkili ziyafetler tertip ediyor ve misafirlerini şeytanın şerefine kadeh kaldırmaya davet ediyordu. Onun bu durumu, babasının odalıklarıyla, kızkardeşleriyle ve yeğenleriyle olan münasebetlerinden daha fazla Roma halkını şok etmişti. Papa XII. Johannes 963'de tahtından indirildiyse de mücadeleyi bırakmadı, kölelere işkence etti ve 964'de karılarından birinin evinde felçten öldü. (Weber G. *Umum Dünya Tarihi*, M., 1893, 6/79-85).

4 İmparator IV. Heinrich, karısı Yevpraksiya Vsevolodova'nın itirafları yüzünden mahvolmuştur. Çünkü Heinrich, onu gizli âyinlere götürüyor ve orada kadının çıplak vücudu üzerinde kiliseyi tahkir edici âyinler uyguluyordu. Rus kadın bu Alman görgüsüzlüğüne karşı daha fazla tahammül edemedi ve Konossa'ya kaçarak Papa II. Urban'a sığındı ve kocasının sırlarını ifşa etti. Papa da onu Macaristan üzerinden 9 Temmuz 1109'da son nefesini vereceği Rusya'ya gönderdi. (Paşuto V. T. *Vneşnaya politika Drevney Rusi*, M., 1968, s. 126-127).

san yok.” Arslanların da cesur ama hayvan olduklarını söyleyen de yine İbni Munkız'dır.⁵

Böylece, bir amaca yönelik koordineli gücün bulunmadığı etno-sosyal sistemin “aşırı passioner ısınması” sesebiyle Haçlı Seferleri boşa gitmişti.

Haçlı Seferleri'nin başlaması ve başarısızlık sebebi konusunda benim ileri sürdüğüm bu görüş, kendi düşüncemdir. Keza aynı hükümün biyosferin oluşum fenomeni kanununa olduğu kadar etnik tarihe uyarlanması da orijinal bir görüştür.

Katolik tarihçiler Haçlı Seferleri'ni dinî coşkunun, Protestanlar papanın menfaatperestliğinin bir sonucu olarak gördüler. Aydınlanmacılar eğitimsiz insanların aptallık gösterisi, ekonomistler ise Batı Avrupa'nın feodal ekonomisinin içine düştüğü krizin neticesi olarak değerlendirdiler.

Tüm bu yaklaşımlar belli oranlarda doğrudur ve göz önünde bulundurulmalıdır, fakat bana göre meseleyi oldukça basit sebeplerden birine bağlayarak açıklamak için yeterli değildir. Avrupalı tarihçiler Haçlı Seferleri'ni emsalsiz bir olay olarak görmektedirler, ama bu da doğru değildir. Eğer olayı bildiğimiz etnogenez safhalarına uyarlasak, görürüz ki, passionerliğin yükseliş safhasından akmatik safhaya geçiş sırasında çevreyi genişletme arzusu, tıpkı normal basınçta 100° C'deki suyun kaynaması gibi bastırılamaz bir noktaya ulaşır.

Peki daha sonra Batı Avrupa'da ne oldu? Görüldüğü kadarıyla passioner fazlaları (ki bunlar kendine özgü brownian hareketini yapan serbest atomlardır) bir kenara atılmış ve ortadan kaybolmuş; sadece yerinde kalan ve pozisyonunu hızlı bir şekilde sağlamlaştırmaya başlayan passionerler ise bir kenara ayrılmışlardı. Onlara taraftarlarını bir araya toplamalarını sağlayacak sloganlar gerekliydi, ama bunun için dahi kendileri de bizzat passioner olan ve düşüncelerini anlatmaya fırsat verecek herhangi bir dükü veya baronu veyahut kralı desteklemeye hazır bulunan ideologlar lazımdı. Demek istediğim, sadece Kutsal Kitabı basit bir şekilde yorumlayan kişiler değil, kendi görüşlerini de ileri süren insanlar gerekliydi. Bu ideologlara bazen skolast (eğer üniversitelerde ders veriyor ve yönetim de onlara kızmıyorsa), bazen eretizmin kurucusu anlamında eretik (eğer üniversiteden kovulmuş ve yönetim herhangi bir sebeple takibat al-

5 Usame ibn Munkız. *Kniga nazidaniya*. M., 1958, s. 208.

tına almışsa) deniliyordu. Şu halde bunlar arasındaki fark, sadece yönetimle olan münasebetleriyle ilgiliydi. Çünkü Orta Çağ düşüncesinin bu temsilcilerinden her biri, elbette istenilen yöne çekilmeye müsait olan İncil'e dayanarak istediği her şeyi söylüyordu.

İncilden yapılan bu alıntıların her zaman sadece skolastik veya eretiklerin eserlerinde yer almadığını da belirtmek gerekir. Çünkü vaiz, 'İncilde şöyle şöyle deniliyormuş' diye söze başlayıp, arkasından kendi düşüncelerini söylemekteydi. Üniversiteli skolastiklerin üstün tarafı, tıpkı bugün bizlerin yaptığı gibi parantez içine alma sistemini kullanmış olmalarıydı. Yani eğer İncil'den iktibas yapıyorsan, o zaman hangi bölüm ve hangi ayetler olduğunu göster, yoksa iktibasın dikkate alınmaz.

İdeologların faaliyetleri sonucunda Batı Avrupa'daki çatışmaların şekli de alabildiğince değişti. Farklı programlar ve farklı kişiler ortaya çıktı: Kendi kumandanlarına bağlanan ve süb-passioner diyebileceğimiz tiplerin yanı sıra, farklı krallara veya prenslere bağlanan passionerler ve şu yahut bu hareketi desteklemeyi çıkarına uygun bulan uyumlu tipler. En farklı olanlar da programlardı. Kimisi dinî, kimisi sosyal, kimisi hanedancı programlardı, ama her birinin peşinden giden ve fazla enerjisini harcamanın yollarını arayan taraftarlar ve passionerler vardı. İşte sıradaki Haçlı seferi de bizzat Fransa'nın içinde bu şekilde doğdu. XI-XII. Yüzyıllarda Fransa ve İtalya'da (Hristiyanlıkla bile ilgisi olmayan) papa aleyhtarı bir hareket, Albigeois veya Catharlar'ın hareketi ortaya çıktı. Bu ideolojik doktrin düalistti ve böyle bir hayatın hoş olmadığı fikrini savunuyor, katolisizm çerçevesinin dışında bir dinî görüş ileri sürüyordu. Bu görüş sebebiyle ilk şiddetli çatışma Fransa topraklarında vukû buldu. Albigeois'lar kendilerine karşı bir Haçlı seferi düzenlenmesini gerektirecek kadar pervasızlaşmışlardı. Papalık legatı ve aynı zamanda Petro de Kastelno'nun elçisi olan kişiyi öldürmek suretiyle şimşekleri üzerlerine çekmişlerdi. Roma'dan Toulouse'a gönderilen elçi onlarla anlaşamamış ve geri dönerken parça parça edilmişti. Tabi ki ilk kan aktıktan sonra kendine herhangi bir meşgale arayan, ama öncelikle yolculuk pahalı olduğu, ikincisi kendisinden böyle bir talepte bulunulmadığı için Filistin'e gidemeyen tüm Kuzey Fransa şövalyeleri Albigeois'ların üzerine çullanmışlardı.⁶

6 Osokin N. *Pervaya inkvizitsiya i zavoyevaniye Langedoka frantsuzami*. Kazan, 1872.

Güney Fransa'daki Albigeois'lar ise inanılmayacak ölçüde yerli Katoliklerle karışmışlardı. Çünkü onlara göre yaratılmış dünya baştan sona kötüydü ve kötüyü karşı yalan da dahil her yol mübahtı. Böylece çok rahatlıkla yalan söylüyorlar; samimi Katolikmiş gibi görünüyor, ama aslında gizlice kendi Albigeois geleneklerini uyguluyorlardı. Onları ayırdetmek imkansızdı. Ama bu durum savaşı engellememişti; çünkü esasen Kuzey ve Güney Fransa arasında bir savaş çıkmıştı.

Kuzey Fransa'nın başında bulunan Parisli kral Philippe Auguste, günahlarından dolayı kilise tarafından afaroz edildiği için (ki günahları da gerçekten çok iğrenç şeylerdi⁷) Albigeois'lara karşı düzenlenen Haçlı seferine resmen iştirak etmemiştir. Çünkü haç kuşanıp Haçlı seferine gitmesi yasaklanmıştı, ama bu iş için para yardımı yapmıştı.

Rakibi Raymond de Toulouse, sadece bir konttu, ama Fransa kralı kadar güçlüydü ve üstelik ondan çok daha zengindi. Ayrıca bir Katolikti ve kesinlikle Albigeois değildi. Yine de afaroz edilmiş bir günahkâr haçlıları destekliyor, Katolik de eretiklere arka çıkıyordu. Gördüğümüz gibi mesele sloganlarda değil, birbirini mağlup etme arzusunda yatıyordu.

Bunda şaşılacak bir şey mi var? Çünkü kapalı kapılar ardında sorgulanabilen veya asla sorgulanmayan dinî moment - ki vicdanî bir meseledir - birden en önemli mesele haline gelmemiş miydi? Göründüğü kadarıyla harekete geçmeye öylesine bir heves vardı ki, herhangi bir sebeple (insanlar) sokağa dökülebilir ve mesele din savaşlarına dönüşebilirdi.

Kuzey kazanmış; Toulouse yakılıp yıkılmış; Lion işgal edilmiş ve büyük kısmı feodallere ait olan Albigeois şatolarının tamamı ele geçirilerek ortadan kaldırılmıştı. Zengin Provansal kültürü, Paris'in kaba zevklerini benimseyen kuzeyli şövalyeler tarafından ayaklar altında ezilmişti. (Paris, o sıralar Toulouse, Marcelle ve Lion'a kıyasla vahşi bir şehirdi).

7 Philippe Auguste, Danimarkalı prenses Ingeborg'la evlenmişti. Ingeborg, çok yüklü bir çeyizle Paris'e geldiğinde ise "tiksindi duyduğu" gerekçesiyle onu kovmuş, fakat getirdiği çeyizlere el koymuştu. Hem halk, hem de papa, kralı suçlu buldu ve böylece kral gerçekten veya göstermelik olarak Danimarkalıların damadı oldu.

Yüzyıl Savaşları ve Etnogenez

XIV. Yüzyıl başlarında Fransa'da Capet hanedanı artık bitmişti. Kral IV. Philippe le Bel'in üç oğlunun üçü de ölmüş ve sadece bir torunu - büyük oğlunun kızı - Jeanna hayatta kalmıştı. Onu Navarro kralıyla evlendirmişlerdi ve Fransa tahtının varisi olmuştu. Fakat Fransız salnamelerinde “avrat millete taht verilmez” deniliyordu ve bu yüzden kralın erkek tarafından yakını olan Philippe Valois seçilmişti. İyi de, bu meselenin bizim konumuzla ne ilgisi var? Elbette var! Çünkü tahtın kimin hakkı olduğu meselesi Yüzyıl Savaşları için bir bahane olmuştur. Vefat eden bu üç kardeşin daha önce İngiltere kralı II. Edward Plantagenête'le evlendirilen Isabella adında bir kızkardeşleri vardı. (Plantagenête, Batı Fransa'daki Angérs şehrinin bir Fransız ailenin adıdır). Bunların oğlu III. Edward, aynı anda hem Fransa'nın, hem de İngiltere'nin kralı olabilecek kabiliyette biriydi. Bu yüzden “Mademki ben Fransız tacının varisiyim, o halde tahtımı isterim!” diyordu.

O sıralar İngiltere'de kraliyet faaliyetleri için oldukça cimrice para veren bir parlamento vardı. Para olmadan savaş sürdürülemezdi. Ama ne işse aynı parlamento birden, görünüşe göre hiç de şansı olmayan bu savaşa büyük miktarda meblağ ayırdı. O sıralar İngiltere'nin tüm nüfusu 3 milyon, Fransa'nın nüfusu ise 22 milyondur. Fransa oldukça zengindi ve üstelik Fransızlar da İngilizler'den kesinlikle daha zayıf değillerdi. Dahası, teşkilatları ve kültürleri dahi İngilizlerinkinden yüksekti. Yine de bir şekilde savaş başladı ve yüzyıldan fazla sürdü. Ona “Yüzyıl Savaşları” denmesinin sebebi de budur.

Gelin, bu savaşın sebeplerini arayalım. Ekonomik mi? Diyelim ki öyle. İngilizler Flaman tacirlere derilerini satmak, Flaman tacirler de onu gümrüksüz satın almak istiyorlardı. İşin bu kısmı doğru, ama kimse deri satmadığına ve İngiltere ve Wells sınırındaki avcılardan kimse de bu derilerden bir gelir elde etmediğine göre, neden savaş çıksındı ki?

En iyisi bu savaşın karakterini belirleyen geleneklere bir göz atalım. İngiltere VI. Yüzyılda Anglosaklar tarafından fethedilmişti ve ondan önceki adı Britanya idi. Anglosaklar adanın doğu kesimi zaptetmişler, bugün Wales denilen Walles'de ve Cornwales'de ise Keltler kalmışlardı. İrlandalı Keltler'in bir kısmı İskoçya'ya geçerek İn-

giltire'ye ait Lotian denilen kuzey bölgesini ele geçirmişler, yani orada iki etnos, iki kültür ve iki dinî sistem karşı karşıya gelmişti. Çünkü Anglosakslar putperest, Keltler Ortodokstu ve Hristiyanlığı da Mısır'dan almışlardı. Daha sonraları, Anglosakslar Hristiyanlığı Roma'dan alınca, Keltler'in Ortodoksluğunun aksine Katolik oldukları için, her halükârda bu savaş devam edecekti. Bu yetmiyormuş gibi, bir de Noveçliler sınırlardan içeri dalmışlar ve İngiltere'yi ele geçirmiş olan Datyalı Vikingler onlara destek vermiş, Anglosakslar'ı sert bir şekilde kovmuşlardı.

Tüm bunlar William the Conqueror İngiltere'yi itaat altına aldığı 1066 yılında son bulmuştu. Fakat William Norveç asıllıydı ve ataları da yüz yıldır Kuzey Fransa'da yaşıyorlardı. Bu yüzden Norveç dilini unutmuştu ve Fransızca konuşuyordu. Beraberinde pek çok Fransız şövalye getirmiş; onları sarayın giriş kısmına ve yönetimin önemli kademelerine yerleştirmişti. Burada etnik moment farklı sosyal düzenler veya yeni sosyal kurumların tesisi şeklinde tezahür etmiyor, aksine isteyen kişinin mevcut şartlarda iyi teşkilatlanmasına yardımcı oluyordu.. Ne de olsa William ve Norman hanedanına mensup torunları Fransızlar'a yardım etmişlerdi. Fakat bu hanedan, XII. Yüzyılda sona erdiğinde Fransız André Plantagêne - Henrieck Plantagênete İngiltere kralı olmuştu. Henrieck doğuştan Fransızdı, ama İngiltere kralı olur olmaz Fransızları ve hatta torunlarını her yerden kovmuştu. Sanki Fransızlar'dan vahşi bir kinle nefret eden bir İngiliz gibi düşünüyordu! Ve yine aynı Plantagênete'ler İngilizler'e Fransızlar'ı öldürmeye gitmeyi teklif ettiklerinde, İngilizler coşkulu bir şekilde savaş alanına koşmuşlardı.

İngiliz ordusu artık diğer etnik çatışmalar sayesinde güçlü hale gelmişti. Wales Keltler'inden biraz önce bahsetmiştim. Bunlar, Anglosakslar'la mezbuhâne boğuşmuşlardı. Çünkü büyük halk göçleri dalgasıyla gelmiş olan Anglosakslar, Keltler'e karşı istisnâî şekilde sert davranmışlardı ve bu yüzden Keltler onlardan nefret ediyorlardı. Fransızlar Anglosakslar'ı mağlup edince, Keltler şöyle diyeceklerdi: “Herhalde bunlar onlardan daha iyidir. Her halükârda Anglosakslar'ı kim ezmişse, biz onlara saygı duymalıyız.” Fransızlar'ın gelmesine rağmen Keltler'le Anglosakslar arasındaki çatışmalar sona ermemiş ise de, bir şekilde azalmış ve XIII. Yüzyılda tamamen bitmiştir. I. Edward, itaat altına almak amacıyla Wales'e girmişti.

Bu, kesinlikle gerçekleşmeyecek bir teşebbüstü. Çünkü İngiliz kralının ağır süvari şövalyeleri tüm meydan savaşlarında galip gelmiş, fakat Walesliler yosunlar altındaki çukurlara çekilmişlerdi. Orada yosun ve süpergeotlarıyla kaplı birçok tepe vardı. Gizli delikler açmışlardı ve bütün gün bu çukurlar içinde oturuyorlar, kimse de onları bulamıyordu. Bir gün İngilizler günlük aramalardan yorgun düşüp, çadır açarak uyumak için uzandıklarında, tüm gün uyuyarak dinlenmiş olan Walesliler dışarı çıkıp uzun oklarıyla uykudaki bütün İngilizler'i öldürmüşlerdi. İngilizler elbette Walesliler'in peşine takılmış, fakat yakalananlar dışındakilerin hepsi kaçmayı başarmıştı.

Böyle bir savaş sonsuza dek sürüp gidebilirdi. Ama sonunda iki taraf da bu köşe kapmacadan yorgun düşmüş ve karşılıklı barış teklifinde bulunmuşlardı. Walesliler Edward'a şöyle dediler: "Senin tayin edeceğin bir yöneticiyi kabul ederiz (feodal hukukuna göre kral kendine tâbi kişilerden birini başlarına yönetici tayin etmek zorundaydı) fakat onun Wales'de doğmuş olması, ileri gelen bir soya mensup bulunması ve ne İngilizce, ne de Fransızca bir tek kelime dahi bilmiyor olması şarttır." Kral kabile şeflerinin huzuruna gelmeleri için ferman çıkardı. Kabile şefleri gelince, iki haftalık oğlunu huzura getirtip şöyle dedi: "Buyrun bakalım. İki hafta önce Wales'de doğdu. Meşhur bir soydandır ve benim oğlumdur. Ne İngilizce bilir, ne de Fransızca." Bu durum karşısında Walesliler onu başlarına yönetici olarak kabul etmeye razı oldular ve böylece her iki taraf da neticeden memnun kaldı. Bu yüzden ki Walesliler bugüne kadar etnik özelliklerini ve hatta dillerini muhafaza etmişlerdir.⁸

Walesliler, Avrupa'da kimsenin bilmediği bir sanata sahiptiler. Katışık ve oldukça sert uzun yaylarla ok atarlardı. Oku öylesine iyi fırlatırlardı ki, 450 metre menzile kadar gidebilir ve öldürücü darbe vurabilirdi. Daha sonra Anglosakson okçularını da onlar eğittiler, ama İngiliz ordusunun en iyi okçuları Walesliler'di. Walesliler Doğu Asya'nın savaş tekniğinin yarı seviyesine ulaşmışlardı; çünkü Moğol yaylarından fırlatılan ok 700 metre mesafeye kadar gidebilir ve 450 metre mesafeden her hedefin bir yanından girip öbür yanından çı-

8 Bu efsanevi bir rivayettir, ama hür Keltler'in fethedilişi ve liderlerinin 1282-1283'de öldürülüşüyle ilgili gerçek tarihten çok, taraflar arasındaki çatışmanın ne boyutta olduğunu daha net bir şekilde yansıtmaktadır. II. Edward, Wells'de oğmuş ve babasından Wells prensi ünvanı almıştır, ama Kelt kıyımı 1295'e kadar sürecektir.

kardı. Her halükârda Avrupa Asya'yı takip edecek, fakat onu geçip geride bırakacaktı.

Bundan başka Walesliler, şöhret yapmak ve ganimet elde etmek isteyen gençlerini oldukça semereli Fransız savaşlarına gönderme imkanını da elde etmişlerdi. İngiliz kralları da oku Fransız arbaletçiklerinden (arbalet, otomatik ok atan makina) üç misli daha hızlı atan iyi bir okçu piyade ordusuna sahip olmuşlardı. İki taraf arasında savaş başlayınca, şaşılacak bir şey oldu ve İngilizler Fransa'nın batı kesimini ve hatta Bretagne'ı ele geçirerek çok büyük başarılar elde ettiler. Gördüğümüz gibi Yüzyıl Savaşları'nın sebebi akla hayale gelmeyecek şeylerdi. Sanırım Fransızlar'a "Sen, bizim Demir Kralın torunu, Paris'de tahtımıza otur ve bizi yönet" demek hiç de zor değildi. Üstelik III. Edward'ın ana dili de Fransızcaydı. Karısı ise İngiliz değil, Flaman'dı. Paris'den her iki ülkeyi de yönetebilirdi. Ama kazın ayağı öyle değildi! Çünkü Fransızlar ve İngilizler birbirleriyle savaşmak istiyorlardı ve gördüğümüz gibi aradıkları bahaneyi de bulmuşlardı. Bundan başka Plantagênete'lerden Güneybatı Fransa'nın hemen hemen tamamını yolup alan Fransa kralları, uzun süre İngiliz krallarının başkenti, daha doğrusu ikametgâhı olan Bordeaux şehrini (çünkü onlar Londra'da değil Bordeaux'da yaşamayı tercih ediyorlardı) ve Biskay Körfezi şeridini ele geçirememişlerdi.

Londra komününe yani şehir meclis yönetim kararlarına göre, hiçbir zâdegân şehirde geceleme hakkına sahip değildi ve hatta kendi başkentine gelen kral dahi gün batana kadar tüm işlerini bitirip, sonra kendisi için özel olarak kurulmuş olan şehir dışındaki sarayına dönmek zorundaydı; çünkü o da bir zâdegândı. Düşünün bir kere, kral dahi kendi başkentinde geceleme hakkına sahip değildi. Töre böyleydi. Bordeaux ise "bordel" (karışık yer) anlamındaki kelimenin çoğul şekliydi. Orada yaşamak daha zevkliydi ve bu yüzden İngiliz kralları yaşamak için orasını tercih ediyorlardı.

Onların bunu tercih etmelerinin sebebi, bugünkü Fransa'nın dahi bu kesiminin Garonne sahillerinden Pirenelere kadar Fransızlar değil, Goskonlar yani tek kelime Fransızca bilmeyen ve Fransızlar'dan nefret eden Basklarca meskun olmasıdır. Basklar, Fransızlar'a tıpkı Keltler'in İngilizler'e davrandığı gibi davranıyorlardı ve dolayısıyla İngilizler'e yardım etmeye can-ı gönülden hazırdılar. Tabi ki bunu İngilizler'i sevdiklerinden değil, onların yardımıyla Fransızlar'a iyi bir darbe indirebilecekleri ümidiyle yapıyorlardı. Ve düşün-

düklerini yaptılar da. Fakat İngiliz kralının kuyruğuna sadece İskoçya asılabildi. Daha önce kaydettiğimiz gibi, İskoçyalı Keltler, kısmen Normanlar, kısmen de kuzeyli Sakslar ve Jute'larla meskun Lotian'ı ele geçirdiler.

İngilizlerle oldukça çok boğuşan karmaşık yapılı bir etnos teşekkül etmişti. Bunlar birbirlerine tahammül edemiyorlar ve genel olarak birbirlerine karşı yapacakları için uygun bir zaman gözlüyorlardı. İngilizler'in derdi İskoçya'yı almak, İskoçlar'ın derdi ise Kuzey İngiltere'yi bir daha yağmalayabilmektir. İskoçlar, atları olmamasına rağmen, hızlı yürüyen etekli piyadeleriyle İngiltere'yi acımasız bir şekilde sık sık ve oldukça hızlı bir şekilde yağmalamışlardı. Elbette etek onların savaş kabiliyetini artırmıyordu, ama her halükârda kendilerinde bulunmayan kumaşın daha fazlasını edinmeleri konusunda bir teşvik unsuruydu. Kendilerinin elbise yapmak için sahip oldukları tek malzeme koyun derisiydi. İskoçlar çiftçilikle değil, hayvancılıkla uğraşan bir halktı. Fakat süpürgeotlarıyla kaplı bu tepelerde çok koyun yetiştirmek mümkün olmadığı için ülke oldukça fakirdi ve geçim kaynağı olarak yağmacılığa ihtiyacı vardı.

Gördüğümüz gibi, aşırı passioner ısınma dönemindeki bütün halklar, daha önce sahip oldukları kendi olumlu idealleriyle değil, komşularına karşı besledikleri nefretle zafere ulaşmış, tüm enerjilerini bu yönde harcamış, fakat bunu yaparken “ne için” değil “kime karşı” mantığıyla hareket etmişlerdi. Dolayısıyla etnik moment en önemli rolü oynamıştı.

Gerçekten de bir Fransız feodal bir İngiliz feodalle nasıl bir araya getirilebilirdi? Hiç bir şekilde! Çünkü birbirleriyle savaşıp durmuşlardı. Peki İspanyol feodalle bir araya gelir miydi? Kara Prens Kastilya tahtını ele geçirmesi için Gaddar Pedro'ya yardım etmeyi denemiş, fakat İspanyol feodallerin yarısı İngiliz Kara Prens'in, diğer yarısı ise Fransız Constable Du Hêclaine yanında yer almış ve galip gelmişti. Onlar ve hatta Kastilya feodalleri dahi hep birbiriyle boğuşup durmuşlardı. Aragon da feodal bir ülkeydi. Aragon kralına bağlanan Katalonyalılar, Akdeniz'in batı kesiminde yağma yapma hakkı için Fransız feodalleriyle rekabet halindeydiler.

XIV. Yüzyıl'a doğru German Krallığı çökmüş, Almanlar eşi emsali görülmemiş bir şekilde birbirlerini asıp kesmiş, bu yüzden XIII-XIV. Yüzyıllarda komşuları için tehlike olmaktan çıkmışlardı. Dola-

yısıyla Fransa kralı onların elinden Burgundia'yı yolup alabilmişti. (O sıralar Burgundia henüz Germanlar'a aitti.)

Provansallara gelince, her ne kadar Fransa kralına bağlı iseler de, Haçlı Seferleri sırasında Aziz Ludwig Müslümanlara esir düşünce, Marcel'de çanlar çalıp, muhteşem bir âyin tertiplemiş ve birinin bu Fransız kralı sonunda esir almasından mutluluk duyarak “Te Deum laudamus” yani “senin için Allah'a şükürler olsun!” diye şarkı söylemişlerdi.

Gördüğümüz gibi vektör değişince faaliyet yönü de değişmiştir. Batı Avrupa ülkelerinde endividüalizmin yükselişi, becerebilen herkesin çevresine toplanan “passionerleri” kullanarak şu veya birliği teşkil etmeye, İngiliz ve Fransız krallarını bir yana bırakıp kendisi için savaşmaya sevk etmiştir.

Elbette burada şöyle bir itirazda bulunulabilir: Her halükârda İngilizler bir millettir, Fransızlar da bir millettir; onlar o sıralarda teşekkül safhasını tamamlamışlardı ve dolayısıyla birbirleriyle savaşmışlardır. Gaskonlar, Bretonlar, Provansallar ve hatta İskoçlar dahi kendi milli hakları için savaşmışlardır. Fakat Yüzyıl Savaşları bitip İngiliz feodaller denize açıldıkları, İngilizler evlerine döndükleri zaman huzur mu buldular sanıyorsunuz? Aksine hemen ardından 30 yıl savaşı denilen yeni bir savaşa, Güller Savaşı'na gönderildiler.

Bazı feodaller - York ve Newille kontları- kalkanlarına beyüz gül, diğerleri - Suffolk ve Lancaster kontları - ise sarı gül takmışlar; yanlarına okçuları, mızrakçıları, gönüllüleri ve avcılarını toplayarak birbirlerini öldürmeye başlamışlardı. Katliamlar öyle korkunç boyutlara ulaşmıştı ki, İngiltere adeta ıssızlaşmıştı. Bu savaşın sebebi o zamanki insanlar tarafından anlaşılabilirdi. Nihai çarpışma sırasında, Beyaz Gül Sarı Gülü Tuksbury'de yendiğinde geleceğin İngiltere kralı IV. Edward “Sıradan insanları bağışlayın, zâdegânları öldürün!” diye bağırmıştı.⁹ Neden? Çünkü tüm “passioner kişiler” armalara bürünüp kendisini zâdegân gibi gösterebiliyorlardı. Edward ise, belirttiğimiz gibi, bunların sayısını aşağı çekmek zorundaydı. Öbür türlü onları yönetemezdi. Çünkü her zâdegân yine kendisi için çalışacaktı. İşte Batı Avrupa'da durum bu merkezdeydi ve çok uzun bir süre de böyle devam edecekti.

9 Weber, age, 8/839.

Fransa'yı ise Jeanne d'Arc kurtarmıştı. Hemen her Fransız bunun doğru olduğunu kabul eder. Fakat bu kadın Fransa'yı neyle kurtardı? Bir kere Fransızlar o sıralar iki gruba bölünmüşlerdi. Birleşik Fransa (yaklaşık bugünkü sınırları içinde bulunan) biri Kuzeydoğu, diğeri güneybatı olmak üzere iki Fransız etnosunu bünyesinde barındırıyordu. Başlangıçta (Yüzyıl Savaşları'nın birinci yarımında) güneybatı sakinleri (Loire ve Pireneler arasındaki Akvitanya sakinleri), nefret ettikleri Parislilere karşı Plantagênete'leri yani İngilizler'i desteklemişlerdi. Kuzeydoğu Fransa ise, İngiliz ve hain Akvitanyalılara karşı Paris'in ve Kral Charles'ın yanında yer almıştı. Savaşın ikinci yarımında durum tersine dönmüştü. Jeanne d'Arc "La belle France!" sloganıyla öne atılarak galip gelmişti, ama esasen Fransa birinci devrede zaten gelipti; çünkü Fransız kralın ordusunda dahi başkumandan Bertrand du Héclaine vardı. Ve Bertrand ne güneyli, ne de kuzeyliydi; sadece bir Breton, bir Kelt'di. Çete savaşının ustasıydı. İki defa İngilizler'e esir düşmüş ve iki defa da fidyesi kraliyet tarafından ödenerek kurtarılmıştı. İstisnâ ölçüde cesur biriydi.

Onun kendi halkına ihanet eden bir hain, toplum tarafından dışlanmış ve Fransız kralının (İngiliz kralı da olabilirdi) hizmetine giren bir kişi olduğunu söyleyebilirsiniz. Hayır, o bir Breton'du ve Breton olarak kalmıştı. İngilizler'e karşı kazanılan zaferden sonra Bertrand Fransa constable'ı yani kraldan sonra gelen ikinci kişi olup da, birden kendi hemşehrileri Bretonlar'ın isyanını bastırma emri alınca, görevi reddetmiş; bulunduğu mevkinin âlâmeti olan constable kılıcını kaldırıp atarak, atına atlayıp İspanya'ya gitmişti. Geri dönmesi ricasında bulunmak amacıyla peşinden adam göndermişlerdi. Ama bu bir milli Fransız kahramanıydı! Ne var ki onu geri döndürmeyi başaramıyacaklardı, çünkü yolda önüne çıkan eşkiyalarla çatışmış, yaralanmış ve pusuya düşürülerek öldürülmüştü. Gördüğünüz gibi etnik prensip burada da gözlemlenmektedir.

Bretanya, İngiltere ile Fransa arasında bir tampon bölge durumundaydı. Ülkede İngiltere ve Fransa taraftarları vardı, daha doğrusu İngiliz ve Fransız karşıtları. Çünkü her iki grup da Bretanya için savaşmış, İngiliz ve Fransızlar için değil, Bretanyalılar için vurmuştu. Bloir'ler İngiliz, Monfore'lar Fransızlar'ın düşmanıydı ve her ne kadar iki grup da Fransız asıllı ise de, orduları Bretonlardan müteşekkildi. Çünkü o sıralar Bretonlar da oldukça passioner bir etnostu.

Akmatik safha, Fransa'da XIV. Yüzyıl sonuna kadar devam etti. Tabii büyüme kan dökülen günlerde öldürülen passionerlerin yerine yenilerini koyamadığı için, bu safhadan sonra passionerliğin çöküş aşamasının gelmesi kaçınılmazdı. Bu dönemin sonucu XV. Yüzyılda kesinlik kazanmış; Fransa tüm feodal kumandanları ortadan kaldıran XI. Ludwig tarafından birleştirilmişti. Burgundia'yı yeniden itaat altına alan ve vahid bir krallık kuran Ludwig'den sonra şöyle denilecekti: “Tek din, tek kanun, tek kral!”

Akıl ve Kalbin Tehevvürü

Bizans'da durum biraz farklı gelişmişti. Çünkü aşırı passioner ısınma burada bölgesel farklılaşmalara yol açmamış, aksine ideolojik parçalanma bölgesel parçalanmanın yerini almıştı. Bunun nasıl olduğunu da izah edeceğim.

Roma İmparatoru Constantine, yayınladığı bir fermanla Hristiyanlığı resmî din ilan etmişti. Yıllarca verilen mücadele amacına ulaşmış; Hristiyanlara uygulanan takibat putperestlere yönlendirilmişti.

Passionerlik büyümeye devam etmişti ve passionerler bir şeyler yapmaya can atıyorlardı, ama ortada yapacak bir şey yoktu. Dolayısıyla bunun işareti oldukça illetli şekillerde tezahür etmeye başlamıştı. Henüz Constantine yönetimi zamanında bu çarpık şekiller kendini gösteriyordu. Constantine, kiliseleri serbest bıraktığını açıklamıştı. O, konsillerin toplanmasını ve her şeyin yargılanmasını istiyordu, ama bir imparator olarak devlet düzeninin herhangi bir şekilde sarsılmaması için bu konsillerde hazır bulunmayı da istiyordu. Fakat kendisi bir putperst olduğu için, konsillere alınması mümkün değildi. Bunun üzerine kendisine diyakon ünvanı verildi. Diyakon, kilise düzeninde en düşük memuriyet ünvanıydı. Böylece Constantine, tüm Roma İmparatorluğu'nun imparatoru olarak konsillere katılabilecekti. Pragmatist birisi olduğu için, verilen bu düşük ünvan dan dolayı gücenmedi. Fakat daha ateşli olan Afrikalı Hristiyanlar buna karşı çıkmışlardı: “İmparator kilise işlerine ne diye burnunu sokuyor? Biz sivil konularda kendisine itaat ediyoruz, o da kilise işlerine karışmasın!” Kartaca kilisesi diyakonu Donat böyle bağırmıştı ve daha sonra onun peşinden gidenlere Donatistler denilecekti.

Her zaman olduğu gibi, çoğunluk mutedil olduğu için, Donat'ın görüşleri kabul edilmedi ve böylece Hristiyan kiliselerinde ilk parçalanma kendini gösterdi. Donaistler, oldukça saadetbaht yeni bir düzenin işlerine gelmediğini, acı çekerek ölmeye dahi imkan tanınmadığını, yani âhiret hayatında kurtuluşun zor olduğunu belirtmeye başladılar ve kendi gruplarını teşkil ettiler. "Circumcellions" yani 'derbeder rahipler' denilen bu çeteler, Kartaca civarında dolaşmaya başladılar. Herhangi bir yolcuya rastladıkları zaman "İsa aşkı için bizi öldür!" diyorlar, yolcu "Gidin işinize! Siz kafayı yemişsiniz, ben bir sineği incitmem, bir tavuğu dahi kesemem. Sizse benden insan öldürmemi istiyorsunuz, çekilin yolumdan!" diye cevap veriyor, fakat bu defa derbederler, "Bak birader! Eğer şimdi bizi İsa aşkına öldürmezsen senin için kötü olur ve seni parça parça ederiz" diyorlardı. Zavallı yolcunun eline tutuşturulan bir topuzla hepsinin kafasına tek tek vurarak öldürmekten başka çaresi kalmıyor; onlar da ebedi saadete erişmek için ölüyorlardı.

Bu yüksek passionerliğin daha az trajik ve daha az sapık şekilleri, konfessional mantalitenin ön plana çıktığı bir sırada Mısır'da kendini gösterdi. Gerçi oradakiler kendilerini öldürmeleri için birilerine yalvarmıyorlardı, aksine şöyle diyorlardı: "Hayır, biz, bizi cezbeden hayatın tamamını reddediyoruz. Biz de hepsini isterdik. Şu tatlı incirleri, şu tatlı şarabı, şu cism-i latifeleri isterdik; şiirin tadına varmayı arzularız, ama bunların hepsi günah, hepsi! En iyisi çöle gidelim!" Böylece Yukarı Mısır'daki Thebes'e gittiler ve orada arzularını öldürmek, nefs-i levvamelerini söndürmek için oldukça sefil ve dervişâne bir halde, bir hırka bir lokmayla gün geçirdiler. Karşılarına çıkabilecek cazibeli şeylerin cazibesinden uzak durabilmek için kendilerini yarı bellerine kadar toprağa dahi gömdüler. Böylece keşşilik ve asketizm (çile çekme) ortaya çıktı. Peki acaba bu iyi miydi, kötü müydü? Meseleye bir coğrafyacının gözüyle, yani tabiatı koruma nokta-i nazarından bakarsam, elbette çok iyiydi derdim. Çünkü bu sapık azgın passionerler tabiatın veya insanların üzerine salınmış olsaydı, varın yapacakları korkunç tahribatı siz düşünün! İşte tüm sistemlerin passionerliğinin bu reel zayıflaması, gerçi bütünüyle değilse bile, Bizans'ı tamamen parçalanmaktan kurtarmıştır. Passioner sıçrama, Bizans'a ait olan Kafkas-ötesi'ni, Mezopotamya'yla birlikte Suriye'yi, tüm Afrika ve Sicilya'yı elinden alıp götürmüştü. Bu toprakları elde tutmak mümkün değildi ve Bizans, ancak Küçük Asya ile

Balkan Yarımadası'nın güney kesimini (çünkü kuzey kesimini Slav-yanlar işgal etmişti) hâkimiyeti altında tutabilirdi. Balkan Yarımadası'nın güney kesimi tabii olarak nispeten daha az passionere sahip küçük bir bölgeydi ve orada yaşayanları sistemin müdafileri olarak organize etmek mümkündü.

Ne var ki, şu Thebes'de oturanlar yavaş yavaş öyle bir fırtına estireceklerdi ki, bunun ne kendilerine, ne kiliselere, ne de Bizans İmparatorluğu'na faydası dokunacaktı. Kısacası hiç kimseye. Bir kere farklı şeyler öğretmeye başlamışlardı. Örneğin İskenderiye'de Arius adında çok kültürlü, iyi eğitim görmüş bir aziz, bir rahip ortaya çıkmış ve teslisdeki tanrı-baba ve tanrı-oğul unsurunun babanın daha önce, oğulun daha sonra olduğu anlamına geldiği, dolayısıyla oğulun babadan daha küçük olması gerektiği görüşünü ileri sürmüştü. "A-a-a! - dediler ona, - Sen de kimsin? Bizim Efendi Tanrımıza dil mi uzatıyorsun? Tanrı ve Oğul, sadece bizim sefih dilimize doladığımız birer isimdir, gerçekte ise onlar tamamen başka şeylerdir." Sadece bir süre tartışıp, sonra çekip gidecekleri düşünüüyordu. Hayır! Vahşice bir arbede, bir iç savaş, tutuklamalar, ihbarlar ve gammazlıklar birbirini kovaladı. İlk imparatorlar dikkatlerini Ariizme çevirmiş ve Arius'un muhaliflerini takibat altına almaya başlamışlardı. Ama sonra galiba imparator Theodosius, Arius'un muhaliflerine teveccüh göstermiş olacak ki, Arianları alt eden Ortodoksları destekledi. Ama buna rağmen Aryanizm Got, Vandal ve Burgundlar yani genel olarak German kabileleri arasında yayılmış; bir başka deyişle Germanlar ve Romalılar, sırf bu kısır çekişmeler yüzünden farklı inançların peşinden koşmuşlardı.

Aryanların işi bitirilince, ortalığın yatışacağı sanılıyordu. Hiç de öyle olmadı. Bu defa da Christ'in bir mi, yoksa iki mi bedeni olduğu; tanrısal ve insani mi, yoksa sadece tanrısal mı olduğu tartışması başlamıştı. Christ'in sadece bir bedeni ve onun da insani bir beden olduğu konusunda tartışma bile yapılamazdı. III. Yüzyılda Samosatlı Pavlos böyle düşünüyordu, ama kimse onu adam yerine bile koymuyordu. Tam bu noktada yeni bir tartışma başlamıştı: Şu Bakire Meryem de kim? Bir tanrıça mı, yoksa İsa'yı doğuran bir ana mı? Bunun için 431'de Efes'de bir konsil toplanmıştı. Çoğunluk İsa'nın iki bedeni olduğunu kabul etmiş ve aykırı bir ses çıkmamıştı; ama 449'da Efes'e Mısırlı rahipler gelmişlerdi. Başlarında deve derisinden mamül papaz takkeleri vardı; vücutları neredeyse çıplaktı. Bellerin-

de ipler, kuşaklarında kocaman baltalar.. Efes'e bu şekilde girmiş ve “İsa'nın iki bedeni olduğunu söyleyenleri ikiye parçalayın!” diye bağırıyorlardı.¹⁰ Bu konsile “Efes zorbalığı” adı verilmişti.

Konsil başlamış, rahipler içeri dalmış, katiplerin parmaklarını kırmış, metropolü masanın altına sokarak ayaklarını kırmış ve korumaları kovalamışlardı. Öyle bir rezalet yaşanmıştı ki, sonunda konsilin yeniden toplanması, başkente yakın bir yere Khalkedon'a [Kadıköy'e] taşınması, üyelerin listeye göre çağırılması ve bina çevresine muhafızlar yerleştirilmesi uygun bulunmuştu. Konsilde bugün de Hristiyan kiliselerinin temelinde bulunan ilkeler kabul edilmiş, fakat bu durum VII. Yüzyılda Araplar'a teslim olan Mısır ve Suriye'nin kiliseden kopmasına yol açmıştı. Bunun kime yararı olmuştu? Tüm bunlar passioner yükselişin bedeliydi, ama kimseye faydası dokunması söz konusu bile olamazdı.

Böyle bir passioner yükselişin ve bedel ödemenin söz konusu olmadığı Batı Roma İmparatorluğu, bu sırada barbarlara kolay lokma, daha doğrusu hayretâmez derece kolay bir ganimet olmuştu. Balkan Yarımadası, Küçük Asya ve Mısır'la birlikte Suriye'yi sınırları içine alan Doğu Roma İmparatorluğu ise sınırlarının büyük kısmını muhafaza ederek ayakta kalmış ve sadece Suriye, Mısır ve Afrika'yı kaybetmişti. Ama oralarda da Hristiyan kiliseleri Arap halifelerinin idaresi altında tüm haklara sahiptiler. Halifeler, bu kiliselerin bağımsız oluşuna katlanmak zorundaydılar; çünkü her şeyden önce bunlar vahdaniyete inanıyor, İsa'nın tek bir bedeni olduğunu savunuyorlardı ve dolayısıyla Araplar'ın düşmanı Konstantinopolis'e bağlı değillerdi.

Demek ki, en önemlisi, etnosların tarihinde, sosyal tarihten farklı olarak, devletin zarar veya fayda görmesinin hiçbir önemi yokmuş. Tıpkı fizikte negatif ve pozitif yüklerden birinin daha iyi, diğerinin daha kötü anlam ifade etmesi gibi, bu kavramlar da herhangi bir şey ifade etmezler. Etnegonezler, tarihi istatistiki bir süreç gibi inceleyerek gözlemlediğimiz tabiat olaylarıdır. Yine de bu dinî tartışmalar arasında eğer birileri kazançlı çıkmışsa, bunlar, birbiriyle boğuşan Hristiyanların Atina'da gözden kaçırdıkları imansız filozoflardı. Hristiyanlar ihtirasla birbirlerini yiyip bitirirken, bunlar orada sessiz sedasız Eflatun ve Aristo'yu öğreniyorlardı. Bu ihtiraslar, henüz Justinianos zamanında, VI. Yüzyılda sönmeye başlamış ve Justi-

¹⁰ *Istoriya Bizantiya*. M., 1967,

nianos “düzeni” sağladıktan yani Nesturileri kovup karısı Theodora'nın kolladığı Monofizitlerle anlaştıktan sonra, Grek filozofların da defterini dürmüş, arkasından antik pagan bilgeliliğinin canına okumuş ve Atina akademisini kapatmıştı. Gördüğünüz gibi passionerliğin düşüşü kültürün mahvoluşunda oldukça önemli rol oynamaktadır.

Pamir'den Pirenelere kadar uzanan Arap Halifeliği'nde akmatik safhanın sonuçlarının ne olduğunu da kısaca gözden geçirelim. Arap Halifeliği'nde miras yoluyla intikal eden feodalizm kesinlikle yoktu, ama onun yerine mevki feodalizmi vardı, yani kim hangi vazifeyi elinde tutuyorsa o gruptan sayılıyordu. Peygamber'in ehl-i beytine veya halifenin soyuna mensup bulunmayan herhangi bir kişinin ulaşabildiği en yüksek makam, emîrlik makamıydı ve her Müslüman, kökeni ne olursa olsun, emîr olabilirdi.

Bundan başka haremelerde her şey birbirine karışmıştı ve kimse kendi baba ve annesini tanııyordu; kimin kim olduğunu tahmin dahi edemiyorlardı. Ama Arap haremelerinde doğdukları için otomatikman Arap sayılıyor ve tüm haklara sahip oluyorlardı. Bundan başka Pers, Türkmen, Ermeni, Süryani, Berberi, Kürt vs.. kim olursa olsun, Müslüman olmak isteyen herkes İslam dinine girebilir, herhangi bir göreve gelebilir ve tabii olarak emîr olmayı can-ı gönülden arzu edebilirdi. Başlangıçta bunun sonucu oldukça olumluydu. Böylece doğuda Arabistan'dan Pamir'e ve batıda Loire'a kadar uzanan kocca İslam devleti, halife tarafından atanan emîrler tarafından yönetiliyordu ve tabi ki bu emîrler “Sen sen ol!” imperatiline göre maksimum ölçüde bağımsızlık peşinde koşuyorlardı. Dolayısıyla her biri tam yetkili sıradan bir halife değil, aynı zamanda bir Ebû Bekir, bir Abdurrahman, bir Said veya bilmem kim olmak da istiyordu. Böylece etnogeneze devrinde ilk halifeler tarafından fethedilen devâsâ ülke, henüz VIII. Yüzyılın ikinci yarısında parçalanmaya başlamıştı. Çünkü emîrler, hemen hiçbir yerde yaptığı biatı düşünmüyor, halifeye saygı duymuyor ve bölgelerinde topladıkları parayı merkeze göndermeyip kendilerine saklıyorlardı. Arkasından hutbeyi Bağdat'da oturan halife adına değil kendi adlarına okutmaya, mevkileri de kendi yakınlarına dağıtmaya başladılar. En yakın mevkileri çocuklarına veriyorlardı, ama onlarda çocuk çoktu. Çünkü bir kere böyle bir mevkiiye ele geçirdikleri zaman, hemen bir harem kuruyorlar ve çocuklarından uygun olanları seçerek, onları mutlu etmeye

çalışıyorlardı. Böylece Mağrib'de (Batıda) Ağlebîler, İdrisîler, Fatımîler, İspanya'da Emevîler; doğuda Tahirîler, Saffarîler, Sâmânîler, Gûrîler vs. ortaya çıktı. Hatta dar'us saltanaya yakın olan Mısır ve Suriye gibi bölgeler dahi Halifelikten koptular.

Görüldüğü gibi başlangıçta Halifeliği kuran Arap passionerliği, daha sonra onun sosyo-politik sistemini parçalamıştır. Pasioner aşırılığın ısınma halifeliği daha muhkem hale getireceği yerde, fetih seferlerinde olduğu gibi, passionerlerin ölümüne yol açan iç savaşlara sebep olmuştur. X. Yüzyılda Araplar sadece kendi yurtlarında gariban durumuna düşmekle kalmamış, bir de koca ülkenin gerçek sahipleri doğuda Türkmenler, batıda ise Berberîler ve Tavarıklar olmuştur.

ETNOGENEZ VE KÜLTÜROGENEZ

Etnogenezde Düşünce Alanı

Etnogenezin ilk iki safhasıyla yani yükseliş ve aşırı ısınma aşamasıyla tanıştıktan sonra, artık bir ön, fakat önemli hüküm çıkarabiliriz. Sadece davranış değil, aynı zamanda dünyayı algılama ve anlamını kavrama konusunda farklı kalıplar veya *kültür tipleri* dediğimiz orijinal şeyler yükseliş safhasında birikir, akmatik safhada ise tebel-lür eder.

Sisteme yabancı görüş ve düşünceleri ortaya koyabilmek için, muhtemelen hürriyet ve fetih savaşlarından çok daha fazla “passion-enerji” harcanması gerekmesi sebebiyle, sanırım burada da mutlaka “passionerlik” gerekmektedir.

Kültürlerin (el emeği ve göz nurunun yarattıklarının) ve etnogenezin (tabiat fenomeninin) birbirlerini karşılıklı etkileyişi meselesine daha önce şöyle bir temas etmiştik, fakat şimdi burada konu üzerinde daha detaylı durmakta fayda mülhaza ediyorum. Kaydetmek gerekir ki, bir etnolog için *kültür* bir amaç değil, araştırma aracı, hem de çok gerekli bir araçtır. Kültür dediğimiz şey de, zaten satıhta olan ve inceleme imkanımız bulunan şeylerdir. Kültür için geçici moment, hatıra momenti - genetik hatıralar ve tradisyon hatıraları yani geçmiş kültür hatıraları denilebilir. Başka bir deyişle, yeni bir kültürde, kültürel sistem sübstratları ve temel unsurlarla yeniden kurulan rudimentlerin bulunduğu ileri sürülebilir. Bu tez, mücerret olarak formüle edildiğinde pek de akıllıca gözükmeyebilir, ama şimdi kesin örnekler verecek ve onun akla uygun olduğunu göreceğiz.

Etnosun büyümesine yani etnogenez safhalarına bu kadar fazla ihtimam göstermemiz, bize, kendi metodumuzla eski kültürleri ve kaynakların aydınlatmadığı, tarihçilerin gerçekten bilmedikleri başlangıç safhalarını inceleme imkanı sağlamaktadır. Ancak, akmatik safha, bir kural olarak yeterince aydınlığa kavuşturulmuştur. Çünkü artık akmatik safhanın açık yükseliş safhasının başlamasından yaklaşık 150 yıl sonra kendini gösterdiğini bildiğimize göre, orada, sözü edilen akmatik safhaya kadar olan kuluçka dönemini de göz önünde bulundurursak, 300 yıl önce bir passioner itkinin geçtiği sonucuna ulaşabiliriz.

Eski Dünya'da, M. Ö. VI-V. Yüzyıllara ait dört kültür olduğu bilinmektedir. Bu kültürleri meydana getiren etnosların akmatik safhaları oldukça iyi bir şekilde incelenmiştir. Söz konusu etnosların yaşadıkları bölgeler 3. paralele yerleştirilmekte ve Yunanistan, Kuzey İran, Hindistan ve Orta Çin'i içine almaktadır. M. Ö. IX-VIII. Yüzyıl dolaylarında bu şeritte passioner bir itki vukû bulunduğu görülmektedir. Bu ülkelerde o sıralarda ne olduğunu ise tam olarak kimse bilmemektedir. Elimizde olanlar bazı tahminler, bölük pörçük bilgiler ve efsanelerdir. Ama M. Ö. VI-V. Yüzyıllarda olup bitenler hakkındaki bilgimiz hayli fazladır. Eğer dört ana ocağı - İyon kültür bölgeleriyle birlikte Hellas; Media ve ona komşu Bactria bölgeleriyle birlikte İran; İran'a nispetle birazcık güneyde fakat belirtilen sınırlar içinde kalan Bengal ve Merkezi Çin, - ele alırsak, buralarda ve aynı zaman dilimi içinde (M. Ö. VI-V. Yüzyıllarda) iyi incelenmiş dört kültür olduğunu görürüz. Bunlar, klasik felsefesiyle birlikte klasik Yunanistan; düalizmin rakibi olarak ortaya çıkan yeni Mazdeizm kültürüyle birlikte Akhemenid monarşizmi; Hindistan'da Budda ve vaizleri dönemi; Çin'de belirtilen sınırlar içinde Konfüçyüst ve Lao-tsu'dur. Bu dört bölgenin tek ve ortak özelliği, kısmen akıl dışı, kısmen mantıklı, kesmen enteresan olmakla birlikte şu veya bu şekilde günümüze kadar etkisini sürdüren felsefe sistemlerinin buralarda doğmuş olmasıdır. Bu sistemleri ortaya koyan yazarların hepsi de iyi bilinmektedir. İnsanlar bu filozoflara büyük ihtimam göstermekte, onları incelemekte ve görüşleri konusunda tartışmaktadırlar; ama esasen bunlar birbirlerine hiç benzemezler.

Hellas

Eski Hellenliler dünyanın yaratılışı, dünya hayatı ve insanın dünyadaki yeriyle ilgili meselelerle ilgilenmeye başladıklarında, dikkatlerini ilk önce tabiata yöneltmişlerdi. (Bunlar dünyanın nasıl yaratıldığı konusuyla ilgilenen natüro-filozoflardı.)

İlk Yunan filozoflarından Miletos'lu Thales'e göre tüm canlıların hayat kaynağı su idi ve "her şey daimonlardan ibarettir" yani dünya, atıl bir madde değil, canlı bir varlıktır ve bu ikisi arasında etkileşim vardır. Orijinal ve enteresan bir sistem: Yeryüzü, canlı bir organizmadır; kayalar, taşlar, denizler, dağlar ve vadiler, hepsi canlıdır, ama bu canlılık bizim bildiğimiz canlılığa benzemez ve kavrayamadığımız bir şeydir.

Thales'in küçük çağdaşı Anaksimandros ise her şeyin özüne apeiron'u yerleştirmektedir. Onun apeiron dediği şey, sınırsız nesne anlamındadır. Anaksagoras da onların çağdaşıdır ve ona göre de her şeyin temelinde aether - çok ince bir gaz vardır.

Herakleitos bir adım daha attı. Ona göre hiçbir eşya yoktur. Her şey sahte bir algılamadan, sahte bir görünüşten ibarettir ve gerçekte sadece süreçler vardır: "Kimse aynı sele iki defa kapılmaz. Ölüm saçan bir karaya da kimse iki defa yaklaşmaz." Her ne kadar Herakleitos'un diğer tezi mantıken öncekilerden kaynaklanıyor ve günümüzde sempatik bulunuyorsa da, bu görüşü, muhtemelen bizim çağdaş diyalektik yaklaşımımıza yakındır: "Savaş, bütün şeylerin babasıdır; kimilerine tanrı olduğunu bildirir, kimilerine insan; bir takımını köle yapar, bir takımını da özgür.." Esasen, eğer dünya canlı bir süreçse, o takdirde hayat sellerinin birbiriyle kesişmesi, birbiriyle tokuşması, tabii olarak bir savaş, bir çatışma gibi olmak zorundadır. Buna göre Herakleitos'un bakış açısı mantıklı bir hükümdür.

Dünyanın yapısıyla ilgili başka bir görüş, batıda, Kroton'da yaşayan Pythagoras'a aittir. Ona göre dünyanın özünde soyut sayılar vardır. Yunanlılar, insanları çevreleyen dünyanın nasıl bir şey olduğunu öğrenmeye can attıkları için onun öğretileri mükemmel ve önemliydi, ama onların kafası aynı şeyleri başka birilerinin de düşünebileceğine basmıyordu.

İran ve Turan

Yunanlılar'dan farklı olarak Persler, natürofilozofiyle daha az ilgileniyorlardı ve onların dikkatini çeken şeyler başkaydı: İyi ve kötü sayılacak dostlar ve düşmanlar nerede; düşmanlık denilen şey ebedi midir? İşte bu noktada Belh asıllı Zerdüş (yeni Farsçaya göre Zerdüş, eski Farsçaya göre Zaratuştra) dünyanın neden ibaret olduğunu ayırdetmenin önemli olmadığını, çünkü herkesin nehirleri, dağları, ormanları, çölleri, sığırları, cesur savaşçıları gördüğünü; asıl önemli olanın gece ile gündüz, zulmetle nur arasındaki farkı ayırdetmek olduğunu ileri sürüyordu. Böylece o, bu görüşüyle birçok düalist fikirlerin temelini oluşturan felsefi konsepsiyonunu ortaya atmıştı.

Persler, Hintliler, Hellenler, İskandinavyalılar ve Slavyanlar, elhasıl tüm Ariler için geçerli olan eski Ari dünya görüşüne göre, üç kuşak tanrı, yani üç kozmik oluşum devresi vardı.

Birinci kuşak, Uranus'tur, yani eşyalarla doldurulan istikrarlı yayılma– kozmos devresidir. Uranus döneminde tam bir düzen yoktu; kimse bir yere kımıldamıyordu, çünkü zaman yoktu, hareket de yoktu.

Sonra “Satürn” veya Hronos çağında hareket de değişti ve böylece zaman ortaya çıktı. Bilindiği gibi Satürn babası Uranus'u sakatlayarak karanlığa kapseder ve her şeyi değiştirerek ortalığı kırıp geçirir. Böylece dünya hiçbir şeyin uzun süre dayanmadığı bir ışık kaleydoskopuna dönüşür ve harikulâde değişiklikler geçiren devlet ortaya çıkmaya başlar.

Yunanlılar ve Hintliler, devleri iğrenç varlıklar olarak kabul ediyorlardı; fakat Zerdüş, Hintliler'in Asura, Yunanlılar'ın dev veya titan dedikleri şeyleri ameşaspenta yani İlahi Işığın en iyi yardımcıları olarak niteliyor ve burdan öteye gitmiyordu.

Bu, dünya görüşünde bir devrimdi. Örneğin Yunanlılar da devlere inanıyorlardı, fakat onlar üçüncü bir ilk varlığa, Zeüs'de kişiselleştirilmiş tanrıya (Zeüs ve Deus aynı şeydir ve sadece “z” ve “d” harfleri yer değiştirmiştir) tapınıyorlardı. Zeüs'ün gücü elektrikte yani şimşekteydi. Zeüs, Satürn'ü mağlup edip, bir mağaraya hapsedti ve dünyaya dirlik düzenlik getirdi. Ve devler sürekli kendilerine saldırdığı için, o günden itibaren onlarla mücadele eden Olympus tanrılarının haâkimiyetini tesis etti.

Aynı inanç ve miteoloji, devalara (deva ve deüs aynı şeydir) tapınan Hindistan'da da vardı. Tanrılar asuralarla savaşıyor; asuralar tanrıları yenmeye çalışıyor, fakat hep mağlup oluyorlar; ancak yeniden toparlanıp tanrılarla savaşımaya başlıyorlar ve bu ebediyen böyle devam ediyor. Burada kaydetmemiz gereken husus, Hellenler'in de tıpkı Hintliler gibi tanrılarının tarafında yer aldıkları, fakat Zerdüşt'ün devlerin yanında yer alarak, her ne kadar eski Farsçada onlara deva, yeni Farsçada div deniliyorsa da, tanrıları şeytan olarak kabul ettiğidir. Böylece tanrı şeytana dönüştü ve dev de şimdilerde herkesin bildiği gibi sadece bir cin olarak kaldı.

Böylece Zerdüşt M. Ö. V. Yüzyılda rakiplerini altetmiş oldu. Rivayete göre Xerxes'e "dev aleyhtarı bir ferman" yayınlamasını öğütlemiş ve ülkesinde devlere tapınılmasını yasaklamasını istemiştir. Bununla birlikte iki sabık tanrıya istisna tanınmıştır. Bunlardan birisi güzel Anahita (çünkü aşk ve bereket tanrısı olduğu için Persler onu çok seviyorlardı ve bu yüzden ona tapınılmasına izin verilmişti) ve diğeri Mitra idi.

Mitra üzerinde ayrıca durmak gerekir. Mitra, Uranus'un (Hintce Varuna, yani Kozmos) kardeşi olarak kabul edilir. Mitra, aynı zamanda kozmik tanrıdır. Güneş ise sadece Mitra'nın gözüdür; bununla birlikte Mitra dar bir tanımlamaya sahiptir. Eskiden sürekli savaş olduğu ve barışa çok az zaman ayrıldığı için, barış ancak yeminle sağlanabilirmiş. Savaş sırasında düşmana karşı yalan ve her tür yanlış bilgi mübah sayıldığından, - elbette ki savaşta aptal olmamak gerekir, - yemine sadık kalmak gerekiyordu ve barış anlaşması yapıldıktan sonra, artık güya yalan söylemek ve öldürmek yasaktı. Ama o zamanlar da yemini bozarlardı ve bu yüzden Mitra küçük bir vazife yüklenir, yani yemini korur, ahde vefasızlık edenleri cezalandırır veya hainlere karşı mücadele ederdi. Bu mesele, o zamanlar ve hatta daha sonraları da oldukça aktüeldi, çünkü Mitra kültü Zerdüşt reformlarından sonra da varlığını sürdürmüştür. Ne de olsa bir anlaşma ile teyit edilmiş huzurlu bir hayat garantisine sahip olmak ve anlaşmanın muhafaza edileceğini bilmek oldukça önemliydi. Mitra, kendisi için özel bir tapınma istemiyordu; o, "sadık olanların ve olmayanların"ın tanrısıydı. Her tür yemini korur, ahdini bozanları istisnasız cezalandırırdı. Zerdüşt de yeni dünya görüşünün temeline dualizmi, aydınlığın ve karanlığın, yani ışık saçan Ormüzd'le karanlık Ariman'ın mücadelesini oturtmuştu. Fakat Ormüzd, bizim tüm As-

yalılar ve Parthlar da dahil olmak üzere, gizlice ateşe tapan Persler'in tanrısıydı. İranlılarda kutsal hayvan köpek ise, Turanlılar da yılanı kutsal sayıyorlardı.

Mitra ise “herkesin” tanrısıydı. Hem de Mitraizm katı bir düalist sistem olmasına ve yalnızca bu yönüyle Zerdüştizme benzemesine rağmen.¹

Tibet

Mitra kültü Tibet, Moğolistan, Doğu Sibirya ve bütün Merkezi Asya'ya yayılmıştı. Mitra'nın (diğer adıyla Beyaz Işık Tanrısı'nın) düşmanı Uzun Kollu şeytandı. Bu şeytanın adı Farsça metinlerde muhafaza edilmemiştir ve dolayısıyla Tibetçe bir tanımlamadır. Uzun Kollu Şeytan, tüm şeytan ordusunun yani yalanın kumandanıdır. Yalan, dünyada olmayan ve olmaması gereken gayr-ı tabii bir şeydi. Hayvanlar birbirlerine yalan söylemezler. Onlar birbirlerini öldürür, birbirini avlar, birbirini yer, ama kimseye ihanet etmez, kimseye yalan söylemezler. Kendilerine olan güveni suistimal etmezler. Halbuki yalan, insandan yayılan kötülüktür ve Mitra onunla mücadele eder.

Böylece, İran'ın sınırları ötesinde yayılan ikinci bir düalizm sistemini görüyoruz. İran'da Zerdüştizim şahika dönemini yaşarken, onun dışındaki ülkelerde, örneğin Tibet'de XX. Yüzyıla kadar *Bhon* dini adıyla muhafaza edilen Beya Işık Tanrısı'na tapınma kültü geçerliydi. Son *Bhon* sâlikleri 1949'da Tibet'den kaçarak önce Hindistan'a, daha sonra Norveç'e geldiler ve şu anda dahi İsviçre'de yaşamaktadırlar. Hindistan'da duramamalarının sebebi, aşırı sıcaklardı. Çünkü onlar Tibet'in dağ havasına alışıktilar. Ayrıca entellektüel kişiler olduklarından, hamal olarak çalışmak onlar için ağır bir işti. Bu yüzden eski *Bhon* dinine ait kitaplarını çoğaltıp Tibetologlara satma-

1 Mitraizm'le ilgili literatür oldukça zengindir. En meşhurları ise İran, Kilikya ve Roma Mitraizmiyle ilgilidir. Miladi I. Binyılda Hristiyanlığın en esaslı rakibi Mitraizmdi. Mitraizmin doğu varyantı ise Tibetliler ve Moğollar'da ortaya çıkmıştır. (Bkz. Gumilev L. N. *Drevniye-mongolskaya religiya*/Dokladi Geogr. ob-şa SSSR, L., 1968, fas. 5, s. 31-38; Kuznetsov B. I., Gumilev L. N. *Bon* (drevnaya tibetskaya religiya)//Dokladi Geogr. ob-şa SSSR, L., 1971, fas. 15, s. 72-90).

ya başladılar. Batılı Tibetologlar da bu kitapları satın alarak bizdeki-
lerle yani Sovyet matbuatıyla değiştirdiler ve böylece Bhone itikadı
Sovyet literatüründe meşhur oldu.²

Gördüğümüz gibi, İrano-Turan ve Hellen kültür dünyalarının
amaçları ve problemleri birbirine taban tabana zıttı. Onları farklı
şeyler ilgilendiriyordu.

Hindistan

Şimdi bakışlarımızı Hindistan'a çevirirsek, görürüz ki, yeryüzü-
nün bu yöresindeki insanları dünyanın yaratılışı çok az ilgilendir-
miştir ve dostlarının ve düşmanlarının (yani ışık ve karanlık) kim
olduğu konusu, onların hemen hemen dikkatini çekmemiştir. Her
halükârda bir gün gelip kendilerini öldürecek düşmanlarla dost
olarak kalmışlardı ve o sıralar karşı koymak ellerinden gelmiyordu.
Dolayısıyla, en çok ilgilendikleri konu, ruhlarını kurtarmak ve on-
lara kaçınılmaz yakın ölümden sonraki reinkarnasyonu sağlayabil-
mekti. Onlar, ruhların göçüne inanıyorlardı ve iyi bir insanın ru-
hunun ölümden sonra yine bir insan vücuduna döneceğini, günah-
kâr insanın ruhunun ise elbette daha sevimsiz bir timsahın yahut
asura'nın yahut şeytanın bedeninde tecessüm edeceğini var sayı-
yorlardı. Tabi ki ruhun bu bedenlere dönmesini iyi kabul ediyorlar,
ama bedensiz cinin (birita) veya yeraltı iblisinin vücuduna girme-
sini bütünüyle kötü olarak değerlendiriyorlardı. Şimdi bir soru: İn-
san vücuduna tenasuh edebilmek için ne yapmalıydı? Bunda man-
tık var mı? O sırada Hindistan'da yogiler, brahminler, tarik-i dün-
yalar vardı ve hepsi de dahi çocukla yani prens (kşatriya) boyunun
çocuğu Şakya ile ilgileniyordu. Ona Siddarta veya Şidarta adını ver-
mişlerdi. Çünkü o bütün bilge-üstadları dolaşmış, hiçbirinin öğre-
tisiyle tatmin olmamış ve kendi öğretisini ortaya atmıştı. Öğretisi
başlangıçta oldukça basitti, fakat 2000 yıl sonra akıl almaz derece
karmaşık bir hale gelecekti.

2 Şambala'nın efsanevi ülkeleri ve Amerika'yı da içine alan dünya haritası
Leningrad'a bu şekilde gelmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Şambala, kötü kalp-
li bahadırların mistik toprakları değil, M. Ö. II. Yüzyılda Suriye ve İran'da-
ki Selevkus krallığıdır. (Bkz. Gumilev L. N., Kuznetsov B. İ. *Dve traditsii
drevnetibetskoy kartografii*/Vestnik LGU, 1969, no. 24, s. 89-101).

Onun öğretisine göre, insanlarda tatmin edilmediği zaman ihtirası doğuran arzular vardır; ihtiras ise insanı ölüme, yeni bir tecessüme ve yeni ihtiraslara götürür. Dolayısıyla ihtirastan kurtulmak için hiçbir şeyi arzu etmemek gerekir ve insan, ancak o zaman ihtirastan ve ölümden kurtulabilir. Böylece Şakya dizlerini oturak yerinin altına büküp palmiye ağacının altına oturdu ve hiçbir şey arzulamamaya başladı. Ama bu son derece zor bir işti. Söylendiğine göre amacına ulaştı ve bunun nasıl yapılacağını başkalarına talim etmeye başladı ve yirmi mucize gösterdi. Çünkü şeytan Mara (Uzun Kollu şeytan değil, Mara yani hayali şeytan) her tür acibeyi, örneğin kudurmuş fil veya bir cadı vs.yi üzerine gönderiyordu. Fakat o bunların hepsinin hakkından geldi ve böylece “Budda” yani mükemmel oldu!

Yakın şakirtleriyle hesaplaşması çok daha zordu. Mesela onlardan Devadatta adlı birisi, öğretiyi adamakıllı hazmettikten sonra daha fazlasını yapmaya karar vermiş; tarik-i dünyalığı bile küçümsemişti. Budda ise, kurtuluş için çok fazla azap çekmenin gerekli olmadığı ve gerekli miktarda yiyecek edinmesi gerektiği görüşündeydi. Zaten kendisinin de bir kâsesi vardı ve insanlar onu pirinç veya sebze yahut yavan bir şeylerle doldurmaktaydı. Günde bir kâseyle idare ediyordu ve eğer yavan bir şeyler olursa bu daha iyiydi, çünkü gerçekten ona yetiyordu. Budda, altın, gümüş ve kadına yaklaşmayı yasaklamıştı; çünkü bunlar arzuyu kırbaçlayan cazibeli şeylerdi.

Devadatta ise şöyle diyordu: “Hayır, bizim daha fazla aç kalmamız gerekir.” Halbuki bu, önü alınamaz bir arzuya yol açardı ve bunun hiç de gereği yoktu. İnsan isterse aç kalabilir, ama neden? Açlık, açgözlülüğün en belli başlı sebebidir! İnziva, kategorik olarak Budda'nın görüşüne tersti. Böylece Budda'nın cemaati daha onun sağlığındayken kendi içinde bölünmüşse de, çoğunluk onun öğütlerini dinliyordu. Cemiyetin gözde kadınları merak ettikleri için Budda'yı evlerine davet ediyorlar ve “Tamam, bize yaklaşmasan da olur, ama hiç olmazsa bir şeyler anlat” diyorlar ve toplum içinde ona para veriyorlardı. Şahsen kendisi hiçbir şeye iltifat etmiyor, fakat şakirtleri atılan paraları toplayıp, hayır işlerinde kullanıyorlardı.

Budda, pek çok şey öğretti ve arkasında bir yığın hatıra bıraktı; ama kendisi hayattayken herhangi bir yazılı veya yayınlanmış metin bırakmadı. Her şey onun için acıklı bir şekilde son buldu; çünkü her ne kadar sistemini kesinlikle mantıklı ve itiraz kabul etmez bir şekilde kurmuş ve görünüşe göre herhangi bir aşırılığa kaçma-

mıssa da, yine de kader onu karşı koyamayacağı acımasız bir ayartmayla karşı karşıya getirdi. Henüz kendi palme ağacının altında oturup, tüm Bengalliler'in hürmetiyle behremend olurken, komşu kabile, Şakya Prensliği'ne saldırmış ve tüm kabiledaşlarını kılıçtan geçirmişti. Kendisine bunu haber verdiklerinde, bu seksenlik ihtiyar, Hindistan'ın en saygıdeğer insanı, elinde asasıyla vaktiyle çocuklarla oyun oynadığı bahçeye, kendisini bakıp büyüttükleri saraya koştu. Akrobalarının, hizmetkârlarının ve dostlarının kesilmiş, parçalanmış cesetleri dört bir tarafa saçılmıştı. Hepsi kan revan içindeydi. Hepsinin önünden bir bir dolaştı, fakat kayıtsız kalamadı ve nirvanaya düştü.

Nedir bu nirvana? Nirvana, mantığın üçüncü istisna kuralına göre de Batıya yabancı bir kavramdır. Bizde üç mantık kuralı vardır: Aynılık kuralı, zıtlık kuralı ve üçüncü istisna kuralı. Sonuncusuna göre hiçbir şey aynı anda hem var, hem yok olamaz. Yani bir şey hem “a” olup, hem de “a olmayan” olamaz; dolayısıyla ya vardır, ya yoktur ve üçüncü bir ihtimal söz konusu değildir. Halbuki nirvana bu kuralın içine girmektedir. Nirvanaya düşmek, aynı anda hem var, hem de yok olmaktır. Hintliler'in kendi mantıkları vardır. Bizim mantığımıza göre nirvanaya düşen yok olmuştur, ama Buddist öğretiyeye göre Budda ölmemiş, sadece yaşam yerini, varlık modunu değiştirmiştir. Sansaradan, oluş dünyasından nirvanaya geçmiştir ve şimdi orada yaşamaktadır. Yani hiçbir şey bilmez, hiçbir şey görmez, hiçbir şey duymaz ve hiçbir şey istemez. Ebedi huzur içindedir. Ne mutludur, ne mutsuz; çünkü mutluluk ve mutsuzluk, nisbî kavramlardır ve nirvanada nisbîlik yoktur. Kısacası, onun varlığı ve yokluğu kesinlikle aynı şeydir, sadece öğreti ve hatırası kalmıştır. Fakat daha sonraları, aradan üç asır geçtikten sonra hatıraları yeniden hayat buldu. Rivayetler ağızdan ağıza yayılarak kayıt altına alındı ve böylece Trinitaka– üç metin sepeti, yani üç hatıra sepeti denilen ilk kaynak ortaya çıktı.

Merhume annemin vefatı dolayısıyla yazılan ve anıyazarların yazımları olarak değerlendirdiğim hatıraları okumuştum. Sanırım Budda için de aynı şey geçerli. Kanaatime göre onun için de olur olmadık şeyler uydurmuşlardır, ama yine de üç hatıra sepeti, M. Ö. III. Yüzyıla ait ana kaynaktır. Budda, V. Yüzyılda hayata veda etti, yani yaklaşık bu hatıralar kaleme alınmadan ikiyüz elli yıl önce. Ve bu arada Buddizm Hindistan'da oldukça yaygınlaşmıştı. Gördüğümüz

gibi meselelerin, amaç ve çözümlerin ortaya konuluşu, kesinlikle ve kesinlikle Pers ve Hellen kültür gelişim akımlarından farklıdır.

Elbette kendisi devlerin-tanrıların varlığını kabul etmiş olsa bile, Budda'nın dindar veya din karşıtı bir kişi olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunu belki herkes anlar, ama tanrılara dua edilmesini hiç tavsiye etmemiştir. Çünkü onlar (tanrılar) ebedi varlıklar değildirler bile, uzun süre varlıklarını korurlar ve oldukça güçlüdürler. O halde onlara dua etmek niye?

Bir defasında acüzenin birisi ona sormuş: “Üstad, İndra'ya dua etmeyi âdet haline getirdim, bu sayede kurtulabilir miyim?” Cevabı şu olmuş: “Evet nineciğim, İndra'ya dua et, bu yolla kurtuluşa erersin.” Kısacası Budda için bunların bir anlamı yoktu. Bir defasında ona dünyanın nasıl yaratıldığını sormuşlar, fakat o soruya başka bir soruyla karşılık vermiş: “Kadının henüz doğurmadığı çocuğun saç rengi nasıldır?”. “Üstad” demişler, “sorunuzda mantık yok; çünkü kadının çocuğu henüz doğurmadı, yani ortada çocuk yok, saç yok, renk de yok.” “İşte, - demiş, - dünya da yok, siz niye aptalca soru soruyorsunuz ki? Sizinkisi sadece sahte bir duygu.” “Peki var olan nedir?” Onun bu soruya ne cevap verdiğini ben size söyleyemem, çünkü kimse bunu bilmiyor; ama daha sonraki Buddistlerin eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla, var olan şey, dharma seliymiş.

Dharma'ya gelince; bu kelimenin kırk anlamı var; ama burada onlardan birini, sadece bir nüansı seçmek gerekiyor. Dharma, bir kuvant kanunudur. Maddesel bir atom değildir. Bir Eflatun ideası da değildir. Dünyada birbiriyle kuvantlaşan (birbiriyle irtibatı bulunan) sebep-sonuç ilişkileri vardır. Mesela ne gibi? Onu ben size açıklayamam, diyeceğim, sadece bize böyle öğrettikleridir. Kuvant kanununa *dharma* deniliyor.

Dharma kanun anlamına da geliyor. Ama dharmalar birbiriyle çatışıyor ve bazen skanda [samghâta]lar oluşturuyor; skandalar da birkaç skandanın bir araya gelmesiyle insan ruhunu ortaya çıkarıyor. Ruh ise nirvanaya ulaşabilir veya ulaşamaz. Çünkü eğer çok günahkârsa, kendi kendine parçalanıyor ve kişiliğini yitiriyor. Ruhun kişiliği, skandaların terkiibinden oluşuyor ve terkip yoksa, ruh da yok. Günahkâr insanın ruhu, tıpkı kendisine çok alçakca işler yaptığı için ruhunun esfel-i safiline gönderildiği söylenen Kont Hunt'inki³ gibi

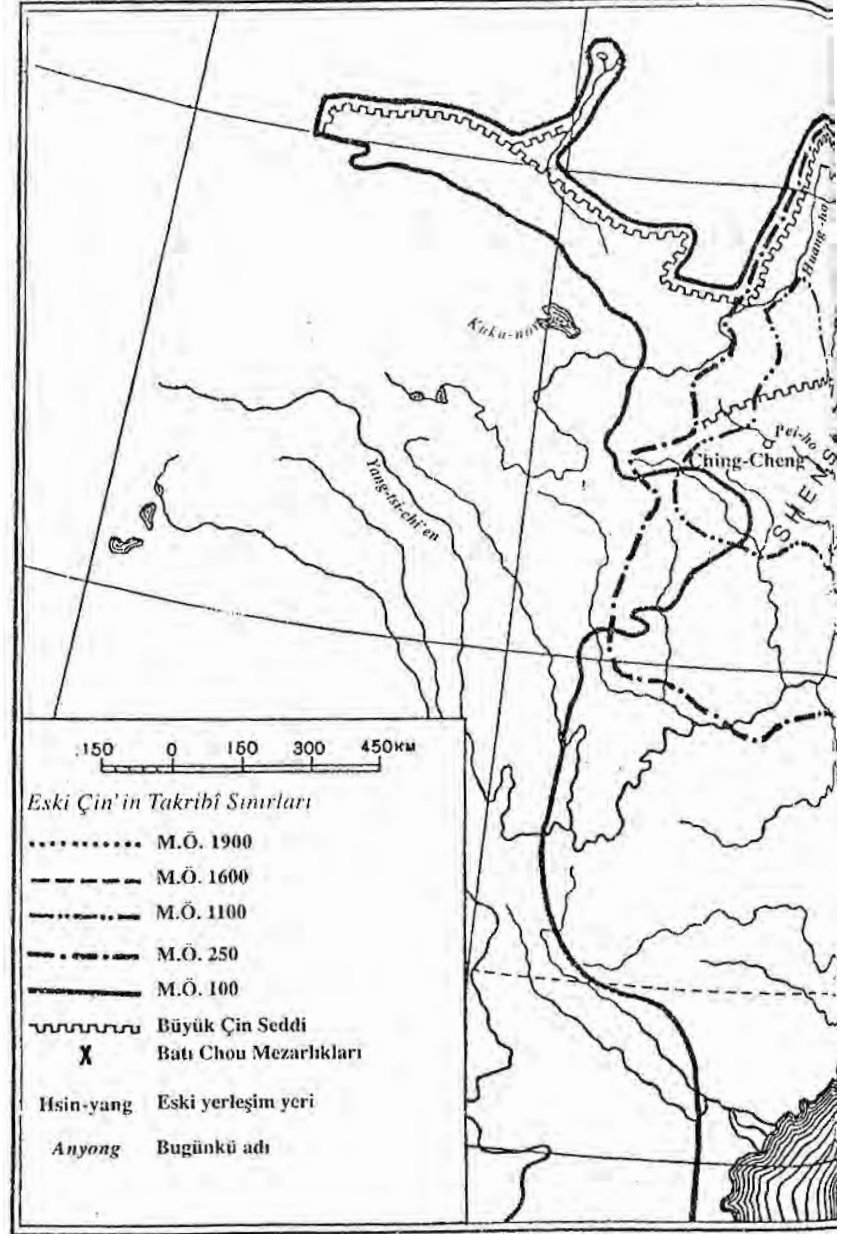
3 Per Hunt, H. İbsen'in tek kişilik dramasının kahramanıdır.

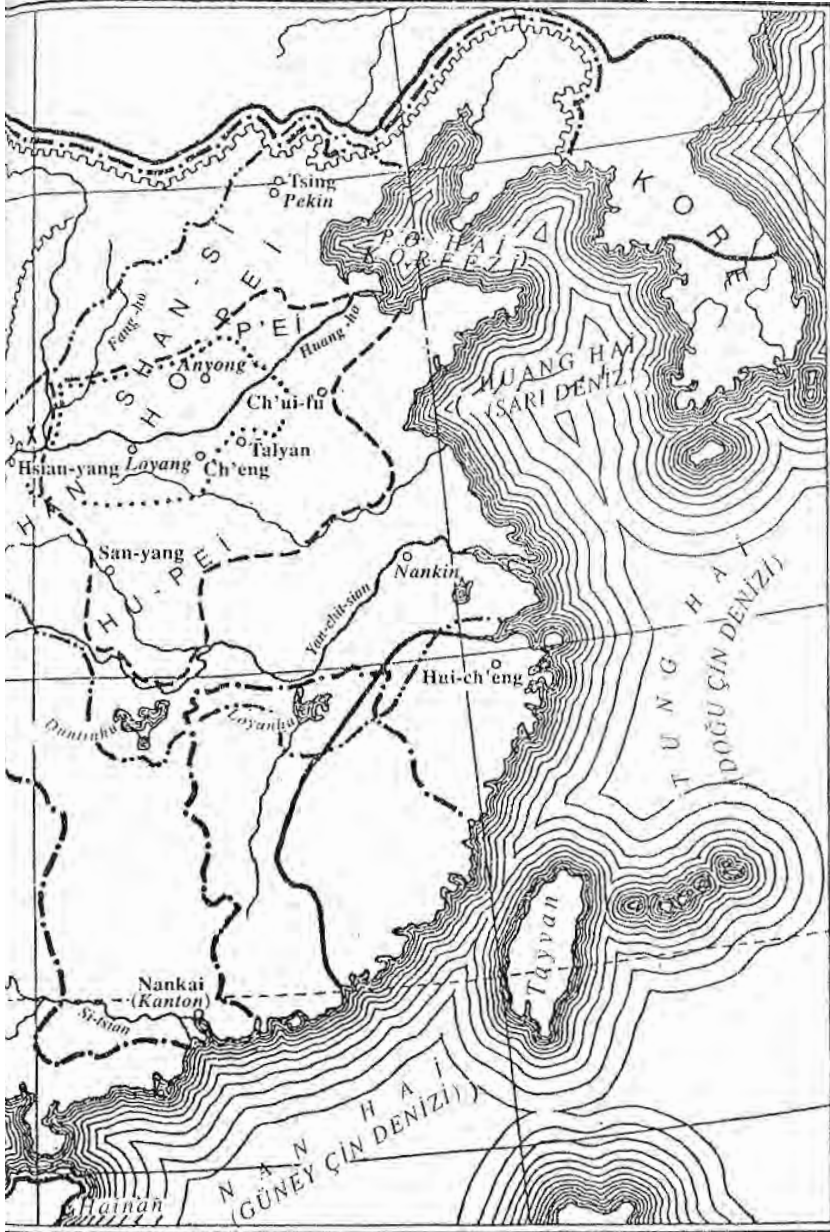
dökülmektedir. Bu yüzden kemale ulaşmak önemlidir; kemal ise ancak bir vasıtayla, insan varlığıyla elde edilebilir. Çünkü devalar (tanrılar) kemale ulaşamazlar; kemale erişmemek onlar için daha iyidir, çünkü bu sayede uzun süre yaşarlar ve kendilerini geliştiremezler. Sürekli tanrılarla savaşmakla meşgul olan ve aldıkları yenilgiden sonra bir diğer savaşa hazırlanan, bu yüzden kemale ermekle uğraşmaya vakit bulamayan asurlar da mükemmelliğe erişemezler. Ya peki hayvanlar? – Onların aklı yoktur ve dolayısıyla kemale erişmek için ne lazım geldiğini bilmezler. Cehennem kapısı önünde yaşayan şeytanlar ise - preta veya biritalar - daima açtırlar. Yapılan tasvirler göre şeytanlar oldukça iri kafalı, uzun boyunlu, kocaman bedenli, küçük ayaklı ve küçük kollu yaratıklardır. Tabi ki böyle bir şeytan yiyeceğini uzun boğazından geçirip zıkmılamaz ve o yüzden hep açtır. Eğer herhangi bir kurbanının kanını emirse, vücudundan ateş çıkar ve dolayısıyla hiç mutlu olamaz. Ama bu daha bir şey değildir; yeraltı cehenneminde tamular da yaşar. Onlar hakkında bir şey söylenemez, belki durumları biritalardan bütünüyle daha kötü, daha iğrençtir ve dolayısıyla bu kadar ızdırap çekerken mükemmellik onların neyine!

Ancak insan kemale erebilir. Hayatın anlamı, tekrar tekrar dünyaya gelmek suretiyle kemale erebilmek için, önce aziz mertebesine ulaşmak, en son aşamada da nirvanaya varmaktır. Ulaşılması zor bir menzile. Şimdi bir Hellene veya bir Aceme ve hatta bize, gelin sizi nirvanaya atalım, orada hiçbir şey istemeyecek, hiçbir şey yapmayacak, hiçbir teşebbüste bulunmayacak, kimseye yardım etmeyecek ve hatta kimseden 'lütfen yardım edin' sözü dahi duymayacaksınız deseler, sanırım hiçbirimiz böyle muhteşem bir sonu arzu etmezdik. Fakat Hintliler her nedense bundan hoşlanıyorlar, Çinliler ise hoşlanmıyorlardı.

Çin

Çinliler iki öğretiyi geliştirmişlerdi ve bunlar benim saydıklarımın bir üçüncüsüne kesinlikle benzemiyordu. Çin, M.Ö. VIII. ve VII. Yüzyıllarda pek çok devlete bölünmüştü. Bunun tam olarak hangi yüzyılda vukû bulduğunu söylemek zor; çünkü her bir yüzyılda ve hatta her on yılda bir taksim yapılmıyordu. Çinliler sürekli bir-biriyle savaşıyor, daima birbirini acımasızca yok ediyor, toprak ele

ESKİ ÇİN

geçirmek, komşuların zenginliğini gaspetmek için boğuşup duruyorlardı. Ayrıca insanları itaat altına almaya çalışıyor, ama çoğunlukla onları öldürüyor ve torunlarına bağımsız topraklar bırakmak istiyorlardı. Bu başıbozuk düzen M. Ö. VII. Yüzyıldan III. Yüzyıla kadar devam etti. Hatta “şehirleri yakıp yık” sözü onlarda geçerliydi, yani çocuklar dahil herkesi öldür, sonra kendi çocuklarını ülkeye yerleştir. Çinli kadınlar her yıl bir doğum yapıyorlardı ve dolayısıyla her bir kadının 15-20 çocuğu vardı. Üstelik de bereketli bir ülkede onları beslemek problem değildi. Dahası henüz hastalıklar yaygın hale gelmemiş, nüfus kesafeti komşuların toplu olarak öldürülmesini teşvik edecek noktaya ulaşmamıştı.

Böylesi bir keşmekeş içinde yaşamak her halükârda zordu ve dolayısıyla kardeşin kardeşi öldürdüğü bu sonu gelmez savaşırdan kurtulmak için bir çıkış yolu aramaya başlamışlardı. M. Ö. VII-VI. Yüzyıllarda iki ideolog ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri Kun-tsi'ydı. İnsanlar zaman içinde ona Kon-fu-tsı demeye başlamışlardı. (Fu, Çince de birine saygı ifadesidir). Böylece adı Konfüçyüs oldu. Bir diğeri ise Konfüçyüsün küçük çağdaşı, bir prensin sarayında kütüphaneci olarak çalışan ve daha sonra başını alıp sahralara giden Lao-tsu idi.

Lao-tsu, çevresindeki insanların eğitimsizliğinden yakınıyordu, ama mademki onlar eğitimsizdiler, o halde eğitilmeleri gerekiyordu. İnsanları aydınlatmak, borç duygusunu aşılamağ lazım dı, o zaman terbiyeli olurlardı. Konfüçyüs üç borç kategorisi getirmişti: En öncelikli borç – akrabalara karşı olan borçtur. Tali borç – topluma karşı olan borçtur ve ikinci derecededir. Üçüncü derece borç – devlete karşı olan borçtur. Buna göre akrabaların çıkarını toplumun ve devletin çıkarlarının üzerine koymak gerekiyordu.

Örneğin, rivayete göre, ihtiyarın teki koyun ve eşek çalarmış, ama onu bizzat kendi oğlu ihbar etmiş. Konfüçyüs de onu bundan dolayı yargılayarak şöyle demiş: “İhtiyarın komşularına ve topluma ait olan şeyleri çalması iyi bir şey değil elbette; fakat oğulun ihtiyarla çaldığı şeyleri geri vermesi ve bu işle uğraşmayı kesmesi konusunda konuşması gerekirdi, yine de babasını ihbar etmesi doğru değil.”

Ama şayet toplum herhangi bir prensten veya wangdan zarar görüyorsa, o zaman toplumun çıkarlarını birinci sıraya almak gerekirdi.

Konfüçyüs, wangların eğitilmesini en başta gelen görev olarak kabul ediyordu. Nasıl dürüst olunur, törenler ve gelenekler nasıl gözetilir, devlet nasıl yönetilir, sayıları bir hayli fazla olan ve Çinliler'in daha hayatlarını güvenmedikleri yabancılar nasıl dışarı atılır bunları öğretmeliydi. Wangların (hükümdar ile prens arasında bir rütbe) bunu nasıl karşıladıklarını tasavvur etmek mümkün. Çünkü her insan, özellikle yönetici kişi, kendisine bir şeyler öğretilmesine tahammül edemez. Bu yüzden Konfüçyüs, ömrü boyunca bir prensten diğerine kaçmak zorunda kalmıştır. Hatta öğrencileriyle birlikte kaçmış, çalışmalarını her yerde sürdürmüş, daha sonra şakirtlerini Çin'in her bir yerine göndererek bir okul kurmuştur. Konfüçyanizm, Mao tarafından kesinlikle yasaklandığı XX. Yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür, fakat günümüzde bu yasak artık kaldırılmıştır.

Lao-tsu ise tamamıyla başka bir yol tutmuştu. Ona göre insanlığın tüm yapısı pislik içindedir ve tabiatı taklit etmek gerekir. Yine ona göre dağlara gitmeli (halbuki Çin'de dağ çoktu, hepsi ormanlarla kaplıydı, iklim ılımandı - Ch'in-ling sıradağlarının güney kesimine kesinlikle kar düşmez) ve oralarda hayvanları, kuşları taklit ederek, kainatın kanunlarını öğrenmeliydi. Hava şartlarının nasıl değiştiğini, gerektiğinde yağmur yağdırmayı (büyü yoluyla), geçmişe bakarak istikbalin nasıl olacağını, yani fal bakmayı öğrenmeye çalışmalı; tedavi edebilmek için insan vücudunu tanımalı, bitkilerin nasıl büyüdüğünü gözlemlemeli, hayvanları incelemeliydi. Kısacası Lao-tsu, tabii bilimlerle uğraşmayı hararetle tavsiye ediyordu. Dünyayı ise "Tao" yani var olan ve var olmayan şeklinde takdim ediyordu. İtiraf etmek gerekirse, uzun bir süre bu konudaki literatürü didik didik etmeme rağmen, "Tao"nun ne olduğunu anlayamadım. Ancak Çinliler'le temas kurmaya başladıktan sonra onun ne olduğu anlayabildim (onlar bana açıklıyorlar, benimse içime doğuyordu). Tao, bazen bir nokta kadar daralan, bazen tekrar genişleyen sonsuz kuturlu bir dünyadır. Taoist sisteme göre, tüm varlık ve tüm insanlar bir dizi değişim geçirdikten sonra var olur, sonra yok olur, daha sonra yeni bir genişleme sırasında tekrar ortaya çıkarlar. İşte bu titreşimli dünya "Tao"dur. Daha fazla bir izahat benim elimden gelmez.

Konfüçyüs'de ise her şey açıktır. Bir defasında ona tanrının var olup olmadığını veya ölümlü mü, ölümsüz mü olduğunu sormuşlar, şu cevabı vermiş: "Bu önemli değil, hatta hiç önemli değil; o konuda düşünmek, o meseleyle meşgul olmak gerekmez." – "Peki dünya

ve tabiat nasıl yaratıldı?” – “O da önemli değil; önemli olan bu hayatta nasıl davranacağını bilmektir.”

Üç Parametre

Böylece, aynı passioner itki şeridindeki dört kültürel yaratıcı ocak, sadece farklı çözümler değil, aynı zamanda değişik meselelerin ortaya konulması sonuçlarını getirmiştir. Bunun istisnai ölçüde bir çevre etkisinin ve tabii zaruretlerin sonucu olduğu şeklinde bir açıklamasını yapamam. Her ne kadar Çinliler Pithagoras'ın teoremleri olmadan da toprak üzerinde dik açılı evler kurmayı ve binaları dört köşeli olarak yapmayı başarmışlarsa da, onun teoremlerinin kesin şekilde ispat edilmesi Çinliler'e de bir zarar vermezdi. Onların bunu hangi metodu kullanarak - Pithagoras veya başkaları gibi - yaptıkları aslında önemli değil, önemli olan yapabildikleridir. Fakat, tıpkı Herakleitos'un ateş ve sürekli yeniden doğuş konusundaki öğretisi gibi, onların matematik genelleştirmesi de kimseye gerekli değildi. Ama aksine Yunanlılar etik meselesine kesinlikle kayıtsızdılar. Eğer biri kalkıp da onlara bir şey öğretmeye, mesela anne babaya, şehrine veya herhangi büyük bir devlete karşı nasıl davranacağını öğretmeye kalkarsa, küstahlaşabilir ve şu cevabı verebilirlerdi: “Bunları biz de biliyoruz, bu konuda yeterince kanunumuz var; lütfen başımızdan çekil de kainat üzerinde düşünmemizi engelleme, vatandaş!”.

Bu farkların sebebi nedir? Bunun sebebi, etnosun veya süper-etnosun oluşum sürecini çevrenin ve zamanın etkiliyor olmasıdır. Üstelik de bu etki mistik anlamda değil, bütünüyle gerçektir. İçinde yaşadığımız çevre, ekonomi şekillerini etkilemekte ve herhangi bir etnosun sistemi bu ekonominin imkanlarını ve perspektiflerini belirlemektedir. Komşularla, dostâne veya hasmâne ilişkilerle bağlantılı olan etnik çevre ise, oluşturulan kültürün özelliklerine oldukça fazla etki eder.

Zaman hakkında bildiğimiz tek şey, onun tekrarlanamaz olduğudur. Zaman, kendisiyle olan etnik temas varyantlarını belirleyen etnogenez safhası ve etnik çevredir. Bundan başka, söz konusu döneme has bilimsel-teknolojik gelişim seviyesi, yeni kültürel gelenekle-

rin oluşması sırasında teknolojik buluşları ödünç almaya da imkan sağlayarak, zaman faktörü çerçevesi dahilinde etki eder.

Ancak, zaman ve çevrenin dışında üçüncü bir unsur daha vardır – enerji. Enerji konusunda etnogeneze kültür kaynağı olarak kendini gösterir. Neden mi? Açıklayayım. Etnogeneze, passionerler sayesinde gerçekleşir. Enerji dediğimiz şey, passionerliktir ve etnogeneze sürecinde harcanır. Bu enerji, kültürel değerlerin yaratılışına ve siyasî faaliyetlere gider. Siyasî faaliyetlerden maksat, devlet yönetimi, kitap telifi, heykeltraşlık, yeni ideolojik konsepsiyonların sentezine dayanarak bölgesel yayılma ve şehir inşaatı gibi faaliyetlerdir. Bu uğraşların her biri, insanın tabiatla denge durumunda yaşaması için lazım olan güçten daha fazlasını gerektirir. Demek istediğim, eğer passionerler olmasaydı, sadece enerjik insanların enerjilerini kendi sistemlerinin kültürel ve siyasî gelişimi için harcamalarıyla, ne herhangi bir kültür var olabilirdi, ne de herhangi bir politika. Hatta cesur savaşçılar, bilim öğrenmeye susamış insanlar, dindar fanatikler ve gözüpek seyyahlar dahi olmazdı. Hatta ve hatta, hiçbir etnos, kendi halinden ve çevresindeki mihnetkeş burjuvalardan son derece memnun bir şekilde yaşadığı homeostaz safhasının çerçevesi dışına çıkmasını sağlayacak bir gelişme sergileyemezdi. Ne yazık ki işin mahiyeti bambaşka ve umarız ki çağımızda etnogeneze ve kültürle bağlantılı mutluluk ve mutsuzluk bu kadarla kalır.

Her enerjinin iki kutbu vardır ve passioner enerji (biyokimyasal enerji) de bu kuralın dışında değildir. Etnogeneze iki kutupluluk, davranış mantalitesinin sistemin mürekkepleştirilmesine yani teşkiline veya basitleştirilmesine yönlendirilebileceği şeklinde izah edilmektedir. Bu çift kutupluluk zoolojide olduğu kadar, insanlık tarihinde ve kültüründe de kullanılmaktadır. Çünkü biliyoruz ki, tarih ve kültür, türlerin oluşum ve yok oluş tarihinden çok daha detaylı ve teferruatlıdır.

Diğer yandan, tarihte kesin kronoloji uygulayabilirken, zoolojide kronoloji nisbidir; yani zoolog geçmişte ne olduğunu bilir, ama gelecekte ne olacağını tam olarak söyleyemez.

Dominantın yönünü belirlemek için fevkalâde hassas bir cihaza ihtiyaç vardır. Bu ise ancak dünya tarihi ve felsefî öğretiler olabilir. Bunların olumlu yönlerine daha önce değinmiştik. Ancak, bunların yanı sıra, bizim negatif olarak adlandırabileceğimiz hayatı negatif al-

gılama sistemleriyle de karşılaşlabilmektedir. Bu tür intihar fikirlerinin cemaatlerin, kalabalık popülasyonların ve muhkem etnosların yaşantısına etki edemeyeceği zannedilir. Halbuki etki edebilirler ve etmektedirler. Bu tür haller, etnosların hiçbir zaman sağlam olmayan kimerik bir bütünlük dahilinde, farklı icbari kompliman duygularıyla birbirine kenetlendiğinde ortaya çıkan çatışmalarda kendini gösterir. Tarafların birbirinin davranış kalıplarını benimsemediği, hayat tarzının tarafları ortak bir noktada buluşturmadağı ve insanların hiçbir zaman bulamayacakları bir hayat tarzı düşlemeye başladıkları yerlerde etnoslar arası çatışmalar zuhur eder. Bu noktada insan hayatının ve ölümün bir nimet oluşunu yadsıyan felsefi görüşler yani diyalektik gelişim ortaya çıkar. Materyalist diyalektiğin antipodu anti-sistemdir yani sistemin basitleştirilmesidir. Bu basitleştirmenin sınırında ise vakkum ortaya çıkar.

Şimdi bu görüşü ileri süren kişinin haklılığını gösteren örnekleri sunalım.

Milat arefesinde, Akdeniz'de, insan düşüncesi Hellen, Yahüdi ve Pers dünya görüşleriyle karşılaşınca un ufak olan eski hükümlerden kendini kurtardığında, insanlar görüşlerini üstü kapalı anlatmaktan kurtuldular. Miladî III-IV. Yüzyıllarda ise bu tür görüşler birkaç sistem halinde tebellür etti: Gnostisizm, Talmutçu Jüdaizm, Hristiyanlık ve Zerdüştizm. Bunların hepsi de özel olarak anlatılmaya değer akımlardır; ama biz ana konumuzdan, iki kutupluluk prensibinin izahından uzaklaşmamak için şimdilik onları bir kenara bırakıyoruz. İki kutupluluk prensibi günümüze kadar gelmiş ve XX. Yüzyılda biyosferle olan ilişki konusunda birbirine ters iki ayrı tavır takınan iki şair tarafından formüle edilmiştir. Burada bize meselelerin tarihi değil, tasnif prensibinin izahı gerektiği için, söz konusu iki görüşe kısa birer örnek vermekle yetinelim.

İlk şiir, dünyayı kötü algılama üzerine:

... Ve bir akşam üstüydü; parkta,
Gözü önünden geçti binlerce ölüm!
Cehenneme döndürülmüş, ne yaptığını
bilemez olmuş bir dünya..
Otu kurt yer, onu da kuş gagalar,
Kuşların beynine düşmandır kokarca,
Geriye kalan ise, buruşmuş, ucûbe bir çehre.

Gece ruhları göz ediyor otlar arasından,
 İşte karşımda duruyor – yumuşak başlı tabiat
 Ve işte onlar – karanlığın sesleri.
 Parıldıyor sular, azapla kıvranarak,
 Yükseliyor ormanlar dağların boşluğunda,
 Bir kolunda ölüm var, diğerinde hayat!

*N. Zabolotsky*⁴

Bu güzel mısralarda, tıpkı teleskop merceğinin fokusunda olduğu gibi, Gnostiklerin, Maniheistlerin, Albigeois'ların, Karma taraftarlarının, Mahayanistlerin, kısacası maddeyi kötülük, dünyayı da ızdırıp mekanı olarak görenlerin görüşleri toplu olarak yansıtılmaktadır.

İkinci şiir ise dünyaya tutunma üzerine:

Dünya yüz defa yaratılsa da,
 Ölecek ve değişecek fani olanlar;
 Şu kaya uğuldardı bir zamanlar
 Şu sarmaşık bulutlara koşardı,
 Ölerек ve yeniden dirilerek.
 Dünyanın ruhunu kabartmak–
 Bu istektedir kutsal dünya
 Ama o da bilmez
 Bu isteğin ne olduğunu.

*N. Gumilev*⁵

Her iki şiirin tek ortak yanı bireyin (insan veya hayvan) biyosfere karşı akılsızca davranışı. Kalan kısımları, tıpkı Orta Çağda ve muhtemelen günümüzde olduğu gibi birbirine taban tabana zıt.

Birinci durumda, diskret sistemi (biyosenozu) gelişim mantığına göre progresiv olmayan canlı varlıklara dönüşen katı sistemle değiştirme gayreti var. Burada progresiv olmayan kelimesiyle kastedilen şey, cisimlerin termik reaksiyon sırasında moleküllere ayrılmasıdır. Moleküller atomlara ayrışır; atomlar ise, yok olurken gerçek güce dönüşen reel partiküller halini alırlar. Bu gelişimin sınırı vakkumdur. Ve aksine, hayat ve ölümün elden ele geçtiği sistemin kompli-

⁴ Zabolotskiy N. *Izbrannoe*. M., 1960, s. 19.

⁵ Gumilev N. *Poema naçala*//Drakon: Almanax stixov. SPb., 1921, s. 33.

kasyonu sırasında, kısa sürede psikolojik alana yansıyan farklılaşma kendini gösterir; sanat, şiir ve bilim ortaya çıkar.

Şu halde etnik tarihte aşağıda verilecek üç parametre yer alabilir:

1. Her etnosun çevresini saran ve kendisini besleyen çevreyle ilişkileri sırasında, - üstelik de bu ilişkilerin getirdiği kayıp telafi edilemez - hem çevre, hem de etnosun kültürü basitleşir, daha doğrusu tahrifata uğrar.

2. Etnogenez kıvılcımı ve sonraki tüketim; bir entropi süreci olarak etnogenez. Biyosferdeki canlı organizmanın biyokimyasal enerjisinin serbest enerji olarak atılması suretiyle israfı.

3. Davranış kalıplarını ve tabii ortamla olan ilişkilerini ters yönde değiştiren münferit kişi ve konsorsiyum (tarikat)ların etnosdan kopuşu. Ülkü (uzak teşhis; sadece birey düzeyinde değil, popülasyon boyutunda dahi psikolojik dominantı oluşturan hedef) işaret değiştirir (ister komplike, ister basit sistemlerin işareti olsun farketmez; ancak, burada burjuva kavramları olan “iyi” ve “aptal”ı spekülâtif “gelişim” ve “durağanlık” kavramlarıyla karıştırmamalı).

Sadece son parametrede, kendisine seçim hakkı tanınan, ama ahlaki-hukuki değerlere bağlı kalan insanın hür iradesi nihai rolü oynar. Eğer herhangi bir kişi canı ve kötü olmak istemiyorsa, onu yargılamak yersizdir.

Bu üç formülde, etnologların halklar ve devletler tarihinin gelişim yolunda neden düz çizgilerle değil de, meçhule doğru zikzaklarla ve kopuk çizgilerle ilerlediğini izah etmek zorunda oldukları tüm teoriler birbirine karışır. Ayrıca etnolog, böylesi trajik bir zeminde, etnosların neden var olduklarını ve hayatlarından memnun kaldıklarını da izah etmek zorundadır.

Görünmeyen Bağlar

Çok istese dahi, hiç kimse tek başına yaşayamaz. Görünmeyen bağlar, ülkeleri ve oralarda yaşayan, ama birbirini hiç görmemiş olan insanları birbirine bağlar. Bu bağlara ne ad verilirse verilsen – ister kültürel, ister ekonomik, ister politik ve isterse askeri – etnogenezlerin seyrini bozar, tarihi zikzaklara yol açar, kimeler ortaya çıkarır ve sistem hayallerine yani anti-sistemlerin oluşmasına sebep

olurlar. Yaptığımız araştırma konusunun tek taraflı ve faydasız olması için, bunlar üzerine dikkatimizi yoğunlaştıracamız.

Yabancı bir etnosun hazırlıksız neofitler üzerindeki ideolojik faaliyetleri, onlar üzerinde bulaşıcı bir virüs, narkotik ve kitlesel alkol bağımlılığı etkisi yapar. Kendi ülkenizde iki yönlü olarak uygulanabilir ve norm dışı görerek reddedilebilir kabul ettiğiniz bir şey, yabancı ve afyonlu görüşlere mukavemet etmeye hazır olmayan etnosların bütünüyle yok olmasına sebep olabilir. Hayata olumsuz gözle bakan Gnostisizm de bunlardan biriydi.

İnsanların rahat, fakat nefret edercesine yaşadığı çağlar olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun çöküş devri böyleydi, ama Bizans'ın doğuşuyla birlikte bir yaşama amacı ve yaşamaktan çıkar bekleme ümidi de ortaya çıktı. Daha önce belirttiğimiz gibi, Bizans süper-etnosu, sosyal temeli kilise teşkilatı olan Hristiyan cemaati nüvesinden çıkmıştır. Ama bu nüvenin içinde *Gnostisizm* denilen ikinci bir rüşeym vardı.

Tek kelimeyle biz, birkaç asır sonra şahika dönemini yaşayacak olan kilisenin hoşuna gitmeyen Hristiyan düşünce tarzını “Gnostisizm” olarak tarif ediyoruz. Bu olayın kendi tarih öncesi vardı.

İran'ı eyaletleriyle birlikte - Küçük Asya, Suriye ve Mısır - zapteden Makedonyalı İskender, Hellenler'den ve Doğulu insanlardan devâsâ bir etnos meydana getirmek istemiş; hatta bu amaçla birkaç yüz Makedonyalı subayını savaşta ölen İranlı zâdegânların öksüz kızlarıyla evlendirmişti. Elbette yeni bir etnos ortaya çıkmadı. Çünkü bir tabiat olayı olan etnos, buyrukla teşkil edilemezdi. Onun sosyal bir sistem olan imparatorluğu nasıl parçalanmışsa, etnik konglomera da kimeraya dönüşmüştü. Dışarıdan gelen Grekler'le yerli halk aynı şehirlerde yaşıyor, aynı mesleklerle uğraşıyor, aynı sahalarda ticaret yapıyor ve hatta aynı meyhanelerle kafa çekiyordu, ama inatla birbirlerine yabancılaşıyorlardı.

Makedonyalı generallerden birinin torunlarının yani Ptolemeyler'in hüküm sürdüğü Mısır'ın başkenti İskenderiye'de, halkın %50'sini Grekler, %40'ını Yahûdiler, %10'u ise Mısırlılar da dahil olmak üzere diğerleri teşkil ediyordu.

Bu arada Greko-Roma dünyası ilk defa Babil metinleriyle tanışmıştı. Mısır hükümdarı Ptolemey, kendi filozoflarının Yahûdî rabbinleriyle asla tartışacak durumda olmadığını anlamıştı. Filozoflar

Ptolemey'e gelerek “Biz asla onlarla tartışamayız, çünkü onların ileri sürdükleri şeyleri biz bilmiyoruz. Tezlerinden birini çürütüyoruz, ama ‘Sizin çürüttüğünüz bu değil’ diyerek tamamen başka bir şey ile ri sürüyorlar. Orada ne yazılmış olduğunu bilirsek, o zaman tartışabiliriz.” Ptolemey “Tamam, dedi, bunu size sağlayacağım.”

İskenderiye'de bir gecede 72 rabbin tutuklanmıştı. Onları kralın huzuruna getirdiklerinde, kısa bir konuşma yaptı: “Şimdi her biriniz İncil'den imtihan edileceksiniz. Her birinize yeterli miktarda parşömen ve yazı malzemesi verilecek ve ayrı ayrı odalara alınacaksınız. Yunanca yazacaksınız. Filologlarımız kontrol edecekler ve şayet birbiriyle örtüşmeyen bir şeye rastlarsa, kiminki doğru, kiminki yanlış diye ayırdetmeye kalkışmadan hepinizi asacağım, sonra yenilerini bulup, çeviriyi alacağım.” Başka bir şey ilave etmeden, çevirileri aldı. Rabbinleri evlerine gönderdi ve yetmişler İncili, yani yetmiş yorumcunun yaptığı Yunanca çeviri İncil böyle ortaya çıktı.⁶

Yunanlılar bu İncili okuyunca, Tekvin kitabına göre dünyanın nasıl yaratıldığı meselesinde kapışmaya başladılar. Tanrı, önce dünyayı, bitkileri ve hayvanları, arkasından Adem'i daha sonra onun kaburga kemiğinden Havva'yı yaratmış, fakat onlara Hayır ve Şer ağacı denilen ağaçtaki elmadan yemelerini yasaklamıştı. Ama Yılan Havva'yı, Havva da Adem'i kandırmış; yasak ağaçtaki elmadan yemişler, kötülüğün ve iyiliğin nerede olduğunu anlamışlar; ama yaptıkları bu işle kendilerini cennetten mahrum edecek olan Tanrı'yı öfkelen-dirmişlerdi. Yunanlılar bunu şu sözlerle karşıladılar: “Bizim için en önemli olan bilgilenmektir, fakat Yahûdînin tanrısı bize bunu yasaklıyor; halbuki Yılan iyidir, bize yardım etmiş.” Böylece Yılana saygı duymaya, zanaatkâr - Demiourgos dedikleri dünyanın yaratıcısını yargılamaya başladılar. Artık Yunanlılar'a göre kötü olan Şeytan, iyi olan ise Yılandı. Bu teolojik düşünce akımının temsilcilerine de Yunanca “ophysos” – yılan kelimesinden alınarak ofitler adı verildi.

Bu etniksel mantık sistemine göre, dünyanın temelinde İlahî Işık ve Bilgeliği yatmaktadır; Yahûdîler'in Yahova dedikleri kötü ve kabilisiz şeytan Yaldavaof ise Adem ve Havva'yı yaratmıştır. Fakat Yahova onların bilgisiz kalmalarını, İyi ile Kötülük arasındaki farkları bilmemelerini istiyordu. İnsanlar, ancak İlahî Bilgeliğin elçisi âlice-nap Yılanın yardımları sayesinde kutsal başlangıcın künhü konusun-

6 Bu olayın mücerret anlatımı için bkz. Weber, *Umum Dünya Tarihi*, 3/315.

da bilgisizlik boyunduruğunu kaldırıp attılar. Yaldavaof, onlardan bu kurtuluşun intikamını almaya ve bilgi ve hürriyet sembolü Yılanla savaşmaya karar verdi. Hemen bir tufan gönderdi (bu sembolle aşağılık duygular kastediliyordu), fakat Bilgelik Nuh ve ailesine “ışık tutarak” onları kurtardı. Bundan sonra Yaldavaof bir grup insanı kendine rametmeyi başardı; İbrahim'le bir anlaşma yapıp, Musa vasıtasıyla onun torunlarına kanunlar gönderdi. Kendini Tek Tanrı olarak adlandırıyordu, ama yalan söylüyordu; çünkü aslında bazı Yahûdî peygamberlerin kendisinin ağzından konuştukları ateşten yaratılmış tali dereceli bir şeytandı sadece. Diğer peygamberlerse çok fazla kötülük olmayan başka şeytanların diliyle konuşuyorlardı. Yaldavaof İsa'yı öldürmek istedi, fakat sadece bilahere çarmıha gerilerek kutsal Christ'le bütünleştirilen Jêsus adında birini infaz edebildi.

“Saltlığa” Tapanlar

II. Yüzyılda Antakyalı Satornil, İskenderiyeli Vasilidis ve Roma'ya gelen hemşehrisi Valentinus daha zarif ve oldukça komplike sistemlerle ortaya atıldılar.

İskenderiyeli Gnostikler, Tanrı'yı kendi kendine oluşan ve tüm mevcudatın kaynağı olan en üstün varlık olarak düşünüyorlardı. Tıpkı güneş ışıkları gibi ikinci derece ilahî varlıklar yani eonlar ondan çıkmıştır. Eonlar, kaynaklarından ne kadar fazla uzaklaşırlarsa, o kadar fazla zayıflarlar. Onların hepsine birden Pleroma veya bütün mevcudatın “saltlığı” denilir. Pleromayla birlikte kaba, hayat istidadı olmayan, fiili bir hayatı bulunmayan ve sadece görünüşü olan madde de vardır. Ona da “boşluk” denilir. İşte dünya, bu iki unsurun -Pleroma ve maddenin temas ve karışımından ortaya çıkmıştır. Eonların en zayıf parçaları koparak maddenin içine düşmüş, ona can vermiş ve böylece görülebilir dünya oluşmuştur. Tanrı ile madde arasındaki zıtlasma ise insanlarda ve şeytanlarda kötülüğün sebebi olmuştur.

Gnostikler, bünyesinden dünyanın çıktığı eona Demiourgos adını verirler ve onu Ahd-i Atik'in tanrısına eş değerde görürler. Onlara göre Demiourgos dünyayı özensiz bir şekilde yaratmıştır; ruhu maddenin elinden kurtarmaktan memnundur, ama onu yaratmaktan âcizdir. Varsayıma göre Demiourgos daha yüksek eonların ruha yardım etmesine şiddetle karşı çıkar.

En yüce Tanrı, Demiourgos'un kurbanları yani insan ruhları için daima endişe etmektedir. Bu yüzden onlara yüce asılları konusunda telkinde bulunmaya ve onları maddeyle girecekleri savaşta muhkem durmaya teşvik eder. Ve bu amaçla zaman zaman peygamberler ve filozoflar vasıtasıyla insanlara yeni manevi hususları açıklayarak, yer-yüzüne ilk hayali eonu gönderdi. Bu eon, çarmıha gerilmesi sırasında insan Jésus'la birleşerek insanlara Pleromaya geri dönüş yolunu gösterdi. Fakat buna öfkelenen Demiourgos, başka birinin-şeytanın düşüncesiyle Jésus'u çarmıha gönderdi. Tanrısal Christ, insan Jésus'u çarmıhta bırakarak Yüce Varlığı'n katına döndü. Ruhun kurtuluşu, maddeyle boğuşmak suretiyle ondan azat olmaktır.

Satornil adında çok saygıdeğer birinin felsefi görüşlerini öğrettiği Antakya mektebi vardı. Satornil şöyle diyordu: “Hayır, madde ve ruh, başlangıçtan beri var olan şeylerdir; onlar her zaman vardı. Sadece madde ruhun bir kısmını ele geçirmiştir ve elinde tutmaktadır ki, elbette kurtulması gerekir. Madde, kötüdür; ruh ise iyidir; ama genel olarak belirtmek gerekirse, madde de ruhla yanyana bulunur.” İşte İranlı peygamber Mani, Satornil mektebinin bu görüşlerinden esinlenerek ortaya çıkmıştır.

“Işığa” Tapanlar

İran'da durum biraz başkacaydı. Kopetdağlı savaşçı Parthlar, bozkırlı Sakalar'la birleşerek Makedonlar'ı İran'dan kovmuşlardı. Hükümdarları topraklarını Makedon ve Romalılar'dan temizlemiş, fakat Hellen kültürüyle haşır neşir olayım derken, onun tutsağı haline gelmişlerdi. Parth başkenti Ctesiphon'da Europides'in trajedileri sahneleniyor, Eflatun felsefesi üzerinde tartışmalar yapılıyordu ve Aristo'nun eserleri Farsçaya tercüme edilmişti. İşte bu kimerik bü-tünlükte, yani Parth devletinde gnostisizm çiçek açmaya başlamıştı.

Miladi 224'de Sasanî hükümdarlarından Artasir Papagan, Parthlar'ı “kutsal İran toprakları”ndan kovmuş ve Zerdüşť ilkelerini ikame etmişti. Fakat Zerdüşť öğretilerine sadece İranlılar kapılmış, Mezopotamya halkı ise ya Hristiyanlığı kabul etmiş, ya da gnostisizmin peşinden gitmişti. İşte bu iki dünyanın, yani Hellen ve Pers dünyasının sınırındaki Mezopotamya'da oldukça ince ruhlu, kabiliyetli ressam, kaligraf ve yazar Mani dünyaya gelmişti. Bilgeliği arayaca-

ğım diye Hindistan'a bile gitmiş ve yurduna döndükten sonra ise ileride kültür, tarih ve hatta etnogenезin gelişiminde oldukça önemli rol oynayacak olan yeni öğretilerini yaymaya başlamıştı.

Kaydetmek gerekir ki, gnostikler hayalperest, tanrı arayıcı olmuşlar ve neredeyse, tıpkı antik filozoflar gibi, iyilik ve kötülük de dahil olmak üzere dünyanın yaratılış konseptiyle bağlantılı olan ve o görüşle ters fantastikler haline gelmişlerdi. Gnostisizm, dünyanın kavranması değil, aksine hilaf-ı hakikatlerin birinci sırayı işgal ettiği kavramlar manzumesiydi. Gnostik ilkeler, güzelliğe, mantığa ve süprizlere bayılıyordu. Ama bunun yanında bilimsel düşünceyle hiçbir alakaları yoktu ve üstad Mani ve salikleri insanlara kötülüğün ne olduğunu açıkladıkları şeklindeki istisna dışında hiçbir izahatta bulunmuyorlar ve açıklama yapma gereğini de duymuyorlardı.

Mani'nin yaydığı görüş şöyle idi: İlk önce aydınlık ve karanlık kendi aralarında bölündüler. Karanlık her yeri kaplarken yalnız değildi ve orada karanlığın koyulaştırdığı, yer yer açtığı bulutlar da vardı ve düzensiz bir şekilde hareket ediyorlardı. Öylesine başbozuk hareket ediyorlardı ki, sonunda birgün ışığın sınırına geldiler ve oradan içeri girmeyi denediler.

“İlk insan” onlara karşı çıktı. İlk insan denilen de Ormüzd'dü ve karanlık bulutu ışığın alanına sokmamak için mücadele etmeye başlamıştı. Böylece bulutlar ilk insana saldırdılar, onu ele geçirip ışıklı bedenini parçalara ayırdılar. Bu bedenin ışıklı kısımları acı çekmeye başladı. İşte o, karanlığın aydınlıkla karıştığı dünyadır. Bu kısımların azaptan kurtulması için önce Christ geldi, daha sonra Söndürücü Mani geldi ve şu anda o ne yapılması gerektiğini öğretmektedir.

Evet, gerçekten son derece münzevi olmak gerekiyordu; sıcak kanlı hayvanları öldürmek ve yemek yasaktı (kurbağa ve yılanlar yenilebilirdi), bitkiler yenilebilirdi; her tür bedensel eğlenceden uzak durmalıydı ve dolayısıyla vücudu tabii olarak rahatlatacak ve ruhu sıkı bir şekilde tutacak olan evlilikten uzak durmalıydı. Fakat gizli olmak şartıyla sefahat ve uyuşturucuya izin verilmişti; çünkü bunlar bedeni rahatlatır ve ruhun özgürleşmesine yardımcı olurdu. Mantıklı bir sistem. İntiharın bir faydası olmaz; çünkü tenasuh-u ervah (ruhların bir bedenden başka bedene göçü) gerçek olduğu için, eğer kendini öldürürsen, o zaman yeniden doğar ve her şeye yeniden baş-

larsın. Dolayısıyla gerçek ölüme yani hayattan zevk almayı önleyen ölüme ulaşmak gerekirdi.

Mani, Zerdüştî ruhçu görüş taraftarları Maglar'ın entrikaları sonucunda infaz edilerek trajik bir şekilde hayatını noktaladı, fakat ortaya koyduğu din Çin'den Toulouse'a kadar dünyanın her yerine yayıldı ve her yerde hasmâne bir tavırla karşılandı. Çünkü kötülüğün öncüsü karanlığın ürünü olarak, tabiata, aileye ve etnosların yaratıcı tarihine karşı düşmanca bir tavır sergilemişti. Markionitler dahi Maniheiztlerle aynı kefeye konulamazdı. Gnostikler, eğitimsiz insanlar tarafından kavranamayacak derecede karmaşık olduklarından, öğretilerini yaymak için fazla gayret sarfetmediler ve görüşleri kendileriyle birlikte yok oldu gitti. Fakat II. Yüzyılda, Hristiyan düşünür Markion, havari Pavlos'un Atina'da "Bilinmeyen Tanrı" üzerine yaptığı konuşmaya istinaden, gnostik nazariyeyi geniş bir Hristiyan kitlesini etkisi altına alacak şekilde geliştirdi.

Markion, Küçük Asyalıydı. Oldukça iyi eğitim almıştı. İlk önce-leri ticaretle uğraşmış, daha sonra filolojiyle meşgul olmuş, arkasından Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedit üzerine büyük bir kitap yazmış ve orada başarılı bir şekilde Eski ve Yeni Ahid'de geçen tanrının farklı tanrılar olduğu, dolayısıyla Hristiyanların bu kitaplardaki tanrıya inanmamaları gerektiğini ortaya koymuştu.⁷ Ancak, Ahd-i Atik'in tanrısına tapınma olayı gündemde olduğu ve kilisecilerin büyük kısmı da bunu kabul etmedikleri için, kilise Markion taraftarı ve karşıtı olarak ikiye bölünmüştü. Böylece II. Yüzyılda Markionitler kazanmıştı, fakat III. Yüzyıla gelindiğinde düalistler monizm (vahdaniyet) taraftarlarını altetmişlerdi.

Markion'u Şeytan'ın izinden giden bir kişi olarak ilan etmişler ve öğretilerini benimsememişlerdi. Kilise onu afaroz etmiş, kitabını da oldukça dikkatli bir şekilde okunması dahi oldukça tehlikeli eser olarak nitelemişti. Kısacası bu konudan bahsedilmesi dahi hoş karşılanmaz olmuştu. (Sadece Alman bilim adamı Dollinger, Markion'u bir delil olarak kullanarak o sistemi yeniden ihya etti. Dollinger, Markion'un Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedit'teki tanrılarının farklı tanrılar olduğunu ispat eden değişik metinlerinden belgeler toplayarak, bu tanrılarının iyilik ve kötülük gibi birbirine zıt olduklarını ortaya koymuştur.)

7 Bu tezle ilgili belgeler için bkz. Arsenyev İ. *Ot Karla Velikogo do Reformat-sii*. M., 1909, I/87.

Yine de Markion'un öğretileri bütünüyle yok olmadı. Kendi ülkesi Küçük Asya'da yüzlerce değişik rivayet şeklinde muhafaza edildi ve IX. Yüzyılda, Bizans Ortodoksluğuyla mücadeleye girişen ve üstelik de Müslümanlarla ittifak akteden Pavlikianlar (Pavlos'un adından hareketle) tarafından yeniden ihya edilmeye çalışıldı.

Pavlikianları Hristiyan kabul etmek mümkün değildir. Onlar, İncil'i reddetmemekle birlikte, İsa üzerine gerildiği için haçı lanetin sembolü olarak görüyor; ikon ve âyinleri benimsemiyor, vaftizin ve şaraplı âyin ekmeğinin (ökaristi) mahremiyetini kabul etmiyor, tüm maddi şeyleri kötülük olarak algılıyorlardı. Dinî takibata maruz kalan Pavlikianlar, esir delikanlı ve kızları Araplar'a satmayı meslek haline getiren din adamı ve tebaa olarak, kiliseye ve devlete karşı fiilen mücadele ettiler. Bunun yanı sıra Pavlikianlar arasından birçok papaz, keşiş ve ayrıca profesyonel savaşçı çıkmıştır. Bu mezhep saliklerini vahşet sergilemekten alıkoymayı ruhanî önderleri dahi başaramadılar. Atılan slogan hayatın değersizliğinden dem vuruyor olsa dahi, hayata sıkı sıkıya sarılmışlardı. Yine de Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedit tanrılarının prensipte farklı tanrılar olduğunu ispat eden filolog Markion'u bu cinayetler konusunda suçlamak doğru değil. Çünkü anti-sistemlerin ideolojik temelinde başka bir konsepsiyon da olabilirdi. Ve biz, şimdi bunu izah edeceğiz.

Pavlikianizm, 872'de askerî güçler tarafından darmadağın edilmiş, fakat alınan savaş esirleri infaz edilmemiş, aksine sınır muhafaza birliklerinde görev yapmak üzere Bolgarya sınırına yerleştirilmişlerdi. Böylece Maniheist-Markionist görüşlerin karışımından meydana getirilen bir doktrin, Balkan Slavyanları arasında ortaya çıktı ve o yıllarda Makedonya'da tutunmayı başaran Maniheizm prototipinden oldukça farklı düalist Bogomilizmi doğurdu.

Bogomiller, Aydınlık ve Karanlık arasındaki ebedi çatışmanın yerine, Tanrının yarattığı meleklerin başı olan Satanael'in kibirinden dolayı isyan ettiğini ve henüz toprak olmadığı için suya atıldığını öne sürüyorlardı. Satanael toprağı ve insanları yaratmış, fakat onlara ruh veremediği için, itaatkâr olacağını vaadederek tekrar Tanrı'ya müracaat etmişti. Tanrı innsanlara ruh verince Satanael onu aldatacak Kabil'i yarattı. Tanrı da buna cevap olarak, bedensiz melekleri yönetmek için yine bedensiz bir ruh olan Jésus'u halketti. Jésus, Meryem'in bir kulağından girip, diğerinden çıktı ve hayali olarak kalmakla birlikte insan suretine büründü. Melekler Satanael'i yaka-

layıp, adının sonundaki “el” ekini, muhtemelen mistik ve gizli bir güç veren eki kaldırarak cehenneme attılar. Artık Satanael değil, Satana (Şeytan) idi. Jêsus da Satanael'in yarattığı maddi dünyayı terkederek babasının rahmine geri döndü. Bu konsepsiyonun ortaya koyduğu hüküm basitti: “Hristiyanları gebert!”

Yukarıda anlatıklarımızdan da görüleceği gibi, Maniheizt, Markionit, Bogomil ve Provansallı Catharlar arasındaki görüş ayrılıkları, Katolik ve Ortodokslar arasındaki görüş ayrılıklarından daha fazlaydı. Ancak, düalistler, birbiriyle sıkı bağlantı içinde bulunan 16 kiliseden mürekkep tek bir teşkilat kurmuşlardı. Onların ideolojilerinin temelinde de inkâr hakim olmakla birlikte, benzerlikleri oldukça farklıydı. Güçleri de zaafı da bu inkârdan geliyordu; inkâr (yadsıma) onları zafere yaklaştırmış, ama zafer getirmemiştir.

Catharlar

Batı Avrupa, etnosların mekanik karışımının sonuçlarını Yakın Doğu'dan biraz daha sonra tecrübe etmeye başlamıştı. Batıda Toulouse'u, doğuda Kuzey İtalya'yı ele geçiren gerçek bir kimera, Languedoc'da şekillenmişti.

Asıl tehlike, Çin'den başlayan büyük kervan yolunun ıssız bucaksız bozkırlardan geçerek, her tür ürünün bol olduğu Lion'a, oradan Toulouse'a uğrayıp, Müslüman Endülüs'ün Kurtuba şehrinde son bulmasıydı. Uluslararası ticaret ise daima birbiriyle ilişkisi olması mümkün bulunmayan değişik insan ve görüşlerle bağlantılıydı. Bu tür kimeraların vücudunda daha önce örneklerini gördüğümüz hayatı olumsuz algılayan parazit sistemler sık sık boy salıyordu.

Tanıdığımız simaların, Pavlikian, Bogomil ve Maniheiztler'in cirit attığı Balkan Yarımadası'ndan muhaceret eden düalistik Cathar öğretisi Languedoc'ta ortaya çıkıvermişti. Fransızlar Catharlar'a Albigios diyorlardı, çünkü Catharlar'ın yoğun olduğu şehirlerden birinin adı Albi idi.

Yaygın görüşe göre, Orta Çağın klan dinciliği, tam bir yanlışlıkla ilk engizisyon kazanlarını kaynatan Kotolik fanatizmini doğurmuştur. XI. Yüzyıl sonlarında Avrupa, maddi ve manevi yönden tam bir ahlakî çöküntü içindeydi. Aziz diye bilinen insanların çoğu eğitim-

sizdi. Prelatlar, akrabalık ilişkileri sayesinde tayin edilmiş; dinî düşünce bilgisiz teologların kültür seviyesine uygun olarak İncilî yorumlarca baskı altına alınmış, manevî hayat ise namuslu insanların görüşleriyle istedikleri gibi oynayan klunist rahiplerin ağızlarından çıkan sözlere bağlanmıştı. Bu çağda tüm enerjik kişiler, ya kendilerini mistisizme vermişler, ya da sefahat âlemine dalmışlardı. O sıralarda Fransa'da günlük hayatın gerektirdiğinden daha fazla passioner insanlar vardı. Dolayısıyla geri dönmeyeceklerini bile bile onları Filistin'e, Efendinin Mezarı'nı Müslümanların elinden kurtarmak için göndermek zor olmamıştı.

Ama passionerlerin hepsi Doğuya gitmemişti. Birçokları doğdukları şehirleri terketmeden hayatın problemlerini çözmenin yollarını arıyordu ve dolayısıyla Doğu bilgeliği kendiliğinden Batıya akmıştı. Çünkü Doğu bilgeliği en illetli ilahiyat meselesine cevap bulmuştu: Dünyanın yaratıcısı Tanrı, merhametlidir; o halde bu kötülük ve Şeytan nereden çıktı?

Katolisizmdeki kıskanç ve kibirli meleğin isyan ettiği meselesi, aklı başındaki insanları tatmin etmemişti. Halbuki Tanrı kadîr ve alîmdir! Yani bu isyanın çıkacağını önceden görmek ve bastırmak zorundaydı. Ama o bunu yapmadığı için sonuçlarından da sorumludur ve dolayısıyla şerrin kaynağı odur. Mantiken absürd bir hüküm değil. Yani bir yerlerde yanlış vardı. Bu sakil sorunun cevabını Doğudan gelen Maniheistler vermişlerdi: “Kötülük, ezeldir. Madde, ruhla hayat bulmuş, fakat onun üzerini kapatmıştır. Dünyanın kötülüğü, ruhun maddenin gölgesinde azap çekmesinden kaynaklanmaktadır.” Dolayısıyla maddi olan her şey, kötülüğün kaynağıdır. Öyle olunca da, kötülük, eşya, tabi ki bu arada tapınaklar, ikonlar, haç ve insan bedeni sevgisidir. Dolayısıyla hepsinin yok edilmesi gerekir.

Cathar (Albigensis)lar ve genel olarak tüm gnostik-maniheistler bu problemi halletmek için ne düşünüyorlardı? Onlara göre bu çirkin dünyadan kurtulmak gerekiyordu. Dolayısıyla, ölüm ruhun yeniden tenasuhuna yani yeni azaplara götürdüğüne göre, ölmek yeterli değildi. Şekil değiştirme zincirinden kurtulmak gerekiyordu, ama bunun için vücudu öldürmek yetmezdi ve ruhu da öldürmeliydi. Ne yaparak? Tüm arzuları ortadan kaldırarak. İnziva ve sadece inziva! Yavan yiyecekler yemeliydi, fakat onlarda gayet güzel zeytinyağı vardı ve oldukça lezzetliydi. Balık yenilebilirdi, kurbağa yenile-

bilirdi (nitekim Fransızlar kurbağa yerler). Ayrıca, tabi ki aile ve nikah yasaktı. Bedeni öyle bir körletmeliydi ki, ruh artık bu dünyada kalmak istemesin ve ölüm anında nur saçan Tanrıya koşsun. Bedeni körletmek ise iki yolla mümkündü, ya inziva, ya da iğrenç derecede sefahat. Sefahatla da beden körletilebilirdi ve bu yüzden Albigeois'lar zaman zaman gece âlemleri düzenler, fakat kim bedenini kiminle körlettiği bilinmesin diye bunu koyu karanlıkta yaparlardı. Alemin koyu karanlıkta düzenlenmesi mutlaka gerekliydi, çünkü öbür türlü insan herhangi birini sevebilir, onun cazibesine kapılabilirdi. Birinin cazibesine kapılmak ise, maddi dünyaya, dolayısıyla her şeye bağlanmak demektir. O zaman da kemale erişemez ve dünyadan kurtulamazlardı. Ama şayet bir geneleve gidip de bedeni körletmek istersen, bunun yolu açıktı.

Albigeois öğretisine göre, hayattan yüz çevirmeye yol açan her türlü bedeni körletme fiili faydalıydı, ama bunu aile kurmadan, çocuk çocuğa karışmadan yapmalıydı. Çünkü çocuk, sevgili bir eş, iyi bir koca, tüm bunlar bu dünyanın birer parçasıydı ve dolayısıyla uzak durulması gereken şeytanî tuzaklardı.

Tabi ki ahlakın esamesi kalmamıştı. Madde kötülüğün kaynağı olduğuna göre, onu ortadan kaldırmak için her yol caizdi. İster cina-yet, ister yalan, isterse ihanet hiç farketmezdi.. Maddi dünyaya ait eşyaya karşı davranışta her şey mübahtı.

Tam bu sırada, Orta Çağ Hristiyanlarının kafasını birden bir soru kurcalamaya başlamıştı: Aynı zamanda bir insan olarak İsa'nın tavrı nasıldı? Hastaları iyileştirmiş, eğlenceyi hor karşılamış ve hatta Celile nehrinin suyunu şaraba döndürmüş, kadını korumuştur ve dolayısıyla acaba maddi hayata karşı değil miydi? Fakat böyle bir soru için biri tarıkata yeni girenler için açık, diğeri aydınlatılmış kişiler için gizemli olmak üzere iki ayrı cevap hazırlanmıştı. Açık olanına göre "Christ, semavî bir yansımaydı ve Meryem'e hülûl etti. Daha sonra ondan öncekine kıyasla hayli farklı bir madde olarak çıktı.. Yeryüzündeki diğer canlılara benzemez. Her ne kadar yer içerse de, bu, insanların nezdinde Kurtarıcıyı tesadüfen öldürmenin yollarını arayan Şeytan karşısında şüpheli duruma düşmemek içindir."⁸ Ancak, sadıklar için (ki cemaat üyelerine bu adı veriyorlardı) başka bir açıklama yapılıyordu: "Christ, Şeytanın yaratmasıdır. İnsanları kan-

8 Osokin, *Pervaya inkvizitsiya*, s. 194.

dırmak ve kurtuluşa ermelerini engellemek için dünyaya gelmiştir. Gerçek olanı ise gelmemiştir ve özel bir dünyada “Kudüs semalarında” yaşamaktadır.”⁹

Yeterli bir detay. Hayır; Maniheizmin Provence ve Lombardia'da sadece rafizilik değil, aynı zamanda bir anti-Hristiyanlık olduğu; Hristiyanlıktan, hatta İslam ve teist Buddizmden uzak bulunduğu konusunda şüphe edilemez. Ancak, teolojiden kültür tarihine geçecek olursak, o zaman başka bir sonuç doğar. Tanrı ve Şeytan, Maniheizm kopsensiyonunda muhafaza edilmekle birlikte, yerleri değiştirilmiştir. Bu yüzdendir ki, bu yeni propaganda, XII. Yüzyılda fevkalade büyük başarılar elde etmiştir. Bu konsepsiyon ekzotikti, ama detayları alaşılmış detaylardı. Tanrı arayıcılar için artının yerine ekisinin konulması ise, sıradan bir basitlikti. Halbuki değişiklik olarak herhangi bir zıt görüş, herhangi bir nahoş, fakat bir o kadar da alışılmadık bir keyfiyet ortaya konulabilirdi. Bundan başka, Maniheizm öğretiler birçok kola ayrılmıştı. Farklı dünya görüşleri, birbirini tutmayan duyular, hep cemaate yeni kazandırılacak kişilerin passiyonerlik derecesine göre ayarlanmıştı. Propagandistlere ateşten korkmamaları telkin edilmiş, yalan söylemelerine izin verilmişti. Böylece propagandistler, başvurdukları yalanlar sayesinde hem kendilerini kurtarıyorlar, hem de rakiplerine ölümcül darbeler indiriyorlardı.

Elbette Batı Avrupa'da herkesin bu karmaşık Maniheizm dogmatikayı anlaması mümkün değildi ve hatta birçokları böyle bir şeye tevessül dahi etmiyorlardı. Şeytanın kendilerinin düşmanı değil, sadece işleyecekleri suçlarda hakim ve yardımcı olduğunun bilincine varmaları onlar için yeterliydi. Papa VII. Gregoire'ın düşmanı İmparator IV. Henrich dahi bu öğretiyi gizlice benimsemişti. Ama saf yürekli Arslan Kalpli Richard, tüm Plantagênete hanedanı üyelerinin Şeytandan geldiğini ve yine Şeytana döneceklerini açıkça ilan etmişti. Böylece o, yaptığı bir açıklamayla işledikleri suçları ve yaptıkları ihanetleri kesinlikle savunmuş oluyordu ve en azından böyle olduğuna inanıyordu.

Vicdanı ortadan kaldıran bu doktrin, XII. Yüzyılda sadece krallar tarafından değil, azizler, dokumacılar, şövalyeler, köylüler, dilenciler, hukukçular, zır cahil aşağılık rahipler tarafından da benimsenmişti ve üstelik bu rahiplerin çoğu manastır kelimesinin anlamını

9 Age., s. 195.

dahi bilmiyordu. Bu sonuncular bir kamptan başkasına kolayca geçiyorlardı. Çünkü kendilerinden inandıkları dogmaları inkâr etmeleri istenmiyordu.

Manastır hayatının bel kemiğini katı disiplinli, üç aşamalı hiyerarşi düzenine sahip ve hiçbir taviz kabul etmeyen bir cemaat oluşturuyordu. “Mükemmeller” propagandası Fransa ve hatta İtalya'da kitleleri öyle bir elektriklendirmişti ki, bazen papa dahi, aralarında şovalyelerin bile bulunduğu tahrik edilmiş kalabalıkların sokaklarda herhangi bir saldırısına uğramamak için muhkem şatosundan dışarı çıkmaya korkuyordu. Zaten feodaller de bu kalabalık kitleyi yatıştırmayı reddetmişlerdi.

Katoliklerin Cathar (Albigois)lardan daha iyi, daha namuslu, daha temiz kalpli ve daha himmetli oldukları şeklinde aldatici bir kanaat oluşabilir. Fakat o da tıpkı bunun tersi gibi doğru değildir. İnsanlar, kendilerine ne tür bir etik doktrin öğretilirse öğretilsin, ne iseler yine odurlar. İşlenen günahların, Haçlı Seferleri'nde kurban edilenlerin vebalinin parayla ortadan kaldırılacağı görüşü, maddi dünyayla savaşmaya davet etmekten neden daha iyi olsun ki?

Catharların öğretisi oldukça mantıklıydı, ama sadece değişik bir dominantla: Katolikler, dünyanın korunmasını ve hayatın böylesine heba edilmemesi gerektiğini savunuyorlardı. İşte bu yüzden de pek çok can almışlardı. Acaba burada bir paradoks yok mu? Hayır, bu bir paradoks değil. Onlar, tabiatın kanununa göre ölüm hak, fakat ölümden sonra diriliş ve hayat olduğu için yaşamaya gayret ediyorlardı.

Hayatı kötüleyen ve onu ortadan kaldırmaya çabalayan Albigeois'lar ise, çok kurnazca bir yola başvurmuşlar ve sıcak kanlı tüm canlıları öldürmeyi reddetmişlerdi. (Bu yüzden herhangi birinin Albigeois olup olmadığını anlamak için basit bir yöntem bulunmuştu. Herhangi birinden tavuk kesmesini istiyorlar ve şayet reddederse kazana atıyorlardı.) Albigeois'ların Katoliklerden daha iyi olduğunu söyleyebilirsiniz. Ne de olsa bir tavuğu bile öldüremeyecek kadar insancıldılar. Ama eğer tavuklar kesilip yenilmemiş olsaydı ve tabiatta başboş yaşamaya terkedilselerdi, o zaman bir tür olarak bütünüyle ortadan kalkarlardı. Biyosfer süreçleri, ancak hayatla ölümün yer değiştirmesi sayesinde devam etmektedir. Albigeois'lar bunu anlamışlardı ve tekrar dirilmemek üzere nihai ölüme can atıyorlardı.

Bir an için şöyle bir düşünelim: Eğer tüm insanlar Albigeois'ların peşinden gitmiş olsalardı, hayat bir nesil sonra biterdi!

İşe size iktidarı ele geçiren anti-sistem taraftarlarının neden anti-sistemik prensipleri reddettiklerinin izahı. Gerçi bunu resmen yapmıyorlardı, ama ele geçirdikleri ülkeyi alelâde bir feodal devlete dönüştürüyorlardı.

Zındıklar

Anlattığımız iki süper-etnosun hemen yanı başında, Akdeniz'in öte tarafında, konfesyional işarete göre Müslüman olarak bildiğimiz üçüncü bir süper-etnos vardı. VII. Yüzyılın başlarında ortaya çıktığı için, Bizans süper-etnosundan daha genç, Romano-German süper-etnosundansa daha yaşlıydı. Fakat kader ona öylesine gergin bir hayat hazırlamıştı ki, bu yüzden vaktinden önce yaşanmıştı.

Araplar'ın Doğuda ve Batıda kazandıkları muhteşem zaferler, Halifeliğin sınırlarını Pamir'den Pirenelere kadar genişletmişti. Pek çok kabile ve halk Halifeliğin bünyesine katılmış, Müslüman olmuş; böylece İslam süper-etnosu oluşmuştu. Negatif anti-sistem burada kendine özgü şekillere sahipti, ama yine de en ölümcül fonksiyonu icra etmişti. Gerçi Provansallı Catharlar ve Bolgar Bogomilleri ithal edilmiş şeylerdi, fakat Suriye ve İran'ı zapteden Araplar da Azerbaycan'daki Mazdakileri, Horasan'daki âteşgideleri, Orta Asyalı Buddistleri, Mezopotamyalı Maniheiztleri ve Suriyeli Gnostikleri tebaa olarak bünyelerine almışlardı.

Birbirinden bütünüyle farklı olan bu dünya görüşleri, Müslümanlarla işbirliği yapmamak ve İslam dinine nefretle bakmak konusunda birleşiyorlardı. Defalarca ayaklanmışlar, her defasında halifeler tarafından acımasızca bastırılmışlar, ancak bu arada dine karşı mücadeleyi kendine amaç edinen yeni bir konsorsiyum yani dini teşkilat ortaya çıkmıştı. Bu teşkilat eski geleneklerin birçoğunu bünyesinde toplamış ve yeni, orijinal ama İslam dünyasını sarstığı için alt edilemeyen bir organizasyona dönüşmüştü.¹⁰

10 İsmailizm'le ilgili en temel ve en doyurucu çalışma XI. Yüzyılda vezir Nizam el-mülk tarafından yazılan *Siyaset-name*'dir. B. N. Zaxoder tarafından çevrilmiş, takdim yazısı yazılmış, tedkik ve tahlil edilmiştir. M-L., 1949; Beglyayev Y. a. *Musulmanskoye sektanstvo*. M., 1957; Petruşevskiy İ. P. *İslam v İrane*. L., 1966; Bertelye A. Y. *Nasir-i Hosrov i ismailizm*. M., 1959.

Şeriat, ilave bir vergi ödemek şartıyla Hristiyan ve Yahûdiler'e kendi dinlerini rahatlıkla yaşama hakkı sağlıyordu. Putperestler, İslam dinini kabul etmek suretiyle kendilerini kurtarmışlardı. Fakat nihilist görüşün temsilcileri olan zındıklar (zındık Farsça 'zend' akıl, bilgi anlamına geliyordu ve Yunanca 'gnosis'– bilgi sözcüğünün karşılığıydı) azap verici bir ölümle tehdit ediliyorlardı. Esasen zındıklar gnostiklerdi, ama Arapçanın hakimiyet döneminde bu kelime başka bir anlam kesbetmiş ve "büyücü" manasında kullanılmaya başlanmıştı. Onlara karşı tam bir engizisyon kurulmuştu ve engizisyonun başında bulunan kişiye de "zındıkların celladı" deniliyordu. Bu şartlar altında hür düşüncenin yer altına çekilmesi tabii idi, fakat oradan IX. Yüzyılda tanınmayacak kadar yeni bir çehre ortaya çıkacaktı. Onun adı Abdullah ibn Meymun'du. 874 (veya 875)de ölen Meymun, İran'ın Media şehrindendi ve göz doktoruydu.

Bu yeni öğretinin dogmatika ve prensipleri anlatılabilirdi, ama temel prensibi yalan olduğu için formüle edilemezdi. Yeni doktrini savunanlar kendilerini farklı yerlerde farklı şekillerde tanıtıyorlardı. İran'daki en meşhur adları İsmailî, Arabistan'daki ise Karmatî idi. Ama amaçları tekti ve o da Catharlar'ın Hristiyanlığı parçalamaya can atmaları gibi, ne pahasına olursa olsun İslamı yıkmaktı.

Öğretinin zahiri tarafı açıktı: Bozulan dünyayı Mehdi, yani insanlığın kurtarıcısı ve adaletin yeniden kurucusu düzeltecekti. Bu propaganda, özellikle zor zamanlarda halk kitleleri arasında hemen hemen her zaman destek görecekti. Fakat IX. Yüzyıl çok katı bir dönemdi. Emîrlerin isyan ve merkezden kopuşları, uzaktaki kabilelerin ve merkezdeki zenci kölelerin kıyımı, paralı askerlerin itaatsizliği, yönetimin keyfi tutumları, Bizans'la girilen savaşlardaki yenilgiler ve mollarların fanatizmi.. tüm bunların yükü köylülerin, aralarında kültürlü insanların da bulunduğu şehirli fakirlerin, fakat daha ziyade çulsuz Persler'in ve Suriyeliler'in omuzlarına yüklenmişti. Herkes barut fıçısına dönmüştü ve sadece meşaleyi üzerine tutmak yeterliydi.

Halifelik sınırları içinde serbest propaganda yapmak mümkün değildi. Dolayısıyla bu tür propagandistler İslamın arkasına sığınmıyorlardı. Kur'an âyetlerini kendilerine göre yorumluyor, şüphe celbedici konulara parmak basıyor; kanun-u ilahi unutulduğu için başlarına bunca felaketin geldiği ve zor günler yaşadıkları şeklinde bilinen bir konuya imada bulunuyor, ama şayet kanun-u ilahi yeniden tesis edilirse, o zaman... Söz tam buraya geldiğinde müfessir susuyor

ve tabii dinleyicilerin pür dikkat kesilmesine yol açıyordu. Dinleyici kendini konuya iyice kaptırdığı için müfessirden devam etmesi ricasında bulunuyor, ama tekrar Kur'an'dan âyetler okuyarak konuşmasını sürdüren müfessir, cemaatine ağızlarını sıkı tutacakları konusunda yemin ettiriyor ve umumi giderler için biraz para gerektiğinden dem vuruyor, arkasından yeni tarikatın esaslarını açıklıyordu. İçinde yaşadığımız dünya fesat dolu; bu yüzdendir ki buradaki bütün kadılar, emîrler, mollalar ve halife kendi askerleriyle zavallı insanları itip kakıyor ve incitiyorlar. Ama onlar için bir kurtuluş yolu var. Eğer onlar kendi cemaatlerine katılır ve her şeyin tersine döneceği karşı bir dünyada yer alırlarsa, o zaman onlar kadıları, emîrleri vs. inciteceklerdir. Böyle bir saçmalık pek çok taraftar bulmuş olmalıydı. Çünkü içinde yaşadığımız bu dünya, birçokları tarafından kötü kabul ediliyordu ve karşı bir dünya elbette daha iyiydi.

Karmatîler veya Doğuda herkesin bildiği İsmailîler, herkese yalan söylemek zorundaydılar. Şiiyle şii, sünniyle sünni, Yahûdiyle Yahûdi, Hristiyanla Hristiyan, kâfirle kâfir olmak zorundaydı, fakat unutmaması gereken bir şey vardı ki, o da zımnen kendi pîrine bağlı kalmaktı. Tüm Müslümanlar, kendilerine yalan söylenmesi, ihanet edilmesi caiz olan, öldürülmeleri ve tecavüz edilmeleri gereken insanlardı. Artık bir defa yola giren kişi, ilk menzilde dahi olsa, ancak ölüm pahasına geri dönebilirdi.

Geçmişte tartışmasız mistik ve bunun yanı sıra din karşıtı olan bu korkunç öğretiyeye inanan ve propagandasını yapan cemaat, Halifelîğin dört bir yanında kilit noktaları hızlı bir şekilde ele geçirmişti.

Aslında herhangi bir manevi yönleri yoktu, fakat hiyerarşi son derece katıydı. Her cemaatin başında kesinlikle tartışmasız itaat ettiği kendi önderi vardı. Gözlerini kırpmadan ölüme gidiyorlardı ve acı çekerek ölmeleri halinde öbür dünyada ebedî nimetlerle dolu bir hayat kendileri için garantiydi. Öbür dünyanın gerçekten var olduğuna, hayal olmadığına inanmaları için salıklara esrar veriliyor - günümüzdeki narkotiklerin durumu- ve onlar da sözü edilen öbür dünyayı görüyorlardı! Kendilerine gösterilen dünya öylesine güzeldi ki, uğruna ölmeye değerdi.

Ama güneş batıp da gökyüzünde Zöhre yıldızı doğunca, İsmailîler oraya buraya dağılıyor, istediklerini öldürüyor ve gözden kayboluyorlardı. Sırrın sembolü gece, onların yatışma anıydı. Gizlice iz sürüyorlar, gizlice Templier şövalyeleriyle temas kuruyorlar, gizlice

kardeşlik törenlerini icra ediyorlar ve işkence altında ölürken bile tarikatlarının gizli motiflerini ifşa etmiyorlardı.

929'da Mekke'yi yerle bir eden Bahreynli Karmatî cemaatı, en çok başarılı olanıydı. Hacıları öldürmüş ve ancak 952'de iade ettikleri Hacer el-Esved'i çalmışlardı. Karmatîler, en öldürücü darbeyi Suriye ve Irak'a indirmişler, hatta Hindistan'da Multan'ı ele geçirerek halkı acımasızca doğramış, devâsâ sanat eseri Aditya tapınağını yerle bir etmişlerdi.¹¹

Atlas Berberîlerinin bir kısmının İsmailizmi benimsemiş olmaları hiç de önemsiz bir olay değildir. Bu savaşçı kabileler, Arap fâtihterle hesaplaşabilmek için pseudo-İslam propagandasına başvurmuşlardı. Peygamber'in ve Ali'nin torunları Fatımî hanedanının korucusu âsi Ubeydullah 907'de kendini halife ilan ederek, tahta oturmuştu. Ve onun torunları Mısır'ı fethedeceklerdi.

Şeyh'ul Cebel

İsmailîler İran ve Orta Asya'da da tutunmak istemişler, fakat karşılarında Türkleri, önce Gazneli Mahmud'u, sonra Selçuklu sultanlarını bulmuşlardı. Yine İsmailîler, aldıkları darbelere rağmen XII. Yüzyıl sonlarında İran ve Suriye'de tutunmayı başarmışlardı. Selçuklu sultanı Melik-şah'ın veziriyken giriştiği entrikalar yüzünden saraydan kovulan Hasan Sabbah, İsmailîler'in imamı olmuştu. 1090'da Deylem'deki dağlık Alamut kalesini ele geçirdikten sonra kendisine “şeyh'ul cebel” denilmeye başlanmıştı. Daha sonraları ise İsmailîler Lübnan ve anti-Lübnan'da onlarca dağ kalesini ele geçireceklerdi.

Ne var ki bu fanatiklerin tek destekleri, sözü edilen kaleler değildi. “Şeyh'ul cebel”in müritlerinin büyük bir kısmı kendini Müslüman veya Hristiyan diye tanıtarak şehirlerde yaşıyorlardı. Müslümanlar onları din kardeşleri olarak görmüyorlardı ve hatta XII. Yüzyıl şairlerinden Usame ibn Munkız “Kitab el-iber”de şatosu kuşatma altına alınan bir ananın İsmailîler'in eline esir düşmesin diye, aşağı itmek için kendi kızını uçuruma bakan balkonun kenarına getirdiğini anlatmaktadır.¹² Bu tarikatı ortadan kaldırma girişimleri her se-

¹¹ Karmatîlerin siyasi tarihi konusunda bkz. Müller A. *İstoriya İslama*. SPb., 1895, t. II-III.

¹² Usame ibn Munkız, *Kitab al-iber*, M., 1958, s. 201.

ferinde başarısız kalıyordu. Çünkü İsmaililer'in işine gelmeyen her vezir veya emîr, hayatını şeyhine kurban eden gözü dönmüş bir katilin keskin hançerinin hedefi oluyordu.

Hasan Sabbah, samimi mürit konusunda sıkıntı duymuyordu. 1092'de vezir Nizam el-Mülk, fedailerin hançer darbeleriyle ölmüştü. İsfahan'da kör numarası yapan bir dilence, kendisine evine kadar götürmesini rica ettiği bir Müslümanı pusuya düşürmüştü ve diğer fedailer tarafından öldürülmüştü. Ama bunlar ufak meselelerdi. Hasan, sosyal sistemi değil, etnik sistemi parçalamanın bir yolunu bulmuştu. Fedailerini en kabiliyetli ve enerjik emîrleri öldürtmek için gönderiyor, böylece o emîrlerden boşalan mevkiyi daha kabiliyetsiz, menfaatperest ve aptal kılıklı kişiler alıyordu. Tabi ki bunlar daha düşük mevkillerde görev yaparken, İsmaili hançerlerinin iktidarın en tepesinde bulunan kişiye kadar uzanabilecek kabiliyette olduğunu görmüşlerdi. 50 yıl boyunca devam eden bu sistemli jenosid, Selçuklu sultanlığını tıpkı kavanoz içindeki örümcekler gibi birbirini yiyen, düzensiz, nizamsız, küçük ve vahşi prensliklere dönüştürmüştü.

İsmaililerin güçlü anti-sistemi sayesinde Hristiyanların Müslümanlarla giriştiği savaş üçlü cepheye dönüşmüştü. İsmaililer herkesin düşmanıydılar, ama onların da herkes gibi dostlara ihtiyacı vardı; nerede olursa olsun, hatta Hristiyanlar arasında dahi müttefikler arıyorlardı. Ortodoks Bizanslılar İsmaililer'in aradıkları kişiler değillerdi. Çünkü Grekler'in IX. Yüzyılda isyana kalkışan şımartılmış Pavlikianlardan öyle bir "ağızları yanmıştı" ki, XII. Yüzyılda kendilerinden bilgi alıp, esir mübadelesi yapabilecekleri Selçuklular'la işbirliğini dahi tercih etmişlerdi.

Dolayısıyla haçlılar, aradan geçen yarım yüzyılın ardından ilk dinî şevklerini kaybetmiş, kendilerini Doğunun lüks ve rehavetine kaptırmışlardı. Artık "Hristiyan" ve "Müslüman" dünyaları arasındaki büyük savaş, o dönemin her ülkesinde görülebilen küçük feodal çatışmalara dönüşmüştü. İsmaililer ise şatolarına kapanmışlardı ve umumi kargaşadan istifade ederek, şu veya bu rakibinden kurtulmak isteyen feodallere fedailerini kirahyorlardı. Kısacası cinayet bu tarikatın gelir kaynağı olmuştu.

Şimdi yukarıdan beri anlattıklarımız üzerinde düşünmek için biraz soluklanalım. Kolaylıkla farkedilecektir ki, üç büyük süper-etnik sistem anti-sistemlerle, daha doğrusu, farklı insanların gölgelerinin,

gölgede zaten olmayan iç dolgularda değil, sadece kenarlarda birbirinden ayrışması gibi, tek bir anti-sistemle bitişik hale gelmişlerdi.

Daha önce belirtildiği gibi, Provansal Catharları, Bolgarya'daki Bogomiller, Küçük Asyalı Pavlikianlar, Arabistanlı Karmatiler, Berberi ve İranlı İsmailîler, aralarındaki pek çok etnoğrafik ve dogmatik ayrılıklara rağmen, ortak bir çizgide buluşuyorlardı: Metafiziksel nihilizm. Bu, onların tüm araştırmacıların ilk anda gözüne batan özellikleridir ve her araştırmacı feodalizmin gelişme çağında mutlaka yer alan sınıf çatışmalarının ortaya çıkışını buna bağlamayı cazip bulur. Ancak, bu cazibeli basitleştirme, olayların seyri takip edilirken aşılması zor güçlüklerle karşılaşacaktır.

Acaba şu eretiklerin davranışları nasıldı? Elbette feodalleri öldürmüşlerdi, ama özellikle köylülerle hesaplaşırken, ellerinden yiyeceklerini almak, kadın ve çocuklarını köle olarak satmak suretiyle fazlasıyla gaddarca davranmışlardı. Maniheistlerin ve İsmailî cemaatlerin sosyal yapısı oldukça karışıktı. Aralarında papazlar, fakir zanaatkarlar, zengin tacirler, köylüler, macera arayan serseriler, profesyonel savaşılar yani o sıralarda kendileri olmadan uzun soluklu ve başarılı bir savaşın yürütülmesinin mümkün olmadığı feodaller vardı. Savaşta, savaşı askeri nizamda yürütecek, şatoyu tahkim edebilecek ve kuşatma yapabilecek insanlar mutlaka gerekliydi. X-XIII. Yüzyıllarda ise bu tip insanlara sadece feodaller sahipti.

İsmailîler, zafer kazanıp bir ülkeyi ele geçirmeyi başardıklarında, örneğin Mısır'da olduğu gibi, sosyal yapıyı kesinlikle değiştirmiyorlardı. Sadece sünî emîrlerin yerini İsmailî kumandanlar alıyor, yine fellahlardan harac, tacirlerden gümrük vergisi topluyorlardı. Ama feodallere dönüştüklerinde, onlar da sünîlerden daha beter dinî takibat uyguluyorlardı. 1210'da "şeyh'ul cebel" Alamut'da kendi görüşüne göre "rafizî" kitaplarını yaktırmıştı. Fatimî halifesi Hakim, Hristiyanların vaftiz elbisesi giymelerini, Yahûdilerin boyunlarına çingirak takmalarını, Müslümanların pazarlarda sadece gece ticaret yapmalarını ve sokaklarla bulunan köpeklerin öldürülmesini emretmişti.

Bahreyn'de görüldüğü kadarıyla feodal kurumlardan azâde bir cumhuriyet kuran Karmatiler dahi, kendi cemaat üyelerini devlete bağlı kölelerle eşit tutmuşlardı. "Karmatiler'in Halifelîge ve sünî İslama karşı sürdürdükleri gergin savaş, ta başından beri bir mezhep havasına bürünmüştü. Bu yüzden tahammül edilmez fanatikler olan

Karmatîler, silahlarını sadece sünî Halifelîge ve yöneticilerine değil, kendi görüşlerini kabul etmeyen ve cemaatlerine katılmayan herkeşe çevirmişlerdi. <... > Karmatî silahlı birliklerinin barışçı şehirlililere ve köylülere karşı düzenledikleri saldırılarda cinayetlerin, yağmaların ve tecavüzlerin haddi hesabı yoktu. <... > Karmatîler, sağ kalanları da esir alıyor ve köle olarak diğer ganimetler gibi hareketli pazarlarında satıyorlardı.”¹³

Elbette Karmatîlerin bu davranış kalıpları, herhangi bir sancak altında yağmalama yapmaya her zaman hazır olan, ama kadın ve çocukları öldürmeyi gereksiz gören kalabalık köylü, sivil ve hatta bedvîleri onlardan soğutmuştu.

Siz hâlâ hangi “sınıf çatışması”ndan bahsediyorsunuz?!

Acaba tüm bunlar, yönetimleri keyfi davranmakla, ruhanîleri cahillikle suçlayan uçar akıllı “hür düşünceliler”in düşmanlarının bir iftirası olabilir mi? Öyle olduğunu var sayalım. O halde neden bu “iftiracılar” kendi düzenlerine herhangi bir itirazda bulunmadılar? Rafazî görüşlerin olumsuz yanları savunulamaz, ama onlar, Fransız, Pers, Grek ve Çinliler’in müspet yanlarını, aralarında ittifak olmamasına rağmen, söz birliği etmiş gibi takdir etmişlerdir. Diğer bir tarafa, İsmailizmin meşhur şair ve ideologu Nasır-ı Hüseyin’e de kulak verelim.

Bu düşünüşe göre “eğer insanların genel görüşüne binaen yılanları öldürmek bizim için bir zorunluluksa, o halde Allah Taala’nın buyruğuna göre kâfirleri öldürmek de bir zorunluluktur. Çünkü kâfir, yılandan daha yılandır..”¹⁴ Onun imanının en büyük hedefi, insanların bilgi hazinesine ulaşp, ‘melek’ mertebesine çıkmasıdır. Fatimî iktidarının ortaya koyduğu bu ulaşım aracını ise mütefekkirimiz şu şekilde düşünüyordu:

Öğrendik ki Mekke’yi işgal etmiş Fatimî torunları
Vücudumu bir ateş, yüreğimizi bir sevinç sardı.
Beyaz* giyecekler ordunun kumandanları
Sanırım yakındır Tanrının intikamı siyah** giysililere

¹³ Belayev Y. A. *Musulmanskoye sektanstvo*, s. 60.

¹⁴ Bertelye, *Nasir-i Xosrov*, s. 262.

* Fatimîler’in rengi.

** Siyah renk: Abbasîler’in rengi.

Bırak çeksın kılıcını Peygamber soyundan gelen güneş***
 Abbasın torunlarını, acımasız soyu ortadan biçmek için

.....

Ancak varis hak sahibidir hükümdarlık tahtına****

Batıda güneş battı diye sakın ola ki korkma

Yeraltındaki karanlıktan tekrar başını kaldırır yukarı¹⁵*****

Çift tarafa çekilemeyecek mısralar. Bunlar, her hangi bir sosyal programı olmamış olsa dahi din yolunda verilen bir savaşın takdiri-
 dir. Dolayısıyla İsmailî hareketi de, tıpkı Catharlar'ın, Bogomiller'in
 ve Pavlikianlar'ınki gibi bir sınıf hareketi değildi. Son üç akımın İsmailizmden tek farkı, kendilerinden sonra feodal devletler bünye-
 sinde yeniden doğması kaçınılmaz olabilecek siyasî başarılar gerçek-
 leştirememiş olmalarıdır.

Sınırlı Yadsıma

Yukarıda anlatılanların tamamını coğrafi açıdan nasıl değerkendir-
 dirmeliyiz? Yoksa herhangi bir fantazmanın coğrafyayla bir ilişkisi
 mi vardır? Evet, hem de çok! Albigeois'lar'ın, Maniheistler'in, Bi-
 zans'daki Pavlikianlar'ın, İsmaililer'in ve diğerlerinin dünya algıla-
 yışları, negatif ekoloji sistemidir. Dünyayı sevmeyen Maniheistler,
 onu korumak için kıllarını bile kıpırdatmamış, aksine tüm canlıları,
 tüm güzellikleri yok etmek için çırpınmışlardır. Dünyaya ve insan-
 lara karşı sevgiyle yaklaşmak yerine, düşmanlık ve nefret tohumları
 ekmişlerdir. Bu sistemin canlandığı her yerde hayat ve biyosfer tam
 bir kıyıma mahkum olmuştur. Allahtanki Maniheistlerin imkanları
 sınırlıydı ve zafere erişip, amaçlarını bütünüyle gerçekleştirmeye
 prensip olarak zaten güçleri yetmezdi.

Esasen, eğer Maniheistler amaçlarına ulaşmış olsalardı, onlar da-
 hi uğruna mücadele ettikleri pek çok prensipten vazgeçmek zorun-
 da kalırlardı. Çünkü içinde kendilerinin de yaşadıkları çevreyle ve

*** Mısır Fatımî halifesi Mustansır.

**** Mustansır'ın Ali ve Fatıma'nın soyundan geldiğini belirtmek istiyor. Ger-
 çekte ise Fatımiler'in önderi, İsmailizmi kabul eden Yahudi Abdullah ibn
 Meymun'un üvey oğluydu.

¹⁵ Age., s. 263. Manzum çeviri L. N. Gumilev.

***** Mustansır'ın ordusunun zaferi kastediliyor.

komşularıyla etkileşim sistemini kurmak için değişmek zorundaydılar. Yani o günkü teknoloji ve kültür seviyesine uygun düşen feodal sistemi benimsemek mecburiyetindeydiler. Kısacası onlar bile kendi bildiklerini okumaktan vazgeçer, kendileriyle tezat teşkil eder hale gelirlerdi. Ama bu durum geriye döndürülemez bir gelişimi istisna edemezdi. Hayata lanet eden ve dünyadan nefret etme kuralını benimseyen kişi, kendi bedeninden vazgeçemezdi.

Bu yüzdendir ki Maniheistler önce kendilerini yok ettiler ve arkada bir nesil bırakmadıkları için, sayfaları kapanmış oldu. Maniheistler'in başarılı oldukları yerlerde biyosferin bütünüyle yok edilmesi söz konusu olmamıştır. Yine de onların tüm canlılara karşı takındıkları menfi tavır, Balkan Yarımadası, Küçük Asya'nın büyük bir kesimi, Kuzey İtalya ve Güney Fransa'yı şiddetle sarsan güçlü rafizî hareketine alem olmuş ve arkasında pek çok kurban bırakmıştır.

PASSİONER KIRILMA

Kırılma Mekanizması

Etnogenezin akmatik safhası çok uzun ömürlü değildir. Passionerlik ateş gibidir; ısınır ve tutuşur. Akmatik safhadaki aşırı ısınmalar geçici düşüşlerle yer değiştirebilir ve yönetim de o anda herhangi bir düzen sağlayabilir. Fakat bir sonraki passionerlik kıvılcımı, mevcut normları parçalar ve olayların geçtiği bölge, elde edecekleri başarı, ganimet ve hisseye hayatlarından daha fazla değer veren süb-passionerler – serseri askerler, paralı askerler, strelets ve landscnechtler arasından kendilerine taraftar bulabilen ihtirash ve maceracı tiplerin tekrar rekabet alanına dönüşür.

Bu tiplerin ülke sınırları dışına, örneğin Filistin'e, Meksika'ya, Sibirya'ya “kaydırılabilmesi” halinde passionerlik seviyesi düşeceği için, halk rahat bir nefes alır, yönetim ülke kaynaklarını koordine edebilir ve onların yardımıyla komşu halklara karşı üstünlük sağlayabilir. Elde edilen başarılar, enerji seviyesinin gerçek düşüşünü gölgeleyeceği için, passioner basıncın zahiri düşüşü faydalı olabilir. Tamamıyla sathî bir denetim, bir sonraki kültür gelişiminde destek bulacaktır. Passionerlik boyutunun orta derecede olması halinde, çeşitli bölgelerde herhangi bir riske atılmayan yeterli özelliklere sahip insanlar kendiliklerinden ortaya çıkacaktır. Onlar, bilim, sanat, eğitim ve teknik keşifler konusunda yeterli özelliklere sahiptir. Bunlar, bir önceki aşamada idealleri uğruna elde kılıç savaşırlardı; ama şimdi klasikleri okurlar, Newton ve Galilee gibi yer çekimi kanunu konusunda deney yaparlar; Sprenger ve İnstitoris gibiler ise cadılıkla suçlanan kadınları ve Calvin gibiler de öğretmenleri yakmakla meşgul olurlar.

Etnik sistemlerin pasionerliğinin düşüşü tedrici surette gerçekleşir. Sönmüş sistemlerde dahi, kılımı kıpırdatmak istemeyen kabiledaşlarını endişelendiren passioner bireyler, uzun bir süre daha ortaya çıkarlar ve herkesi rahatsız ettikleri için bir şekilde etkisiz hale getirilirler. Böylece yavaş yavaş Augustus döneminin “altın orta yolu”, Makedon hanedanının katı iktidarı ve Kardinal Richlieu’nün hukuk düzeni günleri yaklaşır. Fakat bu “yatıştırma” süreci uzun ve sıkıntılıdır.

Bu safhanın ilk yarısı, Avrupa’ya, esasen süflileşme denilmesi gereken “Rönesans”ı, ikinci yarısı ise “Reformasyon”u getirmiştir. Reformasyon, aslında sadece eskimiş görüşlerin yeniden yapılandırılması değil, aynı zamanda katı bir hunrizliğin bahanesi, onlarca yıl boyunca bilim ve sanatın gelişmesinin duraklaması idi. (Luther ve Calvin, kategorik olarak Copernicus’un keşfini tanımamışlardı, çünkü o konuda İncil’de herhangi bir işaret yoktu.) Fakat ihtiras, işkençe görenlerin ve kurbanların kanlarıyla bastırılıyordu. Yangın yerlerinde yeniden sürgünler çıkar. Önce otlar, arkasından dallar ve en nihayet meşe ağaçları. Bu etnogenez safha değişimi öylesine barizdir ki, her ne kadar davranış kalıpları, zevk ve ideal normları, yani insanların uğruna yaşamayı değer buldukları uzak teşhisler değişiyorsa da, bu safha değişimini farketmek için özel bir dikkat gösterilmesi şarttır. Örneğin “Hristiyan Dünyası”nda dinî gelişim baş tacı edilmiş ve süper-etnos da “medeniyet”e dönüşmüştür.

Yükseliş safhasından akmatik safhaya geçiş örneğinde, etnik sistemin passioner basınç boyutundaki değişikliklere nasıl sık sık karşılık verdiğini daha önce görmüştük. Akmatik safhadan kırılma safhasına geçiş de bir istisna arzetmez.

Akmatik safhadan sonra etnojenik sürecin şekli hızlı bir değişim gösterir. Sözü edilen olay, her ne kadar açıklığa kavuşturulmamışsa da, benden önce başka birisi tarafından kaydedilmişti. Çünkü bu gözlemi yapan yazar – A. Toynbee, passionerliğin ne olduğunu bilmiyordu. Toynbee, sosyal bir olay kabul ettiği gelişimin bazen kırılmaya (breakdown) maruz kaldığını, ancak daha sonra sanki yer değiştirmiş gibi yoluna devam ettiğini kaydediyordu. Vektör işareti değişebilir, ama bazen sistem iki-üç ve daha fazla sisteme parçalanabilir. Parçalanan sistemden doğan diğer sistemler arasındaki farklar giderek artar, fakat tevarüs edilen benzer yanlar ortadan kaybolmaz, sadece ikinci plana itilir.

Romano-German Avrupasında kırılma safhası XIV. Yüzyılda gerçekleşti. Önce küçük hareketlerle başladı. Fransa kralı IV. Philippe, 1307'de hayali bir suçlamayla Templier şovalyelerini tutuklayarak 1314'de hepsini infaz etti. 1309'da ise papalık tahtı Avignon'a getirilerek Fransa tacının kontrolüne tevdi edilmişti. Kiliselerin ve şovalyelerin onuru ayak altı edilmiş, papanın monarşizm ideası ise, yerini egoist kralların siyasi hesaplarına bırakmıştı. Ancak, bunlar büyük fırtınanın sadece ilk habercileriydi.

Asıl öküntü, “Büyük Schisma” (1370-1415) yani kilisenin her birinin başında birbirini can düşmanı olarak gören üç papanın bulunduğu üç kampa bölünmesi idi. Nihayet 1410'da papalık tahtına Baltasar Kossa geçti. Bu adam, geçmişte bir korsandı. Açgözlü, dönnek, katı, vicdansız ve riyakârın tekiydi. Nitekim 1415'de toplanan Konstansa konsilinde tahtından indirilecek, Avusturya'ya kaçacak ve 1421'de kardinal ünvanıyla hayata veda edecekti. (Bu detektiflik biyografisinin detaylarını geçiyoruz.) Bu çağın önemli özelliği, toplumun canilere insanca, samimi üstaplara, din için mücadele edenlere ise gaddarca davranmış olmasıdır.

Böylece Batı Hristiyan kilisesini XIV-XV. Yüzyıllarda, onu gelir kaynağına eviren papa ve kardinaller ayak altı etmiş; Oxford'da Wicliffe, Sorbonne'da Jerson¹ ve Prague'da Jan Huss gibi profesörler ise kiliseyi korumuşlardır. Bu arada Avrupa halkının büyük kesimi de ya dine kayıtsız kalmış, ya da sefih karakterli, sırlarla alay eden “sahte Mesihler”in peşine takılmış, şeytanı Christ'e tercih etmişlerdir. Burada sözü edilen ayrışma mekanizması nedir?

Orta Çağ Katolik kilisesi (süper-etnosun bir tür alt-sistemi olarak) normal fonksiyonunu icra edebilmek için belli bir mantaliteye sahip passioner enerjiye muhtaçtı. Avrupa'nın aşırı enerjisi “Haçlı Seferleri”ne yönlendirilmiş ve bu da süper-etnosa gerekli istikrarı sağlamıştır.

Passionerlik seviyesinin düşmesi, alt-sistemin yönetici kesimini ya uyumlu (çıkarıcı) bireylerle, ya da nepotizm (akrabalık bağları) sayesinde yüksek mevkilere sızan süb-passionerlerle karışmaya sevkeder. Sistemi ayakta tutmak için gerekli enerji az olduğu için ken-

1 Jerson, bu teorisi papanın üzerinde olan Ekümenik konsil'e göre kurmuş ve “Papanın Alaşağı edilemezliği” adlı çalışmasını kaleme almıştır. (Bkz. Weber, *Umum Dünya Tarihi*, 8/200).

di organlarını feda etmeye başlar. Örneğin günah bağışlama kağıtlarının satışı daha menfaatli, Kutsal Mezar için savaş, teoloji araştırmaları, misyonerlik ve inziva daha kolaydı. Artık egoist etik yeni davranış kalıpları dikte etmeye başlamış ve tabii olarak, passioner tipler sosyal alanın kenarına itildikleri için sistemin basitleşmesine yol açmıştır.

Sistemin basitleşmesi, her zaman serbest enerjinin atılmasına yol açar. Süper-etnosun sınırları ötesine çıkan yollar kesildiği için, meteliksiz savaşçılar ve gezginler, entellektüel faaliyetlere, yaratıcılığa ve reformculuğa yönelmek zorunda kalırlar. (XVI. Yüzyılın bu dönemine genellikle 'Yüksek Rönesans' denilmiştir.) Fakat yaratıcılık mutluluğu herkese nasip olmadığı ve passionerlik bir popülasyon olayı olduğu için, insanlar "zayıf noktaların" belirttiği yerlerde kendilerini silahlı mücadeleyle tanıtırlar. Bunun ilk örneğini Slavyanlar vermişler; Aziz Methodius'un Çekya'ya getirdiği gelenek ölmemiş, aksine XV. Yüzyıl başlarında yeniden dirilmiştir.

Çekya'da Passioner Kırılma

Avrupa'da passioner kırılma Çekya'da, Hristiyan dünyasının en uç kısmında başlamıştır. Peki neden Çekya'da? Çünkü Çekya kenardaydı ve Guelphe'lerle Ghibellinler arasındaki savaşlara fiilen iştirak etmemişti. Çekler papayı desteklemiş, fakat ileride Almanlar'la ağız dalaşına girmekten çekindikleri için imparatorlarla takışmamışlardı. Çünkü Çekler'e ve bu arada Slavyanlar'a Almanlar'ın meselesi bizzat Almanlar kadar yakın değildi. Polonyalılar ise bu konuda daha ileri gitmişlerdi ve Almanlar'ın birbirlerini yemelerini zevkle seyrediyorlardı. Çünkü Polonyalılar'da ilk passioner şarj muhafaza edilmiş ve henüz harcanmamıştı, ama yine de başlangıçta passionerlik seviyesi burada nispeten düşüktü. Germany'a da Hohenstaufenler döneminde passionerlik çok güçlü olduğu sürece Çekler, seslerini kısarak, Macarlar ve Avusturyalılar'la ufak tefek çatışmalara girmişler, fakat Rudolf Habsburg'la tutuştukları savaş tam bir başarısızlıkla sonuçlanmış ve Habsburg, Çek kralı II. Ottokar'ı mağlup ederek, tüm süvari birliklerini kılıçtan geçirmişti. Bu olay Çekler için çok şey ifade etmiyordu, çünkü onlar nezdinde kral batı hayranı bir yabancıydı ve bir Slavyan adı taşımasına rağmen, eğitim, davranış ve kültür yö-

nünden tam bir Almandı.² Çekler bu olaydan sonra Lüksemburg dükkü Charles'ı başlarına kral seçtiler. Onun Alman mı, Fransız mı olduğunu söylemek zor. Zaten kendisi de bu konuyla ilgilenmiyordu, çünkü Lüksemburg Fransızlar'la Almanlar arasındaki sınırda marjinal bir bölgeydi ve orada kimse böyle meselelerle uğraşmazdı. Charles'a Çekya tahtına geçmesini teklif ettiklerinde, kabul etti ve Çekyalı tebaasının meseleleriyle dürüstçe ilgilenmeye başladı ve onlar için Avrupa'nın en iyi üniversitelerinden birini kurdu. Ve herşey de oradan çıktı.³

Orta Çağ üniversitelerinde öğrencilerin ve profesörlerin hayatı, iç yönetimin çizdiği çizgiye göre akar giderdi. Onlar, bir grup, bir korporasyon halinde yaşarlardı, ama milliyete (hemşehriliğe) dayalı bir teşkilatlanmaya gitmişlerdi. Öğretim üyeleri kurulu oylaması milliyete göre yapılır, öğrenciler milliyetlerine göre amblem ve kokard taşırlar, milliyetlere göre trapez yaparlar, milliyetlere göre kavg ederlerdi ve hatta öğretim kurumu üyelerinin taksimi dahi milliyetlere göre yapılmıştı. Prague'da dört milliyete mensup insan yaşıyordu: Bavaryalılar, Saksonlar, Polyaklar ve Çekler. Yani iki saf Alman milleti vardı: Asil Almanlar ve sıradan Almanlar. Almanlar, Polyaklar denince kesinlikle Polyakları değil, Livon ordenini anlıyorlardı. Çünkü o sıralar Polonya szlachtası tavşan avlamakla, bira ve bal şerbeti içmekle vakit geçiriyor, üniversitede ise birşey öğrenmeye hevesli görünmüyordu. Böylece üç grup Alman, bir grup Çek'ti ve tabii olarak Çek grup azınlık durumundaydı.

Charles, kendi Çek vatandaşları için oldukça endişelenmişti. Onların kendi üniversitelerinde huzurlu olmalarını sağlayacak şartlar yaratmaya çalışıyordu ve zaten rektör de Çek asıllıydı. Hatta kral

2 II. Ottokar. Çekya'nın son Slavyan kralı. Sarayında muhteşem Alman şövalye seramonileri yapıldı. II. Ottokar, köylülerin ve Çek zadeganların haklarını kısıtlarken Alman kolonistler için muhteşem bir şehir kurmuştur. Nitekim 1252'de Avusturya'yla birleştiğinde bu şehir (etnik açıdan Germano-Slavyan) Bohemya krallığı adında bir kimeraya dönüşmüştür. Macarlar ve Polonyalılar'la ittifak akteden Rudolf I Habsburg, 1278'de II. Ottokar'ı Marx ovasında mağlup etmiş ve Ottokar savaş meydanında ölmüştür. (Weber, age, 7/709-711).

3 Slavyanları ve Bizanslıları'ı ayağa kaldıran passioner itki, I. Yüzyıl, Germano-Fransızları ayağa kaldıran itki ise IX. Yüzyılda gerçekleşmiştir. Buradan da anlaşılıyor ki, süper-etnik alanın parçalanışını hızlandıran etngonez tradisyon ve safhaları arasında bir benzerlik söz konusu değildir.

ölüp de yerine ayyaş Vençeslav geçtiğinde dahi (ki devlet yönetimiyle çok az ilgileniyordu) aynı politika sürdürüldü.⁴ Rektör ise, kendini Çek diline adayan ve hatta Latince metinleri Çekçeye tercüme eden ilahiyatçı profesör Jan Huss idi. Huss, “Biz Çekiz ve üstelik de kendi vatanımızdayız, Almanlar’ın burada ne işi var?” diyordu.⁵ Halbuki Prague sakinlerinin yarısı Alman’dı. Prague yakınlarında Kutenberg (Kutna-dağı) şehri zengin maden yataklarına sahipti ve orada Alman madenciler yaşıyordu, ayrıca Bohemya krallığının büyük şehirlerinde de Almanlar oturuyorlardı. Çekler, genel olarak küçük zâdegân ve köylü sınıfını teşkil ediyorlardı. Burgherler ise, Almanlaşmış Çek kesiminde ve sadece Almanların yaşadıkları kısımdaydılar. Sonunda “yumruklaşma” önce üniversitede Almanlar’la Çekler arasında başlamıştı. Ama burada bir moment daha devreye girmişti: Jan Huss. Son derece dindar ve samimi bir kişi olan Huss, kilisenin verdiği eğitimin düzeltilme vaktinin geldiğini düşünüyordu. Mesela, eğer kutsal Katolik kilisesi bir suç işlemişse, onun da daima göstermelik ruhani mahkemenin cezalandırmasına göre değil, umumi kanunlara göre yargılanması gerekiyordu. Huss, günahın bağışlanıldığına dair beraat kağıdı verilmesini de yargılıyordu. Çünkü ona göre günahlar parayla affettirilemezdi. Kısacası Huss, buna benzer saçma taleplerin hepsini yargılıyordu. Tabii Konstansa’da toplanan konsilde mesele trajik bir şekilde son buldu. Konsil, Papa Johannes XXVIII’i makamından azletmek amacıyla toplanmıştı. Ama konsile Huss da davet edilmişti ve her ikisi de yargılanacaktı. Birincisi düzenbazlıktan ve suç işlemekten, ikincisi ise rafizilikten yargılanacaktı. Sonuçta, mahkemedan lehine bir karar çıkmayacağını anlayan Johannes, yığıldığı paralarla birlikte Konstansa’dan kaçmış ve ömrünün kalan kısmını bir eli yağda, bir eli balda tamamlamış; konsilden önce kendisine koruma tevkişi verilmiş olan Huss ise, tek bir kişinin oyuna karşılık çoğunluğun oyuyla ölüme mahkum edilmiş-

4 Kral Vaszlav IV, 1409’da Kutnogora fermanını yayınlamıştı. Buna göre tüm önemli üniversite meselelerinde Çekler üç oy Teutonlar yani yabancılar bir oy hakkına sahip olacaktı. Bunun üzerine Alman profesörler rektörlüğünü Jan Huss adlı birinin yaptığı Prog Üniversitesi’ni terketteler. (Bkz. *Xrestomatiya po istorii srednix vekov/pod red. N. P. Gratsianskogo i S. D. Skazkina. M., 1950, II/134-139*).

5 Çekler’in milli diklenişleri konusunda sadece Rusça değil, çoğu yabancı dillerde yazılmış (eski ve yeni) zengin bir literatür mevcuttur ve onları burada tek tek saymanın perspektif bir tarafı yoktur.

ti. O tek oy veren de Kutsal Roma İmparatorluğu imparatoru, Macar kralı Sigismund, yani Çekyalı Venceslav'ın kardeşiydi. (1415)⁶

Aradan dört yıl geçtikten sonra, 1419'da Çekya'da bir isyan hareketi başlamıştı. İsyan edenler üniversite talebeleriydi ve üniversite bir Çek üniversitesi olduğu için üç Alman milliyetine mensup öğrencilerin tamamının Çek öğrencilerle eşit değerde oy hakkına sahip olmalarını istiyorlardı. Neticede Çek öğrenciler Alman öğrencileri bir güzel patakladılar. Boğuşmalar üniversite içinde ve dışında devam ediyordu. Almanlar ve imparator Sigismund taraftarları sokaklara döküldüler, fakat onlara da saldırdılar ve ölesiye patakladılar. Çek kalabalık hızını alamadı ve belediye binasına girerek orada çalışan tüm Katolik belediye meclisi üyelerini, Alman memurları pence-relerden aşağı attılar ve tabii bina yüksek olduğu için hepsi öldü. Bu olaydan sonra Çekler Almanlar'a şöyle dediler: “Sizi tanımıyoruz, papayı tanımıyoruz, papa Christ düşmanı, halbuki bizler gerçek Hristiyanlarız. Hakiki âyinleri de biz biliyoruz. Ruslar'da ve Grek-ler'de laymanlar ve azizler kâse ile içiyorlar, siz ise laymana güllâç veriyorsunuz ve sadece azizler kâse ile içiyorlar. Bu doğru değil.” Almanlar, imparator ve papa, tabii olarak bunun rafizilik olduğunu ve Çekler'in cezalandırılması gerektiğini açıkladılar.⁷ “Demek bizi cezalandıracaksınız ha?” dedi Çekler. Ve böylece 1419'da başlayan savaş 1438'e kadar ardı arkası kesilmez saldırılarla devam etti.

Tek başına Çekya, bütün bir Alman İmparatorluğu'na karşı savaştı ve hatta tarafsız görünmeye çalışan Polonya'yla da çarpıştı. Çekler'in bayrağında ökaristi - ekmek ve şarap almak istedikleri kâse, Katolikler'in bayrağında ise Latin haçı vardı ve her ikisi de Hristiyanlık sembolüydü. Laf aramızda, komşu Polonya'da ökaristi âyininde kâse kullanan komşu Ortodokslar ve uzun ve enli kendi Latin haçları bulunan Katolik-Polaklar vardı, ama her iki taraf da buna rağmen barış içinde yaşıyordu ve dolayısıyla Çekya halkının yarından fazlasını, öte yandan Alman topraklarının kenar kısımlarındaki ahalinin yarıya yakın kısmını alıp götüren bu inanılmaz katı savaşın sebepleri kesinlikle dinî sloganlar değildi. Çekler'in

6 Bkz. Bilbasov V. A. *Çex Yan Gus iz Guzintsa*. SPb. 1869, s. 11.

7 “...17 Mart 1420 pazar günü, o sırada Rumlar'ın ve Macarlar'ın kralı Sigismund'la birlikte olan papalık legatının talimatı üzerine Bratislav şehrinde, rafizilere ve Roma kiliselerinin düşmanlarına olduğu kadar Bohemyalıları ve özellikle ökaristilere karşı tapınaklarda bir haçlı seferi düzenlenmesi kararlaştırıldı.” (Lanrentiy iz Brjezovoy. *Gusitskaya xronika*. M., 1962, s. 50).

Prague'a yönelik tüm Haçlı seferlerini püskürtmüş olmaları önemliydi. Hatta onlar, muhtemelen Macaristanlı Polovesler'in [Kıpçaklar'ın] Moğollar'dan ödünç aldıkları arabalı saldırı taktiği gibi yeni bir taktik kullanarak Bavarya'ya, Brandenburg'a, Saksonya'ya girmişlerdi. Arabayla savunma ve arabalardan kamp kurma taktiği, kesinlikle göçebelere aittir. Doğu âdetlerini çok iyi bilen Jan Zizka, Polonya ordusunda savaşmıştı ve zırhlı şövalye süvarisinin karşısında âciz kaldığı bu yeni taktiği uygulamıştı.

Katolik kalan Mora, Katolisizmi seçen Macaristan ve Polonya tarafından desteklenmeyen küçük Çekya, sonuçta tek başına tüm Germany'a yani birleşik Avrupa'nın yaklaşık tamamına karşı durmayı başarmıştı. Hussitlere karşı düzenlenen Haçlı Seferleri'ne sadece Fransızlar ve İngilizler katılmamıştı. Fransızlar o sırada kendi kurtarıcıları Jeanne d'Arc'ı teslim etmiş, İngilizlerse onu yakmışlardı ve dolayısıyla bu savaş onları asla ilgilendirmiyordu. Halbuki küçük Çekya tek başına hepsinin karşısında tutunabilmişti. Demek ki Çekler'in passionerlik seviyesi o sırada Almanlarınkinden çok çok yüksekti. Ama Çekler, kısa süre zarfında, tüm güçlü passionerler gibi kendi aralarında bölünecek ve birbirini asıp keseceklerdi. 1420'de Çekler'in nüfusu 3 milyondur. Akdağ savaşından (1620) sonra ise sadece 800 bin kişi kalmıştı.⁸ Neden? Hussitler üç gruba bölünmüşlerdi: Genel olarak kiliseleri de, azizleri de tanımak istemeyen müfrit Taborite'ler; kiliseyi tanıyan, ama kategorik olarak ruhaniliğin her türlüşünü ve Almanlar'la uzlaşmayı reddeden “yetimler” veya başkumandan Jan Zizka taraftarları (Zizka'nın ölümünden sonra kendilerine bu adı almışlardı) ve Doğuda – Bizans'da ve Rusya'da olduğu gibi Ortodoksluk için mücadele eden Utraquist (Eucharist)ler. Utraquistler, Almanlar'la bir arada yaşamamak şartıyla her türlü uzlaşmadan yanaydılar. Bunlar Prague'da yaşayanlardı. Ama orada tıpkı Adem gibi çıplak dolaşan, yolcuları yağmalayan ve hiçbir şeyi kabul etmeyen Adamitler gibi küçük gruplar da vardı. Hussitler'in kumandanı Jan Zizka onları yakalayıp tamamını yakmış veya asmıştı. Bunların tek işi soygun yaparak karınlarını doyurmaktı. 1434'de bu üç grup birbirine girmişti. Savaş Lipany açıklarında vukû bulmuş ve müfrit Taborite'ler Eucharistler tarafından mağlup edilerek kılıçtan geçirilmişlerdi. Çekya'da, bu küçük bedbaht ülkede, passioner gerginliğin azalışı ve vahşete dönüşmesi böyle olmuştu. Örneğin insan,

8 Traçevskiy A. Uçebnik russkoy istorii. SPb., 1900, bl. I, s. 180.

Kutenbergli Alman madencilerin Çek Hussitleri ocağa sokup, orada bacakları ve elleri parçalanmış halde nasıl öldüklerini seyrettiklerini okurken tüyleri diken diken olacaktır. Aynı şekilde Zizka da onları ele geçirip, diz çöküp merhamet dilendiklerinde zerrece acımamıştır. Çünkü Zizka Almanlar'a merhamet etmekten hoşlanmazdı.

Hiçbir dayanağı olmayan ve insanların birbirlerini karşılıklı olarak yok etmelerine kadar varan bu gaddarlık, etnik alanda oldukça bariz bir örnektir.

841'de Fontaine savaşını hatırlıyalım (yükseliş safhasını anlatırken ondan bahsetmiştik). Almanlar ve Fransızlar savaştan sonra, her ne kadar taraflar değişik gruplara mensup iseler de, 'bunlar bizim adamımız' diyerek yaralı düşmanlarına su taşımışlardı. Süper-etnik bütünlüğün varlığına şahitlik eden davranış şekli işte budur. Biz, 841 yılının "Hristiyan Dünyası"nın doğum yılı olduğunu boş yere söylemiyoruz. Çünkü o tarihe kadar Avrupa'daki savaşlarda böyle bir olay vukû bulmuş değildir. Her süper-etnos içinde savaşlar olur, kan dökülür ve gaddarlıklar sergilenir elbette; ama, savaşların da kuralları olduğu için, hiçbir zaman tenkil hareketlerine dönüşmezler. İnsanlar, sokaktaki komşularıyla değilse bile, bütünüyle yabancı ve "vahşiler"le savaşmadıklarını hatırlarlar.

Halbuki XV. Yüzyılda Almanlar da, Çekler de "Hristiyan Dünyası"na mensuptular! O halde davranışlardaki bu değişikliklerin sebebi neydi? Elbette onların aynı süper-etnosa mensup olmalarına rağmen, Çekler'in Slavyan, Almanlar'ın da Alman oldukları söylenebilir. İyi de, ya peki Slavyan olmayan Polonyahlara ne demeli?

Almanlar ve Çekler, XV. Yüzyılda her nedense süper-etnik birlik ruhunu kaybedip, tıpkı Almanlar ve Ruslar gibi birbirlerini yabancı olarak görmeye ve dolayısıyla özellikle savaş sırasında farkedildiği üzere birbirlerine el gibi davranmaya başladılar.

Vakia, süper-etnos bünyesinde yeni bir süreç – ayrışım süreci başladığını gösteren ilk kıvılcımlar Hussit savaşlarıydı. Huss boşuna "Ben bir Hussum (Huss-ördek) ve benden sonra ise kuğu gelecektir" dememişti. Gerçekten bu kuğu, aradan yüz yıl geçtikten sonra gelecekti. Adı Martin Luther'di ve o da sadece biraz daha iyileştirilmiş dinî normun, daha doğru kültün propagandasını yapacaktı.

Almanya'da Passioner Kırılma

1517'de Martin Luther, Katolik kilisesiyle üzerinde uyuşmadığı doksan beş teziyle birlikte Wittenberg kilisesinin kapısına dayanmıştı.

Eğer günümüzde herhangi biri Londra'da herhangi bir yerin kapısına elinde bir takım tezlerle dayanıp, “Ben, İngiliz anayasası ve parlamentonun yapısına karşıyım” derse, ona “Hadi, evine git” diye bir cevap verebilirler, olay da orada kapanabilirdi. Fakat bu Orta Çağ, –“tuhaf” bir dönemdi. Herkes Luther'in söylediklerine kulak kabartmıştı. “Mademki bu rahip bunları kabul etmiyor, o zaman biz, bütün Hristiyan dünyası neden inanalım ki? En iyisi meseleyi biraz irdeleyelim, ne gibi delilleri var görelim ve tartışalım. Belki de kulak salınacak haklı itirazları vardır.” Ve tartışmaya başladılar. Üstelik de bu tartışmalara kim başkanlık ediyordu biliyor musunuz? Toprakları üzerinde güneş batmayan imparator Charles V. Habsburg. Almanya'nın imparatoru, Hollanda'nın hakimi - ki bu ülke miras toprakları idi. Ayrıca İspanya Krallığı, İspanya'nın Amerika'daki toprakları, Filipinler, Neapol Krallığı ve Lombardiya'daki Milan onundu. Bu tartışmalara o başkanlık ediyor, onun hemen yanı başında da bu küstah rahiple tartışmak zorunda olan papalık legatı (ilahiyatçı) oturuyordu. Yüce iktidarın ruhani temsilcilerinin sağ tarafında German İmparatorluğu'nun magnatları, komşu Katolik devletlerin elçileri, sol tarafında ise ilahiyatçılar yer alıyorlardı. Luther'i ortaya getirmişler ve “Tartış! Tezlerini ortaya koy” demişlerdi. Luther gülümşetti. Charles ise ona bakarak şöyle demişti: “Sanırım bu bir insan..., ama sünepenin teki. Neyse, yine de yarın konuşması için getirin ve bırakın söyleyeceklerini söylesin.” Luther o gece her şeyi bir kez daha düşündü ve ertesi gün konuşması için getirdiklerine, “Burada, ayakta dikileceğim. Öbür türlü yapamam” dedi ve delillerini oldukça kati bir şekilde ortaya koydu. Toplantıda bulunanların yarısını şaşkına çevirmişti.

Luther'i tutuklamaya karar verdiler. O zamanlar bu tür şeyler olurdu. Gaskonya kontu onu kurtardı, yanına süvarilerden müteşekkil bir konvoy vererek şatolarından birine götürdü ve orada sakladı. Luther'in görüşleri bütün Avrupa'ya yayılmıştı. Kendisi ise bu arada sessizce oturuyor, artık yeterinden fazla olan boş vakitlerini İncili tercüme etmekle geçiriyordu. Fakat ortaya attığı gö-

rüşler, 1521'deki "Vorm fermanı" sebebiyle süper-etnik alanın parçalanmasına yol açmıştı.⁹ Dolayısıyla mesele görüldüğü kadarıyla Luther'in söylediklerinde değildi. Avrupa'nın büyük bir kesimi eğitimsizdi; eğitimli olanların da bu tezleri okuyacak, delilleri tartışacak, doğru olanı kıyaslayarak, Rivayetlerin mi, yoksa Kutsal Yazıların mı daha doğru olduğunu anlayacak kadar okumak için yeterli vakti yoktu. Bunun içinse Kutsal Yazıları iyi bilmek lazımdı, fakat Kutsal Yazılar çok kalındı ve üstelik de Latince olduğu için okuması zordu. Ayın sırasında şarabın İsa'nın kanına dönüşmesini (transubstantiation) veya alın yazısını nasıl anlamak gerekirdi? Kurtuluş konusundaki öğretilerin hangisi daha doğrudu?.. Amaan, adam sen de! Ama yine de bütün Avrupa Protestan ve Katolik olarak ikiye bölünmüştü. Çünkü kimse *ne içini* değil, *ki-me karşı* olduğunu biliyordu. Dahası, Kuzey Norveç'den Güney İspanya'ya kadar istisnasız herkes, yükseliş dönemleri için uydurulan (yani akmatik safhada iyi hazırlanmış) Orta Çağ Katolik mantalitesini ne inandırıcı buluyor, ne de onunla tatmin oluyordu.

Reformasyon – Kırılma Göstergesi

Yeni bir davranış imperatifi – kırılma safhasının tepki imperatifi yüzeye gelmişti. Bu imperatif basitçe şu şekilde formüle edilebilir: "Büyüklerden bıktık! Bırakın da yaşayalım!" Artık onlara başka bir şey lazım. Çünkü eski sistem, ne onların bilgi birikimine, ne sergilenen asalet ve insanlık seviyesine, ne çetrefil ekonomik ilişkilere, ne de taklit edilen hayat tarzına ve zevklere cevap veriyordu. Kısacası hiçbir şey cevap vermiyordu.

9 Kral V. Charles (1500-1558) 5 Mayıs 161'de Worms fermanını yayınlayarak Luther'i rafizî ilan ettiyse, fermanı diğer prensler, şövalyeler ve şehirler tarafından desteklenmedi. Luther halkın gözü önünde kendi iddialarından vazgeçmesini isteyen papalık bullasını yaktı ve arkadaşarından Spalatin'e gönderdiği mektubunda Papa X. Leon'u İsa düşmanı ilan etti. (*Xrestomatiya*. M., 1950, III/111-112). Kaydetmek gerekir ki, XIII. Yüzyılda ortaya çıkan ve XVI-XVIII. Yüzyıllarda sürekli ihtiyaç duyulan "kiliseden afaret etme" formülünde genel olarak "Şeytanın ve yandaşlarının sana musallat oldukları, seni asla terketmeyecekleri anlaşıldığından.. sana sunduğum bu nur numlarını söndürdüğünden.." ibarelerinin yer aldığını (age., s. 213) kaydetmek gerekir. Papanın şeytanla işbirliği ettiği konusunda bundan daha güzel bir belge sunmak zordur.

Esasen reformlar her iki taraf için de gerekliydi ve yine her iki taraf barışçı bir şekilde aralarında anlaşabilirlerdi. Ama bütün mesele, kimsenin anlaşmak istememesinden kaynaklanıyordu. Aslında ne sadece bedbaht Huss ve onun bahtlı muakibi Luther, ne Cenova ve Güney Fransa'nın yarısını kendi inandıklarına celbeden tuhaf insan Calvin, ne hayalperest Zwingli, ne de "Sitten krallığının" başına geçerek kendine inanan Münster şehrini kana bulayan katil ve hain Johannes of Leiden değil, "Azize maskesi arkasına sığınan kilise orospularının resminin bu kadar yapılması yeter! Ressamlar işin puştluğunda, peki biz nasıl ibadet edeceğiz?" diye bağırان Dominiken rahip Savonarola gibi gerçek Katolik mü'minler de onlarla eşit seviyedeki reformatörlerdi. Savonarola son gününü ateş üstünde geçirdi, fakat tapınaklarda olmaması gereken pornoğrafiye karşı mücadele konusunda bol miktarda ölmez sanat eserini geride bıraktı. Yine aynı şekilde bacağından yaralanan İspanyol subay Ignace de Loyola da reformatörlerdendi. Ignace, reformasyoncularla savaşmak için, Reformasyon taraftarlarının Katolik kilisesiyle mücadele başvurdıkları aynı imkanlara sahip olmanın, yani fedakâr insanları bularak onlara Katolisizmi öğretmenin gerekli olduğunu savunuyordu. Öğretmek! Dominiken tarikatı- bilgili insanlar tarikatı. Dominikenler kendileri öğrenmiş; dizlerini büküp Latince, Augustine ve Kutsal Yazılar gibi karmaşık şeyleri sökmüşlerdi. Oyun kağıdı ve her tür eğlence onlara yasaklanmıştı. Ama bu zavallılar çörgü taşı-dominoyu icat etmişler, kimse onlara bunu yasaklamayı akıl etmemiş ve onlar da boş zamanlarında domino oynamışlardı.

Fransiskanlar, fakir bir tarikattı. Herhangi bir eğitim yapmamışlardı. Skarlet papaz cüppelerini belden bir iple bağlar; sokaklarda dolaşır ve Katolik kilisesi öğretilerini irticali olarak kitlelere anlatırlardı. Fakat gerek Fransiskanların ve gerekse Dominikenlerin vaazları alışılmış seküler okulların öğrettikleriyle rekabet edemezdi. Çünkü Cizvit tarikatının kurucusu Ignace de Loyola, hedefi şu şekilde belirlemişti: Çocuklara Katolisizm öğretilmeli; o zaman Protestanlığa karşı düşkünlükleri kalmaz ve Protestan olmazlar. Başlangıçta kimseyi ikna edememişti. Herkes anlattıklarını dinliyor, fakat sonra çekip gidiyor ve kendi işiyle uğraşıyordu. Yaklaşık yirmi yıl kadar sonra sadece altı samimi ve sadık taraftar edinebilmişti. Evet, sadece altı kişi onun kurduğu tarikata girmeyi kabul etmiş ve geride altı kardeşlik bir tarikat bırakarak ölmüştü. Ama haleflerinden Portekizli Mayronius Franciscus, üstadının tari-

katını hayli genişletmeyi başarmış ve mektep eğitimi görmüş birçok rahip dahi tarikata girmişti. Bunlar birçok ülkede, kısmen İspanya kısmen Fransa ve İtalya'da çocukları eğitmeye başlamış ve protestantizmin gelişim temellerini atmayı başarmışlardı. Loyola, Reformasyon hareketinin yolunu kırma prensibine göre değil, muhafaza etme prensibine göre açmış olsa bile, meziyet sahibi bir kişiydi ve yeniden yapılanma da bir tür sınırdı. Ama acaba İspanya neden ona karşı hemen hemen hiçbir engel çıkarmamıştı? Konuyu irdeleyelim.

Belirtmek gerekir ki, Avrupa, bu korkunç dönemde diğer süper-etnik bütünlüklere kıyasla passioner aşırı ısınma yaşıyordu. Öncelikle anakaranın denizlerle çevrili uç kısmında bulunuyordu. Herhangi bir istilaya maruz kalmamıştı ve üstelik de o dönemin Cristoph Colomb gibi çok değerli bir insanı yetiştirmişti. Colomb, bir süre sonra Amerika'yı keşfedecekti. Gerçi bunu o yapmasaydı, Cabot veya başka birisi yapacaktı. Ama mesele, onlar keşfedinceye kadar Amerika'nın zaten var olduğu idi ve hatta orada insanların yaşadığını göstermek için bazı Kızılderilileri bile alıp getirmişler, fakat XVI. Yüzyıla kadar kimse bu konuyla ilgilenmemişti. İspanya'da, Müslümanlara karşı Kastilya ve Portekiz krallarına zafer kazandıran fakir İspanyol zâdegânları Hıdalgolar vardı ve sırtlarında bir pelerin, başlarında bir şapka bulunan ve en iyi halde bir atı olan bu insanlar işsiz kalmışlardı. İşte bunlar Amerika'ya yönelmiş ve orada kendilerine bir meşgale bulmuşlardı.

İspanya'da ise yönetimle takışmayı fazla sevmeyen, sessiz sakin insanlar kalmışlardı ve bunlar Katolik kilisesinin yeniden yapılandırılmasını şiddetle savunan yeni bir dini akımı benimsemişlerdi.

Almanya ve İspanya'yla alakalı konular üzerinde daha detaylı olarak durmayacağım. Diyeceğim tek şey, Luther'in başlattığı tartışmanın Almanya'nın kesintisiz 30 yıl devam eden savaşlarda halkının %75'ni kaybettikten sonra (savaştan önceki nüfusu 16 milyondur ve savaş sonrasında rakam 4 milyona düşmüştü¹⁰) 1648'de

10 Bkz. Civilegov A. *Germaniya posle Tridsatiletniy voyn: Kniga dlya çteniya po istorii novogo veremeni*. M., 1911 II/307-346. Kayda şayandır ki, halkın 3/4'ü yani şehir sakinlerinin % 40'ı, köylülerin % 60'ı (12-13 milyon kişi) telef olmuştur. Bu bağlamda Çekya'nın nüfusunun seyrekleşmesi dikkat çekicidir. 1420'de Çekya'da 3 milyon insan yaşıyordu, 1620'deki Akdağ savaşından sonra nüfus 800 bine düşmüştü. (Traçevskiy A. age., s. 180). Bu da gösteriyor ki asıl sebep Reformasyon sloganları değil, işaretlerin veya kırılmanın endikatörü yani sistemin basitleşmesiydi...

yapılan Westfalya barış anlaşmasıyla sona ermiş olduğudur. Siz de bilirsiniz ki, savaşlarda bu kadar insan ölmez. Savaş sırasında silahlı insanlar kendilerini korumayı bilirler. Göz göre göre kendilerini ateşe atmaz, düşmanın yaklaşmasına fırsat vermezler ve tüm savaşlarda bu böyledir. Ölenler, varı yoğu ellerinden ordu tarafından yolunup alınan zavallı barışsever halktır. Çünkü böyle anlarda savaş savaşı besler. Bu şiddetli yılların olayları bunlardı ve her Avrupa ülkesi de bu olaylarda rol almıştır.

İngiltere'de Passioner Kırılma

Diğer ülkelerden bir süre sonra İngiltere'de de passioner kırılma başlamıştı. Bu gecikmenin sebebinin izahı kolay. Biritanya Adası, IX. Yüzyıl “itkisi”nin üzerinden geçtiği şeridin sınırlarının dışında kalıyordu. Başka bir deyişle İngiltere passionerliği ithal yoluyla almış; adaya önce Anlosakson krallığını ele geçiren Norveçli ve Danimarkalı Vikingler gelmişti. Burada iktidarı uzun süre ellerinde tutan Vikingler'in bu müddet zarfında gen havuzlarını popülasyona ekmele-ri tabii idi. Daha sonra Normandiya'dan gelen Normanlar İngiltere'yi ele geçirdiler. Bu, Norveçliler'in Fransızlaştırılmasıydı. Onlar da aynı şeyi yaptılar ve gen havuzlarını popülasyona ektiler. Ve sonunda, Norman hanedanı sona erdiğinde, XII. Yüzyılda Poitie'den ölen kraliçe Matilda'nın akrabası André Plantagēnete (ki daha önce ondan bahsedildi) kral olmak üzere davet edilmişti. Bu Fransız, kendi sevgili hemşehrilerinden kalabalık bir grubu da beraberinde getirmişti, çünkü Fransıyı da, Fransız topraklarını da miras aldığı İngiltere'den daha çok seviyordu. Ama kendisine taht verildiğinde kim yok der ki! Böylece tabii olarak İngiltere'deki halk kitlelerine yeni bir passioner aşılama yapılmıştı. Neticede İngiltere passionerlik boyutu açısından komşu Kuzey Almanya veya Fransa'dan hiç de geri olmayan bir seviyeye ulaşmış, fakat bu olay Fransa ve Almanya'dakinden daha geç, XVI. Yüzyıl sonları ile XVII. Yüzyıl başlarında gerçekleşmiştir. Dolayısıyla halk kitlelerinin mahvına yol açan korkunç Yüzyıl Savaşları'yla Güller Savaşı denilen Otuz Yıl Savaşları'nın geçtiği İngiltere, aradan yüzyıl geçtikten sonra belini doğrultmuş ve burada tekrar bol miktarda passioner insan yetişmişti.

İngiltere'de başlangıçta feodallerin sermayesi olan passionerlik, ülkeye kâh Norman şovalyelerini, kâh Anjou'lu baronları, kân Vi-

kingleri taşıması; tabii olarak sonuçta Yeomanlar, azat köylüler (XV. Yüzyılda azad olmayanları zaten yoktu ve soyları tükenmişti) İskoçya'daki klan üyeleri ve vatandaşlar arasında tesadüfî ilişkiler gelişmişti. XVI. Yüzyılda ise İngiltere yüz yıl önce olduğu gibi bir kez daha passioner çalkantıyla sarsıldı. Böylece Kraliçe Elizabet döneminde İngiliz korsanlar ortaya çıktı. Bu passioner moment, bir devlet olarak İngiltere'nin Avrupa siyasî güç dengesindeki politikasını önemli ölçüde belirlemektedir.

XVI. Yüzyılın en güçlü ülkesi, Amerika'da devâsâ boyutta topraklara sahip olan ve Atlantik Okyanusu üzerinden her yıl küp küp altın yüklü gemileri başkente yollayan İspanya'ydı ve dolayısıyla İspanyol kralları da altın cihetinden en zengin insanlardı. İngilizler'de altın yoktu ve altın elde edebilecek bir kaynaktan da mahrumdular. İspanyollar'ın ele geçirdikleri altın dolu bölgeler işgal altındaydı ve İngilizler'in yerleşebilecekleri yer ise hızlı zengin olma imkanları sunmuyordu. Dolayısıyla en uygun ve en kestirme yol, İspanyolları yağmalamaktı.

İngilizler, canlarını dişlerine takarak bu işle uğraştılar ve başarılı da oldular. Walter Raleigh, Francis Drake, Thraubisher, Hawkins gibi korsanlar, İspanyol sahil şehirlerini yakıp yıkarak, yerli ahaliyi kılıçtan geçirdiler ve altın kervanlarını vurdular. Üstelik Horn Burnu civarından geçerek, İspanyollar'ın hiçbir saldırı beklemedikleri Pasifik Okyanusu'na inip İspanyol şehirlerini yağmalamayı da başardılar.

Bu olaylar yeri geldiğinde, İngiltere'nin sosyal düşünce yapısını da etkiledi. Çünkü bol miktarda altınla dönen bu şanslı insanlar, dostlar ve kadın arkadaşlar edindiler ve onlar sayesinde İngiliz komuoyunu (gerek etnos ve gerekse toplum olarak) İspanya'ya karşı yönlendirmeyi başardılar. Çünkü İspanyollar'ı yağmalamak kârlı bir işti.

Elbette böyle bir şeyi gerçekleştirmek için herhangi bir ideolojik mesnet gerekliydi. Ve böyle bir mesnet bulunmuştu: İspanyollar Katolikler ve dolayısıyla İngilizler'in Protestan mezhebine girmeleri gerekirdi. Böylece Protestanlık İngiltere'de şahika dönemine ulaştı. Üstelik de Elizabet'in 'Kanlı' lâkabı takılan kızkardeşi Maria'nın [Bloody Mary] ateşli bir İspanya taraftarı olmasına rağmen. Halk Maria'yı desteklemiyordu ve Katolikler de tecrit edilmişlerdi. Buna karşılık, kızkardeşinden daha fazla insanın yastığını kurutan Elizabet'i desteklemişler ve ona "Bâkire Kraliçe" adını takmışlardı. İşte bu bâkire, korsanlık faaliyetlerine yeşil ışık yak-

miş, kol kanat germiş ve gelirine gelir katmış; İngiltere'nin zenginleşmesi de böyle başlamıştı.

Fakat bu seferler İngiltere'den birçok insanı alıp götürmüştü ve kraliyet sarayına yakın insanlar korsanlıkla uğraştıkları için hızlı bir şekilde ölüp gitmişler, bu da kralı destekleyen partinin tabii olarak zayıflamasına yol açmıştı. Buna karşılık parlamento partisi güçlenmişti. Parlamento, kralın yetkilerini sınırlamaya çalışıyordu. Çünkü Orta Çağ'da krallar Fransa'yla savaşırken paraya ihtiyaç duyuyorlardı ve yeterince destek sağlanıyordu.

İngiltere anayasasına göre vergi miktarını parlamento belirliyordu ve onun izni olmadan vatandaştan bir farthing dahi alınamazdı. Sonunda parlamento kralın herhangi bir devlet kuruluşuna maddi yardımda bulunmasını yasaklayınca, şiddetli bir tartışma yaşandı ve kral parlamento'ya karşı bir devrim yapmaya girişti. Yani kendi ülkesinin anayasasına karşı harekete geçti.

I. Charles da diğer Avrupa kralları gibi kendi başına hüküm verebilen bir kral olmak istiyordu. Peki onu kimler desteklemişti? Hali vakti yerinde olan hür köylüler yani Yeomanlar, fakir şövalyeler ve bir miktar İngiliz Katolik. Karşı çıkanlar kimlerdi? City zenginleri, ücret karşılığı çalışan kalabalık fakir kesim, Protestanlar ve bir de aşırı mezhep taraftarları.

İngiliz devriminin akibeti herkesin malumu. Kral kaybetmiş, yenilmiş ve asıl memleketi İskoçya'ya kaçmıştı. Fakat çok cimri olan ve parayı da aşırı seven İskoçlar, kralı para karşılığında satmışlar ve böylece 1649'da kellesi vurulmuştur.

Ne var ki burada zaferin kazanılmasında kilit rolü oynayanlar, halk kitleleri, ve City'nin zengin kapitalistleri değil, küçük fanatik mezhep taraftarları, gerek Katolik ve gerekse Protestan kiliselerinin tamamına karşı çıkan bağımsızlardı. Cromwell'in yaptığı durum değerlendirmesi oldukça şaşırtıcıdır. Ona göre parlamento ordusu kralı yenecek durumda değildi. Çünkü kralın safında çarpışanlar savaş onuru için giden şövalyeler, parlamento için vuruşanlarsa para ile kiralanan sünepe takımıydı. Onurları için savaşa gidenler, parayla kiralananları yenerlerdi. Çünkü kiralık savaşçılar, sadece çalışmak ve hayatta kalmak isterler. Onların amaçları budur ve hiçbir yerde zafer kazanamazlar. Gerçekten de bu tip insanlarla zafer kazanılmaz. Bu yüzden ki Cromwell, safları arasına samimi fanatik Protestan-

ları ve her tür kilise teşkilatından nefret eden, onlar yüzünden hayatlarını kayıt altına almak istemeyen bağımsızları almıştı.

Bu insanlara demir baldırlılar veya yuvarlak kafalılar deniliyordu. Çünkü saçlarını daire şeklinde kestirmişlerdi. Kralın safında çarpışanların saçları ise uzundu. Yuvarlak kafalılar şövalyeleri ve kral taraftarlarını mağlup ederek, nihai savaşta zafer elde etmişlerdi. Kesinlikle teslim olmamış, geri çekilmemiş ve kimseye acımamışlardı. Sloganları basitti: “Tanrıya inan ve daima tetikte dur!” Zafer kazanıldıktan sonra ise bizzat Cromwell, parlamento çoğunluğunun arzusunun hilafına kralın devlete ihanet suçuyla kellesinin vurulmasında ısrar etti. Bu olaydan sonra Cromwell, İngiliz Cumhuriyeti'nin (ki o sırada İngiltere'de cumhuriyet ilan edilmişti) lord-protektoru ilan edildi. Yani böylece Cromwell, kendisinin devirdiği despot kralın dahi sahip olmadığı yetkilerle donatılmış gerçek bir diktatör halini aldı. Çünkü fiili güç, yani yuvarlak kafalıların gücü arkasındaydı.

Genellikle savaşlardan sonra orduyu terhis etmek, yani herkesi işiyle gücüyle uğraşması için evine göndermek gerekirdi; fakat bu yuvarlak kafalılar, iki sebepten dolayı (çünkü sebepleri oldukça önemli şeylerdi) evlerine çekip gitmeyi kategorik olarak reddettiler. “Öncelikle, - diyorlardı, - bizler gider gitmez, bizim köylüler bir gecede ihanet eder ve kimsenin gözünün yaşına bakmazlar.” Gerçekten de köylüler İngiltere'de öyle işler yapmışlardı ki, bu teşhis haklı gibi görünüyordu. İkinci olarak mantıklı bir soru yöneltmişlerdi: “Eve dönüp de ne yapacağız? Yapabileceğimiz tek şey dua etmek ve ölünceye kadar çırpınıp durmak vesselam...” Bu yüzden Cromwell onları dağıtmayı ve bu sayede rahat rahat hükmetmeyi sürdürdü (burada “yönetti” demek gerekirdi, ama gerçekten hükmetmiştir).

Fakat bu fanatik-passioner güruhu, her halükârda bütünüyle İngiliz halk tabakalarına oldukça yabancıydı. Cromwell ölünce oğlu Richard tahtı miras aldı. Richard oldukça neşeli, babasının fanatik taraftarlarına tahammül edemeyen âlemci bir insandı ve hayatta kalan kral taraftarlarıyla ünsiyet peyda etmişti. Bunlar Londra'da sürüyor, şiirler yazıyor, şarap içip, ömrünün baharını yaşayan gençlerin yaptıkları gibi davranıyorlardı. Richard, lord-protektor makamını bir süre elinde tutmuş, fakat daha sonra kendi isteğiyle bırakmıştı (bize göre oldukça takdire şayan bir hareket ve kesinlikle passioner olmayan bir insan davranışı).

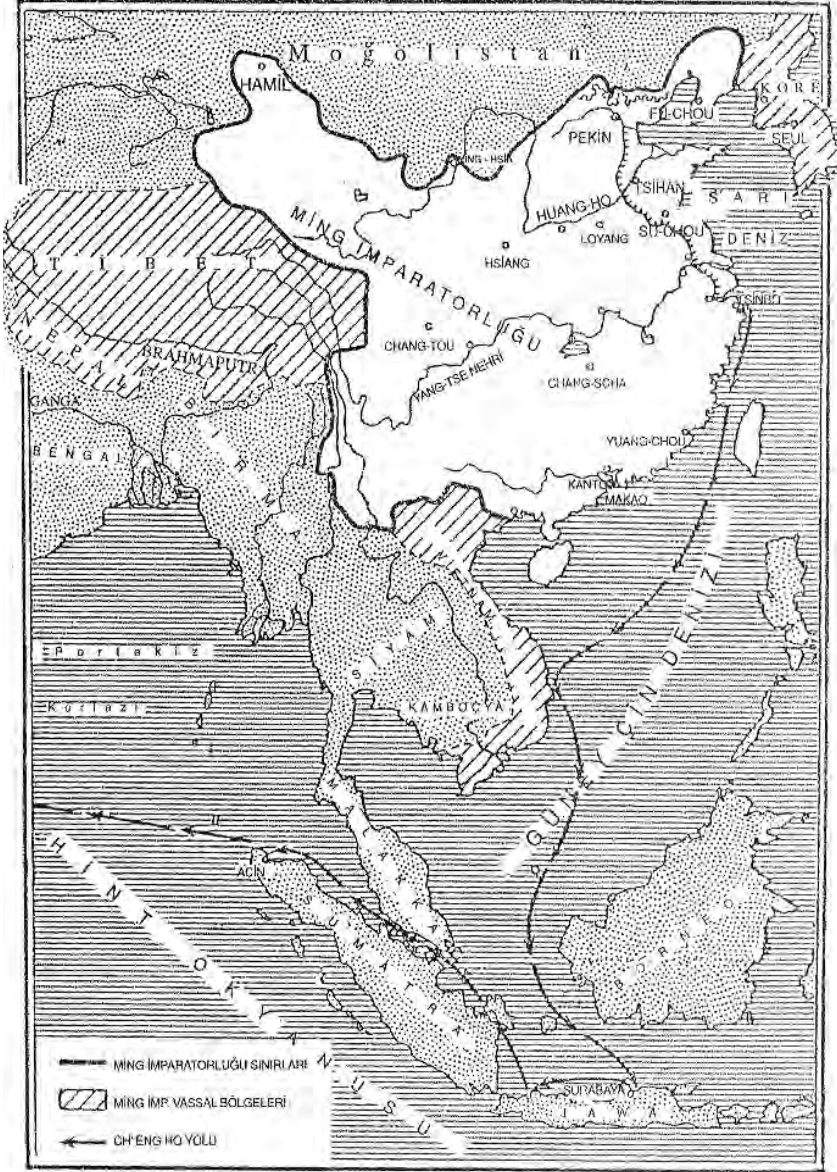
İktidarı ise yuvarlak kafalılar taraftarı ve aynı zamanda onların reisi, ama İskoçya taburu kumandanı General Monk tarafından alaşağı edilen General Lambert ele geçirmişti. Monk tutunmak istiyordu ve bunun için en basit bir yola baş vurmuş ve veliaht prens Charles II. Stuart'a geri dönmesi yolunda bir teklifte bulunmuştu. Böylece kral geri dönmüş ve yoluna çiçekler serpen halk hep bir ağızdan “Allah'a şükür, nihayet bitti!” diye bağırmişti.

Fakat İngiliz passionerliği nereye çekip gitmişti? Eğer kalmışsa, ülkeyi sarsmaya devam etmek zorundaydı; yok şayet yok olup gitmişse, o zaman ondan bahsetmenin ne gereği vardı ki? Halbuki bu passionerlik Yüzyıl Savaşları sırasında yok olmamıştı ve Güller Savaşı sırasında da vardı. Herhalde, her iki taraf da önemli kayıplar vermiş olmasına rağmen, bildiğimiz kadarıyla bütünüyle değilse bile kullanıldıklarına göre, ihtilal savaşı sırasında yok olamazdı.

İşte bu noktada nihai rolü kolonizasyon oynayacaktı. Stuartlar'ın yeni düzeni ve onların kovulmasından sonra iktidarı ele geçiren Hannover hanedanı zamanında İngiltere'de öyle bir katı hayat düzeni kurulmuştu ki, insanlar aşırı şekilde isyankâr olmuş ve haddinden fazla bireyci davranışlarla birbirlerine tamamiyle yabancı kişiler haline gelmişlerdi. Bu yüzden onların istedikleri zaman çekip gidebilecekleri teklif edilmişti ve Amerika da hemen yanı başlarındaydı.

Daha ihtilalden önce, XVII. Yüzyıl başlarında, İngiltere'de sürgün cezasına çarptırılan Puritanlardan bir grup “May Flower” gemisiyle Amerika'ya göç etmiş ve orada Yeni İngiltere [New England] kolonisini kurmuştu. Bu olaydan sonra İngiltere'de dikiş tutturamayanlar Amerika'ya gelmeye ve orada koloniler kurmaya başladılar. Katolikler de orada Kanlı Meryem [Bloody Mary] şerefine Maryland'i, Elizabeth taraftarları Virginia (virgo – kız oğlan kız; bakire kraliçe), Stuart taraftarları Caroline, Hannover taraftarları Georgia (çünkü krala Georg adını vermişlerdi), Babtistler Massachusetts, Quakerler Pensilvania'yı kurmuş, kısacası İngiltere'de takibat altına alınan tüm gruplar Amerika'ya akın etmişlerdi.

Eğer onlar İngiltere'de sloganlar uğruna savaşıp birbiriyle boğuşmuş olsalardı, Amerika'da da aynı savaşı sürdürmeleri gerekirdi. Hiç de öyle olmadı ve onlar birbirleriyle savaşmak yerine Kızılderililer, Fransızlar ve İspanyollar'la savaşmaya başladılar. Henüz ikinci kuşakta ise, sen Quakersin, ben Katoliğim, filanca layolist, feşmekan

cumhuriyetçi tartışmalarını tamamıyla bir yana bıraktılar ve bu tür kavramlar önemini kaybetti. Aksine Kızılderiler'le tutuşulan savaş hepsinin çok daha fazla ilgisini çekiyordu. Avlanan her kızılderili için ücret teklif eden halim selim Babtist-Massachusetsliler ise oldukça değişik bir örnek teşkil ediyorlardı. Tıpkı kurt kuyruğu gibi getirilen her Kızılderili kafatası için belli bir ücret ödüyorlardı. Vakti onlar bunun bedelini oldukça ağır ödeyecekler ve koloniler İngiltere'den kopmaya başladığında İngilizler Kızılderilileri harekete geçirecek ve onlarda tüm Massachutestli Babtistleri büyük bir zevkle oklayacaklardı. Ama yine de kelle başına ücret ödeme sistemi uygulanacak ve bu olay XIX. Yüzyıla kadar devam edecekti.

Böylece İngiliz halkının passioner kesimi kitleler halinde Amerika'ya göç etti. Bunlara o zamanki dille “dissident” yani “çoğunluktan ayrılan” diyorlardı. Onları Amerika'ya göndermişler, fakat onlar orada 13 koloni kurmuşlardı ki, daha sonra Amerika Birleşik Devletleri de bu kolonilerden teşekkül edecekti.

Fakat İngilizler alışlagelmiş muhafazakârlıklarıyla şöyle diyeceklerdi: “Hayır, bizim, parlamentoda yeterli miktarda milletvekiliyle temsil edilen kendi kontluklarımız var. Onları değiştirmek gibi bir niyetimiz yok. Sizler oraya gitmiş olsanız bile orada bu şekilde yaşayın.”

“Orası öyle amma, - diyordu koloniciler, - siz İngilizler'in kanunlarına göre İngiliz kendisini temsil etsin diye oy verdiği kişi için vergi öder; ama bizde temsilciler yok. Demek ki bizden herhangi bir vergi alamazsınız.”

İngilizler'in cevabı “Doğru! Amma biz sizleri Fransızlar'dan, Kızılderililer'den ve İspanyollar'dan koruyoruz” idi. Kolonistlerin cevabı bir başkaydı: “N'olmuş yani! Bizi korumaya mecbursunuz, burası sizin ülkeniz sayılır. Vergiye gelince, onu ancak bizim seçtiğimiz milletvekili için öderiz. Parlamentoda yer açın hele!”

İngilizler düşünüp taşındıktan sonra cevap verdiler: “Pekala, ödemezseniz ödemeyin, canınız cehenneme! Ama hiç olmazsa filonun bakım masrafları için küçücük bir gümrük vergisi koyalım. Her bir libre çay için bir pens.”

Böylece her bir libresi iki pense malolması gereken çay, üç pens oldu. Ve “Bir libre çay üç pens” cümlesi, daha sonra meşhur “Boston çay yarenliği” günündeki isyancılar için parola halini aldı. Ya-

ni bir libre çayın üç pens etmesinin anlamı “İngilizler'i gebert!” olmuştu. Görüldüğü gibi Amerikalı kolonistler kendi etnik davranış kalıplarını korumak için siyasi ayrılığı tercih etmişlerdi ve İngilizler de, sırf kendi âdetlerinden, alışkanlıklarından ve geleneklerinden kopamadıkları için en zengin kolonilerini kaybetmeyi göze almak zorundaydılar. Çünkü hiçbir etnos üyesi yoktur ki, yedisinde ne ise yetmişinde de o olmasın!

İtalya'da Passioner Kırılma

Avrupa'da İngiltere'nin dışında passionerlik iğnesi yemiş başka bir ülke daha vardı. Bu ülke, iklim, coğrafi yapı, tabii nimetler yönünden güzelliklerle dolu İtalya'ydı ve kesinlikle korumasızdı. Bu yüzden bazen aşırı passioner insanlar olan Grekler'in, bazen de yeterinden fazla enerjik Arap ve Berberîler'in eline geçmişti. Onlar İtalya'nın güney kesimini uzun süre ellerinde tutmuş, daha sonra oraya zayıflayan Langobardlar'ın ardından German imparatorları I. Otton, II. Otton, III. Otton ve IV. Otton girmiş; onları imparator olmak isteyen Francone krallar II. Heinrich, Conrad, III. Heinrich, IV. Heinrich ve V. Heinrich takip etmiş, onların arkasından da Schwab kralları Friedrich Barbarossa, oğlu VI. Heinrich, onları müteakiben II. Friedrich, Manfred, Conradin gelmişlerdir. Bunlar, genel olarak, passioner itkinin dokunduğu aynı bölgeden çıkan âteşin Almanlar'dı ve silah arkadaşları gen havuzlarını güzel İtalya'nın popülasyonuna ekmişlerdi.

Bütün güçleriyle Almanlar'ı sıkıp çıkarmaya soyunan gözü dönmüş Fransızlar da vakit yitirmemişlerdi. Normandiya'dan da Norveç-Fransız passionerlerin karışımından oluşan Normanlar çıkıp gelmişlerdi. Bunlar, XI. Yüzyılda önce Müslümanları kovarak Sicilya'yı, arkasından Grekler'i kovarak Güney İtalya'yı ele geçirmiş ve bir “Norman”, daha doğrusu Sicilya ve Neapole'de bir Norman Krallığı kurmuşlardı. O sıralar onlara kısaca Sicilya ve Neopole Krallığı deniliyordu. Fakat zamanı gelince Almanlar onları, Almanlar'ı da tekrar Fransızlar kovacaklardı. Charles d'Anjou, 1266'da Manfred'i, 1268'de ise Conradin'i mağlup ederek bölgeyi ele geçirmiş ve Fransızlar, “Sicilya akşamları” denilen bir dönemde, 1282 yılında İspanyollar tarafından kovuluncağa kadar burada tutunmayı başarmışlardı.

Olay şöyle olmuştu: Bir Fransız, silah arama bahanesiyle elini Sicilyalı bir kadının elbisesinin altına sokunca, kadın var gücüyle bir feryat koparmış, koşup gelen Sicilyalılar Fransız'ı öldürmüşlerdi. Bu kıskanç adamlar daha sonra "Fransızlar'ı gebertin!" diye bağırarak ve tüm Fransızlar öldürülmüştü. Ama arkasından vahşi bir korkuya kapılmışlardı: "Şimdi ne yapacağız?" Böylece o sıralar Fransızlar'ın baskısı yüzünden filosuyla Sicilya'ya gelen Aragon kralını davet etmişlerdi, ama Aragonlar da kadına susamışlardı. Kısacası İtalya'da güçlü bir ithal passioner gen havuzu oluşmuştu.

Bu gen havuzu, XI, XII ve XIII. Yüzyıllarda, yani Orta Çağın en "karanlık" dönemlerinde oluşmuştu. İtalyanlar bu süre zarfında inanılmaz ölçüde itaatkârdılar; fakat Venedik, Ceneviz, Pizsa, Livorno, Florensiya gibi o dönemin oldukça küçük ve zayıf şehirlerde yaşayanlar, birden cesurâne bir şekilde finans işlerine soyunmuş, Akdeniz'de ticareti tekeline almış ve Avrupa krallarına hizmet verirken, bu sayede hukuk ve diplomaside tam bir sıçrama kaydetmişlerdi. Sonuçta bu şehirler, hızlı bir şekilde ve istisnaî bir ölçüde, her tür malın ve insanın aktığı zengin merkezlere dönüşmüştü.

Passioner İtalyanlar, uzak ülkelere de gidiyorlardı (Çin'e giden Marco Polo gibi). Bunların çoğu Fransa, İngiltere, İsviçre gibi ülkelere kapağı atmış, oralarda krallara danışmanlık ve bakanlık etmeye başlamışlardı. Bu muhacirler, kabiliyetli passionerlerdi ve geri döndüklerinde kendi ülkelerini zengin etmişlerdi. Nitekim Dante de "Cehennem"inde tevekkeli "Gururlan ey Fiorenza, ihtişamın timsali. Toprak ve deniz üzerine kanatlarını ger.." diye yazmamıştı.¹¹

XIV. ve XV. Yüzyıllarda ise bu tür insanların faaliyetleri hemen hemen durmuştu. Çünkü İtalya'da apaçık bir passioner çöküş başlamıştı. Zengin senyörler saraylarında oturuyor, karılarının ve kızlarının davranışlarını takip ediyor, onları kocaya veriyor, fakat komşu şehirle olan ilişkilerinde oldukça pasif davranıyorlardı. Guelphe'lerle Ghibellinler arasındaki savaş sırasında İtalya'yı yakıp kavuran cevvaliyetin yerini küçük entrikalar almış; savaş ise, kılıcını kiraltayan, ama hayatını fazlasıyla esirgeyen paralı askerlerin el kiri haline gelmişti. Bunlar, değerli bir zafer olmaması halinde dahi, hayatlarını korumaya herkesten daha fazla ihtimam gösteriyorlardı; çünkü onlara zafer kazanmaları için değil, askerî hizmette geçirdikleri günler

¹¹ Dante. *İlahi Komedyâ*, M-L., 1950.

için para ödeniyordu. Esasen onlar, XVII. Yüzyılda parlamentoya hizmet eden İngiliz lümpenlerini hatırlatıyorlardı daha ziyade. O sırada İtalya'da savaş vardı, fakat savaşta bir tek insan ölmemiş sadece kampını şaşırıp düşman kampına gittiği için bir kişi esir alınmıştı ve o da sarhoş olduğu için atından düşmüştü. Düşman dedikleri onu izzet-i ikramla karşılamıştı. Bunlar, Fransa'nın Yüzyıl Savaşları'yla yanıp kavrulduğu, İspanya'nın son Müslüman kalıntılarını temizlediği, Germany'a'da ise "yumruk hukuku"nun yani passioner kaynamanın şahika dönemini yaşadığı sırada olan olaylardı.

İtalya'da passionerlik soğumaya başlamıştı, fakat soğurken geride bizim suni olarak Erken Rönesans veya Hümanizm dediğimiz muhteşem kristaller bırakmıştı. Ama ne kadar hümanist vardı? Meşhur tarihçi Auguste Minie, yaklaşık yüz yıl zarfında yani XV. Yüzyıl boyunca İtalya'da onbeş hümanist ve yaklaşık bir o kadar da ressam saymıştır, halbuki aynı sırada İtalya'da 10 milyon insan yaşıyordu. Kısacası hümanistler kesinlikte İtalya'daki etnik süreçleri yansıtmamış, aksine bu sürecin döküntüleri olarak kalmışlardır.

XVI. Yüzyılda ise bazı değişiklikler olmuş, hümanistler bütünüyle azalmıştı ve onlar da genellikle, Türkler tarafından hallaç pamuğu gibi atılan Bizans'da toplayabildikleri el yazmalarını basıma hazırlamakla (çünkü kitap basımı artık başlamıştı) uğraşıyorlardı. Yunancayı öğrenen hümanistler bu el yazmalarını Latince'ye çevirmişlerdi ve onları öylesine güzel bir şekilde basmış, öylesine güzel felsefi tahliller koymuşlardı ki, günümüzde dahi o seviyeyi yakalamak mümkün olmamıştır...

Ressamlar daha iyi olsalar bile sayıca daha azdılar. Leonardo da Vinci, Michelangelo, Rafael, Benvenuto Cellini bu dönem için sayılabilecek isimlerdendir. Kabiliyetli yazar, muhteşem militan ve gözüpek bir kavgacı olan Benvenuto Cellini, inanılmaz derecede passioner bir gayretkeşti ki, geceleri sokakta işlenen herhangi bir cinayet bile onun üstüne yıkılıyordu. Fakat Fransız kralının hizmetinden çıkarak Alman imparatorunun hizmetine geçen dönem kont Bourbon komutasındaki Alman askerler Roma'yı yağmalamaya geldiklerinde, bizim Cellini Roma'nın savunmasına katılanlar arasındaydı. Kont Bourbon'u öldüren top atışını da o ayarlamış ve daha sonra bununla hayli övünmüştü. Hatta daha sonraları Fransa'da bulunduğu sırada bu olayı böbürlenerek anlatacaktı. Çünkü Fransa'da bir dönegin, bir satkının öldürülmesi büyük bir olay olarak algılanıyordu. Ne var

ki Cellini gibiler öylesine azalmaya başlamıştı ki, Fransızlar İtalya'ya girip, şehirleri neredeyse hiçbir direnişle karşılaşmadan ele geçiriyorlardı. Fransızlar, 1494'den 1559'a kadar defalarca Florensiya ve Neapole'e kadar tüm İtalya'yı ele geçirmiş, ama İtalyanlar'dan değil, aksine Fransızlar'ı oradan kovan ve bilahere aynı toprakları ele geçiren İspanyol ve Almanlar'dan direniş görmüşlerdir.

Artık bir genelleştirme yapalım ve olup biten olayların özünü daha geniş bir şekilde ele alalım.

Reformasyon ve karşı-reformasyonun sonuçları ne idi? Bilindiği gibi, tüm çarpışmalar uzlaşmayla sonuçlanmış, fakat zafer hiçbir tarafa müyesser olmamıştı.

Fransa'da Passioner Kırılma

En bariz örnek, oldukça enerjik, neşeli, passioner ve aynı zamanda fazlasıyla pratik IV. Heinrich'in tahta geçirildiği Fransa'dır. Heinrich, kendisinin de mensubu olduğu Huguenot partisinin ona Fransa'da zirveye ulaşma mutluluğunu tattıramayacağını anlamıştı. Çünkü Fransa'nın önemli bir kesimi Katolikti. Guise'leri destekleyen League üyesi müfrit Katoliklerle elbette anlaşması mümkün değildi ve zaten onlar da böyle bir şey düşünmüyorlardı, ama ahalinin büyük bir çoğunluğu görüşünü başka türlü ifade ediyordu: "Bizler, elbette Katolik mezhebindeniz, ama bizler siyasetle uğraşıyoruz ve siyaset bizim için çok önemli; eğer kral dinini değiştirirse, tabi ki onu destekleriz." Kral ise bu sese "Paris tapılası bir şehir" diye karşılık vermiş ve Katolik olmuştu. Böylece herkes sesini kesmiş, uysallaşmıştı. Artık Fransa'nın büyük bir kesimi Heinrich'i destekliyordu.

Trajedi böyle bitmişti, ama hangi bedele? Çünkü XVI. Yüzyıldaki inanılmaz katliamdan sonra birden Huguenotlar'la Katolikler'in bir arada yaşayabilecekleri, o güne kadar Fransa'da Protestanlar'ın da bulunduğu, ama kimsenin kimin Protestan, kimin Katolik olduğu meselesiyle ilgilenmediği ortaya çıkmıştı. Laf aramızda Katolik olmak Fransa'nın Otuz Yıl Savaşları sırasında Habsburglara yani İspanyol ve Avusturyalılara karşı savaşan Protestan İsviçre yanında yer almasını engellememişti. Gördüğümüz gibi sancaklar üzerine işlenen bu sloganlar, işin gerçeğini çok az yansıtmışlardır. Çünkü onlar,

daha ziyade, etnogenetik süreçlerin farklı güzergâhlarını belirleyen endikatörlerdir.

Kırılma Safhasında İnancın Rolü

Bize okul sıralarında Katolikler'in feodal, Huguenotlar'ın burjuva olduklarını ve burjuvazinin feodalizmle boğuştuğunu öğretmişlerdi sadece. Fakat daha talebelik günlerimde üniversite imtihanlarına hazırlanmaya başladığımda, bu konuyla ilgili literatürü okuyunca birden anladım ki, burjuva dedikleri Huguenotlar'ın ta kendileriydi! Çünkü onların başında Navarra kraliçesi, Navarra kralı, Amiral Colonie, Prens Condé, Meraşal Bassompier vardı ve bunların tamamı Huguenot'du. D'Artagnan tipi Gascogne baronları (d'Artagnan Katolikti, ama dedeleri Huguenot'du) ve Bretonyalı klan şefleri, boy beyleriydiler. Cévennes dağlıları (Güney Fransa'da) köylüydüler ve hepsi de Huguenot'du. Diğer yandan Fransa'nın en büyük burjuva merkezi Paris, Angérs, Lille ve Ruan Katolikti. Ayrıca Guise dükleri de Katolikti ve Merkezi Fransa köylülerinin büyük bir çoğunluğu da Katolikti. Kısacası sınıf prensibinin kesinlikle tutarlı bir tarafı yoktur.

Reformasyon dönemindeki komşu ülkelere, örneğin Hollanda'ya bakayım. Buradaki Calvinistler, bir zâdegân topluluğu idiler. Dolayısıyla Güney Flandrie (bugünkü Belçika'daki büyük şehirlerde yaşayan Katolikler burjuvaydılar. Keza İtalyan tacirler ve hatta İspanyol ticaret erbabı Katolik olarak kalmıştı. Güney Fransa zâdegânları Huguenot, Kuzey Fransa zâdegânları Katolikti. İsveç'de, Danimarka'da ise krallar ve tüm ahali çok kolayca Protestanlığı benimsemişti. Hatta kardeş-rahiplerden oluşan Livon tarikatı, güle oynaya Protestanlığı seçmiş; rahip-şovalyeler artık sadece feodal olduklarını açıklamışlar; baronların bir kısmı Polonya'ya, bir kısmı İsveç'e bağlanmış ve göz açıp kapayıncaya kadar Katoliklikten vazgeçmişlerdi. Feodal bir ülke olan Bavarya dahi onlarla birlikte ve hatta vahşi bir öfkeyle Katolisizmden yüz çevirmişti.

Tüm bunları etnik harita üzerine yerleştirdiğimizde, artık düşmeye başlayan passioner basıncın yol açtığı bu savaşın çıkışına neyin sebep olduğunu hemen görürüz. Tekrar Fransa'ya dönelim. Ülkenin kuzeybatı kesiminde Keltler yaşıyorlardı. Keltler, Paris'den nefret

ederlerdi. Paris'de de Katolikler oturmaktaydılar ve dolayısıyla Vandée'de Huguenotlar yaşıyorlardı. Ülkenin güneybatısı ise Gasconlar hakimdi. Onlar da Parislilerden yani Huguenotlar'dan nefret ediyorlardı. Güneye gelince, orada Provansallar yaşıyorlardı ve XVI-XVII. Yüzyıllarda oldukça isteksiz bir şekilde Paris'e bağlanmışlardı, ama Provence din savaşlarına fiilen katılmıyordu. Cévennes'in Fransızca değil de değişik bir lehçe konuşan vahşi dağlıklarının ezici çoğunluğu Huguenot'du. Otuz yıl önce Fransızlar tarafından ele geçirilen Merkezi Fransa ise silme Katolikti.

Burada herhangi bir sosyal sistem yok, aksine, görüldüğü kadarıyla tam bir psikolojik sistem mevcut. Kısacası birbiriyle ilişkili olmayı reddeden iki psikolojik tablo oluşmuştu.

Bizans'da Passioner Kırılma

Muhteşem Bizans da aynı din prensibi yüzünden parçalanmıştı. Nesturiler, ana vatanlarından Bizans ve Moğolistan'a, Monofizitler Afrika ve Ermenistan dağlarına çekip gitmiş; fakat yerlerinde kalan Ortodokslar, ikonataparlar ve putkırıncılar olarak ikiye ayrılmışlardı.

Bizan'da akmatik safha IV-VI. Yüzyıllarda yaşanmışdı. Demek ki kırılma VII-VIII. Yüzyıllarda olacaktı.

O sıralar Bizans artık küçük bir devletti. Küçük Asya, Grekya, İtalya'nın küçük bir kesimi, Sicilya (küçük bir kısmı) ve Balkan Yarımadası'ndan ibaretti. Bu, kelimenin dar anlamıyla bir Bizans'dı. Fakat Ortodoksluğun katı şekillerine rağmen burada da çöküş için bir bahane bulmuşlardı. Görünüşe bakılırsa üzerinde tartışılacak bir şey yoktu. Her şey önceden düşünülmüş ve tasarlanmıştı. Sistem sağlam ve ortodoksale gelmişti. Ama yine de çekişmek için bir şeyler bulmuşlardı. Grekler ikona sureti çizmeyi çok seviyorlardı. Ressamları meşhur insanlardı ve muhteşem sanat geleneklerini Eski Mısır ve Yakın Doğu'dan almışlardı. İnsanlar ikona tasvirlerini kilisede ve evlerinde duvarlara asıyor, onlara dua ederek rahatlıyor ve teskin oluyorlardı.

Küçük Asyalılar, doğulu insanlardı ve bu yüzden mücerret konularda daha fazla düşünmeye meyyaldiler. Onlara göre Tanrı-Ruh'a dua etmeli, görülebilene, tasvir edilene tapmamalıydı. Onlara “Ama

tasvirler bize sadece aracılık ediyorlar” dendiğinde ise, “Demek sadece aracılık etmesi için öyle mi?” diyorlardı, “O halde siz bir ruha değil, bir resim tahtasına dua edin.” Bu tartışmalar uzayıp gitti. Sonunda Kilikya'nın dağlık bölgelerinden gelme İsaur hanedanından İmparator III. Leon, 718'de bu tartışmalara son noktayı koydu. “Bizler, elbette Ortodoksuz - dedi imparator.- Ama ikonaya tapılmaz. İlla da resim yapacağım diyorsanız, çiçekli tablolar yapın, ama ikona değil.” Sonra Konstantinopolis sakinlerinin en fazla tapındığı Tanrıça Ana'nın en güzel suretinin koparılmasını emretti. Fakat askerin birisi ikonayı indirmek istediğinde, özellikle kadınlar olmak üzere ortaya atılanlar, merdivene tırmanmaya çalışan askerin bacağına vurarak kırdılar.

Her şey de bu olayla başladı. Savaşçı, cesur ve yakışıklı organizatörler, küçük Asyalı imparatorlar, insanların ikonaya değil, soyut düşüncelere tapınmalarını istiyorlardı. İsaurlar, ikonaları bir tür ikonataparlık olarak görüyorlardı. İmparatorluğun Avrupa kısmında yaşayan Grekler, Slavyanlar ve Arnavutlar ise şöyle diyorlardı: “Ne?! Bizim kutsal ikonalarımızı yırtmak ha? Bu ne densizlik!” Fakat ne de olsa tüm güç, ordu, para ve memur kesimi.. her şey devletin elindeydi. Böylece manastırdaki rahipler ve resim sanatını sevenlerin tamamı devlete karşı ortaya atılmıştı.

Çıkan çatışmalar pek çok insanın hayatına maloldu ve Bizans büyük kayıplara uğradı. Çünkü birbirleriyle boğuşan bu insanlar, tüm dış düşmanlara, Arap, Bolgar, Batı Avrupalı ve o sırada Sicilya'yı ele geçiren Berberiler'e karşı direnmeyi de engellemişlerdi, ama yine de iç savaş devam ediyordu. Ne var ki Bizans'daki bu iç çatışmalar Avrupa'da olduğundan daha kısa sürede son bulmuştu. Çünkü Bizans'ın mesahası daha azdı ve 842'de ikonataparlık yasaklanmıştı. Artık bütün tartışmalar son bulmuş ve etnogenezin üzerinde ileride duracağımız dördüncü, yani atâlet safhası başlamıştı.

Ben, şu anda size, kendiliğinden de anlaşılacağı gibi, Bizans'ın atâlet safhasına geçişinden bahsettim. Ancak, her zaman bir durumdan başka bir duruma geçiş ihtimali olduğu için, durum böyle değil, daha doğrusu hiç değildi. Fakat her tabiat olayında olduğu gibi, etnogenezde de olasılık ihtimali henüz kesinlik kazanmış değildir. Kırılma safhasında genellikle kısa depresyon dönemleri yani süb-pas-sionerlerin taşkınlık dönemi yaşanır ve atâlet safhasına geçebilmek için bu safhayı yaşamak gerekir. Bu problemle Bizans'da Makedon-

yalı Vasilius, Roma'da Octavianus Augustus, Çin'de Han hanedanının banisi Liu Pang, Fransa'da XI. Ludwig uğraşmak zorunda kalmış; Arap Halifeliği'nde Me'mun (813-833), Mütevekkil (861'de öldürüldü) ve Mutemid'in (870'de öldürüldü) düzen getirme teşebbüsleri ise trajik başarısızlıklarla sonuçlanmıştır. Bağdat Abbasi Halifeliği ise, dil olarak Arapçayı muhafaza etmiş olmakla birlikte, etnos cihetinden Arap olma özelliğini kaybetmiştir.¹²

Bağdat Halifeliği gibi dünya çapındaki devletlerin önce zayıflayıp, sonra ortadan kaldırılması konusu üzerinde defalarca ve farklı açılardan durulmuştur. Ancak biz, meselenin etnolojik boyutundan önce bahsetmiştik ve esasen mesele oldukça açık: Asya'dan, Afrika'dan ve hatta Avrupa'dan değişik kölelerin getirilmesi ve poligami, Arap ülkelerinde etnik mozaikliğe yol açmıştı ve bu kitleleri mevcut sistemin çerçevesi içinde tutmak için büyük miktarda enerji yani yüksek oranda passioner basınç gerekiyordu. Ama bu dahi onu kurtarmaya yetmedi. Çünkü Gürcü, Kıpçak, Rum ve Afrikalı kadınların çocukları, Arap babalarının passionerliğini, annelerinin zevklerini tevarüs etmiş ve sonuçta çoğu kez birbirlerinin düşmanları haline gelmişlerdi. Passionerliğin kırılma safhasındaki düşüşü sırasında bu çatışmalar şiddetlenmiş ve özellikle 955'de Bağdat'ı ele geçiren Deylemiler gibi etnik monolitler ön plana çıkmıştır. Böylece kendileri suçlu değilse bile, Araplar X-XIII. Yüzyıllar arasında böyle bir parçalanma dönemini yaşamışlardır.

Kırılma safhası, bağışlık kazanabilmek için etnosun baştan geçirmesi gereken büyüme hastalığıdır. Daha önceki - akmatik safha ve davamı olan atâlet safhalarında yaşanan etnik çatışmalar, çok ağır sonuçlara yol açmazlar; çünkü kırılma safhasında olduğu gibi passionerlik seviyesinin aşırı hızlı değişimine sebebiyet vermezler ve bu safhalarda etnik kutup parçalanması vukû bulmaz.

12 Bağdat Halifeliği'nin kendi kabuğuna bürünmesi, pek çok kargaşalara yol açmıştı ve bunların en önemlisi de 869-883 zenci isanlarıyla Karmati isyanlarıydı (890-906). Halife Mutasım bu isyanları basturmak için Türk gılamları devreye sokmuştu, fakat Türkler kendi kumandanlarını halifeye tercih ediyorlardı. Ve gücün kendilerinde olduğunu bildikleri için halifeleri tahtından indirebiliyor veya öldürebiliyorlardı...

SÜPER-ETNOS BOYUTUNDAKİ TEMASLAR

Süper-etnoslarda Polarizasyon

Süper-etnosların bir tek dikkat çekici özelliği vardır: Sistem içi polarizasyon. Süper-etnoslar, passioner yükseliş safhasında monolit olabilirler, ama daha sonra diyalektiğin tek kutuplu antipod kanununa uyacakları için, faaliyetlerini, kendi bünyesindeki daimi mücadeleden durağan dengeyi “koruyarak” sürdürürler. Ancak, sistemin değişik yapıya sahip yarısı, kendini o süper-etnosun bir uzvu gibi görmese bile, diğer süper-etnoslarla olan ilişkilerde kendini bir bütün olarak takdim eder. Bu tezimizi birkaç örnekle açıklayalım.

Thukidides, daha o zamanlar, Hellenler'in yek vücut olarak Persler'le savaşırken dahi aristokratik ve demokratik olarak iki gruba böldüklerini, birincisine İsparta'nın, ikincisine ise Atina'nın önderlik ettiğini belirtmiştir. Şimdi ise, yapılan onca araştırmadan sonra, bu iki adın sınıf çatışmalarını kesinlikle yansıtmadığı anlaşılmıştır. Çünkü her iki taraf da eşit şekilde kölecilik sistemine sahipti ve kendi kendilerine edindikleri adlar (aristokrat ve demokrat) göstermelik yakıştırmadan başka bir şey değildi. “Ebedi Şehir” Roma'nın Hellenleştirilmesinde de aynı şey gözlemlenmektedir. Orada “domokratlar” en zengin süvariler, yani tacirler ve tefecilerdi, “aristokratları” ise karınlarını doyurmak için lejyonerliği kabul eden fakir köylüler destekliyorlardı. “Demokratların” lideri, Julius Sezar soyundan gelen eski patricienlerin üyesiydi. Onun ün önemli rakibi ise, halk tribunu olarak kariyer yapan pleb Labienus'du. Mesele isimlerde değil, olayların ifade ettiği anlamdadır. Çünkü her iki parti de ortadan kalkıp, geriye sadece sessiz kalabalıklar ve lejyonerler kaldığında da-

hi, sonuncular hiçbir siyasî programları olmamasına rağmen birbirleriyle sürekli boğuşup durdular. Bu olay, asker imparatorlar devrindeydi (Miladî III. Yüzyıl).

Aynı şeyi, IV. Yüzyıldan itibaren Ortodoks ve rafizî olarak bölünmeye başlayan Bizans'da da aynı çatışmayı görebiliriz. Arap Halifeliği'nde ise Müslümanlar üç gruba bölünmüşlerdi: Sünniler, Şiiler ve Hariciler. Hariciler daha sonra Şiiler'e katılacaklardı. Orta Çağ Çin'inde de akımlar birbiriyle çarpışıyordu. Göçebelere sırtını veren imparatorluk yani T'ang hanedanı ve X. Yüzyılda galip gelerek ülkeyi mahveden şovenist muhalefet.

Fakat en dikkat çekici harita, XIX. Yüzyılda “medeniyet dünyası” halini alan Batı Avrupa “Hristiyan Dünyası”nda göze çarpmaktadır. Çünkü orada Hristiyanlık denince akla sadece Kotolisizm geliyordu ve üstelik de papalar imparatorlardan destek görüyorlardı. Ama onlar da kendi aralarında boğuşuyorlardı. Akmatik safhada, kavgaların en hararetli noktasında İtalya'da papa taraftarlarına Guelphe'ler (Saksonyalı Welphe kontlarının soyadına istinaden), Shwablı imparatorları yani Hohenstaufenler'i koruyan rakiplerine ise Ghibellinler deniliyordu. Fakat Haçlı Seferleri'ne iki taraf da birlikte gidiyordu.

Sonuçta, kırılma safhasında, Reformasyon dönemi başlamıştı. Papa taraftarlarıyla Protestanlar birbiriyle ölümüne savaşıyorlardı, ama güç dengesinin eşit olduğu ortaya çıkmıştı ve sadece âyin detayları yüzünden ölenleri değil, siyasî ve ekonomik sebeplerle ölenleri de düşününce, her iki taraf da sakinleşti. Edepsiz bir slogan baş tacı edilmişti: “İktidar kimdeyse, din de ondadır.” Böylece halkın kendi inancını seçme hakkı yasaklanmıştı.

Batı Avrupa'da savaş bitmemiş, sadece etnogenezin atâlet safhasına özgü başka bir karakter kazanmıştı. Önceki Reformasyon fırtınası geçmişte kalmıştı, ama arkasında Katolik ve Protestanlar'ın etnoğrafik kılıklarında ve psikolojik davranışlarında bir takım değişikliklere yol açmıştı. Avrupa süper-etnosu içinde bu özellikler tedricî olarak azalmıştır, ama okyanusun ötesinde öylesine güçlüydü ki, onlara dikkat çekmemek hem mümkün değildir, hem de doğru olmaz.

Amerika'da

“Hristiyan Dünyası”ndaki tek kutupluluğun parçalanışı, büyük keşifler çağıyla birlikte başlamıştır. Her iki tarafta XV-XVI. Yüzyıl boyunca devam eden etnik ayrışma temsilcileri, gözlerini Avrupa sınırları ötesine dikmişlerdi. Hem Katolikler - İspanyollar, Fransızlar - ve hem de Protestanlar – İngilizler ve Hollandalılar - sınır ötesine atılıyorlardı. Onlar, yeni topraklarda hem birbirleriyle, hem de yerli halklarla çatışıyorlardı, fakat birden bu temasların tamamıyla farklı sonuçlar verdiği anlaşıldı. İspanyollar Merkezi ve Güney Amerika'yı ele geçirdiklerinde, işgal sırasında sergiledikleri tüm vahşete, gaddarlık ve çirkinliklere rağmen yerli halklarla ortak bir dil bulmuşlar; Aztek, İnka ve Muiscalar'ı yenip itaat altına aldıklarında, onların insan olduklarını görmüşlerdi.

Kaydetmek gerekir, XII. Yüzyılda Aztek (Anáhuac), İnka (Tiahuanaco) ve Muisca (Chibcha)¹ devletini kuranlar, XVI. Yüzyılda yani İspanyollar'ın çıkıp geldiği sırada, etnogenezin en erken safhalarını yaşıyorlardı. Bu yüzden Aztekler, İnkalar ve Muiscalar, fethettikleri ve en alt tabaka, en alt sınıf haline getirdikleri halklara son derece katı davranıyorlardı. Örneğin üst tabakayı, hakim sınıfı yani yönetici kabileyi teşkil eden Muiscalar (bugünkü Kolombiya'ya yaşayan halk) yerli ahaliyi itaat altına aldıktan sonra, bir efendiye, kumandana veya aristokrata müracaatta bulunan kişinin ancak sıradan bir Kızılderili meselesini arzedebileceğini belirtmişlerdi ve o da sadece sırtını dönerek ve yüzünü bacakları arasına alarak içeri girebilir ve derdini bu şekilde durarak arzede bilirdi. Tabii arzettiği ricası da ya kabul edilecek, ya da reddedilecekti. Eğer fatih zümreden birine, üst tabakaya mensup herhangi kişiye küstahca bir nazarla bakarsa, en iyi ihtimalle canlı canlı derisi yüzölür ve yarısına kadar suyla doldurulmuş karanlık bir yeraltı mağarasına atılır ve orada zehirli bir yılan tarafından sokulup öldürülünceye kadar yüzer dururdu. Saygısızlığı işte bu şekilde cezalandırıyorlardı.

Keseda bu bölgeyi fethedip de adını Neo Grenada koyduğunda, esir alınan aristokratları Hristiyanlaştırmış ve yakınları arasına almıştı. Onlardan eğitimini çok iyi şekilde tamamlayan ve İspanyolca-

1 Kızılderililer'le ilgili genel bilgi için bkz. Smingl M. *Indeitsı bez tomagovkov*. M. 1971. Daha detaylı bibliyografa için ise aynı eserin Rusça baskısındaki Yu. Averkıyev'in mukaddemesine bkz. (s. 9-17).

yı mükemmel şekilde yazan birisi Kesada'ya şöyle demişti: “Tuhaf adamsın sen Kesada, görüyorum ki askerlerin sana geliyor, bir şeyler söylüyorlar ve hatta gülüyorlar, sense onlara cevap veriyorsun, ama onlar sonra tekrar gülüşüyor, konuşuyor ve çekip gidiyorlar.” İspanyol konkisdatör nazarında askerler onun silah arkadaşları, medenileştirilen Kızılderili nazarında ise alt tabakaydılar. Çünkü Kızılderili, bir askerın kumandanının gözünün içine nasıl bakabildiğini anlıyamıyordu, ona göre o askerın eğitilmesi için hemen öldürülmesi gerekirdi.

Çok iyi planlanmış bir yönetim sistemi kuran İnkalılar ise, aynı zamanda bir polis töresi getirmişlerdi. Mesela homoseksüelleri diri diri yakıyor, yerli halkın bir köyden başka bir köye hareketini yasaklıyor, çok ağır bir çalışma sistemi uyguluyorlardı. Kendilerinden önceki okuma yazmayı yasaklamışlar, yine İnka dönemine kadar eski dillerde yazılmış olan yazılı tarihi belgeleri mağlup Kızılderililer tarihlerini unutsunlar diye yok etmişlerdi.² Aztekler de dünyanın tabii felaketlerden kurtulması için başka bir âyin getirmişlerdi. Onlara göre dünya dört defa mahvolmuştu ve beşinci bir defa daha mahvolmak zorundaydı. Birincisinde korkunç fırtınalar, ikincisinde tufan, üçüncüsünde deprem, dördüncüsünde ateş yüzünden mahvolmuştu ve beşincisinde ise açlıktan mahvolmak zorundaydı. Dünyayı bundan kurtarmak için güneşten merhamet dilenmeliydi, ama “güneş, çiçekleri ve şarkıları severdi.” Aztekler, çiçekle canlı kalpten alınan kanı düşünürler, bu yüzden bazı insanları yakalayarak güneşe kurban sunma taşına getirir ve tüm dünyayı kurtarmak için göğsünden kalbini söküp alırlardı.³ “Ne var yani? - diye düşünüyorlardı, - Kalanları kurtarmak için birkaç kişiyi öldürüyoruz.”

Ama kurban edilmek üzere götürülen gençlerin kendileri arasından seçilip alınmasını endişeyle karşılayan Kızılderililer, sırf bu yüzden İspanyollar'ı desteklemeyi tercih etmişlerdi.⁴ İspanyollar ise bu hürriyetine kavuşturulmuş Kızılderilileri hasiendaslarında çalıştırıyor ve o kadar çok sömürüyorlardı ki, elde ettikleri ürünü İspanya'ya götürüp satıyor ve büyük kârlar elde ediyorlardı. İspanyollar onları gümüş madenlerine de sokmuşlardı, ama yerlilerin daha önceki efendilerinden gördükleri kötü muamelelere müsaade etmemiş-

2 *İnka Garcilaso de laVega*. İstoriya gosudartstva nikov. L., 1974.

3 Miguel Leon-Partillia. *Filosofiya nagua*. M., 1961, s. 144-146.

4 Kinjalov R., Belov A. *Padeniye Tenoçtitlana*. L., 1956.

lerdi. Çünkü İspanyollar sığır ve yük hayvanlarını devreye sokmuşlar, bu da yerlilerin meşakkatini hafifletmişti. Bundan başka İspanyollar vaftiz olan yerlileri eğitiyor, İnka ve Aztek reislerine 'don' ünvanı veriyor, yani onları zâdegân olarak görüyorlardı. Tabii bunlar vergi ödemiyorlardı. Yapmaları gereken tek şey, elde silah İspanya kralına hizmet etmekti.

İspanyollar'ın yerli kadınlarla evlenmeleri de kısa süre zarfında sıradan olaylar haline gelmişti. Sonuçta Meksika, Kolombiya, Bolivya'yla birlikte Peru'da ve Chile'de XIX. Yüzyılda İspanya'dan kopan melez bir halk oluşmuş ve bunlar bu toprakları fetheden İspanyollar'ın kurmak istediği Yeni İspanya yerine, melezlerin çoğunluğu tanrıya ve şeytana inanmasa bile, İspanyolcayı ve resmi İspanyol dinini benimseyen bir karşı İspanya kurmuşlardı. Onlar, XVIII. Yüzyıl Avrupa Jakobenizmini ve ateizmini benimsemişlerdi ve tek amaçları, ülkelerinde kendi başlarına hükümrân olmak için İspanya'dan kopmanın yollarını bulmakla uğraşmak olmuştur. Ancak, filoları olmadığı için ekonomik açıdan bir çıkar sağlamadılar, bu yüzden önce İngiliz, arkasından Amerikan ticarî şirketlerinin eline düştüler, fakat milli açıdan kendilerini İspanyollar'ın elinden kurtarıp, sombreraları altında gururla yürüdüler, İspanyollar'la hiçbir ilgilerinin olmadığını, aksine Amerikalı olduklarını haykırdılar. Mesele de burada bitti.⁵

Çünkü İspanyollar, önce fetih yoluyla imkan dahilinde temas kuruyorlardı, halbuki etnik temaslar kanun kural tanımazdı (zira kimseye filan kişiye iyi davranması emredilemezdi). Bu yüzden galipler mağluplara normal insanlara davrandıkları gibi davranıyorlar, sergilenen sert davranışlar da İspanya'dakinden daha az olmuyordu. Dolayısıyla darbeler, isyanlar ve her tür zorbalık birbirini takip ediyordu. Zor bir dönem. Ancak, kaydetmek gerekir ki, Kanada'ya gelen Fransızlar, yerli halkla çok kolay ve hızlı bir şekilde anlaşmışlardı. Önce Huronlar'la anlaşmışlar, fakat Huronlar İngilizler'den silah alan İroqez (Iroquois)ler tarafından kırılınca, bu defa Labrador civarında yaşayan Algonquinler'le iyi ilişkiler kurmuşlardı. Gerçekten de kendi dillerini ve Katolisizmle ilgili çok soyut bazı hatıraları korumakla birlikte "yerlileşerek" onların hayat tarzlarını en iyi benimseyenler Fransızlar oldular. Ne de olsa ormanda kiliseye gidemez, hiçbir yerde ibadetini yapamazlardı ve sadece kendilerini Katolik say-

5 Parks G. *İstoriya Meksiki*. M., 1949 s. 136.

makla yetiniyorlardı. Böylece Kanada'da bugün dahi varlığını sürdüren melez bir halk teşekkül etmiş oldu.

Bu yüzdendir ki Fransızlar'la İngilizler arasında savaş patlak verince, Fransızlar'ın sürekli ezip durdukları İrokezler'in dışındaki Kızılderililerin büyük bir çoğu onların yanında yer almışlardı. Fakat daha sonraları, Amerika İngiltere'den kopup da bağımsız hale gelince, Kızılderililer genel bir ayaklanma başlattılar.

Bu isyanlara Ottawa kabilelerinin reisi Pontiak elebaşılık etti. Pontiak, İrokezler'in dışındaki tüm kabileleri birleştirdi ve Kanadalı Fransızlar da bu kabileler arasında yer almışlardı. Çünkü Fransızlar, Anglosaksonlara karşı bu kabilelerin hakları için savaşıyorlardı. Elbette Pontiak'ı öldürdüler ve konfederasyon da dağıldı. Çünkü Kızılderililerin passioner gerginliği zayıftı. Cesur, kabiliyetli, zeki, dürüst ve çalışkan insanlardı, ama belli bir amaç uğruna kendini feda etme düşüncesine, yani passionerliğe sahip değillerdi ve bu yüzden mağlup edilerek Missisipi'den sürülmüşlerdi. Anglosaksonlar, yerli halkı acımasızca yok ederek ülkede yayılmalarını devam ettirdiler.⁶ Her ne kadar Protestanların özellikle değer verdikleri Ahd-i Atık'de Tanrı tarafından “seçilmeyen” ve “kurtuluşa layık görülmeyen”lerin bütünüyle yok edilmesine işaret edilirse de, Protestan mezhebinin onların katliamına, uyguladıkları jenoside cevaz verdiğini söylemek haksızlık olurdu. Sanırım Protestanlar, kendi ülkelerinde Katoliklerle yani İrlandalılarla bir arada yaşayamadıkları gibi, burada da yerlilerle yan yana yaşamamıyacak karakterde insanlardı.

Avrupa'da

İrlandalılar'la ilgili hikaye oldukça tuhaftır. İrlandalılar, V. Yüzyıl'da Roma'yı dolaşarak Mısır'dan gelen Aziz Patrik ve misyonerler tarafından Hristiyanlığa kazandırıldılar. Ne var ki, İrlandalılar'ın Hristiyanlığı kabulü, henüz kiliseler parçalanmadan önce gerçekleştiği için, onlar ne Katolikti, ne de Ortodoks. Bu yüzden Doğu ve Batıda dinler birbirinden koparken, İrlandalılar yine Mısırlı rahiplerin eski usullerini muhafaza ettiler.

Avrupa süper-etnik bütünlüğü kurulmuş, papalık ve katolisist skolastika ortaya çıkmış fakat tüm bunlar İrlandalılar'a dokunma-

6 Averkiyeva Yu. P. *Indeistsi Severnoy Ameriki*. M., 1974, s. 336.

muştı. Üstelik onlar ciddi insanlar oldukları için, hiçbir şeyin kendilerini ilgilendirmemiş olması mümkün değildi. Kültürlü insanlardı; Grekçeyi iyi bilen, ilahiyatçı en seçme hocalardan ders almışlardı, ama “Hristiyan Dünyası” yani Batı Avrupa bütünlüğü bünyesinde yer almadılar ve Güller Savaşı'ndan sonra Tudor hanedanının bânisi Heinrich VII Tudor tarafından nihai olarak fethedildikleri XV. Yüzyıl sonuna kadar Hristiyan Dünyası'na ve Katolisizme karşı mücadele ettiler.⁷

Aradan kısa süre geçtikten sonra Tudor'un oğlu VIII. Heinrich, İngiltere'nin Protestanlığı kabul ettiğini, İngiliz kilisesini kuracağını ve kendisinin de kilise başkanı olacağını açıkladı. İrlandalılar sanki yapmak zorundaymışlar gibi Katolik kiliselerine karşı uzun bir süre mücadele ettiler, fakat ne olduysa birden kendilerini bu kiliselerin sadık evlatları olarak ilan ettiler. Yeter ki İngilizler'e karşı savaşmak için ideolojik bir dayanakları olsun. Bu olay, insanların bir şey için olduğu kadar, ona karşı mücadele etmeyi de sevdikleri tezini teyit etmektedir. İrlandalılar, İngilizler'in dinî dogmalarından değil, kendilerinden nefret ediyorlardı. Çünkü dogmalardan zaten pek bir şey anladıkları yoktu ve üstelik kim ne anlıyordu ki? Nitekim bir zamanlar okulda ilahiyat dersleri almışlar, sonra unutmuşlardı. Mesele bu değildi; asıl mesele, İngilizler'in pis insanlar olduklarıydı ve her İrlandalı da bunu bilirdi. İrlandalılar mücadelelerini XX. Yüzyıla kadar sürdürdüler ve hâlâ da karşı koymaya devam etmektedirler. Halbuki Amerika'ya geçen İrlandalı Katolikler, orada Protestanlarla karşı karşıya bulunmalarına rağmen, yerlilerle oldukça iyi anlaşarak yan yana yaşamaktadırlar. Anlaşılan mesele dini inançlarda değil, herhangi bir derûnî duygudaydı.

Avrupa'daki Reformasyondan sonra Protestan Unionu ile Katolik League'i arasında çıkan savaş tam otuz yıl sürdü (Otuz Yıl Savaşları) ve tüm Avrupa bu savaşa iştirak etti. Rusya da tarafsız kalamazdı. Luther'in papayla olan tartışması kendileri için bir şey ifade etmezken, Ortodoks Rusya kimin yanında yer almak zorundaydı? Çünkü Ruslar, ne o tarafı tanıyordu, ne bu tarafı. Aksine Bizans'dan aldıkları

7 İrlanda'nın İngilizler tarafından fethi 1155'den 1487 yılına kadar münavebeli zaferlerle sürmüştür. İrlandalılar, 1487'de Beyaz Gül taraftarlarının kıyamını desteklemiş ve Heinrich VII Tudor tarafından mağlup edilmişlerdi. (Weber, *Umum Dünya Tarihi*, 8/851). Savaşların bundan sonraki kısmı, İrlandalılar'ın 1919'daki iç savaş yoluyla bağımsızlıklarını istirdat edinceye kadar vahit devlet sistemleri (etnik değil) çerçevesinde devam etti.

rı kendi dinleri, kendi mukaddesatları vardı. Yine de.. Ortodoks ve Katolik kiliselerinin inanç ve âyin gelenekleri birbiriyle pek çok konuda örtüşmesine rağmen, Ruslar Protestan unionu yanında yer aldılar ve kategorik olarak Katolisizmi savunan Polonya'ya karşı Smolensk önlerine ordularını sürdüler. Reformasyon Polonya'yı da körletmişti ve Polaklar bile Polonyalı Protestanları Aryani [Arius'un görüşünü benimseyen]ler diye adlandırıyorlardı. Gerçi o zaman Polonyalılar bizi Smolensk'de mağlup etmiş, Rus ordusunu şartsız teslim olmak, silahlarını teslim ederek bayraklarını indirmek zorunda bırakmışlardı, ama bizim Rus insanımız kurnaz bir halktı. “Mademki onları savaş meydanında yenemiyoruz, biz de başka bir yolla öldürürüz” dediler. Ve İsveç kralına maddi yardım kabilinden buğday vermeye başladılar. İsveç, fakir bir ülkeydi. İki milyon nüfusuna karşılık hiçbir maddi gelir kaynağı yoktu. Tabi ki savaş sırasında Avrupa'da ekmek oldukça pahalıydı. Tarlayı işlemek kimsenin işine gelmiyordu ve tehlikeliydi; çünkü askerlerden, yabancından ve yerli halktan korumak gerekiyordu. Bu yüzden Rus buğdayı önemli bir savaş faktörü haline gelmişti. Birkaç kervan yükü buğdayı Stokholm'de teslim alan İsveç kralı, hemen 20 bin kişilik bir ordu kaldırarak, Avusturya ordusunu Germanyana'nın her yerinde hezimete uğrutup, nihai olarak değilse bile Protestanizme iyi bir zafer kazandırdı.

Bu sırada, yani XVII. Yüzyılda Ruslar'ın Batı'dan, fakat sadece Protestan ülkelerden askerî, teknoloji ve üretim alanında mütehasıslar getirdiklerini herkes hatırlar. İngilizler, İsveçliler, Kuzeyli Almanlar (özellikle bunlar önemli sayıda gelmişlerdi) ve Hollandalılar Rusya'ya akın etmişlerdi. Bu arada İngilizler'in Protestanlarla Katolikler arasında orta yolu, fakat Hollandalılar'ın aşırı yolu izledikleri de bir vakıa. Fakat 1650'de İngiltere'de ihtilal olunca, Rusya'yla İngiltere arasındaki ilişkiler birden kesildi, ama ticaret Arhangelsk üzerinden devam ediyordu. İhtilalci Cromwell yönetiminin anlaşmanın uzatılması yönündeki talebine ise Aleksey Mihailoviç yönetimi, “Duyduğuma göre İngiltere'de yaşayan bu Almanlar kendi kralları Carolus'u öldürmüşler, bu yüzden Moskova'nın ve Tüm Rusya'nın Büyük Efendisi, bu İngiliz Almanlarının Rus topraklarına girmesine müsaade edilmemesini ferman buyurmuştur” diye cevap vermiş ve Hollandalılar'la anlaşmıştı. Böylece ticaret sadece Protestan ülkelerle devam etmiş ve bu tür Avrupa ülkeleriyle temasta bulunulmuştur.

Rusya'da bir görüş birliği olmadığı muhakkak. Birçokları Batı Avrupa'yla temasta bulunulmamasından yanaydılar, fakat bunlar başarılı değillerdi. Avusturya ve Fransa'yla temas kurulmasından yana olanlar vardı ve bunların önderliğini V. V. Golitsın ve Çariçe Sofia yapıyordu. Her ne kadar bunlar kısmî bir başarı sağlamışlarsa da, knâz-kayser Romodanovsky'nin öncülük ettiği Protestan yanlısı parti, Narişkiny ailesi ve bu grubun Protestanlarla temas kurulmasını tercih eden genç Çar Pyotr'la birlikte üstün gelmişti.

Burada anlatılanlar arasında bir bağlantı var mı? Rusya'yla Protestan Avrupa'nın manevi yapısı arasında herhangi bir örtüşme söz konusu olabilir mi? Bakalım. Protestan Avrupa yerlilerle uyum sağlamadığına göre, acaba Rusya yerlilere, yerliler de Ruslar'a nasıl davranmalıydı? Göreceğiz ve fal bakmakla uğraşmayacağız.

Sibirya ve Alaska'da

Rus toprak kâşifleri, hemen hemen hiçbir direnişle karşılaşmadan Çukotka'ya gelmişlerdi. Vakıa Çukçeler'le yıldızları barışmamıştı ve Amerikano-Kızılderili Çukçeler, Kossaklar'ı mağlup etmiş ve topraklarına girmelerine izin vermemişlerdi; fakat o sıralar bu tundralara özellikle kimsenin girmek bile istemediği de bir vakıadır. Amerika'ya da Aleüt Adaları üzerinden geçmişlerdi. Aleüt Adaları kürklü deniz hayvanları açısından zengin yerlerdi. Rus misyonerler Aleütler'i Ortodoksluğa kazanmışlardı. Şu anda oradaki Aleütler Ortodokstur ve hatta başlarında bir Ortodoks piskopos bulunmaktadır. Ruslar, Aleütler'le çarpışmış, oradan Amerika sahiline geçmiş, orada Eskimolar'la karşılaşmış ve onlarla da tam bir temas sağlamışlardır. Yerlilerle temas kurmuşlar ve her şey de o andan itibaren başlamıştır. Yerli halkla temas kurmaya çalışan ilk Rus denizcilerin tamamı Kızılderililer tarafından öldürülmüştür. Daha ileride, Pasifik Okyanusu'nun Güney Alaska sahilinde yaşayan Tilinkitler'i ise, toprakları Rus-Amerikan arazileri sayılmasına rağmen itaat altına almak mümkün olmamıştır. Tilinkitler'den sonra, Yukon havzasında ise Atabasklar yaşıyorlardı. Kuzeyden sarkarak Meksika sınırına doğru uzanan bölgeye saçılan meşhur Apaçiler ve Navajolar da Atabasklar'a mensuptular. Bunlar, oldukça yiğit ve savaşçı halklardı. Ruslar bu bölgeye özellikle girmediler, fakat yine de Atabasklar'la barış sağ-

lamak mümkün olmamıştı. Bizimkileri destekleyenler sadece Aleütler ve Eskimolar'dı ve bu sayede Ruslar Bering Denize sahillerine ve Bering Körfezi'ne yerleşmeyi başardılar ve oralarda tehlikeden uzak yaşamaya başladılar. Ruslar'ın Kaliforniya'da San Fransisko'ya kadar sokuldukları sırada, orada esasen ne Anglosaksonlar, ne de İspanyollar gibi Avrupaî halklar vardı. İspanyollar daha sonra Ruslar'ın ilerlemesini durdurmak için birkaç bölük asker sevk etmiş, fakat herhangi bir çatışma olmamıştı ve İspanyol subaylar orada hasianda sahibi insanlar olarak yaşıyorlar, sığır besliyor ve başka bir şey yapmıyorlardı. Fakat Ruslar bu bölgede tutunamamışlardı, çünkü yerliler onları desteklemiyordu ve onlarla herhangi bir irtibat sağlanamamıştı. Neden? Çünkü yerlilerin İngilizler'le teması sırasında, Ruslar'ın aksine İngilizler savaş meydanına büyük kuvvetler sevk etmiş, Kızılderilileri neredeyse tamamen yok etmiş, hayatta kalanları da kamplara sürmüşlerdi. Bu, hiç şüphesiz Anglosaksonlar'ın tarih önünde bir bütün olarak tarihî sorumluluk üstlendikleri acımasız bir katliamdı. Neyseki atalarımız böyle bir soykırıma bulaşmamış, temas kurmayı başardıkları bölgeyle, yani Sibirya'yla, Aleüt Adaları ve Alaska'yla yetinmiştir. Tabii daha sonra Alaska Amerika'ya satılacak, ama Sibirya halklarıyla temas bütünüyle devam edecekti.

Bir başka örnek. Ruslar, XIII. Yüzyıldan itibaren Moğollar'la temas kurmuşlar, halbuki Çinliler Moğollar'la hiçbir temas kuramamışlardır. Ama Avrupalı Katolikler de Moğollar'la herhangi bir temas kuramamışlardır. Peki acaba bu durumda onlar Çinliler'le temas kurmak zorunda mıydılar? Herhalde! Öyle olmuş olmalı ki, XX. Yüzyıl başlarında Çin'de otuz milyon Katolik vardı. Ortodoks misyonerler böyle bir başarı sağlayamadılar ve ancak Çinli olmayanların yadadıkları Kuzey Mançurya'da kısmî bir başarı elde ettiler. Her ne kadar biz onları Çinli diye bilirsek de, aslında Çinli değil Mançur'dular. Mançurlar, birçok bölgede kolaylıkla Ruslar'la yan yana yaşayabildiler ve oldukça müspet melezleşmeler gerçekleşti. Baykal ötesi Kossakları, Moğollar'la Ruslar'ın karışımıdır ve sadece Ruslar Moğol kadınlarıyla değil, Moğol erkekleri de Rus kadınlarıyla evlendiler. Sibiryalı Rus kadınlar, seve seve, iyi kalpli, namuslu, güçlü ve güvenilir Moğol erkeklere vardılar.

Polinezya ve Afrika'da

Göreceğimiz gibi burada tuhaf çatışmalar yaşandı. Anglosaklar neden Kızılderilileri ortadan kaldırdılar? Acaba kesinlikle onlarla bir araya yaşayamayacakları için mi? Halbuki onlar Polinezya'ya geldiklerinde Polinezyalılar'la, Yeni Zelanda'da, kral II. Pomar'ın 1812'de Protestanlığı kabul ettiği Tahiti'de ve ayaklarını bastıkları Havai'de oldukça başarılı temaslar kurmuşlardı. Buna karşılık 1880'de Tahiti'yi ele geçiren Fransızlar, yerli halkla hiçbir temas kuramadılar. Polinezya'da Fransız-Polinezyalı kırmaları yoktur, ama ülke ağzına kadar İngiliz-Polinezyalı melezleriyle doludur. Sanırım burada mesele daha ziyade psikolojiktir. Çünkü biri diğerinin yerini almasına rağmen Fransızlar ve İngilizler, değişik kılıklı ve farklı gen havuzuna sahip insanlardır.

Bununla birlikte XVII. Yüzyılda kitleler halinde Fransa'yı terkederek Huguenotlar, İngiliz kolonilerine yerleştiler ve kendilerini tam bir İngiliz gibi hissettiler. Hollandalılar'la birlikte Güney Afrika'ya yerleştiklerinde de, zavallı zencilere haddinden fazla gaddar davranan Hollandalı boerlerin bünyesine karıştılar. Yani kendilerini Fransız değil, Protestan olarak görüyorlardı ve bu yüzden tıpkı kendileri gibi deri yüzücüler olan Hollandalılar'la bir arada yaşadılar.

Şimdi önemli bir soru: Ya peki Merkezî Afrika'da durum nasıldı? Orası bu tür unsurlara yabancıydı. Protestanlığı da, Katolikliği de elinin tersiyle itmiş, bu yüzden İslamiyet orada hiçbir gayret sarfetmeden akıl almaz bir kolaylıkla yayılmıştı. Demek ki, gördüğümüz gibi, sentezin kesinlikle ırk momentleriyle değil, tamamıyla başka bir şeyle, etnik momentle ilişkisi vardır. Zencilerin Hristiyanlığa kazandırılma denemesi oldukça muğlak sonuçlar vermiştir. Fransızlar Tahiti'ye yerleşmeye başlayıp da, orada devâsâ plantasyonlar, göz alıcı hasiendalar kurduklarında, oraya zenci köleler getirerek, hepsini Katolik mezhebine soktular. Zenciler, Katolikliği kabul ettiler ve üstelik kendi dillerini de unuttular. Çünkü farklı yerlerden gelen ve çok değişik diller kullanan insanlardı. Dolayısıyla aralarında Fransızca konuşuyorlardı ve hatta kırma bir zenci kitle ve tabii olarak Katolik bir halk oluşmuştu. Fakat Fransız ihtilali olunca, zenciler de hemen kendilerine özgürlük istemeye başladılar. Tabi ki Fransızlar bunun sözünü dahi etmeyi yasakladılar. Kardeşlik, eşitlik ve özgürlük, zenciler için değildi. Sonuçta zenciler isyan ettiler. Başlarında

Toussin La Verture adında cahil, ama ileri görüşlü, Rousseau ve Voltaire'in görüşleriyle yetişmiş biri vardı. O sadece işin siyasi yanını yürütüyordu, ama ideolojik yanını zencileşmiş curée'ler idare ediyorlardı ve onlar da Jésus-Christ'in çarmıha gerilmiş olmasını bahane ederek şöyle diyorlardı: “Tanrı [İsa] beyazlara geldi, fakat beyazlar Tanrı'yı öldürdüler. Biz de Tanrı'nın intikamını alacak ve beyazları öldüreceğiz.” İşte bu sloganla yürüyen zenciler tüm beyaz Fransız halkı katletmişlerdi. Bu sırada Fransa İngiltere'yle savaş halinde olduğu ve İngiliz filoları Fransız gemilerinin Tahiti adalarına geçmesine müsaade etmedikleri için bir yardım gelmesi de söz konusu değildi. Bugün orada zencileşmiş bir cumhuriyet bulunmaktadır ve dini de Katolisizmdir, ama bunun yanında Voodoo – Yılan kültü de yaşatılmaktadır. Bu kültürün nasıl bir şey olduğu bilinmiyor, çünkü sırlarını sadece zenci-katoliklere açıklıyorlar.

Fakat belki de süper-etnik temasın en dikkat çeken örneği, XI-II. Yüzyılda dört, aslında beş süper-etnosun Filistin ve Mısır'daki çatışmalarıdır. Bu süper-etnoslar şunlardır: 1) Grekler – Ortodoksal Hristiyanlar (Ermeniler, Gürcüler, Suriyeliler ve Kıptiler dahil); 2) Frenkler – Haçlı Seferleri sırasında o bölgeye gelen tüm Batı Avrupalı halklara “Frenk” deniliyordu; 3) Müslümanlar – Araplar, Türkler, Kürtler ve 4) Moğollar – Nesturi Hristiyan olan ve Kudüs'ü kurtarmaya çalışanlar. Mısır'a köle olarak satılan ve “memlûk” denilen Kıpçak ve Çerkesler'i de buraya ilave etmek gerekir. Çünkü onlar, süper-etnik temaslar sonucunda yaşayan trajedilerde en önemli rolü üstlenmişlerdir.

Unutulmuş Mazi

Ebedî Gökyüzü– gökkubbe altında Sarı Deniz ve Sarı Nehir'den Karadeniz'e ve Kafkaslar'a kadar uzanan Büyük Bozkır, dağlarla bezeli, gür ormanlarla kaplı ve gümüşü renk akisler saçan berrak nehirlerle doludur. Bozkırın etrafı, fırtınalı Gobi Çölü ve uçsuz bucaksız tayga– yeşil sahrayla çevrilidir, ama bu iki sahra arasında yüzbinlerce can nefes alıp vermektedir. Otlarla beslenen canlılar bitkileri, onları da yırtıcılar ve bu arada insanlar yiyorlardı. Bu düzen ezelden beri böyleydi, Gök (Tengri), Yer ve Su (Yersu) – değişmezdi. Bu yüzden bulanık Tiber nehri sahilinde yedi tepe üzerine kalelerini kuran La-

tinler'in ona "Ebedi şehir" adını vermeleri gibi, eski Türkler de devletlerine "Mengü el" demişlerdi.

Fakat acımasız ve güçlü olan zamandır! Her şeyi, devletleri, kültürleri, kuruyan gölleri, kırıntı haline gelen ve daha sonra çöl kumlarına dönüşen dağ silsilelerini öldüren ve yeniden diriltiren odur. Gök de hep tekdüze değildir. Güneş bazen bitkileri yakıp kavuracak, nehirleri kurutacak kadar ısınır, bazen hayat bahşedecek şekilde sakinleşir ve böylece yeryüzünün ölü bölgeleri yeniden canlanır, landşaftlar ve halklar teşekkür eder.

Babası Bilge-hakan'ın ve amcası Kül-tegin'in mezar kitabelerini yazan meşhur VIII. Yüzyıl yazarı Yollığ-tegin, bunu anlamıştı. Dahiler her çağda doğmaktadırlar, torunların vazifesi ise onları unutulmaktan kurtarmaktır.⁸

Kimse yalnız yaşayamaz. Eski Türkler de bu kuralın istisnası değildiler. Bilge-hakan'ın babası Kutlug Elteres-hakan zamanında (683-693) "sağdan (güneyden) Tabgaç halkı (T'ang İmparatorluğu, Çince "To-pa") düşmandı, soldan Tokuz-Oğuzlar (Uygurlar)... düşmandı, Kırgızlar, Kurıkanlar, Otuz Tatarlar, Kıtaylar ve Tatabılar.. hepsi düşmandı."⁹ Neden? Bu nefretin sebebi neydi? Bu haklı soruya cevap verebilmek için tarihe ve tarihî coğrafyaya müracaat edeceğiz.

Miladın başlarında Büyük Bozkır'da Hyung-nular hükümrandı. Mert, kabiliyetli ve hürriyetperver bu insanlar, vatanlarını Han İmparatorluğu'na karşı savunabilmişlerdi. Çinliler, onlardan yirmi kat daha güçlü olmalarına rağmen Büyük Bozkır'ı dize getirememişlerdi.¹⁰ Fakat orada tabiatın gazabı Hyung-nular'a yönelmiş; II-III. Yüzyıllarda bozkır büyük kuraklığın pençesine düşmüştü. Doğuda Gobi Çölü ve batıda Bet-Pak-dala, bitki örtüsünü kuzey ve güneye itmiş¹¹, meraları ve ekilip biçilen toprakları iyice azaltmışlardı. Atlar zayıflamış, koyunlar kırılmış ve Hyung-nular da hezimete uğramaya başlamışlardı. Vatanlarını terketmeyi uygun bulmuşlardı. Bir kısmı

⁸ Gumilev, *Drevniye Tyurki*, s. 329-349.

⁹ Malov S. Y. *Pamyatniki drevnetyurskoy pismennosti*. M-L., 1951, s. 38.

¹⁰ Gumilev, *Hunnu*, s. 88; *Hunnu v Kitaye*, s. 11.

¹¹ Gumilev L. N. *Istoki ritma koçevoy kultury Sredinnoy Azii* (Opit istoriko-geografičeskogo sinteza)//*Narodı Azii i Afriki*. 1966, no. 4, s. 85-94; *Rol klimatičeskix kolebaniy v istorii narodov stepnoy zoni Yevrazii*//*Istoriya SSSR*. 1967. no. 1, s. 53-66; *Istoriya kolebaniy uvlajennosti Aralo-Kaspiyskogo regiona v golotsene*. M., 1980, s. 32-47.

Çin'e muhaceret ederek, sığınmacılara acımayan Çinli, Tibetli ve Tabgaçlar'a karışarak kaybolup gitmişti. Yenilmez Hyung-nular ise Batıya geçerek, orada, V. Yüzyılda Atilla'nın kumandasında Roma İmparatorluğu'nu titretmişler, fakat onun ölümünden sonra German kabileleri, Gepidler, Herullar ve Gotlar tarafından 454'de kılıçtan geçirilmişlerdir.

Bu olayla ilgili bir efsane günümüze kadar gelmiştir. Buna göre elleri ve bacakları doğranan son Hyung-nu prensi bir bataklığa (Balaton Gölü'ne) atılır ve oradan kendisini kurtaran bir dişi kurtla cinsi temas kurar. Daha sonra Altay dağlarına kaçan bu dişi kurt, orada Hyung-nular'ın torunlarını doğurur.¹²

Fakat etnosun da tıpkı insan gibi annenin dışında bir de babası olmak zorundadır. İşte bu baba, 439'da halkını Altaylar'a götürerek kurtarmayı başaran son Çinli Hyung-nular'ın dostu ve Tabgaçlar'ın düşmanı A-shih-na [Açına] olacaktır. Altaylar'da iki Hyung-nu kolu birleşir ve aradan yüzyıl geçtikten sonra Türk halkı doğar. (Moğolcası Türküt'dür, çünkü Açınalar Moğolca konuşuyorlardı ve ancak VI. Yüzyılda, Hyung-nular'ın torunlarının büyük bir çoğunluğu tarafından anlaşılan Türkçeye geçmişlerdi.)¹³

İlk Türk hakanları (Bumın ve İstemi), Orta Vaha İmparatorluğu'ndan– Çin Seddi'nden İran sınırına kadar uzanan Birinci Türk Hakanlığını kurmuşlar, Kırım'da ise Bizans'la çatışmışlar; Büyük Bozkır'ın tüm halkları Türk halkı tarafından birleştirilmişler ve bu devlete “el” adını vermişlerdi. Bu, birleşik orda sistemi yani hanın ve ona itaat eden kabilelerin–oğuzların otağı idi. “Türkler, onların gücü sayesinde kuzey sahralarına hakim olmuş”¹⁴, devleti ayakta tutmak için gerekli parayı ise Çin'den Bizans'a ipek götüren tacirlerden aldıkları gümrük vergisinden sağlamışlardı.

Bizans, Türk Hakanlığı'nın müttefikiydi, fakat İran ve Çin, ona karşı daimi adâvet beslemelerine rağmen kesin bir zafer kazanamamışlardı. Ama bela içten gelecekti. Yollığ-tegin bu konuda şöyle yazdı: “.. onların küçük kardeşleri.. ağabeyleri gibi değillerdi, oğullar da babaları gibi değillerdi.. (hükümdarlığın başına) akılsızlar geçti..

12 Türkler'in kökeni konusunda Çin yıllıklarında (Rusça, Fransızca ve Almanca çevirileri yapılmıştır) üç versiyon bulunmaktadır; genel bakış ve kaynakların tenkidi konusunda bkz. Gumilev, *Drevniye tyurki*, s. 21-24.

13 Aynı yerde.

14 Biçurin, *Sobraniye*, I/301.

korkak hakanlar ve onların “buyruklarını yerine getirenler” de akılsız ve korkak idiler. Yöneticilerin ve halkın eğitimsizliği.. ve Tabgaç halkının (T'ang İmparatorluğu'nun) yalanları yüzünden.. Tabgaçlar küçük kardeşleri ağabeyleriyle takıştırdıkları ve beylerini birbirlerine karşı silahlandırdıkları için, – Türk halkı kendi devletini yıktı ve hükümrân hakanlığı ölüme götürdü.”¹⁵

Her şey son derece net anlatılmış. 604'de Büyük Türk Hakanlığı Doğu (Moğolistan'da) ve Batı (Kazakistan'da) olmak üzere ikiye ayrıldı. Her iki hakanlık T'ang İmparatorluğu, müttefikleri Sogdiana ise VIII. Yüzyılda Arap Halifeliği tarafından fethedilmişlerdi. Bugünkü Moğolistan'da hayatta kalmayı başaran göçebeler ise Uygur Hakanlığı'nın yönetimine girmişler, fakat o da IX. Yüzyılda Yenisey Kırgızları'nın darbesiyle yıkılmıştır. Mücadeleci Uygurlar Gobi Çölü'nün güney uçlarına çekilmişlerdi ve düşmanlara karşı savaşmayı sürdürüyorlardı, ama birden bu uzatmalı savaşa üçüncü bir güç katıldı– Tabiat.

X. Yüzyılda bozkır şeridinin yoğun yağmur alma sistemi değişmişti. Atlantik Okyanusu'ndan siklonların, Pasifik Okyanusu'ndan musonların taşıdığı yağmur yüklü bulutlar tayga üzerine kaymış, güneye ve kuzeye doğru genişleyen Gobi Çölü ise düşmanların arasına girmişti. Böylece Uygurlar Tanrı Dağları civarındaki vahalara yerleşirken Kırgızlar da Minusin Çukuru'na çekildiler.¹⁶

Böylece iki parametrenin, etnik yaşlılık ile iklim değişikliklerinin terkibi, tarihî zamanın, 1300 yıl boyunca devam eden Hyung-nu-Türk etnogenezi tradisyonunun kopmasına yol açmıştır. Bu çok bariz kültürlerin tarihi unutulmaya yüz tutmuştur. XI. Yüzyılda yağmurlar Onon, Kerulen ve Selenge [veya Selenga]nın yukarı akımlarını yeniden canlandırınca, bu defa bölgeye başka insanlar, Baykal-ötesi'nden Moğolca konuşan, ama kendilerinden iki yüz yıl önce bu bozkırda yaşayan “Mengü El”in bahadırlarını temsil edemeyen Sibiryalılar çıkıp geldiler. Ve tarih yeniden başladı. Bu yüzdendir ki, tek bir halkla, eski kültürün temsilcisi Yenisey Kırgızları'yla karşılaşan Moğollar, onların Sarmat, İskit ve Hyung-nu taş kurganlarını (korum) “Kırgız mezarları” (Kırgız ur) adıyla yeniden yazdılar. Fakat bu adlandırma, “eski” kavramının gerçek sinonim anlamını yansıtmı-

15 Malov, *Pamyatniki*, s. 36-37.

16 Gumilev L. N. *İzmeneniya klimata i migratsii kočevnikov*//*Priroda*, 1972 no.4, s. 44-52.

yordu. Eski kültürlerin bazı unsurları, unutulmuş veya komşulardan ödünç alınmış rivayetler aracılığıyla Moğollar'a geçti. Ama tüm etnosların ataları olmasına rağmen, hepsi onların mirasçısı olmuyordu. Öyle veya böyle, Moğol kabileleri, XI. Yüzyılda boş alanda yeni bir hayata başlamışlardı.

Ya Türkler? Kuraklık yüzünden ata yurtlarından kovulmuş, Ön Asya, Sibirya, Hindistan, Mısır, Akdeniz, Kafkaslar'da entropi sebebiyle etnik yapılarını kaybederek ve ilk (itki) passionerliklerini harcayarak kaderin kollarına atılmış, ancak etnogonezin son aktif safhası obskürasyona girdikleri için yok olmamış ve passif safhaya yani hatıra safhasına geçerek hayatlarını devam ettirmişlerdir. Bu geçiş Türkler'i bir süper-etnos, daha doğrusu kendini diğer herkesin karşısında görmek olarak tanımladığımız en önemli özelliğe sahip süper-etnik alan olarak kurtarmıştır.

Türk halkları – Yakutlar, Selçuklular, Kumanlar, Uygurlar, Guzlar ve Telengitler arasındaki dış benzerlik gerçekten azdı. Fakat duygu benzerliği, onları hiç terketmemiş ve bir noktaya kadar davranış (kalıplarını) belirlemiştir. Geçtiğimiz yüzyılda buna “Türk ruhu” diyorlardı. Tıpkı Polonyalılar'la Sırlar arasında hiçbir ortak yan gözlemlenmemesine rağmen “Slavyan ruhu” denildiği gibi. Ancak biz, bu amorf terimi bilimsel dile kazandırmak zorundayız.

Evet, enerjik beslenmesi olmayan diskret bir sistem yaşayamaz. Halbuki tabiatın veya itkinin sağladığı etkinin aynısını sağlayan it-hal passionerlik yaşayabilir. Türkler, bin yıl boyunca pek çok zafer kazandılar, pek çok kadın ve Türkleşen çocuklar elde ettiler. Özellikle XI. Yüzyılda İran'da, Suriye'de, Gürcistan ve Rusya'da pek çok karma evlilikler yapıldı. Bu melezleşme genel bozulma sürecini durduramazdı, çünkü etnosun bütünleşmesine değil, ufalanmasına yardımcı oluyordu. Fakat aynı mantaliteyle organize edilen etnik kutup (kültüre bağlı olmayan dünya görüşü) varlığını sürdürmekteydi. Türkler, XIII-XIV. Yüzyıllarda, Moğol passionerlerinin fiilen rol aldığı ikinci hayatlarını yaşamaya başladılar. Ancak, burada suçlular aramak bilime terstir. Bir parça su eriyiği içinde birbirine karıştırılan soda ve sitrik asit, cızırdayarak belli bir sıcaklık ortaya çıkarır. Bu, tabii olarak oluşan nötralizasyon tepkimesidir. Gotlar ve Vandallar, III-IV. Yüzyılda, veya Vikingler IX-XI. Yüzyılda yahut Haçlılar XII. Yüzyılda daha mı az kan döktüler? Tabi ki hayır! Onların fütuhatı da Roma İmaratorluğu'nun yayılma hareketleri gibiy-

di. Tek farkı, İspanyollar, Galler, Numedyahılar ve Grekler'le uğraşmak kolay olmadığı için Romalılar'ın yayılması daha yavaş seyretilmişti. Araplar, VII-VIII. Yüzyıllarda Pers, Ermeni, Endülüs Vestgotları ve Berberiler'le hesaplaşmış, kültürlü ve zengin Soğdiyan halkını ise sarp Hisar ve Batı Pamir dağlarında sadece bakiyeleri kalacak şekilde yok etmişlerdi.

Bu açıdan bakıldığında, her ne kadar o günkü vakanüvistler XI-II. Yüzyıl tarihinin kara lekesine karşı merhametli davranmamışlarsa da, Curçen ve Moğol etnogenezindeki patlamalar hiçbir özellik arzetmemektedir.

Etnogenezler, tabii olayların akabinde kendini gösteren süreçlerdir, ama bilindiği gibi tabiat, iyilik ve kötülük gibi kavramlara yabancıdır. Kasırgalar, buzullar, depremler insanlara felaket getirirler, fakat bunlar, bünyesinde litosfer, hidrosfer, atmosferin yanı sıra biyosferi de barındıran Yeryüzünün coğrafi tabakasının bir kısmında hakimdir, diğer kısmında ise tarihî zaman içerisinde ortaya çıkan ve kaybolan etnoslardan oluşan antroposfer hakimdir. Ahlak değerleri etnoslara uygulanmadığı gibi, tüm tabiat olaylarına da uygulanamaz. Çünkü ahlakî sorumluluğun sınırlarını çizen özgür seçim [irade-i cüz'iyeye] organizma veya bireyler boyutunda olmasına rağmen, bunlar popülasyon boyutunda gelişirler. Etnogenezler (tüm safhalarıyla) tabii bilimlerin bir parçasıdır. Ancak, onu inceleyebilmek, sadece tabii bilimlerin metodlarının kullanılmasıyla elde edilen kesin malzeme içeren tarih bilimiyle mümkündür. Bu yüzden de biz, XII-XIV. Yüzyıl tarihine döneceğiz.

Haçlılar

Orta Çağda insanlar sık sık savaşıyorlardı, ama bir kural olarak, ne için ve kime karşı savaştıklarını çok iyi biliyorlardı. Negatif mantalite, pozitif mantaliteden daha baskındır. Papa II. Urban, meş'um "Tanrı böyle istiyor!" sözünü söyledikten sonra sade köylü ve şövalye kitleleri Müslümanlarla çılgınca bir savaşa tutuştular ve her on kişiden dokuzunu kaybederek 1099'da Kudüs'e ulaşarak Kudüs Krallığı'nı kurdular.

Oldukça hızlı bir şekilde hezimetler tadan, elindeki şehirleri kaybeden krallık, Avrupalı monarşistlerden yardım istemek zorunda

kaldı. Hemşehrilere yardım etmek amacıyla düzenlenen II. ve III. Haçlı Seferleri de başarısızdı. IV. Haçlı Seferi ise, Venedik doçu kör Landolo'nun yönetiminde, Doğuda kolonilerin ele geçirilmesi amacıyla yönelik ticarî bir faaliyete dönüşmüştü.

Fakat bu arada “Grekler'in (Ortodoksların) Tanrının bile midesi-ni bulandıran rafizîler” olduğu düşünölmeye başlanmıştı.¹⁷ Konstantinopolis, fethedilmiş ve yağmalanmış; Grekya'da ise Bizanslı kumandanların zaptedilmez kaleleriyle birbirine geçen şatolar dikil-mişti. 1261'de Latin işgalcileri Konstantinopolis'den atan Nikea [İz-mit], Trabzon ve dağlık Epirus kaleleri ayakta kalmıştı. Bu sırada kanlı çatışmalar oluyordu ve başlangıçta Grek Hristiyanlara yardım amacıyla gelen Avrupalı Haçlılar, orada Müslümanlar'dan yani Arap-lar'dan ve Türkmen-Selçuklular'dan daha tehlikeli, daha inatçı düş-manlarla karşılaşmışlardı.

Haçlılar, Suriyeli Monofizitler¹⁸ ve Lübnanlı Monofelitler¹⁹ gibi yerli Hristiyan sekene tarafından desteklendikleri için, Akdeniz'in doğu sahilinde nispeten başarılıydılar. Vaktiyle V. ve VII. Yüzyıllar-da kilise tarafından afaroz edildikleri için, dinî tartışma sebepleri unutulmuş, hem Roma'dan, hem de Konstantinopolis'den anathe-malar gelmiş olsa bile, Grekler'e yabancılaştırmışlardı. Yine de ver-dikleri destek cılız sayılırdı.

Son ciddi Haçlı Seferi, 1250'de Fransa kralı IX. Ludwig tarafından düzenlenmişti. Yine bir tam felaket örneği! Arkasından anarşi, Akra sokaklarında karşılıklı katliamlar, denizde Cenevizliler'le Venedikli-ler, karada Fransızlar'la Venedikliler arasındaki savaşlar.. Çılgınlık kol geziyor.. Herkes birbirine karşı! Ama felaket gelip çatmıştı.

17 Bu teşbih ilk Latin İmparatorluğu imparatoru Baldouin de Flandrie için ya-pılmıştı. (Pançenko B. A. *Latinskiy Konstantinopol i papa Innokentiy III*. Odessa, 1914, s. 5-6)

18 Suriyeli monofizitler veya Yakubiler. Bu cemaat, VI. Yüzyıl ortalarında Ur-falı piskopos Yakob Baradei tarafından kurulmuş; Suriye ve Ermeni kilise-leri ona katılmıştı. Yakubiler'in düşmanı ise Nesturiler ve Bizans patrika-neleriydi. Konstantinopolis patrikanesi uzlaşma yolları aramışsa da, bir so-nuç alamamıştır. (*Istoriya Vizantii*, M. 1967, I/280)

19 Monofelizm: Monofizitleri Ortodokslarla barışırma teşebbüsü. Monofeliz-me göre İsa'nın iki tabiatı, fakat tek bir ilahi iradesi vardı. Bu doktrinin sa-hibi Konstantinopolisli patrik Sergy'dir (VII. Yüzyıl). Monofelizm hem Monofizitler, hem de Ortodokslar tarafından reddedilmiş, fakat Lübnan dağlarında taraftar bulmuştur. XII. Yüzyılda ise bu cemaat Katolik kilisesi-ne iltihak etmiştir.

Nil Sahilindeki Kıpçaklar

Mısır, savunmasız bir ülke. Sina Çölü'ne gelmek, Nil Deltası'nın en doğudaki koluna ulaşmak ve kalan ülkeleri fethetmek ancak Asyalılar için kolay bir işti. Eskiden nehrin bu kolu üzerinde, düşmanın deltaya girişini engellemek amacıyla Peluzium kalesi kurulmuştu. Ama kaleler fethediliyordu ve pek faydalı da olmuyorlardı. Bu yüzden Orta Çağda Mısırlı yöneticiler, seyyar orduları tercih ediyorlardı, fakat ülke halkını savaşa atlandırmayı onlar dahi hayal edemiyorlardı. Kahraman savaşçı III. Tutmos ve II. Ramses'in torunları, hiç itirazsız vergilerini ödüyor, ama kategorik olarak herhangi bir düşmana karşı çıkmayı reddediyorlardı. Bu yüzden Fatımî halifeleri ve Eyyubî sultanları Kıpçak ve Çerkes savaşçıları satın alıyorlar, bunlar da öyle bir savaşıyorlardı ki, cesur Fransız şövalyeleri dahi saldırılarını durdurmaktan âciz kalıyorlardı.

Memlükler, etnik prensibe göre teşkil edilmiş iki taburdan oluşuyorlardı. Kıpçaklar ve diğer bozkırlılar, Nil üzerindeki er-Ravda adasına yerleşmiş (Bahriler), Çerkesler ise, Kahire kalesinde yer almışlardı (Mısır'da yerleşikleri gösteren Almanca-Fransızca “Burg” kelimesinden türetilen Burciler). Bahriler, Fransız şövalyelerini iki defa kılıçtan geçirmişlerdi ve sergiledikleri yiğitliğin ödülü hakettiği düşüncesindeydiler. Fakat Bağdat medreselerinde fıkıh, mantık ve ilahiyat tahsili yapan genç sultan Turan-şah, etnoğrafi ilminden bihaberdi, yani tahtını kurtaran ve küstah işgalcileri kovan bu insanlar hakkında herhangi bir düşünceye sahip değildi. Onlardan olan üst düzey devlet memurlarını değil, kendi has adamlarını ödüllendirmiş ve filologları emir tayin etmişti. Kafayı çektiği bir gece, pek çok mum getirilmesini emretmiş, hepsini tek tek yakmış ve ateşi kılıcıyla biçerek, “İşte Bahrilerin işini de böyle bitireceğim!” diye bağırmıştı. Aradan birkaç gün geçtikten sonra, 2 Mayıs 1250'de Bahriler otağını bastılar. Sultan dışarı çıkınca sağ kolunu kestiler. Sultan, Nil çevresindeki ormana kaçtı ve gırtlığına kadar nehre daldıysa da, oracıkta oklayarak işini bitirdiler.

Sıradan bir tarihî paradoks! Bozguna, ihanete uğrayan ve köle olarak satılan Polovesler yani Kıpçaklar, halkının büyük bir çoğunluğu ezilen Hristiyan Fellah ve Kiptilerden oluşan Müslüman bir ülkenin sahibi olmuşlardı. Görüldüğü kadarıyla Mısır etnik bir kimeraya dönüşmüş ve birbiriyle uyuşamayan sistem unsurlarının terki-

bi haline gelmiş gibi görünüyordu, ama öyle olmadı. Çünkü bu unsurların hepsi ayrı ayrı yerlerde simbioz olarak yaşıyordu ve bu yüzden sosyal yapı sapasağlam kalmıştı. Ne var ki Memlûkler, kendilerinin bu değerli ülkeye değil, onun kendilerine hizmet etmesi gerektiği kararına varmışlardı. Bu yüzden bir darbe gerçekleştirmiş, sultan Turan-şah'ı öldürmüş, onun dul eşini sultanşa olarak tahta geçirmiş, onu da memlûk emîri Türkmen Aybek'le başgöz etmişlerdi.

Sultanşa, kıskançlık yüzünden kellesini kaybedecek kadar çok sevmişti kocasını. Rakibeleri olduğunu öğrenince, Aybek'in tulum oynadıktan sonra banyoya girmesini beklemiş, hadımlarını üzerine salmış ve böylece tahtın genç emîre kalacağını zannetmişti.

Zavallı, aptal kadın! Bozkır dostluğunun ne olduğunu bilmiyordu. Halbuki memlûkler bozkırlı ve dosttular. Emîr tahtı reddetmiş, bunun üzerine hadımlar tarafından parça parça edilmişti. Sonra da sultanşayı saraydan alıp Kızıl kuleye götürmüş, fakat genç köle onu ölüm ökçesinin içinde unutmuş, cesedini de hapishane bodrumuna atmışlardı. Tüm bunlar 2 Mayıs 1257'de olmuştu.

Etnoğrafyanın inkârı da, tıpkı bu konu üzerinde hayal yürütmek gibi, her zaman trajik sonuçlar doğurur. İnsanlar aynı değildir ve buna mümasil olarak etnoslar daha da farklıdırlar. Araplar için tabii olan tepkiler, Fransızlar nezdinde saçma, Türkler ve Moğollar için tahammül edilmez, Çinliler için ise eşyanın tabiatına aykırı şeylerdir. Dolayısıyla, etnosların dostâne ilişkileri muhafaza ederek yan yana ve ayrı ayrı yaşadıkları, fakat birbirleriyle kesinlikle karışmadıkları anlarda, etnik temasın optimal varyantı olarak simbiyozlar teşekkül eder. Böyle bir sistem Mısır'da oluşmuş ve mükemmel sonuçlar vermiştir.

Sayda Trajedisi

1260 yazında Suriye'nin Moğol valisi Kitbuka-noyon, derme çatma ordusuyla (20 bini Kirakos, 10 bini Hayton'un kumandasında) Baalbek'de kamp kurduğunda, kendisinin ve ordusunun güvenlik içinde olduğu vehmine kapılmıştı. Kendisini doğudan çöl, batı tarafından ise Hristiyan şovalyelerin birbirine ulanıp giden şatoları koruyordu. Güya Kitbuka çölü biliyordu ve kendini şovalyelere teslim etmişti. Kendisi bir Hristiyandı ve Hristiyanlara inanıyordu.

Sayda hâkimi Julien, şehri, Müslümanlarla çarpışan amcasından ve imparatorlarla boğuşan babasından tevarüs etmişti. Julien'in kolları ve bacakları oldukça uzundu; iri kemikli ve kiloluydu; morali yerinde cesur bir şövalye olarak kabul ediliyordu. Kaderin cilvesi onu Templierlere medyun etmiş ve sonunda iş kendi senyör-lük alanı Sayda'yı onlara rehinlemesine kadar varmıştı. R. Grousset²⁰ onu “hoppa akıllı ağır baron” olarak tavsif etmekte ve ihtiyacı olan parayı komşularına karşı düzenlediği başarısız yağma hareketlerine göre ayırladığını kaydetmektedir. Nitekim amcasının sahibi olduğu Sur şehri çevresini yağmalamıştır. Memlûklerin olmadığı bir sırada Suriye'yi yağmalamış, burasının Moğollar tarafından fethedilmesinden sonra tekrar savunmasız ahaliye saldırmış ve Suriye'nin bir yıldır Moğollar'a ait olduğunu unutarak ganimet ve esirlerle birlikte Sayda'ya dönmüştü.

Moğollar akıllı insanlardı. Onlara göre yağma seferleri mütteliklere değil, düşmanlara düzenlenmeliydi. Yağma işiyle ise taht sahibi bir prens değil, haydutlar uğraşmalıydı. Kitbuka'nın yeğeni bu aptalca işin kimin tarafından yapıldığını tahkik etmek, esirleri hürriyetine kavuşturmak ve kendilerine ait olan malların iadesini sağlamak amacıyla küçük bir birlikle Sayda şövalyelerinin peşinden gönderilmişti. Moğolların az sayıda olduğunu gören şövalyeler, atların dizginlerini geri kırarak Moğollar'ı kuşatmış ve hepsini öldürmüşlerdi.

Böylece, her halükârda mantaliteyle ters düşen keyfi bir davranışla olayların sebep-sonuç ilişkilerini bir ihanet gerçekleştirmiş oldu. Eşyanın mantığına göre yağma ve cinayet başta türlü olamazdı.

Laf aramızda, eğer Limoge veya Arrace civarında böyle bir olay olmuş olsaydı, sonuçları böyle olmazdı. Öldürülenlerin yakınları kraliyet mahkemesine başvurur ve sonunda dosya arşive kaldırılınca kadar dava uzun süre devam ederdi. Belki maktûlün kardeşi veya babası bir çifte cinayete kurban gider ve dâvâda böylece kapanırdı. Bunlar, medeniyetin meziyeti ve kültürün faziletidir.

Ama Kitbuka bir Fransız değil, Nayman'dı. O, savaşta sergilenen yiğitliğin sorgulanmayacağını, ama haince bir cinayetin affedilmeyeceğini bilirdi. Moğol süvariler şehir surları önünde belirlediği için Sayda sakinleri bu başarılı saldırıyı kutlayamadılar. Sir Julien, tam bir Fransız kahramanlığı sergiledi. Surları korumak suretiyle, filoları ol-

20 Grousset R. *Histoire des Croisades*. Paris, 1934-1936, vol. 3.

mayan Moğollar'ın saldıramayacakları arka taraftan şehrin boşaltılmasını sağladı. Arkasından kendisi de Cenevizliler'in kampına kaçtı. Şehrin ana kesimi yerle bir edilmiş, surlar da yıkılmıştı.

Sayda'nın yok oluşu eşyanın gücünün yol açtığı bir olay kabul edilebilir mi? Hayır! Haydutluk, insanlar arasındaki karşılıklı etkileşimin tabiatında yoktur. Suç, gayr-ı tabii bir eylemdir ve dolayısıyla cezalandırılması gerekir. Sayda için üzüldüm, ama Moğollar'ın Julien'i yakalayamasına daha fazla üzüldüm. Damadının “yükseğe ve kısa iple” asılması gerektiği kanaatinde olan Ermeni kralı I. Hetum da hi böyle düşünmüştür.

Julien'in haydutluğunu da kendisini de haklı bulan Templierler, başka bir tavır takınmışlar ve kumarda da, savaşta da başarılı olamayan senyörün borcunu kapatmak amacıyla Sayda harabelerini ondan satın almışlardı. En tuhaf olanı ise, Kudüs Krallığı'nın mareşalı ve Beyrut valisi ile birçok tapınak şövalyelerinin zavallı köylüleri aynı şekilde yağmalama teşebbüsleriydi. Savaşın acımasızlığından kurtularak Celile'ye çadır açan Türkmenler'e saldırmışlardı.

Türkmenler, Haçlı haydutları mağlup etmiş, kumandanlarını esir almış ve büyük bir fidye karşılığında satmak için otağlarına getirmişlerdi. Buradan da anlaşılıyor ki, feodalleri ve rahip-şövalyeleri yönlendiren şey, kesinlikle dinî ve hatta milli duygular değildi. Eğer yalan söylememiş olsalardı, onları anlamak ve hatta hak vermek mümkün olurdu; ama yüzsüzce, planlı olarak ve namuzsuzca yalan söylüyorlardı.

Deniz ötesi topraklar ve özellikle Kudüs meselesi bütün Avrupa'da ilgi uyandırıyor. Doğulu Hristiyanların elde ettikleri başarılarla mutlu oluyor, Moğol hanı Hülagu ve hanımı Dokuz-hatun'u, 313'de Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlığı ayağa kaldıran Konstantinos ve Helena'ya benzetiyor ve Efendi'nin Mezarı'nın nihai olarak kurtarılmasını bekliyorlardı. Bu güzel temennilerin yanı sıra, Moğollar'a karşı olanlar da vardı. Papanın edindiği bilgilere göre, Filistin'deki Templierler ve Johanna şövalyeleri, açıktan açığa “Moğol iblisleri gelirlerse, Christ'in hizmetkârlarını kendilerine karşı savaşmaya hazır bulacaklarını” söylüyorlardı.²¹ Neden? Halbuki Moğollar onlara yardım için gelmişlerdi. Eğer başka söylenecek bir şey yoksa, tuhaf bir mantık.

21 Kugler B. *İstoriya krestovix poxodov*. SPb., 1895, s. 404.

Akra şövalyelerine Moğollar'a karşı neden kötü davrandıkları sorulduğunda, Sayda'nın tahrip edilmesini örnek gösteriyorlardı. Anlaşıldı ki, eğer bir kont veya baron Asyalıyı öldürürse, kahramandı ve şayet biri kendisini korumaya kalkar ve karşılık verirse, iğrenç bir insandı. Antakya prensi VI. Bohemond'un Moğollar'ın müttefiki olmuş olması ise, açıkça sakat bir tavidir. Aptalca bir nahoş durum meydana gelmesin diye papa onu kiliseden afaroz etmişti.

Kısacası, Moğollar ve aradan bir yıl geçtikten sonra bir tek ok atmadan başkenti istirdat eden ve "Franklar'ı" Latin İmparatorluğu'ndan söküp atmaya devam eden Bizanslılar hakkında çıkarılan "kara efsane" buradan doğarak Avrupa'da gezintiye çıkmıştı. Teuton tarikatı biraderleri de fethedilmelerine izin vermeyen Litvanlar'a ve Ruslar'a karşı aynı şekilde davranmışlardı. Hatta Alman tarihçi A. Müller, XIX. Yüzyılda şu satırları yazacaktı: "Türkler'e karşı bu barbar müttefiklerle birlikte savaşmak, Velzevul'un gücüyle iblisi kovmakla aynı şeydir."²² Fakat XX. Yüzyıl Fransız tarihçisi R. Grousset, aksine bir görüş savunarak, şövalyelerin tavrını Hristiyanlığa karşı bir ihanet ve aptalca bir davranış olarak nitelemiş, anlattıkları şeylerin ise bütünüyle yalandan ibaret olduğunu kaydetmiştir. Biz de onunla aynı fikirdeyiz.

Felakete Giden Yol

Memlük sultanı Kutuz, Sina Çölü'nü cebri bir yürüyüşle hızla geçtikten sonra, sayıca üstün olmanın avantajından da yararlanarak, Gazze'deki Moğol barikatını kolayca aşmış, fakat Moğol noyon Baydar, Kitbuka'ya yapılan sınır ihlalinin haber vermeyi başarmıştı. Kitbuka, Baalbek'de bekliyordu. Savaşın âniden başladığını öğrenince, düşmanı durdurmak için bütün ordusuyla güneye, Nasiriye'ye yöneldi.. Kitbuka'nın hesabı doğruydı. Memlük atları yorgunluktan bitmişti ve dinlenecek herhangi bir yer de yoktu. Bugün savaş sırasında benzin veya binek araçlarının olmaması neyse, o gün de atların yorgun oluşunun savaşın seyrindeki rolü o idi. Kitbuka doğru hesap yapmıştı, ama yine de bir şeyi gözden kaçırmıştı.

Bir yıl önce Hristiyanların Hülagu'yu bekledikleri gibi, şimdi de Suriyeli Müslümanlar'ın sabırsızlıkla Kutuz'un yolunu gözlemeleri

²² Müller A. *İstoriya islama*. SPb, 1896, 3/259.

anlaşılır bir şeydir. Şam'daki kiliselerin yakılması, ondan bir süre önce camilerin ateşe verilmesinin olayların seyrinden ve kuvvetler dengesinden kaynaklandığı âşikârdı. Düşmanın Akra surlarına yaklaştığı bir sırada Cenevizliler'in Venedikliler'le rekabeti sürdürmeleri, Templierler'in Johanna şövalyeleriyle didişmeleri de izah edilebilir. Ama Akra şövalye meclisinin Moğollar'ın düşmanı Memlûkler'le ittifak etmesi, yani Hristiyana karşı Müslümanın yanında yer alması, sorgulanması gereken bir husustur ve normal mantık kurallarına terstir. Templierler bu meseleyi düşünüp taşınmış ve sadece Teuton şövalyeleri magistratı söz konusu ittifaka karşı çıkmıştı. Neticede sınırlı bir uzlaşma sağlanmıştı. Memlûkler'i misafir olarak ağırlayacak, iâşe temin edecek, atlarına yem verecek, Akra surları önünde konaklamalarına müsaade edecek ve hatta daha iyi ağırlayabilmek için Memlûk kumandanları kale içine buyur edeceklerdi. Kutuz, bu hoppa akıllı davranış karşısında Akra'yı ele geçirmek istemiş, fakat şehir sakinleri, kısmen nezaketle, kısmen kabaca kendi inisiyatifleriyle Memlûk savaşçılarını kovmuş, dolayısıyla da şehre yeterli miktarda asker sokmak mümkün olmamıştı.

Akra şövalyeleri bu hoppa akıllılıklarına karşılık Memlûkler'le ticari bir anlaşma yapmışlardı. Buna göre memlûkler, Moğollar'dan ganimet olarak alacakları atları düşük fiyatla onlara satacaklardı. Memlûkler bu şartı kabul etmiş, fakat daha sonra vecibelerini yerine getirmemişlerdi. Galiba bu bozkırlılar, ünvanlı fırsat düşkünlerine oldukça karşıydılar.

Kutuz, ordusunu ve atlarını iyice dinlendirdikten sonra, Şam'a saldırmak için Celile'deki Frank toprakları üzerinden geçmişti. Kitbuka, Moğol süvarileri ve yardımcı Ermeni ve Gürcü birlikleriyle 3 Eylül 1260'da düşmanı Ayn-Calud'da (Nasıriye yakınında) karşıladı. Moğol atları cebri yürüyüş sebebiyle yorulmuştu²³ ve tabi ki Moğollar o güne kadar henüz bir yenilgi almamışlardı. Kudurmuş bir öfkeyle ileri atılmışlardı ve kendi güçlerine, kendi cesaretlerine güveniyorlardı. Ve Savaşın hitamına kadar da zafer ümitlerini kaybetmemişlerdi.

Kutuz, sayıca üstün olmanın verdiği avantajla kanatları derin çukurların içine saklamış, Kitbuka'nın merkez kuvvetlerine karşı da arkadaşı Beybars'ın kumandasındaki öncü birlikleri sevk etmişti. Moğollar atağa geçmiş ve yeniden Kıpçaklar'la çarpışmaya başlamış-

23 Galstyan A. G. *Armianskiye istočniki o mongolax*. İzvleçeniye iz rukopisey XIII-XIV vv. M., 1962, s. 53.

lardı ki, Beybars geri çekildi. İşte tam sırada çukurlardan çıkan yan kanatlar Moğollar'ı çepeçevre sardılar. Kitbuka, sancakların şanını kurtarmak için, askerlerine kanlarının son damlamasına kadar çarpışmalarını emretmiş, fakat bir süre sonra atı vurulmuş ve üzerine çullanan Kıpçaklar onun kolunu kesmişlerdi.

Tam bir hezimet yaşanmıştı. Savaş meydanından kaçanlar dahi canlarını kurtaramadılar. Moğollar'ın yorgun atları Memlükler'in dinlenmiş atlarını geçemezdi. Böylece sarı haçlı seferi bir felaketle sonuçlanmıştı. Derdeste edilen Kitbuka'yı Sultan Kutuz'un huzuruna getirdiler. Esir Nayman, gururlu bir şekilde galip Kıpçak'a Hulagu-han'ın denizin dalgaları gibi kalabalık bir süvari ordusunu yola çıkarıp Mısır'ın kapısına dayanacağını söyledi. Kitbuka, ayrıca hanına bağlı olduğunu ve hiçbir zaman kral katili olmadığını da ilave etti. Bu sözlerden sonra Kutuz, Kitbuka'nın kellesinin vurulmasını emretti.²⁴

Ne yazık ki Doğu Hristiyanlığının son paladini Nayman bahadır Kitbuka'nın ümitleri gerçekleşmeyecekti. Çünkü Moğol ulusları arasında başlayan iç savaş 1301 yılına kadar devam edecek ve ancak Moğol bahadırlar birbirlerini katlettikten sonra sona erecekti. Aşırı passioner ısınma Moğol uluslarını ve bozkır gelenegini yakıp kavurmuştu. Ulus hanları hükümdar olamamış, aksine kendilerini Batıda İslamı, Çin'de Buddizmi kabul etmek zorunda bırakan tebaalarının esiri olmuşlardı. Kitbuka ve gazilerinin ölümü, münferit bir kayıp değil, aksine eşyanın mantığının olayların seyrini başka bir yöne çektiği tarihî bir dönüm noktası olmuştu.

Moğol ordusunun Dicle'nin öte tarafına atılmasından sonra, Suriye ve Mezopotamya'da Hristiyanlara yönelik bir tenkil harekatı başlamıştı. Hulefa-i Râşidîn'in, Emevîler'in, Abbasîler'in ve Mısırlı rafizîlerin dahi esirgediği Bizans kültür mirası, Salahaddin Eyyubî'nin Türkmen-Kıpçak karışımından meydana gelen ordusu tarafından hallaç pamuğu gibi atılmıştı. Hayır, onlar sadece Müslümanlara Hristiyan öldürme izni vermiş, kendileriye zafer üstüne zafer kazanarak ölüm sahasını genişletmişlerdi. 1268'de Antakya düşmüş, 1277'de Beybars Elbistan'da Moğollar'a karşı kendisinin son zaferini kazanmış, halefi Sultan Kalaun ise 1289'da Trablus'u, 1291'de Akra, Sur, Sayda ve Beyrut'u zaptetmişti. Ancak 1375'de Memlükler tara-

24 Gumilev L. N. *Poiski vımişlennogo tsarstva*, s. 214-215.

findan fethedilen Küçük Ermenistan (Kilikya) kahramanca hepsinden daha fazla direnmişti. Yakın Doğu, Hristiyanlıktan Müslümanlığa döndürülmüştü, ama en büyük felaket henüz bu değildi. Geleneklerin ortadan kalkmasıyla birlikte kültür de kaybolmuş ve yerine bir yenisi konulmamıştı. Geride kalan kılıç artıklarını da 1516'da Osmanlı sultanı Yavuz Selim ortadan kaldırmış ve böylece bilgelğin, yaratıcılığın ve kahramanlığın mekanı olan Yakın Doğu etno-kültür harabesine dönüşmüştü.

Fakat zaman değişecek, insanlar değişecekti. Etnosların en ağır hastalıklarını tedavi eden şey, zamandır. İkinci entegrasyon veya daha doğrusu rejenerasyon süreci başladığında, etnosların sıhhati de düzelmeye başlar.

Vaktiyle ata yurdunu terkeden ve sabık efendilerinin başına yönetici olan göçebeler, kendilerini, sadece zulmettikleri fakat korumaya muhtaç insanlar olarak görmedikleri savunmasız halk kitlelerinin düşmanı olarak saymaya devam ettikleri süre zarfında Orta Doğu ülkeleri zayıflamıştı. Fakat Kıpçak, Karluk, Kanglı ve Naymanlar'ın Horasan'ın çiçeklerle bezeli vahalarında, Dicle ve Fırat arasındaki geniş bölgede, Diyarbekir-Mezopotamya denilen beldede dünyaya gelen torunları ve torunlarının torunları, tedrici surette yerli halklarla yeni etnik bütünlükler halinde kaynaştılar. Etnogenezin bu ikinci kristalizasyon süreci günümüzde dahi devam etmektedir.

XVI. Yüzyılda başlayan bu süreç, tüm kuluçka dönemleri gibi, ancak geniş bir alanda farkedilebilir. Etnoslar, ancak çöküşün atalet safhasını aşabilen oldukça komplike genesiz bazında yenilenirler. Günümüzde Ön Asya, İran ve Kuzey Afrika'da yeni bir kültürel yenilenme hareketinin ortaya çıkışı beklenilebilir.

600 yıllık çöküşün doğurduğu bu ağır dönem, tarih kurallarınca hazırlanmış değildi. Aksine o, Sultan Kutuz'un Ayn-Calud vadisinde Kitbuka-noyon'a karşı kazandığı zaferin yol açtığı tesadüfi bir trajedinin sonucu ve hesap hılasasıydı.

Etnik Alan Hipotezi

“Alan” ve “Sistem” kuralları sadece birbirine zıt düşmekle kalmaz, aynı zamanda birbirlerini tamamlarlar. İlk “passionier patlama”,

oldukça enerjik ve birbiriyle dayanışan bireyler popülasyonu meydana getirir. “Alan” ise onların bir araya gelmelerinin ve çoğu kez bilinçsizce dayanışmalarının sebebini halkeder. Ancak, çevreyle yakın teması geçen bu ilk konsorsiyum dahi, çevreyi karşısına almak yerine, korpüsküler tip bir sistem halinde organize olur. Bir sonraki adım - sosyal bir grup haline gelmektir. Yani üyelerine fonksiyonlar yükleyen katı bir sistemin teşekkülüdür. Bu, bölgesel coğrafî şartların ve her etnogeneze modelinin yine her ayrı varyantında tekrarı olmayan çatışmalara yol açan etnik çevrenin programladığı tarihî gelişim sürecine katılımdır.

Eğer birey psikolojisi, insan fiillerinin içtepileriyle ilgili bir bilim dalı olarak kabul edilebilirse, o takdirde etno-psikolojiyi de etnik bütünlüğün, yani halkların davranış içtepileriyle ilgili bir bilim dalı olarak kabul etmek gerekir. Teklif edilen bu ayırım, ilk anda, başka sahalarda atlabileceğimiz bazı güçlükler doğurur. Dolayısıyla, aşağıda da göreceğimiz gibi, diğer metotların hepsi araştırmacıyı çıkmaz bir sokağa sokacaktır. Halbuki bizim teklif ettiğimiz metod, aşılması zor olan geçitten sonra, bereketli bir vadiye, bol miktarda bilimsel sonuçlara, farklı materyalin azami ölçüde uygulanmasına götürür.

Böylece ırkî yapıdan, kültürel bağlardan ve gelişim boyutlarından kendimizi soyutladığımız zaman, bazen dostâne etnik ilişkiler kurulmasına imkan veren momentler ortaya çıkmakta, bazen ise bu temas nahoş, hasmâne ve hatta kanlı olabilmektedir. Peki bunun sebebi nedir?

Eğer bizim etnik alan hipotezimizi, her süper-etnik ve etnik grup için muayyen yoğunluktaki dalgalanmalarla birlikte ele alırsak, o zaman burada her şeyin bir açıklaması yapılabileceğini görürüz. Bir an için “Hristiyan Dünyası”nı, içinde muayyen ritimli dalgalanmalar yaşayan herhangi bir etnik alan olarak düşünelim. İspanyollar’ın, İsveçler’in, İngilizler’in ve Neapolitenler’in kendilerini vahid bir bütünlüğe, “Hristiyan Dünyası”na mensup olarak gördükleri bir sırada, rafizî yani “tanrının dahi tiksindiği eretikler”²⁵ kabul edilen İrlandalılar, Grekler, Bolgarlar ve Ruslar, elbette bu dünyanın içinde değildiler. İşte tüm Katolikler bir birlik teşkil etmelerine rağmen, alanın passioner rezonansının bozulması sonucunda farklı ritimlere

25 Pançenko, age., s. 5-6.

sahip iki parçaya ayrılmışlardır. Bu parçalanmaya, muhtemelen, süper-etnosun birlik ruhunun kaybına yol açan kırılma safhasının iç unsurları da dahildir. Daha önce gördüğümüz gibi, yeni oluşan alan ritimleri birbirlerinden farklı olmakla birlikte, bir ritm Kızılderililere uygun düşerken, bir başkası Polinezyalılar'a daha yakındı. Kızılderili titreşimiyle uyum sağlayan titreşimler, Rus, Habeş ve Moğollarinkine uymamış, ama Çinlilerinkine uymuştur. Yahut tam aksi, Protestan titreşimi, ona kültür yönünden bütünüyle yabancı olan Ortodoks dünyasına ve uzaktaki Polinezyalılara uyum sağlarken, Çinliler'e ters gelmiştir. Gerçekten de Fransızlar'dan çok daha insan-cıl olsalar dahi, İngilizler Çin'de kötü ve müstemlekeci olarak görül-müşlerdir. Halbuki Çin'de Fransızlar'ı iyi karşılamışlar; Fransız Jizvitler ve diğer Katolik misyonerler, çoğu kez Çinceyi öğrenme gerekliliğini dahi bir yana bırakarak, Çin tarihiyle ilgili temel literatürü oluşturmuşlardır. Eski ortoğrafiyle yazılanları Fransızcayla okuyabilirsiniz. Bu konuda ciltler dolusu, raflar dolusu çeviriler yapılmıştır. Halbuki Çin'le ilgili bu tür İngilizce kitaplar hemen hemen yoktur. Demek ki, etnosun biyofiziksel temelleriyle ilgili konsepsiyon, gözlemlenen vakıaların tüm bölük pörçüklüğünü açıklama imkanı sağlamaktadır. Ben, tüm bunları açıklayabilecek başka bir konsepsiyon bilmiyorum, kimse de bana ondan bahsetmedi.

Bir Prensip Olarak Diyakronikler

Senkronik ilerleme, etnik tarih konusunda gerekli ve yeterli malzeme toplamamızı sağlar. Ama bu, etnolojinin ana problemleri yani farklı etnogenezlerin diyakronik mukayesesi için sadece bir hazırlık çalışmasıdır. Dolayısıyla biz, herhangi bir takvim başlangıcı için teorik olarak kabul edilmiş şu veya bu yılı nirengi noktası almak yerine, bir etnosun doğuş, daha doğrusu “başlangıç” ânıyla başlayacağız. Malumdur ki, bilinen etnosların her birinin bu başlangıç ânı bir kişiyle başlar. Etnoslar, herhangi bir passioner itkiyle akranlarıyla birlikte hayat sahnesine çıkarken insanlar gibidirler.

Çağdaşları farkedemedikleri ve dolayısıyla olayları kozmik tezahürlerle ilişkilendirme imkanlarına sahip olamadıkları için, ilk nirengi noktasının yani passioner itkinin veya mikromutasyonun tarihini belirlemek zordur. Fakat ilk passioner-mutant kuşağı hareketi

geçtiği zaman da çağdaşlarının onların faaliyetindeki ilk büyüklüğü, yaklaşık bin beşyüz yıllık bir süreci farketmeleri mümkün değildir. Örneğin Romalılar, M.Ö. 5 yılındaki passioner takım yıldızının doğuşuna (tam olarak bu takım yıldızının faaliyetine bağlı olarak Miladi 30-40 yılları arasındaki olaylara) dikkat etmedikleri için, 65 yılında Judea'da ve yaklaşık yine aynı sıralarda Dacia'daki fanatizm kıvılcımı karşısında şaşkına dönmüşler ve ancak 155 yılı civarında, Cefakeş Justin'in benzeri hareketlerinden sonra özel bir “insanlar kitlesi” (Lucianos'un arkadaşı filozof Zels onlar için bu tabiri kullanıyordu) yani bilahere (II-IV. Yüzyıllarda) bağımsız bir fenomen olarak bir süper-etnos – Bizans bünyesinde büyüyen Hristiyan cemaat-konsorsiyumu olduğunu anlamışlardı. Bizans etnogenezi, nadir rastlanır bir olaydır ve biz, ancak kilise tarihi sayesinde bu itkinin tam tarihini belirleyebiliyoruz. Diğer hallerde onun başını sonunu yakalamak mümkün değildir.

Bu itki, etnogenezi kronolojisini çıkarmak için kullanılabilecek tek dayanak noktası değildir. En bariz, en dikkat çekici olay, bir etnosun orijinal davranış kalıplarıyla yeni bir sistematik bütünlük olarak doğuş anıdır. Bu olayın tarihi, tüm isteklere rağmen yazılı tarihi gelenekleri olan komşularda dahi tespit edilemez. Çoğu kez bu olay, yeni bir etnonimin ortaya çıkışı, yani etnosun kendine bir ad alışıyla bağlantılıdır. Mesela, 20 Eylül 622 H. tarihi, Arabo-Müslüman etnogenezinin kuluçka dönemi olayıdır. Çünkü 632-642 yıllarına kadar Araplar henüz Arap (etnos) sayılmıyorlardı ve aynı terim Arap Yarımadası göçbeleri anlamında kullanılıyordu. Ancak Müslüman orduları Suriye ve İran'a girip, Grekler'i ve Persler'i mağlup ettikten sonradır ki Araplar, Peygamber'in vaazlarıyla ruh bulmuş bir etnos olarak adlandırılmaya başladılar.²⁶ Sadece etnosun doğuşuna zemin hazırlayan büyük çaplı bir olaydan sonra passioner populasyonlarda kendisini tüm civar komşulara karşı görme ihtiyacı ve kendine bir ad alma zarureti hasıl olur. Daha sonraki yıllarda torunlar artık etnosun doğuş sebebini dahi hatırlamazlar. Çünkü etnonim çoğu defa ilk anlamını kaybeder. Örneğin, henüz X. Yüzyılda Ebû Mansur el-Ezheri (öl. 980-981) şöyle yazmıştı: “.. ve insanlar Araplar'a neden Arap dendiğini dahi düşünmez oldular.”²⁷ Etnosun doğuş anını ve malum olayların etki tarihini (Miladi I ve XIII. Yüzyıl itkileri) birbi-

²⁶ Gryazneviç P. A. *Araviya i arabı/İslam*. M., 1984, s. 128-129.

²⁷ Age., s. 122.

rine kıyaslamak suretiyle, etnogenezin kuluçka dönemi uzunluğunu (130 ile 160 yıl arası) belirlemek, bu sayede diğer hallerdeki etnogenez süreçlerini diyakronik skalaya işlemek mümkündür.

Bir etnosun yaşını sadece itkinin başlangıç tarihiyle değil, örneğin kırılma safhasından itibaren kolayca ve kesin bir şekilde teşhis edilebilen herhangi bir dönemin başlangıç ve sonuna bakarak da hesaplayabiliriz. Temaslarla engellenen etnogenezler hariç, bu konuda yanılma payı $\pm$ bir kuşaktır ki, bu tolerans sınırı şablona uygun etnogenezin anlaşılması için gereklidir. Etnik sistemin passioner basıncı, birden felaket sayılabilecek şekilde düşmeye başlayabilir. Bu da sadece basit bir yöntemle, en faal elemanların ortadan kaldırılmasıyla gerçekleşir. Önce siyasîler, arkasından ideologlar yani şairler ve bilim adamları, daha sonra zeki yöneticiler ölürler ve en son olarak da ölen kumandanların taraftarları olan gayretli kişiler hayatlarını noktalarlar. Geriye, sürekli olarak, başına bir iş geldiğinde ona da ihanet etmek için sıradaki galibin safına geçen hainler kalır. Eğer kendi canları yanmıyorsa, birçok insanın kırılıp gitmesi onlar için önemli değil. Yeter ki kendilerine dokunulmasın. Başlayan çökmeyi, herkesten önce çağdaşları, muhtemelen hepsi değil, sadece en vatansever ve uzak görüşlü olanları farkederler. Roma'da Büyük Cato, zevklerin bayağılaşma sürecinin başladığını kaydetmiş, Küçük Cato ise Romalı modacıların hoppa akıllılığıyla mücadele etmeyi denemiş, ama başarılı olamamıştır. Ve Gracchus'lardan itibaren cumhuriyetin amaçları senatörleri ilgilendirmemeye başlamış ve açıkça ziyafetlerle gün geçiririr olmuşlardır. Principat Auguste'un son verdiği iç savaşlar, fetret devrinin sona erdiğini ve etnosun atâlet safhasına geçtiğini göstermektedir ki, diyakronik skalada itki ânından sonraki 700-750 yıllarına tekabül eder. Eski Çin'de ise kırılma safhası, legizmanın meşrulaşmasıyla başlar, Ch'in hanedanının şahika dönemiyle son bulur. Bu dönem, Bizans'da putkırıcılık dönemi, "Hristiyan Dünyası"nda ise Reformasyon dönemidir. İslam süper-etnosunda fiili etnik temaslar sonucunda etnogenez kurallarınca programlanan süreden daha önce kırılma başlamıştır. Halife Mu'tasım'ın fiili iktidarı gulamların (yabancı paralı askerlerin) eline teslim etmesinin de bunda rolü olmuş ve 945'de Deylemler'in kumandanı Ahmed Bu-idî'nin Bağdat'ı ele geçirmesinin ardından bir "harici müdahale"yle sona ermiştir. Her zaman değil ama, bazen etnik sistemin çöküşünü takip eden obskürasyon safhası da nirengi noktası olarak alınabilir.

Görüldüğü gibi diyakronik cetvel, tabii süreçlerin yani etnogenezele-
rin birbiriyle karşılaştırılması suretiyle genel şablonun netleştirilme-
sine imkan sağlamaktadır.

Diyakronik kurularını uygulamayı deneyen ilk tarihçi, Apollon tapınağının rahibi, Atinalı arkont ve sabık Grekya savcısı Plutarch'dı (öl. tak. 120). Onun Hellas ve Roma'nın meşhur kişilerinden 46 ki-
şinin hayat hikayelerini oldukça başarılı ve birbirine paralel şekilde
anlattığı eserlerinde, karşılaştırmalar ikişer ikişer yapılmaktadır ki,
bu da her iki ülkedeki tarihî süreçlerin tesadüfî olaylar sonucunda
gelişigüzel vukû bulan şeyler olmadığını, aksine bu olayların bizim
etnogeneze dediğimiz kurallara bağlı iki gelişim hattını izlediklerini
kavrama denemesine işaret etmektedir. Sadece bu iki etnos ve kesik
çizgilerle gösterilen bin yıldan daha az bir sürelik kronolojiyi derin-
lemesine bilen Plutarch, karşılaştırmaların inandırıcı olması için me-
seleyi süper-etnik değil, etnik boyutta ele almak zorundaydı. Daha
sonraları ise onun yaptığı bu çalışma, perspektif bir bilimsel metod
olarak değil, sıradan bir literatür parçası olarak kabul edilmişti.

Aslında Plutarch, kahramanlarının yaptıkları işleri, dolayısıyla on-
ların tarihteki rollerinin benzer yönlerini, yani aynı şema üzerinde yer
alan iki tarih ve iki süreci karşılaştırmıştır. Bir başka deyişle, safhala-
rın farklı uzunlukta olmasına rağmen, kozalite [illiyet] kuralını uygu-
layarak, kendine özgü iki tarihî zamandan birini keşfetmiştir.

Hellas, Plutarch döneminde artık çoktan harabe haline gelmişti
(obskürasyon safhası). Çünkü yoğun kolonizasyon faaliyetleri ülke
passionerlerinin çoğunu alıp götürmüş (Hellenizm), ülkede kalan-
larsa yerli tiranların işini bitirmişlerdir: İsparta'da Nabis, Corinth'de
Romalı başkumandan Metellius, Pire ve Boeotia'da Sulla. Roma ise
gücünün zirvesindeydi. Fazla passionerlerden kurtulmuştu ve Au-
gustus döneminin “altın orta yol”unu ve fethedilen eyaletlerden top-
lanan serveti muhafaza ediyordu. Aslında bu, etnogenezin, tıpkı
XIX. Yüzyıl Avrupasında “progress”in ebedi mükemmellik şeklinde
algılandığı gibi, çağdaşlarının da Roma'yı “Ebedi Şehir” diye tasav-
vur ettikleri atâlet safhasıydı.

Plutarch, gerçeği hissetmişti, ama ne bunu gösterebilmiş, ne de
açıklayabilmiştir. Bir kere elinde yeterli miktarda mukayese malze-
mesi yoktu; sonra “enerji”nin ve hele hele “entropi”nin ne olduğu-
nu bilmiyordu. Kaldı ki bütün anlamındaki “sistem” kavramı günü-

müzde dahi herkesce bilinmemektedir. Bununla birlikte Plutarch, tıpkı organizmanın doğumdan ölümüne kadar geçen hayatının tekrarının imkansız oluşu gibi, birbirinden kopuk ve tekrarı olmayan bir dizi olaylarda bir fonksiyon vazifesi gören tarihi zaman meselesine herkesten daha yakındı. Çünkü organizma ve deyim yerindeyse yıldızlar da sistematik bütünlüklerdir.

Bilimsel sonuçların kesinliği, toplanan ve gözden geçirilen bilgilerin miktarına bağlıdır. XX. Yüzyılda insanlığın üç bin yıllık serüveninin tarihi yazılmıştır, fakat bölük pörçük yazılanlarla bu tarih beş bin yıl gerisine gitmektedir. Artık kimsenin antroposferin biyosfer tabakasını meydana getiren unsurlardan biri, etnogenezinse biyolojik gelişimlerdeki zikzak olduğundan, bu gelişimin bitki, hayvan ve mikroorganizmalarda pek çok varyantlarının bulunduğundan şüphe ettiğini sanmam. Türler birbirinin yerini almakta, fakat bir olay olarak hayat ölümü yenip yoluna devam etmektedir. Her bir türün kendine özgü (nesiller boyu devam eden) biyolojik zamanının oluşu da bu galibiyetin bir sonucudur. Bu, diyalektik yadsımanın yadsınması kanunudur ve o olmasaydı en ufak bir gelişim dahi gerçekleşmezdi.

MEDENİYETİN ALTIN SONBAHARI

Çöküşten “Yükseliş”e

Üzerinde oldukça geniş durduğumuz kırım safhası, kronolojik olarak Avrupa'da “kültürün yükseliş” çağı demilmesi uygun görülen Rönesans'la aynı zamana rastlamıştır.

Verdiğimiz örneklerden ve onlara mümasil olanlardan da anlaşıl-maktadır ki, kırım safhasını “yükseliş çağı” olarak göstermek mümkün değildir. Çünkü bildiğimiz tüm durumlarda, bu tür olay-lar, ataların hazırladığı şöret ve servetin harcanmasından ibarettir. Halbuki bütün okul kitaplarında, araştırmalarda, birçok ciltten mü-teşekkil sanat ve edebiyat eserlerinde ve tarihî romanlarda torunlar, Leonarda da Vinci zamanında Savonarola'nın terör estirdiğini, Ben-venuto Cellini'nin hain ve haydut Constable Bourbon'u top ateşiyle öldürdüğünü gayet iyi bilirler.

Sanırım kahramanlık ve cinayetlerle dolu olarak geçen bu geniş diapazondaki olaylar, araştırmacı ve roman yazarlarını ciddi şekilde etkilemiştir. Fakat her insan, ışık tayfının parlak renklerini hatırlar da, koyu lekeleri unuttur. Bu yüzden de bu dehşetengiz çağlara “yük-selme çağı” adı verilir.

Bu tür yükselişler, genellikle reaksiyon doğurur, yani çekişme ve cinayetleri sınırlandırır. Mesela endividüalist neslin üyeleri acımasız-ca birbirini doğramaya başlarlar veya kendilerine zengin ganimetler sağlayan dış savaşlarda öylesine büyük çapta ölüme giderler ki, sonuç-ta sayıları azalır ve hayatta kalmayı başaranlar “Benim gibi ol!” sloga-nıyla hareket ederek toplumun hayat tarzını kökünden değiştirirler.

Böylece yeni aşamanın sosyal ideali ortaya çıkmış olur. Bazı hal-lerde ideal - bireydir, çoğu defa ise gıpta ve taklit edilmesi gereken insanın mücerret idealidir. Her iki durumda da meselenin özü değişmez. Etnolojik bir analiz için ihtiyaç duyulan fizikî ve ahlakî gereksinimler arasındaki ilişki varyasyonları mevcut değildir.

İngiltere'de toplumun genel ideali “centilmen”; Bizans'da “aziz”, Merkezi Asya'da “bahadır” ve Çin'de ise kültürlü, felsefe kitapları okuyan aydın köylüydü. Romalılar'a gelince, onlar da ilk imparatorları Octavianus Augustus'u ideal haline getirmişler ve “İşte tapınılması gereken ideal” demişlerdi. Ama Octavianus ölünce, onun yerini bir başkası aldı, üstelik ayların adlarının değiştirilmesi dahi teklif edilmişti. Çünkü ilk aya Julius Caesar'ın anısına Julia, ikincisine Octavianus Augustus'un anısına Auguste adını vermişlerdi. Üçüncü aya ise sıradaki cezarin anısına ise Tiberius adını vermişlerdi (bu Romalılar çok dalkavuktular), fakat Tiberius çok sert ve becerikli biriydi. “Peki onüçüncü sezara ulaşınca ne yapacaksınız?” demişti Tiberius, “bırakın bu ayın adı Sentyabr olsun.” Ama kendisi de tanrı olarak tapınılmaktan hoşlanıyordu. İşte o günden yani Tiberius'dan Konstantinus'a kadar geçen süre içindeki tüm Roma imparatorlarına tanrı gibi tapıldılar. Her Romalı vatandaş veya imparatorluk tebaası için örnek alınması gereken kişiler olduklarından, bunların ne oldukları önemli değildi.

İster Avrupa'da, ister İslam Dünyası'nda, ister Hristiyan doğuda, Uzak Doğu'da veya Merkezi Amerika'nın yerli halkları arasında, elhasıl nerede olursa olsun, toplumsal imperatifin dışına çıkış, çok çirkin ve nahoş karşılanıyordu. Birinin “Ben ona benzemek istemiyorum” demesi, iyi bir hareket değildi ve kalıpların dışına çıkmak olarak değerlendiriliyor; tıpkı bir yaramazlık veya cinayet gibi takip ediliyordu. Ama aynı kişi, “Aslında istiyorum, ama bir türlü beceremiyorum” derse, bu da mecburiyetten yan çizme olarak kabul ediliyor ve cezalandırılıyordu. İnsan, her zaman ideale ulaşmaya çalışmak, ama idealinden daha iyi olmaya gayret etmemek zorundaydı. Dolayısıyla kendisine çizilen sınırın ötesine geçmeye çalışmış olurdu. Halbuki kimse idealden daha yüksek olamazdı. Bunu yapmayı istemek küstahlıktı ve cezalandırılması gerekirdi. Böylece asla belirlenen sınırı geçmemek şartıyla, huzurlu bir hayat ve mecburiyet sınırları içinde var olma imkanı sağlayan bir düzen sağlanmış oluyordu. Hatta çok büyük başarılarla ulaşmaya çalışmamak genel olarak en iyisiydi.

Bu imperativ, insanların bir önceki dönemde yaşadıkları kanlı aşırılıklar ve hunrizliklere karşı gösterdiği tabii tepkidir ve dolayısıyla halkın ana kitlesinde daha büyük takdir toplar. Bu yüzden halkın ezici çoğunluğu kendisini güçlülerin tahakkümüne karşı koruyabilecek herhangi bir parlamentoyu tercih eder. Böylece aktif passioner unsurların sayısı dikkat çekecek ölçüde azalırken, duygusal, hımbıl ve mihnetkeş burjuvanın sayısı artar. Burjuva mantalitesine etnosun tüm gelişim aşamalarında rastlanır. Bu mantalite, erken dönemlerde şovalyeler ve endividüalistlerin kontrolü altındadır, ama burada tam aranılan şeydir; çünkü bir amacı, bir şey elde etme gayesi yoktur ve kendi haline bırakılması şartıyla efendisine itaat etmeye hazırdır.

Biz, etnogenezin bu aşamasına, bir sonraki yağmurlu ve asık su-rathlı safhadan farklı olarak sonbahar, hem de “altın sonbahar” adını vereceğiz. Bu sonbahar faslında meyveler toplanır, servet biriktirilir, sadece dış savaşların tadını kaçırdığı huzurun zevkine varılır, devletin sınırları genişletilir, istemeyerek de olsa büyük düşünörlere, res-samlara, yazarlara katlanılır ve hatta bazen onlara açlıktan ölmeyecek kadar bir şeyler bile verilir. İsrar edilen tek şey passionerliktir. Ama zaten kimsenin ona aldıracağı yoktur!

Amma, eğer uyumlu insanlarla mesele bu kadar basit halledilmiş olsaydı, o zaman barış zamanlarında passionerliğin düşmesi karşısında “Bu nasıl iş? Savaş bile yok!” şeklinde bir şaşkınlığı mucip olmazdı. Meseleyi irdelemeyi deneyelim.

“Yükseliş”in Bedeli

Bir kural olarak, passionerler savaş zamanında aile kuramazlar, ama yine de geride sistemin passionerlik seviyesini oldukça yükselten gayr-ı meşrû çocuklar bırakırlar. Halbuki barış zamanlarında komplimantarizmin işareti değişir. Kadınlar her ne kadar savaş zamanında kahramanlara değer verirlerse de, onların büyük bir kısmı ölür gider; buna karşılık barış zamanlarında mazbut, evine barkına düşkün ve arkasında nesil bırakmaya hevesli erkekleri tercih ederler.

Fransız tarihçi Boissier “Romalı Sezarlar Zamanında Muhalefet”¹ (bu onun Fransızca deyişidir) adlı o güzel eserinde, Roma İmpara-

1 Boitie G. *Obşçestvennoye nastroyenie vremen rimskix tsezarey*/Per. V. Ya. Yakobleva, Pr., 1915, s. 295.

torluğu'nda yedi katı despot zamanında halkın ezici çoğunluğunun mutlu olduğunu kaydetmektedir. Çünkü yiyecek sıkıntıları yoktu; teknoloji ve emek, savaş arabalarının yapımına değil, doğrudan gıda maddelerinin hazırlanmasına harcanıyordu. Bizdeki milyonerler gibi âlâsından yiyip içiyorlardı. Gerçi musluktan akan suları, televizyonları ve doğal gazları yoktu, ama evleri istisnai ölçüde yaşamaya elverişliydi. Saunaları, hamamları, havuzları vardı; güzel bir iklimde yaşıyorlardı ve denize girebiliyorlardı. Şimdiki gibi çok kaliteli ve pahalı sabun üretmiyorlardı ve bu yüzden tabii yağlarla yıkıyorlardı. Daha sonra yağı sabun olarak kullandılar. Bu, cildi zindeleştiren daha etkili bir sabundu.²

Her ne kadar bir yere kımıldamamışlar, hiçbir şeye tevessül etmemişler ve hayat şartlarının çok kötü olduğu Roma'da yaşamayı dahi denememişlerse de, bunun sebebi başkentte herkesin birbirini üzmesiydi. Halbuki eyaletlerde kimse onlara dokunmuyordu. Roma İmparatorluğu, kelimenin tam anlamıyla nimetten yağ bağlamıştı.³ Gerçi Romalı veya daha sonraki tüm tarihçiler bu dönemde, çok küçük bir passioner kesimin ve onlarla ilişkisi olanların istisnai ölçüde hunhar infazlara ve vahşetlere maruz kaldıklarını kaydetmektedirler. Yine de herhangi bir sınıf sistemi yoktu; isteyen senatör, isteyen Romalı patricien olabilirdi, ama eğer kendi villanda yaşıyorsan, devletin senin parana ihtiyacı oluncağa kadar kimse sana dokunmazdı. Bu para da nerden çıktı böyle? Çünkü her infazın arkasından infaz edilen kişinin mal varlığı müsadere ediliyordu. Lejyonlara ödenecek para kalmadığı zaman⁴, hemen bol miktarda zengin suçlu bulun-

2 Sergeyenko M. Y. *Jizn drevnego Rima*. M-L., 1964. Bl. 7. "Bani", s. 144-160.

3 Romalı zenginlerin verdikleri ziyafetlerin lüksü Petrony tarafından "Pire Trixmalxiona" adlı eserinde mükemmelen tasvir edilmiştir. Fakat bizim için daha önemli olanı fakirlerin ve kölelerin ne yiyip içtikleridir. Romalıların temel yiyecek maddeleri ekmek, yağ, sirke ve ucuz cinsinden tatlı su balıklarıydı. Zenginlerin sofraları daha zengindi: Soğan, sarmısak, kuzukulağı, dereotu, hardal, kereviz, çörekotu; tatlı olarak ise incir, elma, armut.. (Sergeyenko, age., s. 121-127)

4 İlk Roma ordusu gönüllülerden teşekkül ediyordu. Piyade savaşçı devletten tayın ve tek tip silah alır; bundan başka silah ve tayın için gerekli harcamalarını karşılayacak kadar da bir maaş ödenirdi. Köleler ve fakirler orduya alınmazdı. M.Ö. II. Yüzyılda konsül Marius asker maaşlarını yükselttikten başka "proleterya" sınıfını da orduya aldı. Askerlik yaşı için önceleleri 16, daha sonra ise 20 yaşına girmiş olma şartı getirilmiştir. Ordu halktan kopuktu. (Suzdalskiy Yu. P., Seletskiy B. P., German M. Yu. *Na semi xol-*

veriyordu. Ama eğer orta halli biriyseniz, keyfinizce yaşayabilirdiniz. İşte Roma'da yaşamak isteyip de, siyasette, kumarda, hovardalıkta (bu dahi Roma'da münakaşa konusuydu) beziniz yoksa, o zaman göze battınız demektir ve sizi bekleyen infazdır. Aslında istisnai ölçüde hoş gitmeyen kişileri infaz ediyorlardı. Bu tür şeylerin tafsilatını o dönem Romalı yazarların eserlerinde bulabilirsiniz.⁵

Ancak, sezarların görüşlerini paylaşmayan veya dostlarını seçmekte yeterince dikkatli davranmayan enerjik Romalılar, bu tür takibatların tabii hedefleri durumundaydılar.

Yeni “Bizans” etnosunun nüvesini oluşturan ve yükseliş safhasında bulunan Hristiyanlar da takibat altına alınıyorlardı. Atâlet safhasında da Roma etnosu için dinî takibat başlamıştı. Neden? Çünkü Hristiyan olanlar hiçbir yerde yeni imperatifin dikte ettiği gibi davranmıyorlar, sadece sezarı değil, sıradan Romalı vatandaşları da taklit etmiyorlardı. Yiyip içmek, keyfince uyamak yerine, herhangi bir yerde toplanıyor, yabancıları aralarına almıyor ve anlaşılmasız şeylerden bahsediyorlardı. Onları dahi infaz ediyorlardı.

Çok eskiden beri hemen her yerde (Roma'da, Hindistan'da ve Merkezi Asya'da) insanlara saldırabilen vampir türü büyücüler ve hortlaklar olduğu inancı yaygındı. Güya havada uçabilen ve efsun yapabilen büyücülere ve büyüye inanıyorlardı. İmparatorlar zamanında büyücüler ve falcıları Roma sınırları dışına sürmeye başlamışlardı. Eğer geri dönerlerse yakıyorlardı. Bize benzemeyen insanları yakma âdeti, böylece Hristiyan klisesi olmayan yerlerde gerçekleştirildi ve gördüğümüz gibi putperest Roma İmparatorluğu'nda icat edildi.⁶

Buradan sözü nereye getirmek istiyoruz? Büyücü veya cadı, özel kabiliyetleri olan alışılmadık türden insanlar olarak kabul ediliyordu. İç savaş sona erdikten sonra, öyle bir zaman geldi ki, “altın orta yol”un (Augustus'un arkadaşı Horatius'un sözü) yafta haline geldiği bir sırada can sıkıcı tipler toplumun gıcığına gitmeye başladı ve bu tipler umumi kurallara ters düşer oldular. Kaydetmek gerekir ki, da-

max: *Oçerki kulturi drevnego Rima*. M., 1965, s. 119-122). Augustus ise lejyonları maaşlı daimi ordu haline getirmiş ve ondan sonra da (I. Yüzyılda) askerî isyanlar başlamıştır.

5 Trankvill Gaius Svetonius. *Jizn dvenatsati tsezarey//İstoçniki antiçnosti*. M., 1989, s. 409-20.

6 Orlov M. A. *Istoriya snoşeniy çeleveka s diyabolom*. SPb., 1904, s. 132-135.

ha önceki Marius ve Sulla döneminde Catilina ve Brutus isyanları, Antonius'un işlediği cinayetleri soruşturulmamış, kimseye dinî kanaatinden veya başka bir düşüncesinden dolayı kovuşturma yapılmamış ve sayıları bir hayli fazla olan büyücülere ve falcılara kimse dokunmamıştı. Çünkü kimseyi ilgilendirmiyorlardı.

Bu utanç ve pislik sebebiyle yapılan her şeyin istisnâî ölçüde kaba olan eski dünyaya has olduğunu düşünmek cazip gelebilir. Aca- ba öyle mi? Yükselen Avrupa ülkelerindeki benzeri bir çağa bakalım. Avrupa'da atâlet XVI. Yüzyıl sonlarında başlamıştı. N'olmuş yani?

Fransızlar Huguenotlar'ı kovdular, İngilizler Katolikleri sıktıkça sıktılar, ama Almanya o noktaya gelmemişti. Çünkü orada o kadar çok insan telef olmuştu ki, Nurnberg şehrinde, eksilenlerin yerini yenileriyle doldurmak için iki evliliğe dahi izin verilmişti. İspanya'da engizisyon kurulmuştu. Protestan ülkelerde, örneğin Hollanda'da, engizisyonların sahip olduğu aynı hak ve fonksiyonlara sahip mahkemeler vardı. Bizim kitaplarda okuduğumuz ve henüz Orta Çağda olmayan engizisyon tam olarak XVI. Yüzyılda başlamıştır.⁷

Vakia Orta Çağda engizisyonlar vardı, ama bunlar kilisenin düşmanları Albigeois'lar ve Hristiyanlığı kabul etmiş gibi görünen Yahudiler'le mücadele etmek için kurulmuştu. İlk engizisyonlarda yapılan ihbar için delil istenirdi, ama neticesi malumdu. Bu engizisyon, infaz cezasıyla yargılanan suçlularla ilgili hükümler vermekle birlikte, pek çok beraat kararı da vermiştir.⁸

XVI. Yüzyılda hiç kimse hakkında beraat kararı vermeyen ve yapılan ihbar için herhangi bir delil istemeyen ikinci bir engizisyon faaliyetine geçmişti. Bu engizisyon Napolyon savaşlarına kadar varlığını sürdürecekti. Roma imparatorları dönemindeki mahkemelerde olduğu gibi, onun da amacı cadı ve büyücüleri takibat altına almaktı.⁹

Gördüğümüz gibi bu moment, yeni etnogeneze safhasında doğan etnik bilincin gelişmesini gösteren önemli bir endikatördür. Cumhuriyetçi Roma'da olduğu gibi, Orta Çağ Avrupasında meseleye yaklaşım tarzı doksana derece tersti ve büyücü ve cadıları takip etmiyorlardı.

7 Lozinskiy S. G. *Rokovaya kniga srednevekovya* (Predisloviye k knige)//Monaxi Ya. Springer i G. İnstitoris. *Molot vedm/* Per. s latinstogo N. Tsvetkova. M., 1932, s. 31.

8 Age., s. 8-10.

9 Aynı yerde.

Örneğin IX. Yüzyılda Langobard ve Frank kanunlarına göre, herhangi bir kadının havada uçuğu ve büyü yaptığı şeklinde ihbarda bulunan kişi cezalandırılıyordu. Bu muhbirlerin cezası Langobardlar'da hapis, Franklar'da ölümdü. Çünkü böyle bir ihbar kötü niyetli iftira ve bühtan kabul ediliyordu. Zira her normal insan biliyordu ki, hiçbir kadın süpürgeye binip havada uçamazdı. Vakıa XI. Yüzyılda muhbirleri cezalandırmaya son vermişlerdi ve üstelik dâvâya bakmayı da gerekli görmüyorlardı. XIII. Yüzyılda dâvâlara tekrar bakılmaya başlandıysa da, çoğu kez beraat kararı verildi. Fakat Rönesans çağı başlayınca ideal-orta normu uygulamaktan yan çizen herkesi ortadan kaldırmaya başladılar. Kazanlar iki yüzyıl boyunca kaydadı durdu ve ancak Napolyon savaşları yükselen Batı Avrupa'daki bu cadı avına son verdi. Son cadı yakma hadisesi 1792'de Sevilla'da gerçekleştirildi ve iki yıl sonra da Protestan İsviçre'de (bu tür ihbarların en sonuncusunun neticesinde) zavallı bir kadını yaktılar.

Verdiğimiz bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, Katolikler de, Protestanlar da bu işle canla başla ve eşit şekilde uğraşmışlardır. Dolayısıyla gerçek sebep, değişik bölgelerde farklı dinî görüşlerin hakim olması değil, genellikle “Hristiyan Dünyası”ndan kopan üyelerin davranışlarındaki gelişmedir.

Demek ki atâlet safhasının meziyetleri kadar olumsuz yönlerinin de olduğu muhakkak. Şimdi biraz olumlu yönlerinden bahsedelim. Kaderlerine ve hallerine şükreden uyumlu insanlar, çok iyi bir kariyer yapma imkanına sahiptirler. Onlar vazifelerini yapar ve bunun için çok büyük bir mükafaatla, Avrupa'da bir koloniyle, Roma döneminde ise bir eyaletle, kısacası fethedilen topraklar hesabına ödüllendirilirlerdi. Peki bunların sayıları bu tür mükafaatlarla ödüllendirilemeyecek kadar çoksa, ne yapılabilirdi? Bildiğimiz kadarıyla İngilizler binbaşılık gibi mükemmel bir çözüm bulmuşlardı. Ancak büyük oğul lord babasının mülkünü tevarüs edebilir, kalanlara da ‘buyrun, kolonial ordularda hizmet edin’ denilirdi. Bunların çoğu dönmezdi, ama parayla dönenlere zaten bir lutufta bulunmak gerekmezdi.

Bu safhada Avrupa'da possionerlik ve müstemlekeci fetihlere yatkınlık böyle belirleniyordu. Çünkü İngiliz, Hollandalı, Fransız ve hatta İspanyol ve Portekizliler'deki bu teknoloji döneminde, en önemlisi de passionerliğin bu seviyesinde, sözü edilen kişiler, kendilerinden daha önce doğan yaşlı halka göre daha ağır basıyorlardı. Çünkü onlar daha az passioner, daha az enerjikteler.

Avrupa Sınırlarının Ötesinde

Afrika'da passioner itkiye oldukça düzenli bir şekilde rastlanmaktadır. Milat arefesinde Bizans'a dokunan passioner itki Afrika'ya da dokunmuştur. Bilindiği gibi Bizans XV. Yüzyılda Türkler tarafından fethedilmiş, fakat aynı yüzyılda Batı Afrika da Avrupalılarca aşağı yukarı hiçbir direnişle karşılaşılmadan ele geçirilmiştir.

Hindistan'da passioner itki VII. yüzyılda, yani Avrupa'dan 200 yıl daha önce kendini göstermiştir. Fakat Hindistan, ne bir ülkedir, ne de bir halktır ve aksine birkaç süper-etnik bütünlüğü barındıran bir yarımada. Dolayısıyla ilave bir komponentin zuhuru İngilizler'e önce Bengali, arkasından kıvrak diplomasi oyunları ile tüm Hindistan'ı itaat altına alma imkanı sağlamıştır. İngilizler bu işi, itaat altında tuttıkları bir lokma ekmeğe muhtaç İrlandalılar ve yerli spaylar (spay Farsça savaşçı demektir ve Anglo-Hint asker anlamı kesbetmiştir) vasıtasıyla becermişler, yani Hindistan Hintliler'e fethettirilmişti.

Amerika'dan özel bir surette bahsetmek gerekir. Kuzey Amerika'da da uzun süredir passioner itkiye rastlanmamıştı ve zaten coğrafi şartlar da buna müsait değildi. Çünkü landşaft monolitti. Dolayısıyla Kızılderili kabilelerin ve Meksikalılar'ın direnmesine rağmen İngiliz ve Fransızlar'ın Amerika'daki ilerleyişi, hemen hemen hiçbir engelle karşılaşmamıştı. Tek farkı Fransızlar'ın ormanlarda yaşayan Huronlar ve Kreollar'la anlaşabilmeleri, İngilizler'inse harbetmeleriydi. Ama bu durumu değiştirmeyecekti. Kuzey Amerika böylece ele geçirilmişti (yani müstemlekeci hareket, pulverizatörden fışkıran sıvı gibi, direniş hattının zayıf olduğu yerlerde başarılı ve kolay bir şekilde yayıldı.) Enerjik Hollandalılar da, sadece sığır sürüleri olan, silah olarak ise mızrak yerine kullandıkları ucu sivriltilmiş sopaları bulunan aç sefil rakipleri Hottentolar'ı yenerek Güney Afrika'yı böyle ele geçirmişlerdi. Onlarla hesaplaşmak kolaydı ve üstelik Hollandalılar bir şekilde onlarla anlaşmanın yolunu bulmuş ve onları rehber kullanarak kuzeyde daha ilerilere gidebilmişlerdir. Bir köylü müstemlekeciligi idi. Çünkü orada iklim mutedildi ve Avrupalılar'ın yaşamasına elverişliydi. Malay takımadaları da temas bölgesiydi ve bu yüzden Malaylılar önemli bir direniş gösterememişlerdi. Daha önce Malay kabileleri Müslümanlar'la temas kurmuş ve önemli bir kesimi İslamı kabul etmişti, ya-

ni artık orada monolit bir etnik sübstrat yoktu. Dolayısıyla Jawa'yı zapteden Hollandalılar'a karşı nispeten zayıf bir direniş gösterilmiş, kısacası önceki fâtilhlerin yerini yenileri almıştı.

Ancak, gerek Çin'de, gerek Afganistan'da ve gerekse Türkiye ve Japonya'da Avrupalılar hiçbir uzun süreli başarı elde edememişlerdir. Her halükârda atâlet safhasında görülen bu durum, XVIII ve hatta XIX. Yüzyıl Avrupası için geçerlidir.

Avrupa da atâlet safhasının genel seyri içinde bir istisna değildir. Toprak genişletmek, büyük imparatorluklar, devâsâ koloniler kurmak, medenileşme aşamasına kadar varlığını sürdürebilen tüm etnoslar için geçerlidir. Fakat etnosun yaşlanma hastalığı olan kırılma safhası, her zaman herkesin üstesinden gelemediği, ama atlatılması gereken bir kataklizmdir. Örneğin Arabo-Müslüman süper-etnosu bunu başaramamıştır. Fakat eğer etnos kataklizm döneminde parçalanmaz ve sağlıklı çekirdeği muhafaza edebilirse, varlığını sürdürür ve passioner aşırı ısınma ve alanın parçalanması dönemindekinden daha başarılı bir gelişme gösterir. Çünkü passioner aşırı ısınma döneminde herkes birbirini engeller, kataklizmin atlatılmasından sonra ise her birey vatanına ve devletine karşı olan vazifesini yerine getirir. Mihnetkeş zanaatkârlar, gözûpek askerler, vazifesine düşkün memurlar, cesur silahşörler, başlarında sert bir hükümet olduğunda, “yükselme” çağında hayal olan planları başarabilen sağlam bir sistem teşkil ederler. Atâlet safhasında hayal kurulmaz, aksine hesabı kitabı yapılmış planların uygulanması tamamlanır. Dolayısıyla bu safha progresiv ve ebedi imiş gibi görünür. Nitekim Romalılar başkentlerine bu safhada “Ebedî Şehir” adını vermişler; İngilizler, Fransızlar ve Almanlar, kendilerini ebediyete götürecek sonsuz bir ilerleme yoluna girdiklerine inanmışlardı. Peki bu yol başka nereye giderdi? Sadece tekamül helezonik olarak ilerler, etnik gelişimler ise diskrettir, yani başlangıç ve sonu vardır.

Bu konuda Avrupa'nın istisna olmadığını ispat için Avrasya kıtasının batı uçlarından doğu uçlarına gidelim ve orada Avrupa'dan bin yıl daha önce gerçekleşen atâlet safhasının nasıl yürüdüğüne bakalım.

Asya'nın Kalbinde

Aral-Hazar ovalarının monoton landşaftı, doğuda Altay, Tarbagatay ve Saur dağ zincirinin uç kesimleriyle ve nihayet Tanrı Dağları'nın batı ucuyla çevrelenmiştir. Bu dağların etekleri, dünyanın en güzel yerlerinden biridir ve bu yüzden Altay sakinlerinin kültür, yaşam tarzı ve tarihî kader yönünden bozkır sakinleri Guzlar'a, Kanglılar'a, Karluklar'a ve hatta Kıpçaklar'a çok az benzemeleri şaşırtıcı değildir.

Komşu bozkırlara nazaran Altay bir kale gibidir ve “Dik Yamaç” anlamına gelen Ergenekon da, her halükârda düşmana teslim olmadan yaşanabilecek bir yerdir. Yeterli yiyecek vardır. Kuzey etekleri nehirli vadilerle dolu ve güney kesimleri ise gün ışıklarıyla kavrulduğu için sürülerin otlamasına elverişli meralar bulunur. Gün ışıklarının ancak hüزمةyerek sızdığı, bu yüzden de toprağı kurutmadığı, bitkileri yakıp kavurmadığı güney etekleri, gür ormanlarla kaplıdır ve avcılığa elverişlidir. Berrak nehirler balık, orman kenarları ise kuşlarla doludur. Kısacası Altaylar, tamamen başka yerlerde doğmuş da olsa kültürlerin korunması için en uygun yerdir. Daha önce Hyung-nular'ın Tibet'den ve Çin'den aldıkları demir madeninin burada çıkarılıp işlenmeye başlanması da bir tesadüf değildir.

Atâlet safhası Büyük Bozkır'da 200 yıl devam etmiş (546-747) ve trajik bir şekilde son bulmuştur: Kurucu-etnos arkada torunlarına sadece heykeller, kitabeler ve bilahere koca bir süper-etnosun adı haline gelecek olan bir etnos adını – Türk'ü miras bırakarak tarih sahnesinden çekilmiştir. Acaba bu az şey midir?¹⁰

Zaman fırtınası çınar ağaçlarını – imparatorlukları ve akağaçları - krallıkları kökünden söküp atmış; bozkır otlarını ise sadece toprağı yapıştırmış, fakat bu otlar daha sonra sanki hiç dokunulmamış gibi yeniden boy vermiştir. Bozkırlı haydutların teşkil ettiği bir çete durumundaki Ju-janlar, 360'dan itibaren bütün komşularına dehşet saçmış ve başarılı âni akınlardan sonra Hentey eteklerine ve Moğolistan Altayları'na sığınmışlardır. Esir alınmış olsalar bile, kaçmanın bir yolunu buluyorlardı. Ju-janlar, 411'de Sayan Ting-linglerini, daha doğrusu onların kalıntılarını ve Bargu'yu itaat altına almışlar; 460'da Kao-ch'ang kalesini (Turfan Çukuru'nda) ele geçirmiş,

¹⁰ Burası ve daha aşağısı için bkz. Gumilev, *Drevniye tyurki*.

470'de ise Hoten'i yağmalamışlardır. Ju-janlar, Asya'nın ve tüm komşu devletlerin mel'un göçebeleriydiler. Fakat kırım çağının bu kırıntısının bir sonu olmak zorundaydı.

Bütün kabileleri un gibi öğüten şiddetli kırım çağında askerî birlikler çoğu kez farklı etnosların temsilcilerinden, örneğin Hyung-nu, Siyenpi, Tankut ve diğerlerinden teşekkül ediyordu. 439 yılında, Ho-hsi'de Hyung-nular'a hizmet eden Açına adlı bir Siyenpi, böyle küçük birliklerden birinin (500 aile) başında bulunuyordu. Ülkenin Tabgaçlar tarafından fethinden sonra Açına, kendi birliğini aileleriyle birlikte Gobi üzerinden kuzeye götürerek, Altaylar'a yerleşti ve "Ju-janlar'a demir eritip vermeye başladı." İşte "Türk" halkının ataları bunlardı. Bu kelimenin bugünkü lengüistik anlamıyla etnonimi birbirine karıştırmamak gerekir. Çünkü akademisyenler onlara XIX. Yüzyılda Çince adıyla "tü-ku", XX. Yüzyılda ise Moğolca olarak "Türküt" demişlerdir.

Daha önce Hyung-nu Devleti'nin uç kesimlerinde yaşayan T'ie-leler, IV. Yüzyıl sonlarında yağmurların başlamasıyla birlikte bölge otlarla kaplanınca, Büyük Bozkır'ın kuzeybatısına göç ettiler. T'ie-leler, bozkırda muhaceretlerini oldukça kolaylaştıran yüksek tekerlekli arabalar icat etmişlerdi. Cesur ve hürriyetseverdiler, ama teşkilatlanmaya meyilli değillerdi. Sosyal yapı cihetinden 12 kabileden müteşekkil bir konfederasyondular. Bugün onlardan bazılarının adları bilinmektedir: Yakutlar, Telengitler ve Uygurlar. Adları, etnonim olarak Altaylar'da "Teleüt" şeklinde muhafaza edilmiştir.

Teleütler, 488'de Yedisu'da dört kabileye parçalanmış olan Yüeban Hun Devleti'ni ortadan kaldırdılar. Daha sonra Orta Asya'da Eftalitler'le, Doğuda ise Ju-janlar'la savaştılar, fakat çok başarısızdılar.. sonunda 545'de Türk hakanı Bumin-kağan Teleütler'i itaat altına aldı ve o günden sonra "Türkler kuzey sahralarında onların gücüyle kahramanlık sergilediler." Hazarlar'ın, Bolgar-Uturgurlar'ın (Kuzey Kafkasya'da) bakiyeleri, Kitanlar (Mancurya'da) ve Soğdiyanlar Türkler'e iltihak etmiş; Ju-janlar, Eftalitler ve Ogorlar ise mağlup edilmişlerdir. Büyük Türk Hakanlığı işte böyle kuruldu.

Böylesine büyük bir ülkeyi itaat altında tutmak için güçlü bir sosyal sistem kurmak gerekirdi ve Türkler bunu başararak ona "el" adını verdiler.

Bu sosyo-politik sistemin merkezinde orda, yani savaşçıları, hanımları, çocukları ve hizmetkârlarıyla birlikte hakanın otağı yer alı-

yordu. Hepsi birlikte “kara budun” halkını veya “türk begler budun” yani Türk beyleri ve halkını oluşturunyorlardı. Bir noktada Roma'daki “senato ve Roma halkı”.

“Orda” kelimesi, anlam ve telaffuz itibarıyla, Latince “ordo”-orden, yani sağ (doğu) ve sol (batı) kanatlarına ayrılan düzenli orduyu çağrıştırmaktadır. Türkler'de doğu kanadına “töles”, batı kanadına ise “tarduş” deniliyordu. Bunların hepsi “başı olanlara baş eğdiren, dizi olanlara diz çöktüren” devletin çekirdeğini teşkil ediyorlardı. Bu halk-orduyu –oğuzları– ise ordaya ve hana korkularından - ama asla can-ı gönülden isteyerek değil - hizmet eden fetholunmuş kabileler besliyorlardı. Bu kabilelerin Türk elindeki isyanlarının ardı arkası kesilmemiş, ama hepsi acımasızca bastırılmıştır. Bu isyanlardan sadece bir tanesi başarılı olmuş, o da Türk Devleti'nin sonunu hazırlamıştır.

Sosyal yapıların komplikasyonu ile birlikte estetik seviye düşmektedir. İşte size enteresan bir nokta. Türk sanat eserleri, mezar heykelleri, etkileyici olmakla birlikte sanat ruhundan yoksundur ve Hun “hayvan figürleri”yle müzeyyen eşyalara kıyasla ruh yoktur. Hatta Türk sanatı, Büyük Bozkır'ın Avrupa yakasında ele geçirilen Kıpçak sanatından dahi geridedir. Ancak, bunda şaşılacak bir şey yok; çünkü Türkler sürekli savaşmışlar ve dolayısıyla kültürlerini geliştirme imkanı bulamamışlardır. Ama yine de günlük hayatın ayrılmaz parçaları olan silahlar, at koşumları ve yurtlar, istisnai ölçüde yüksek bir zevkin ürünüdürler. Fakat bu tür şeyler, her etnogenez atâlet safhası için geçerlidir.

Esasında hakanlık, tıpkı prensipatlar dönemindeki Roma (çünkü o dönemde Rhine civarı Almanyası, Norik, Britanya, Illiria, Dacia, Kapadokya ve Mauritania zaptedilmişti) veya XVIII-XIX. Yüzyıl İngiltere ve Fransa'sı gibi müstemlekeci bir imparatorluktu. Ayrıca hakanlık, Hyung-nular'a kıyasla sadece daha geniş değil, aynı zamanda ekonomik yönden de daha güçlüydü. Çünkü “ipek yolu”nu kontrol altında tutuyordu ve bu yoldan Soğdianalı tacirlerin maharetli ellerinde döşen Avrupa altınlarıyla değiştirilen ipek Batıya akıyordu.

Türkler, ipeği P'ei-chou ve P'ei-ch'i şeklinde iki devlete bölünen, aldıkları askerî yardım veya sadece tarafsız kalsın diye seve seve haraç veren Çin'den alıyorlardı. Türk hakanı bu durum için şöyle diyordu: “Güneyde bu iki çocuk bize itaat ettiği sürece fakirlikten korkmamız gerekmez.” (İki çocuk, Chou ve Ch'i idi).

VI. Yüzyılda ipek döviz gibiydi ve Bizans'da altın ve değerli taşlarla aynı kategoride işlem görüyordu. Bizans ise ipek sayesinde satın alınmış müttefikler, paralı askerler, köleler veya istediği malı elde edebiliyordu. Bizans, miktarı ne olursa olsun bütün ipekleri almaya hazırdı, ama ipek yolu, kervanlardan aldığı gümrük vergisiyle geçimini sağlayan İran topraklarından geçiyordu ve dolayısıyla onun iznini almak gerekiyordu. İran bu geçişlere sınırlı şekilde izin veriyordu. Çünkü Bizans, haddinden fazla ipek alması halinde, İran'a karşı sevkedilecek askerî güç dengesini bozabilirdi.

İyice kızışan ekonomik çatışma, sonunda Hakanlığı İran'la savaşın eşiğine getirdi. Türkler (Hyung-nu ve Hunlar'dan farklı olarak) bol miktarda üstün nitelikli çelik kullanıyorlardı ve Pers savaşçılarından daha üstün zırhlı süvari ordusu teşkil edebilmişlerdi. Yine de zafer elde edemediler. Savaşlar, hakanlığın sosyal tabakasına da, Türk halkına da pahalıya patlıyordu, ama ipek ticaretinden fayda sağlayanlar Türk halkı değil, sadece Sodiyanalı tacirler ve Türk hakanlarıydı. Ama konumu ve güç dengesi istikrarlı olan Çin, henüz son sözünü söylemiş değildi. Tarihte tabiat yeniden rol oynamaya başladığında ve Büyük Türk Hakanlığı Doğu ve Batı Türk Hakanlığı olarak ikiye ayrıldı VII. Yüzyıl başlarında Çinliler de değişmişlerdi.

Doğu Hakanlığı, yaz yağmurlarının çobanların sürekli birbiriyle temas halinde bulunduğu yıllık göçü teşvik ettiği Moğolistan'da yer almıştı. Alışkanlıklar ve tehditler, halkı orda ve han çevresinde kenetlenmeye sevk ettiği için devlet monolitti.

Batı Hakanlığı ise Tarbagatay, Saur ve Tanrı Dağları eteklerinde yer alıyordu. Orada yağmurlar kışın yağdığı için sürülerin doyurulması amacıyla yem stok etmek gerekiyordu. Bu yüzden gençler sürüleriyle birlikte yaylaya çıkar, yaşlılar ise kışlaklara yakın yerlerde çalışırlardı. Birbirleriyle nadiren karşılaşırlardı ve bu yüzden sosyal ilişkiler gelişmemişti. Dolayısıyla burada “el” yerine kabile konfederasyonu şekillenmişti. On kabile beyi kendilerine sembol olarak birer ok aldıkları için bunlara “On Ok Türkleri” adı verildi. Açına hanları, kısa süre sonra önem ve prestijlerini kaybettiler. Çünkü kendi çevrelerindeki Türküt [Türk] silah arkadaşlarının sayısı azdı ve takip edilecek siyaseti boy beyleri belirliyorlardı. Çin uzak, İran zayıftı ve kervan yolu Türk beylerini zenginleştirmişti. Bu yüzden birbiriyle rahatlıkla savaşabiliyorlardı. Bu durum devletin zayıflamasına yol açınca, o sırada etnik yükseliş safhasındaki T'ang hanedanı, 757'de Batı Türk Hakanlığı'nı kolayca fethetti.

“Mengü el”in dışında, başka atâlet safhası– sağlıklı burjuva kötümserliğinin şahika dönemi örnekleri de verilebilir. Konuya bu şekilde yaklaşım, ilk bakışta fazlasıyla aşırı görünebilir, ama aslında bu bakış sadece gerçeğin tespitidir.

“Yükseliş”ten Çöküşe Doğru

Sağlıklı “burjuva” kötümserliği, kaçınılmaz olarak isyanla geçen her çağın arkasından kendini gösterir. Avrupa'da Katoliklerle Protestanlar, kayıtsızlığın en güzel örneğini sergileyerek aralarındaki ayrılığa son verdiklerinde, kendilerini *Cuius regio, eius religio* (toprağı olanın dini olur) teziyle ifade etmişlerdi. Aynı şey Bizans'da IX. Yüzyıl ortalarında kendini göstermişti.

Bizans etnosunun gücünü parçalayan passioner kırımının son trajik örneği, putkırıcılık hareketiydi. Biz, daha önce bu ideolojik programın ve etnik yönünün ne olduğunu açıklamıştık. Bu olay, aslında Küçük Asyalıların Grekler'le kapışmasıydı. 718'de başlayan çatışmalar 842 yılına kadar sürdü. Pek çok insan hayatını kaybetti ve üstelik ölenlerin çoğu da Bizans'ı düşmanlarına karşı koruyabilecek kişilerdi. Sonuçta Bolgarlar Trakya'yı, Araplar Sicilya ve Grit'i, Franklar İstria'yı ele geçirdiler. Bu olayın Batı ülkeleri üzerinde dinî ve kültürel etkilerini ise bütünüyle görmezlikten gelebiliriz.

Ancak, bir sistem içindeki passionerler ortadan kalkıp da kırımın akabinde kendini gösteren depresyon çağı başlayınca, passioner optimuma bağlı yeniden yapılanma dönemine girilir. Demek istediğimiz, Bizans'da passionerlerin sayısı gereğinden fazlaydı. Henüz III. Mikhael (842-867) zamanında Arap ve Bolgarlar'a karşı zaferler kazanılmaya başlanmıştı. Hatta sonuncular Hristiyanlığı kabul bile etmişlerdi. Müteakip Makedon hanedanı zamanında ise Bizans'ın sınırları Fırat ve Tuna boylarına kadar uzanmış; Kiyef hakanları (ki Eski Rusya'da devletin başında bulunanlara ‘hakan’ deniliyordu) Hristiyanlığa kazanılmış; Konstantinopolis'in kültür ve ekonomisi ayağa kalkmış ve şehrin şöhreti tüm dünyaya yayılmıştı. Ancak, burada en dikkat çekilmeye seâvâr olan husus, Konstantinopolis'in o sıralarda, hepsini değilse bile, Slavyan ve Küçük Asyalıların çoğunu bünyesine kabul edebilmiş olmasıdır. Bizans etnosu daha az mozaik ve dolayısıyla daha fazla monolit hale gelmişti.

Bu olay passionerlikle, daha doğrusu sistemin passioner gerginliğinin düşmesiyle bağlantılıdır. Büyük ve zengin Konstantinopolis, cazibeli yönleriyle “kariyer ve şans” peşinde koşan çok değişik insanları kendisine çekiyor ve emiyordu. Hatta IX-X. Yüzyıllarda imparator hanımları ve gözdeleri Yunanlı değil, Ermeni asıllıydı. Acaba genel olarak bir Bizans etnosunun varlığından söz edilebilir mi? Bizim tarifimize göre edilebilir ve edilmesi de gerekir. “Bizanslı” kavramı (her ne kadar X. Yüzyılda ona bu ad verilmişse de), muhkemiyeti sosyal ve ideolojik formlarla teminat altına alınan bir davranış kalıbı olarak var olmuştur. Sözü edilen ideolojik formlara göre ise basileus insanların, Ortodoks patriarch ise ruhların hakimidir. İmparatorluğun başkentine kapağı atan tüm Varegler, Slavyanlar, Ermeniler ve Kıpçaklar, şehir hayatının komplike ritmine kolayca ayak uyduruyor, kendi dillerini konuşmakla birlikte yerli halkla bütünleşiyorlardı. Yine de ahalinin sürekli akın etmesine ve değişmesine rağmen, Bizans’ın kültür geleneği muhafaza edilmiştir. Oldukça passioner bir merkezin varlığı, kenar bölgeleri, Küçük Asya ve Balkan Yarımadası’nı birbirine kenetlemişti. Bir kural olarak, halkın sürekli değişmesi sebebiyle başkentle themalar arasındaki ilişki bozulmamıştır. Cesur Slavyan askerleri ve becerikli Ermeni subayları tarafından korunan imparatorluk ise zenginleşmiş, sürekli tıknmış ve göbek bağlamıştı..

İslam kültüründe medenileşme Timurîler, Safevîler ve Büyük Mugallar döneminde; Çin’de ise Yuan ve Ming hanedanları devrinde gerçekleşmiştir. Eski Yakın Doğu bu rolü canı pahasına Anshan şehri hükümdarı Kirus üstlenmiştir. Ahemenid [veya Akemenid] İmparatorluğu da o sıralar medenileşme safhasındaydı, yani tutkuların bastırıldığı, maddi servetin biriktirildiği dönemi yaşıyordu.

Bu kısa bilgiden - daha fazlasına zaten gerek yok, - belirtilen anlamıyla tüm halklara özgü olan “medenileşme” olayı bu çağı yaşayıncağa kadar varlığını sürdürmüştür.

Sözü edilen sistemin oldukça dirençli olması gerektiği düşünülebilir, fakat tarihi tecrübe tamamıyla aksini göstermektedir. Peygamber Danial, Nekukadnasar’ın “medeni” krallığını kil bacaklar üzerine dikilmiş metal bir heykele benzetmişti. Yukarıda sözü edilen tüm “medenileşmiş” imparatorluklar, az nüfuslu ve “gözüpük” düşmanların darbeleriyle sarsılarak yıkılmışlardır. Münferit durumlar için mahalli sebepler bulunabilir, ama olayın zahiri yönünde değil, illetli derinliklerinde yer alan genel bir şeylerin olduğu âşikâr. Bakalım.

Tabiatın Fethi

Passioner insanlar ne kadar gözü dönmüş olursa olsun, bizi besleyen tabiata karşı burjuvanın sergilediği davranış, çok daha mahvedici bir olaydır. İnsanlar, yükseliş safhasında landşaftı kendi ihtiyaçlarına göre ayarlar, fakat gelecek nesiller için onu korurlar ve böylece tabiatı organize ederler. Herkesin namus, şöhrat, servet, nefret, öfke, hayal ve ihtiras uğruna birbirini asıp kestiği akmatik safhada ise, kimse tabiatla uğraşacak halde değildir. Ama karşılık verilebileceği veya katilin de öldürülebileceği tehlikesi sebebiyle insan katletmek tehlikeli hale gelince, halkın büyük kısmı gücünü en zayıf direniş sergileyen, korunmasız tabiata karşı yöneltti. İşte Avrupa'da bu sırada ilerleme teorisi ortaya atıldı. Buna göre tabiat sınırsız imkanlara sahiptir ve insanların işi o imkanlardan faydalanmaktır.

Yüksek sesle insanın tabiatın efendisi olduğu haykırılmıştı ve böylece o, tabiatı sessiz sedasız ve planlı bir şekilde vergi almaya başladı. Özellikle yaşamak için Amerika'ya gelen aşırı enerjik Avrupalılar, bu konuda hayli başarılı oldular. Amerikalı müstemlekeçiler, o zamanlar şimdiki gibi kum yığınının ibaret olmayan tepeleri, oldukça güzel sübtropikal ormanları kesip yok etmeye başladılar. Mississippi ve Luisiana'ya kadar uzanan Virginia ve Caroline tepeleri bu kıyımdan nasiplerini aldılar. Şimdi bu topraklara Dixieland diyorlar, halbuki oralar yeryüzünde cennetten bir parçaydı. Burada iklim son derece sıcaktır; çünkü Gulfstream'i Amerika'dan ayıran soğuk akıntı güneşin zonal etkisini yumuşatmaktadır. Üstelik de burası oldukça güneyde bir yerdir (kuzey şehri New York genişlik itibarıyla bizdeki hangi şehre tekabül etmektedir? – Batumi!) New York çok sıcak olmasına rağmen Batumi böyle değildir, çünkü orada neredeyse vahşi sayılabilecek muhteşem ormanlar gelişmiştir. Orada Kızılderililer vahşi bir hayat sürerlerdi, sonra onları ehlileştirip, Eski Dünya'ya alıp götürdüler. Orada fazla zorlanmadan avlanmak suretiyle, açlık korkusu çekmeden yaşamak mümkündü. Buraya gelen ve mahalli hayat şartlarına alışan Kızılderililer, yaşamlarını sürdürmelerini sağlayacak şekilde mısır yetiştirmeye başladılar. Ama Avrupalılar oraya gelip de bu zengin topraklarda ormanı ortadan kaldırırlarsa pamuk yetiştirebileceklerini anladılar. Daha sonra beyaz gümüş denilen pamuğu İngiltere'ye sevkettiler; orada işleyip kumaş haline getirerek bütün dünyaya ihraç ettiler. Zenginleşmenin kolay bir yolu bu.

Pamuk tarlalarını işlemek için işçiye ihtiyaç vardı. İşçileri ilk önceleri İngiltere'deki fakir kesimden temin ettiler. İngiltere'de fakirler aleyhine çıkarılan kanunlar da bu işte etkili oldu. Fakirliği bir tür suç olarak görüyorlardı. Normal bir insan fakir olamazdı; çünkü eğer kendini besleyecek bir toprağı varsa fakir olması söz konusu değildi, ama toprağı yoksa, demek ki onu satın şarap parası yapmıştı, öyleyse buyursun pamuk tarlalarında çalışsın diye düşünmeye başlamışlardı. Beyaz köleler vardı, fakat bu uzun sürmedi. Çünkü İngilizler yeterince enerjiktiler ve kelepçelenerek götürülmemek için kendi istekleriyle Amerika'yı gitmeyi tercih ediyorlardı. İşte böylece siyah köle ticareti başladı. Zavallı zencileri adeta avlamaya, buraya getirip ölünceye kadar çalıştırmaya başladılar.

Kuzey Amerika'nın güney eyaletlerinde kölelerden faydalanma konusunda iki teori vardı. Birincisine göre satın alınan zenci köle, kendisi için yapılan masrafları amorti etmek için çalıştırılmalıydı ve ondan sonra ölebilirdi. İkinci teoriye göre yapılan masrafların çıkarılabilmesi için uzun süre yaşamasını temin amacıyla zenci köleye daha iyi hayat şartları sağlanmalı, tam verimli değilse bile sıhhatli olduğu sürece çalıştırılmalıydı. Eğer çocukları olursa bu daha da iyi idi. Böylece zencilerin çocukları daha açık renkli oldukları için daha fazla fiyata gitmeye başladı. Bu yüzden zenci köle sahipleri onlardan daha açık renkli çocuklar üretmek için enerjisine acımıyor ve şayet kendi pili bitmişse, iyi şartlar sunmak suretiyle çiftliğine davet ettiği misafirlere bu işi havale ediyordu. Böylece Amerikalılar kendi çocuklarını köle pazarlarına sürmeye başladılar.

Sonuç tabiat için haddinden fazla kötüydü. Jean Dorst “Before Nature Dies” adlı kitabında şu bilgiyi vermektedir: “Ormanda 10 cm2lik bir hümüs tabakasının ortadan kalkması için 1500-1800 yıl gerekmektedir, fakat bu süre karma topraklarda çok daha azdır ve birkaç on yıl vakit alır. On yıl boyunca sürdürülen monokültür ise topraktaki ana unsurları cılızlaştırmak, en zengin yeri verimsiz kum yığını haline getirmek için fazlasıyla yeterlidir.”¹¹ Amerikalı köle sahiplerinin sahip oldukları topraklarda yaptıkları da bu idi. İşte size, bugüne kadar Amerika için hesabı yapılmayan göçlerin sonuçları. Amerikalılar, sahip oldukları bütün teknolojik imkanlara rağmen, iki yüz yıl önce geldikleri landşaftı eski haline getiremediler. Bol miktarda Kızılderili öldüren, onların tapınaklarını

11 Dorst J. *Do togo kak umriet priroda*, s. 137.

yağmalayan ve İspanya'ya götürmek için altın ve gümüş sanat eserlerini eriten konkistadorlar kesinlikle kötü insanlardı, ama onların fethedilen topraklarda kapitalist tipi tarım uygulamak için çiftlikler kuran torunları tabiata çok daha büyük zararlar vermişlerdir. Gerçekten de İspanyol kolonilerinde bu süreç birkaç kez daha karmaşık ilerlediği için, İspanyollar Latin Amerika'nın biyosenozunu değiştirmişlerdir. Çünkü buraya sığırlar, atlar getirmiş, Kızılderililere demir silahlar vermişlerdir. Ayrıca bölgeye eşek ve katır getirmişler, nakil araçları olmayan Kızılderililer de ağır yüklerini bu hayvanlarla taşıma imkanına kavuşmuşlardır. İspanyollar Arabistan'dan kahve getirerek, burada büyük plantasyonlar kurdular, fakat o kadar bol miktarda sığır getirdiler ki, neticede Venezüella ve Arjantin dünyanın et deposu haline geldi.

Kahve ve bilahere kauçuk plantasyonları kurmak için devâsâ çapta selva (yağmur ormanları)nın ortadan kaldırılması gerekmişti. Bu ormanlar zaten Kızılderililer'in ilk iskanı sırasında yeterinden fazla tahrip edilmişti. Halbuki kitaplarda hakkında çok şey okuduğumuz Amazon veya Yucatan tropik ormanlarını onlar yaratmışlardı. Bu ormanlarda, iğrenç böcekler ve inanılmaz ölçüde ağır iklim sebebiyle, yaşamak çok zordu. Buna bir de rutubetli sıcaklar, yılanlar, kuş yiyen örümcekler - eğer ısırıldığı yeri hemen kesip kanı emerseniz zehirinden kurtulmanız mümkündü - eklenince orada hayat şartları büsbütün ağırlaşıyordu. İşte bu da sadece daha eski dönemdeki insanoglunun emeğinin sonucudur. Böylece bu korkunç yağmur ormanları serbest bırakılan topraklarda büyüüp serpilmişti. Ancak, muhtemelen Kuzey Amerika kıtasından gelen ilk yerliler, en vahşi metodları kullanarak buraya yerleştiler. Önce ağaçların köklerini kesiyor, sonra kurumasını bekliyor ve arkasından da ateşe veriyorlardı. Neticede buralara mısır ektiler, iki üç yıl ürün aldılar. Fakat daha sonra, tropik yağmurlar hümüs tabakasını alıp götürünce bir sonraki alana geçtiler. Ne olduğunu dahi bilmediğimiz ilk bitki örtüsünün yerinde ise, bugünkü tropikal ağaçlar görünümündeki dulavratotları yetiştirdi. Fakat onlar arasında kauçuk ağaçları da vardı. Kauçuk toplamak içinse bol miktarda işgücü ve araç gerekiyordu. Çünkü kauçuk otomobil lastiğinden tutun da bir sürü sanayii mamulünün üretiminde kullanılıyordu. Bu toplama işini tehlikesiz hale getirmek için de sözü edilen selvaların ağır şartlarına uyum sağlayan Kızılderili kabilelerini kamilen yok ettiler. Onları öldürdüler,

kauçuk ağaçlarının üsarelerini topladılar ve bu büyük sarayların üzerine, Amazon havzasına operalar kurdular. Plantatörün parası hiçbir yere gitmedi, fakat kauçuk bitkisi Afrika'ya getirilince Amerika bu işin monopolü olmaktan çıktı. Kauçuk tarlalarının yerinde ise şimdilerde zayıf bir “çölümsü yeşillik” uzanmaktadır.

Kızılderililerle Hesaplaşma

Kuzey Amerika'nın ortasındaki geniş çöllerin tarihi, haddinden fazla göz yaşartıcıdır. Anlatalım. Amerikalılar henüz kıtanın doğu yarımındaki rutubetli ormanları aşıp Missisipi'ye ulaşmadan önce, yerli Kızılderili halkı kırıp geçirdiler. Kızılderililer çiftçilikle uğraşıyorlardı. Tarlaları ve büyük evleri vardı. İngiliz ve Fransızlar'ın gürleyen kavallarını oldukça hızlı bir şekilde benimsemişler, ellerinden geldiğince direnmiş, fakat organize olamamışlardı. Çünkü çok gerekli şartlarda organize olabilmek için, dolaysız çıkarların üzerinde ideal haline gelebilecek bir miktar passionerliğe ihtiyaç vardı. Ideal derken, uzağı görmeyi kastediyorum. Yani bugünkü burjuvaların yaşadığı gibi değil, kendini korumak için uzağı görmek ve teşhis etmek gerekiyordu. İyi sıfatlara yani kişisel cesaret, fedakârlık ve dürüstlük hasletlerinin yanı sıra, yabancı bir kabileden dahi olsa bir kumandan çıkarıp, ona mutlak itaat etmek de gerekliydi. Aksi halde bir kabileler konfederasyonu kurmak imkansızdı.

Elbette Kızılderililer arasında bazı passioner tipler vardı. Çünkü vakti zamanında passioner dürtü onlara da dokunmuştu. Kızılderili passionerlerin adlarını biliyoruz. Örneğin Ottavalar'ın (Algonkin kabilesi) reisi Pontiak, Florida isyanına elebaşılık eden Seminol reisi Ozeola, kabilesini Kanada'ya götürmeyi başaran Sioux reisi Oturan Boğa, Apaçi reisi Heronimo, Çeyen reisi Kurt Kabanı, Arapah reisi Sivri Burun ve diğer birçokları. Ne var ki bunlar etnoslar değil, bakiye kişilerdi.¹²

Daha sonraki günlerde iyi teşkilatlanmış Amerikalılar tarafından Kızılderili kabileleri birbiri artına ortadan kaldırıldılar. Bu teşkilatın kuruluş amacı, beyazların eyaletlerdeki kendi hükümet guvernatörüne ve başkumandanına itaat etmeleri gerektiğini anlamalarıydı. Bu mantıksız değildi ve her ne kadar o zamanlar pek hoşla gitmemişse de, daha sonra masraflarını ödemişlerdi.

¹² Stingel M. *Indeitsi bez tomagavkov*.

Bu passioner dalga Missisipi'ye de ulaşmış ve Amerika bozkırlarına yayılmaya başlamıştı. Buradaki bozkırlar da Kazakistan bozkırlarına aşağı yukarı benziyordu ve tek farkı burada sayga sürüleri yerine bizon sürülerinin otlamasıydı. Kızılderililer bu bizonları yok etmemişlerdi. Hatta onlar, atları oluncağa kadar bu bedava et stokunu çok bol miktarlarda kullanamazlardı. Çünkü sırtlarında ağır yüklerle bozkırda çok uzağa gidemezlerdi. Yanlarında su bulundurmaları gerekirdi, ama o da ağırdı. Bu yüzden nehir kenarlarında yaşıyor ve avlanmak için sadece yakın çevreye çıkıyorlardı. Halbuki bizonlar Rio-Grande'den Güney Kanada'ya ve orman sınırlarına kadar uzanan geniş bozkırlarda korkusuzca otuyorlardı. Onların anormal şekilde büyümelerini ancak sürü halinde yaşamalarından dolayı büyük kesiminin ölümüne yol açan salgın hastalıklar durdurabiliyordu. Arada bir de gri renkli, iri cüsseli Amerika kurtları tarafından parçalanıyorlardı.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Amerika'ya atları getiren İspanyollar olmuştur. Fakat onlar bu hayvanları otlatırken çok fazla dikkat etmedikleri için önemli bir kısmı bozkırlara kaçmış; orada vahşileşerek yabani at sürüleri gibi bozkırda dolaşmaya başlamışlardır. Kızılderililer onların çok işlerine yarayacağını anlamış, böylece onları avlayarak yeniden ehlileştirmişlerdi. İşte mustang dedikleri bu tür atlardı. Ayrıca bozkırda yaşayan Kızılderililer kabiliyetli insanlardı. Kendilerine ulaşan Avrupa kültürünün hepsini başarılı bir şekilde özümsemişlerdi. Ata binmeyi Avrupalılar'dan çok daha iyi öğrenmişlerdi. Çünkü mustangları yakalamayı ve eğitmeyi başaran bu kabileler, çocuklarına dört yaşından itibaren ata binmeyi öğretiyorlar ve öyle ki bu çocuklar büyüdüğünde tıpkı bizim Moğollar gibi, - ama kesinlikle onlardan daha kötü değil, - kendilerini at sırtında oldukça rahat hissediyorlardı. Böylece onlar nehir sahilinden uzaklara gitme ve bizonları öldürme imkanı yakalamışlardı, ama bunu son derece dikkatli bir şekilde yapıyorlardı.

Avrupalıların tabiatın sonsuz zenginliklere sahip olduğunu ileri sürüp, ilerleme teorisini ortaya attıkları, buna göre zararlı canlıların yok edilip, faydalı olanların korunmasını savundukları sırada (sanki onlardan başka kimse neyin zararlı, neyin faydalı olduğunu bilmiyordu) Kızılderililer Büyük Ruh'un kötü bir şey yaratmayacağı şeklindeki uyarıya kulak asıyorlardı. Büyük Ruh'un yarattığı her şey var olmak zorundaydı. Karnını doyurma amacının dışında keyfi olarak

hayvan öldürmek, ancak çılgınlıktı. Bizler şu anda tabiatı koruma gayretine düştüğümüz için, Sioux Kızılderililerinin o günkü görüşünü bütünüyle paylaşıyoruz, fakat onlar o zamanlar bu konuyu kimseye anlatamamışlardı. Onlar et ihtiyacı dışında imalatçıların ithal ettikleri deri ve tüyleri için bizonların aptalca öldürülmesi ne kadar fazla karşı çıktıysalar, kendileri o kadar fazla katliama tâbi tutuldular.¹³ XIX. Yüzyılın 70'lerinde meydana gelen bu olaya “Kızılderili savaşları” adı verilmiştir.

Amerika'nın bedbahatlığından olsa gerek, teknoloji öylesine ilerlemişti ki, Amerikalılar kıtayı bir baştan bir başa dolaşan demir yolları döşemiş ve New York'dan San Fransisco'ya rahatça gidip gelmeye başlamışlardı. Beyefendiler, yol boyunca rastladıkları bizonları öldürmeyi âdet haline getirmişlerdi. Üstelik vurduklarını toplamaya bile ihtiyaç duymuyorlardı. Onlarınki sıradan bir atıcılık hevesiydi. Hayvanları öldürüyor veya yaralıyorlardı. Bizonlarsa yere yıkılıp ölüyorlardı. Bazen tren durduğunda yolcular birkaç yüz bizonu öldürüyor, sadece kızartmak için dillerini kesiyor, ama etine ve hatta derisine dokunmuyorlardı bile. Zaten zengindiler ve ete ihtiyaçları yoktu. Sonunda bizonların sayısı öylesine azaldı ki, artık otlaklarda onlara rastlanmıyordu; fakat bizonlarla birlikte onları planlı ve düzenli bir şekilde avlamayı becerebilen Kızılderililer de yok oldular.

Tabiatın İntikamı

“Kutsal toprak” hiçbir zaman boş kalmazmış. Bu ülkeye koyun getiren ve otları koyunların yemesine karar veren müteşebbis Amerikalılar türemişti. Onlara göre eğer bizon küçük kurtlar için uygun değilse, o takdirde iri kurtlar için uygundu. O zaman bu koyunlar çakallara mükellef bir ganimet olurdu (orada çakala kayota diyorlardı) ve böylece çakallar koyun sürülerine saldırmaya, sayılarını oldukça azaltmaya başlamışlardı. Sonunda bu yırtıcılar iri turnaklı sığırlara da saldırmaya başlamış, bu durum karşısında Kızılderili kabileleri yerine “kovboy” denilen gruplar ortaya çıkmış ve bunlar Amerikalılar arasında aslında bir süb-etnik grup oluşturmuşlardı.

Kovboyar kendi küçük şehirlerinde uzun süre, bazen bütün bir ömür boyu yaşıyorlar ve bunların çocukları oranın sakinleri haline

¹³ Douglas U. O. *Treksotletnyaya voyna*. Xronika ekologiçeskogo bedstviya. M., 1975, s. 153.

geliyordu. Onların kültürle, okuyup yazmakla işleri yoktu, daha doğrusu enteresan olmayan hiçbir şey onlara lazım değildi. Çocuk yaştan itibaren sığır güdüyorlar, uzun namlulu tabancalarla ateş etmesini, bol miktarda cin içmesini, aynı şekilde henüz hayatta kalmayı başaran Kızılderilileri öldürmeyi öğreniyorlardı. Daha sonraları edebiyat ve sinema için romantik kovboy tipi yaratılacak, kovboy filimleri, kovboy edebiyatı ortaya çıkacaktı.

Fakat tabiat kendi intikamını kendisi almıştı. Sığır sürüleri gezindiği sürece, bol miktarda bulunan yer sincapları da bizonlardan arta kalan otları yiyor, tabi ki çakallar da onlarla besleniyorlardı. Fakat yer sincaplarının sayısı hızla azalıyor, meraların yüzölçümü de süratli bir şekilde geriliyordu. Bundan başka bu kemirgenlerin yaşadıkları yuvalar, büyükbaş sürüler – atlar ve hatta sığırlar için çok tehlikeliydi. Çünkü ayağı bu yuvaların içine kayan hayvanın bacağı kırılıyor, böylece kırık bacağıyla olduğu yerde hemen boğazlanıyordu (yani yer sincapları, Anglosakson asıllı muhacirlerin kendilerine hazırladıkları ziyafete konuyorlardı.) Bundan başka kovboyaların ürettikleri et, eyaletlerin planlı et üretimiyle, öküz ve sığırların çok daha uygun yerlere kavuştuğu Arjantin ve Venezüella'yla rekabete dayanamamış, çiftçiliğe dönmek zorunda kalınmıştı.

Amerikalılar diğer halklara en çok tahıl ihraç eden insanlar haline gelince, daha önce Odessa üzerinden çok bol miktarda buğday ihraç eden güneyli Rus toprak sahiplerini rekabette altettiler. Amerikan tahılı - mısır ve buğday - o sıralar öyle ucuzdu ki, Amerikalılar bütün rakiplerini saf dışı bırakabiliyorlardı. Hükümet onların destekleme alımları yapmış, en düşük fiyattan bu tahılı kapatarak imha etmiş; denize dökmüş veya yakmıştı. Amaç fiyatları düşürmemek ve çiftçiyi perişan etmemekti. Bizonlardan, koyunlardan ve iri tırnaklı hayvanlardan arta kalan otlaklar, sürülerek tarlaya çevirilmiş ve o zaman da kum fırtınaları ortaya çıkmıştı.

İlk fırtınalar, içinde bulunduğumuz yüzyılın 30'lu yıllarında çıkmış ve sayılamayacak kadar çok zarar vermiştir. Çünkü Cordillera'dan kopup gelen ve batıdan esen güçlü rüzgar, taşıdığı kum ve ince tozlarla aşağı yukarı Doğu Amerika'daki bütün bahçe ve tarhaların üzerine kapatmıştı. Ancak o zaman çiftçiler, arazinin çim tabakasıyla yeniden ihya edilerek, toprağın yeşillendirilmesi suretiyle landşaftın korunması için tedbirler alınması gerektiğini açıklamaya başlamışlardı. Alınan kararlara uymayan ve toprağı çimlen-

dirmeyen çiftçilerin toprakları ise, müfettişlerin tespitinden sonra, tanzim işleriyle görevli firmalar tarafından çimlendirilmiş ve masrafları da çiftçinin ödeyeceği vergiye yüklenmiştir. Onlar bu işin üstesinden geldiler ve sonunda oldukça uygun bir kültür geliştirerek, patates ekimine başladılar.

Bilindiği gibi patatesin ana vatanı Amerika'dır ve güney kesimine hastır. Çünkü kuzey kesiminde bu bitki hemen hemen yayılamamıştır. Fakat Amerikalılar bunun da çaresini buldular ve oraya çilek ektiler. Sonuç mükemmeldi. Çiftçiler zenginleştiler, fakat bu, tarlalarını uzun burunlu çalı kurtlarının mekanı haline gelen Cordillera eteklerine yaymalarına kadar sürdü. Bu kurtlar, orada yeterli miktarda çalı olmadığı için, iyi beslenemiyorlardı ve böylece patates yapraklarına dadanmışlardı. Sonunda papatesle birlikte bütün Amerika'da bir zafer yürüyüşü gerçekleştirdikten sonra Avrupa'ya ve oradan da bize kadar ulaştılar.

Denilebilir ki, Kızılderililerin, bizonların ve ormanlık alanların çöle, kum yığınlarına döndürüldüğü Dixieland ve New England'ın zengin tabiatının katledilişi, bilhassa Avrupa gibi yeni bir kıtayı ele geçiren Colorada kurtlarının işine yaramıştır. Gördüğünüz gibi altına sahip sessiz burjuvanın efendiliği, bizi besleyen ve üzerinde yaşadığımız alanı oluşturan çevreye her zaman da faydalı olmamıştır.

Tabiata bu şekilde davranmanın medeni dünya dediğimiz çağdaş düşünceye has olduğu muhakkak. Daha önceleri de başka halklarda tabiata karşı bu tür davranışlar sergilenmiş ve sonuç hep göz yaşartıcı olmuştur. Onbeş bin yıl önce yeryüzünde çöl diye bir şey yoktu, şimdi ise bakışlarınızı nereye çevirseniz çölle karşılaşıyorsunuz. Elbette ki her çöl parçası, kendisini tabiatın efendisi sayan insanın fiilleri sonucunda doğanın ölümünün bir sonucudur.

Her yıl ürün almayı düşünen mihnetkeş çiftçiler, Etzin-gol, Hoten-derya ve Lob-nor Gölü sahillerini kum tepelerine çevirdiler ve Sahara'nın toprağını belleyerek sam yelinin dağıtmasına çanak tuttular.

Sahara, Antik Çağda büyümesini sürdürmüştü. Romalı süvarilerin ihtiyacı olan büyük at sürüleri Sahara'nın sınırındaki Atlas eteklerinde otlatılmış; onlar da toprağı çiğneyerek çölleşmeyi hızlandırmışlardır. Sahara, genişlemeyi günümüzde de sürdürmektedir. Yakın zamanlarda meydana gelen Sahel trajedisi de bunun şahididir.

Ve Her zaman Böyleydi

Genel olarak kaydetmek gerekir ki, Antik Çağda Roma dünyasının (Pax Romana) tabiat üzerindeki etkisi, bugünkü Avrupa dünyasının yaptığı etkiden kesinlikle daha az değildi. Tek farkı, Avrupa'nın teknolojik yönden daha gelişmiş olmasıydı.

Bunu anlamak için Miladî I. Yüzyılda Roma'nın atâlet safhasına nasıl ulaştığına bakmamız gerekiyor. Önce, geçen iki asır boyunca Roma'nın landşaftla olan ilişkilerindeki değişikliklere genel bir bakış yaparak, meselenin mahiyetini kavramaya çalışalım. Acaba o zaman Roma'da ne vardı?

İyi olan hiçbir şey yoktu. Bu yüzden Roma, 500 ailenin yaşadığı küçük bir köyden oldukça geniş bir alana yayılan mağlup edilmez “Ebedî Şehir”e, arkasından da birbuçuk iki milyon insanın yaşadığı bir megakente dönüştü.

Siz de takdir edersiniz ki, böyle bir şehri beslemek gerekirdi, ama onu beslemek oldukça zordu. Sebebi de Romalı vatandaşların çalışmayı sevmemeleriydi. Bu kadar ülkeyi daha sonra evde oturup sıkıcı çiftçilik işleriyle uğraşmak için fethetmemişlerdi. Kendilerini genel dâvânın (genel dâvâ dedikleri de ‘cumhuriyet’di) iştirakçileri sayıyor ve eğer cumhuriyet bir gelir sağlıyorsa, bu gelirden pay olmak zorunda olduklarını düşünüyorlardı. Diğer yandan doğuda Grekyâ, Suriye, batıda İspanya, kuzeyde Gallia (bugünkü Fransa) gibi uzak ülkelere sefere giden lejyonerler, büyük ganimetlerle dönmelerinin yanı sıra, emekli maaşı ve belli bir miktar toprak alıyor, bunu da kendi ganimetleri arasına katıyorlardı.

Laf aramızda, başka türlü de davranamazlardı, çünkü seferler sırasında sınırları öylesine geriliyordu ki, dinlenmeleri gerekiyor, fakat bu dinlenme pahalıya maloluyordu. Çünkü istirahat etmek sadece zeytin dalı üzerinde uzanmak değil, keyif çatmak demektir ve bu da her zaman para gerektiriyordu. Varlarını yoklarını harcıyor, bütün paralarını şaraba yatırıyorlardı. Daha sonra tekrar lejyonlara gitmek (şayet yaşlı, yorgun iseler lejyonlara da almıyorlardı) ve devletten hayatlarını sürdürmek için para almak gerekiyordu. Onlara bedava ekmek veriyorlardı. Çünkü ekmekleri olunca başlarına bir şey gelmezdi. İnsan elbette sadece ekmekle yaşayamazdı, zeytinyağı, yağ, et, çiroz ve şarap da lazımdı. Onlar da bu ihtiyaçlarını karşıla-

yacak parayı bulmak için çeşitli siyasi parti liderlerinin hizmetine giriyorlardı. Tabi ki lidere ne kadar fazla hizmet ederse, o kadar fazla ödemeye yapılıyordu.

Sonuçta bu etnosu doğuran Orta İtalya, sahip olduğu landşaftı büsbütün değiştirmişti. Zengin tarım toprakları oldukça saçma sebeplerle meralara çevrilmişti. Örneğin o dönemde buzdolabı olmadığı için deniz ötesinden bir yerlerden et getirmek imkansızdı ve daha yoldayken bozulurdu. Bu yüzden Roma'daki mezbahalara öküz ve domuzları sürüp getirir, orada boğazlar ve parçalayıp hemen satarlardı.

Bugdayı ise Afrika'dan, toprakları fosforlu olduğu için az emekle büyük çapta ürün veren Atlas vadilerinden getirmek mümkündü. Meyvelere gelince, onları da İspanya'dan, Provence denilen Gallia'dan, şarabı Greky'a'dan ve ayrıca yine Mısır'dan bol miktarda bugday getirilebiliyordu. Kısacası taze et ve kadınlar için çiçeklerin dışında her şeyi dışarıdan getirmek mümkündü. Çünkü nedendir bilmiyorum ama, Romalı kadınlar çiçekleri çok seviyorlardı.

Neticede iki milyonluk Roma şehri tüm fethedilen eyaletlerin sırtından geçinen ve onların iliklerini sömüren parazit bir şehre dönüşmüştü. Sanki eyaletler fakirleşmek, dilenmek ve mutlaka yok edilmek zorundaydı. Hiç de değil! Aksine onlar, tepeden tırnağa yağmalarına rağmen, zenginleşmiş ve ürünlerini öylesine çok artırmışlardı ki, Roma'ya ne kadar isterse o kadarını veriyorlar, yine de kendilerine ve çocuklarına Roma'ya verdikleri kadar kalıyordu.

Peki bu değirmenin suyu nereden geliyordu? Tabi ki dikkatsiz bir şekilde yağmalanan tabiattan! İtalya'daki geniş çınar ve akgürgen ormanları kesilmiş ve Apenin etekleri makilerle kaplanmıştı. Göz alıcı sübtropikal ormanlarla kaplı İspanya, Moğolistan'da olduğu gibi ancak koyunların otlayacağı bozkıra dönüşmüş, İspanyollar ise çarvacı bir halk haline gelmişti. Afrika'daki zengin ovalar çoraklaşmış ve herhangi bir ürün veremez hale gelmişlerdi. Sizin anlayacağınız, Roma'nın haraçgüzarı olan Afrika ve Sicilya, neredeyse hiç toprak katmanı kalmayan taşlı ve şallak ülkelere dönüşmüşlerdi.

Buradan da anlaşılıyor ki, eğer ayağı göl başı pınar yaşıyorsak, bilin ki bu, başkalarının sırtındandır ve eski Romalılar da, tıpkı bizim yakın geçmişteki atalarımız gibi, tabiatın zenginliklerinin bitmeyeceğini zannetmişlerdi. Halbuki onların torunları haksız ol-

duklarını gördüklerinde şaşkına dönmüşlerdi. Yine de onların el bebek gül bebek bir hayatlarının olduğunu söylemek mümkün değildir. Roma'daki iki milyonluk ahalinin tabii çoğalmayla ve hatta o zamanki demografik yoğunlaşmanın hilafına olarak oluşmadığı anlaşılmıştır. Bu büyük şehirde her tür eğlence tertipleniyordu; bunlar parasızdı (sadece bedava ekmek değil, Roma sakinleri ve dışarıdan gelenlere düzenlenen gösteriler de ücretsizdi) ve kadınlar da çocuk sahibi olmak için fazla zahmet çekmiyorlardı. Romalı kadınlar güzelliklerini mümkün olduğunca uzun süre korumak için tüm önlemleri alıyorlardı.

Dolayısıyla Roma'da nisbî bir nüfus artışı vardı. Bu nüfus artışı daha ziyade eyaletlerden gelenlerle sağlanıyordu. Çünkü bunlardan izin kağıdı sorulmuyor; bunlar sokakları tutup herhangi bir işle uğraşiyor, devlet de bu konuyla ilgilenmiyordu. Kimisi pezevenklik, kimisi haydutluk, kimisi hırsızlık, kimisi paralı katillikle uğraşiyor, kadınlarsa fahişelik yapıyorlardı. Roma'daki beş katlı büyük binalarda odalar veya küçücük bir köşeyi kiralyorlar ve adeta kucak kucağa yaşıyorlardı. Binalar çok kalitesizdi ve havalandırma son derece kötüydü. Bazen aralarında çökenleri de oluyor ve içindekileri alıp götürüyordu, ama yerine hemen yenisi derme çatma bir şekilde yapılıveriyordu. Çünkü ölenler kimsenin umurunda değildi.

Vakia Romalılar bazı önemli teknik gelişmeler de sağlamışlar, kloak denilen küçük bir nehri kullanarak kanalizasyon sistemi kurmuşlar (kloak kelimesi bugün de pek çok ülkede kullanılmaktadır) ve bir diğer yandan da su şebekesi tesis etmişlerdi. Daha önce su kemerleriyle bu işi hallediyorlardı, yani payandalar üzerine oluklar döşemek suretiyle atmosferle temastan dolayı sürekli oksijen karışan içme suyu getiriyorlardı. Fakat su kemerleri şehirdeki pisliği alıp götürmüyordu ve hava da kötüydü. Bu yüzden su şebekesi tesis etmişlerdi, fakat suyu taşıyan borular kurşundandı. Başkası olmadığı için şarabı da kurşun kaplarda muhafaza ediyorlardı. Tabi ki su, pas bağlayan kurşun borular sebebiyle pislenmeye başlamıştı. Şarap da bozuluyor ve insanlar sürekli, ama yavaş yavaş zehirleniyorlardı. Kısacası, Roma'da aylak aylak gezen insanların tahammül ettiği hayat oldukça ağırdı.

Görüldüğü gibi, atâlet safhasında tüm sistem Akdeniz ve komşu ülkelerin tabiatının yağmalanması suretiyle ayakta duran bir parazite dönüşmüştü. Akdeniz ve komşu ülkelerdeki yayılma ise şu şekil-

de gerçekleşmişti: Sezar, Gallia'yı zaptederek oradan bol miktarda altın getirmiş ve onun sayesinde Roma'da iktidarı ele geçirmiştir. Pompeius, Suriye'yi; Antonius, Kleopatra'yla evlenmek suretiyle, kendisinin ölümünden sonra Augustus tarafından işgal edilecek olan Mısır'ı Roma sistemine dahil etmişti. Dolayısıyla I. Yüzyılda sınırları Rhine, Tuna ve Fırat'a dayanan büyük bir devlet kurulmuştu. Bu devâsâ ülkede nüfus 50-52 milyondan fazla olmadığı için tabiat kurtulmuştu¹⁴, yani şimdiki gibi nüfus kesafeti yoktu, fakat buna rağmen tabii kaynakların gayr-ı ekonomik bir şekilde kullanımı landşaftı değiştirmiş; tabii biyosenoz zayıflayıp yok olmuş, dünya şehrinin antropojen yapısı genişlemişti, ama bu uzun sürmeyecekti.

Şehirleşmenin bu gayr-ı tabii gelişimi, etnosun üzerinde yaşadığı toprakla bağlarını kopardığı atâlet safhasıyla aynı şeydir. John Stewart Collis *The Triumph of the Tree* adlı eserinde bu konuyla ilgili olarak şunları yazmaktadır:

“St. Paul, Antakya halkına beddua etmekte haklıydı. Diğer peygamberler de sınırı aşan şehirlere lanetler yağdırmakta haklıydılar. Fakat onlar, yanlış sebeplerden yola çıkarak doğru olanı yaptılar. Bunlar ahlakî günahlar değildi; ideolojiyle alâkası yoktu, ama ekolojik suçlardı. Aşırı kibir ve lüks, insanların başına büyük belalar açmıyor; yeşil tarlalar yine ürün vermeye, berrak sular çevreyi serinletmeye devam ediyordu. Ahlaksızlık ve zorbalık hangi noktaya ulaşırsa ulaşsın, yüksek kuleler sallanmıyor, muhkem surlar yıkılmıyordu. Fakat insanlar Tanrı'nın yaşasınlar diye lutfettiği yeryüzüne ihanet ettiler; toprağın kanunlarını bozdular; ormanları tahrip ederek su taşkınlarına çanak tuttular. Bu yüzdendir ki onlara acınmayacak ve meydana getirdikleri eserler kumlar altına gömülüp gidecek.”¹⁵

Muhteşem; ama doğru değil! Bir kere, şehirlerdeki ahlaksızlık ve zorbalık, orman ve vadilerin kendilerine yapılan kötü muamelelerin intikamını almaya başlamasının öncüleridir. Çünkü ahlaksızlık ve zorbalık, etno-sosyal sistemin passionerlik seviyesinin düşmesinin sonucudur. Passionerlik seviyesinin yükselmesinin karakteristik özelliği, kişinin hem kendisine, hem de çevresine karşı sertleşmesidir. Bu seviyenin düşmesinin karakteristik özellikleri ise ‘insan sevgisi’, zayıflara karşı şefkat, arkasından görev ihmali,

14 Urlanis B. Ts. *Rost naseleniya v Yevrope*, s. 20 (Bilgilerin kaynağı: Beloch. Die Bevölkerung der griechisch-romischen Welt. Leipzig, 1886).

15 Urlanis, age., s. 161.

sonra da suç eylemleridir. Sonuncusunun kazandırdığı alışkanlık, ‘şiddede başvurma hakkı’nı insanlardan doğaya doğru kaydırmaya sevkeder. Bir etnosun ahlak düzeyi, canlı tabiatı vahşice tahrip etmek gibi tabii etnogeneze sürecine benzer. Biz bu ilişkiyi yakalayabildiğimiz için antropojen tarihini, yani insanın tahrip ettiği landsaft tarihini yazabildik. Çünkü eski yazarların kullanılan tabii kaynaklarla ilgili tasvirlerindeki eksiklik, incelenen dönemlerdeki ahlak düzeyi ve siyasî çatışmaların anlatımıyla doldurulabilir. Bu iki unsurun birbiriyle olan ilişkisi ise, insanın tabiattaki yerini konu edinen etnolojinin sahasına girer.

Ama artık katı, fakat mantıklı bir hüküm yürütebiliriz. Avrupalı evolüsyonistlerin “medenileşme” dedikleri şeye bizim “etnogenezin atâlet safhası” dememiz ne çirkindir, ne gelişime terstir. Sanırım her şeyin bir bedeli vardır. Ve atâlet safhasının yaşandığı her yerde, medeniyet kendi oturduğu dalı kesmiştir. Dolayısıyla hiçbir tarihçi veya coğrafyacının hakkında iyi şeyler söylemeyeceği bir sonraki safhanın gelişi kaçınılmazdır.

KARANLIK BASTIRINCA

İmperatif Değişimi

Biz, atâlet safhasını anlatırken, etnosun kendisini besleyen landşaftla olan münasebetlerindeki nahoş değişikliklerin analizine oldukça geniş yer ayırdık.

Ama belki de atâlet safhasındaki etnik sistemin içinde meydana gelen değişimler daha da ürkütücüdür. Bu arada süb-passionerleri de unutmamak gerekir. Onlar zaten her zaman vardı. Yükseliş safhasında onlara kesinlikle ihtiyaç yoktur ve hiçbir yerde kimse yüzlerine bakmaz. Bu yüzden akmatik safhada onları top ağzına konulan et gibi kullanır ve değer vermezler. Ama atâlet safhasında, her insana mümkün olduğunca değer verilmesi gerektiği; insanın bir kenara atılamayacağı, ona yardım edilmesi, yedirilip içirilmesi gerektiği; çalışmayı beceremiyorsa eğitilmesi, onu da istemiyorsa demek ki kabahatin bizde olduğu şeklinde teoriler ortaya atılır. Kısacası, en önemli olan insandır ve her şey insan içindir. Dolayısıyla medeniyetin “refah” günlerinde her şey boldur; herkese yetecek kadar ekmek ve kadın vardır.

Süb-passioner kuşağa mensup insanların etnik imperatif haline gelen bu öğretileri nasıl kullandıklarını kendiniz de tasavvur edebilirsiniz. “Bizim karnımızı doyurun, içkimizi eksik etmeyin de, ne yaparsanız yapın. Ama az verirsiniz, biz de sizi kaldırıp bir kenara atarız” derler. Ve onlara bir yer bulunur. Durmadan çoğalırlar. Çünkü yapacak başka işleri yoktur. Herhangi bir dâvâları da yoktur. Etnogenezin atâlet safhasının sonunda toplumun mütevazi küçük bir parçasını değil, büyük bir çoğunluğunu oluştururlar. Artık kendi

imperatiflerini dayatmaya, “Bizim gibi ol!” yani yeme içmenin dışında başka bir şeye özenme demeye başlarlar. Yükselişin her türlü nahış bir fenomendir; çalışkan ve üretken kişi gülünç bulunur, entelektüel zevkler öfke yaratır. Sanatta stil konusunda düşüş başlar; bilimde orijinal çalışmaların yerini derlemeler alır; sosyal hayatta rüşvet meşrulaşır; orduda askerler isyan etme tehdidiyle subay ve kumandanlarını itaat altına alırlar. Her şey satılıktır; kimseye güvenilmez; yönetici, yönetebilmek için haydut ataman taktığını uygulamak, yani rakiplerinden şüphelenmek, göz hapsine almak ve öldürmek zorundadır.

En doğru bir tabirle ‘cahiliyye devri’ diyebileceğimiz bu aşamadaki mevcut düzen, hiçbir şekilde demokratik rejim olarak kabul edilemez. Daha önceki aşamalarda olduğu gibi bunda da sadece tercih prensipleri farklı ve negatif olan bir takım insanlar ön plana çıkarlar. İstidatların hiçbir değeri yoktur; onların yerini cehalet, bilgisizlik, sorumsuzluk ve prensipsizlik alır. Her burjuvanın dahi bu talepleri yerine getirmesi uzak bir ihtimaldir ve dolayısıyla halkın büyük bir kısmı yeni imperatif nokta-i nazarından değersizdir ve eşit haklara sahip değildir.

Şimdi bir etnosun hayatındaki bu son safhayı– cahiliyye devrinin ana hatlarını belirlemeyi deneyelim. Burada örnek seçiminde zorlanıyoruz. Bunun sebebi, her etnosun cahiliyye devrine kadar varlığını sürdürememiş olmasıdır. Bazen herhangi bir etnos vaktinden önce tarih sahnesinden silinir ve bu kimin zaman o kadar çok vukû bulur ki, cahiliyye devrini yani obskürasyon safhasını ancak birkaç örnekte takip edebiliriz.

Kendi etnogenezinin son aşamasına henüz ulaşmayan Avrupa tarihinden örnekler vermek burada yersiz olur. Dolayısıyla biz, obskürasyon safhasını izah edebilmek için, bu safhanın bariz çizgilerle ve tam olarak gözlemlenebildiği eski dönem tarihini ele almak zorundayız. Bu çağ için en iyi örnek, Beş Barbarlar ve Kuzey P'ei (IV-VI. Yüzyıllar) dönemini de içine alan Çin'deki Geç Han ve Üç Hükümdarlık (III. Yüzyıl) devridir.¹ Çok ekzotik bir tema olduğu için Çin'i bir örnek olarak almayacağız. Komşuları tarafından yenilip bitirilmeyen daha önce çürüyüp gidemeyecek kadar büyük olan Roma İmparatorluğu dönemi, bize daha yakın ve araştırmamıza daha uy-

1 Gumilev L. N. *Troyetsarstviye v Kitaye*, s. 108-127.

gun düştüğü için, bariz ve anlaşılabilir bir örnektir. Eski Çin Han İmparatorluğu da aynı yolu izlemiştir.²

Yukarıdan beri yazılanlardan da anlaşılacağı gibi, obskürasyon, M. Ö. I. Yüzyıl sonlarında, Octavianus Augustus zamanındaki atâlet safhasının baş tacı edilen ideali “altın orta yol”un dengeli bireylerini ve uyumluları tedricî olarak iten süb-passionerlerin ağır bastığı dönemdir. Atâlet safhasında süb-passionerler ve passionerler, her ne kadar her iki grub da bir arada yaşarlarsa da, bir kenara itilirler. Burada şöyle bir soru sormak gerekiyor: “Bir araya gelme, kendine bir hedef tayin etme kabiliyetinden yoksun, herhangi küçük bir operasyon için dahi organize olamayan, bitip tükenmiş kürek mahkumlarını andıran süb-passionerler, nasıl oluyor da herkese kendi iradesini değilse de (çünkü onlarda irade yoktur) kaprislerini dikte edebiliyorlar?” Halbuki böyle bir şey sadece bizzat süb-passionerler için değil, çevrelerindeki herkes için hiç de hoş, makbul bir şey değildir, ama yine de böyle olmaktadır!

Bu olayın mekanizmasını çözmeye çalışalım. Bunun için Roma etnogenezi safhalarının tamamını kısaca gözden geçirip, safhadan safhaya geçen Roma etnik-sistemindeki süb-passionerlerin rolünün nasıl değiştiğini aydınlatmaya çalışalım.

Roma'da Obskürasyon Temsilcileri

Daha önce Roma'nın başlangıçta ulus-ordunun yerleştiği bir şehir olduğunu belirtmiştik. Her Romalı bir savaşçıydı ve durumuna göre hizmet veriyordu. Yani çok parası varsa atlı, yoksa ağır silahlı piyade bir savaşçı olarak görev alıyordu. Romalılar, Epirus kralı Pirrus'a karşı zafer kazanmış, Tarentum'u zaptetmiş, Kartaca'ya karşı üç Pön savaşından galip çıkmış, Sicilya, İspanya ve bizzat Kartaca'yı ele geçirmiş; Makedonya'ya, Suriye kralı Antioch'a, Pontus kralı Mitridat'a, elhasıl herkese ve her ülkeye karşı zafer kazanmışlardır. Bu zaferler ve onların sağladığı refah sebebiyle seferlerden geri dönen süb-passionerler tekrar tarlalarında çalışmaya dönmemiş, aksine onları yüzüstü bırakarak kendilerine bakılması talebiyle şehre gitmişlerdir. Köylerde yaşamak istemiyorlardı. Bu durum anlaşılabilir bir şeydir, ama yine de eşyanın tabiatına aykırıdır.

2 Gumilev, *Hunni v Kitaye*.

Gracchus kardeşlerin tarihin seyrini tersine çevirerek, bu fakir köylüleri köylere tekrar yerleştirme denemesi başarılı olamamıştır. Çünkü bunun için önce toprağı zenginlerin elinden geri almak gerekiyordu, ama zengin toprak sahipleri buraları satın aldıklarını belirterek itirazda bulundular. Fakir köylüler ise kendilerini koruyan insanları, tribunlarını kesinlikle desteklemediler ve tamamıyla yok edilmelerine göz yumdular. İşte bu noktada demokrat partisinin dahi lideri ve yöneticisi Caius Marius işe el alttı.

Romalı demokratlarla aristokratlar arasındaki tek fark, demokrat partinin zenginlerin yani “süvari” denilen ve birden fazla at alacak kadar parası olan para çuvallarının partisi olması, aristokrat partinin ise sadece dağınık köylülere ve senatonun bir kısmına sırtını dayamış bulunmasıydı. Elbette her iki parti de kölecilik sisteminden yanaydılar. Marius, tarlalarında çalışmak istemeyen ve bedava ekmek talep eden lejyonerlerin, askerî bir güç olarak kullanılabileceklerini anlamıştı. Bu yüzden onlara tayin ve küçük bir maaş karşılığında orduya girmeleri teklifinde bulundu. Konuyla ilgili kanun senato tarafından onaylandığı ve kendilerinin de gidecek başka yerleri olmadığı için, süb-passionerler seve seve ordu saflarına katıldılar. Zaten hem silah alacak kadar paraları yoktu, hem de savaşıma alışmışlardı. Yapılan reform sayesinde ordu düzenli ordu halini almış ve sürekliliği sağlanmıştı.

Peki sürekliliği nasıl sağlanmıştı? Sebebi şu: Yirmi yaşına gelen erkekleri paralı lejyoner olarak alıyorlardı, fakat bunlar, eğer öldürülmezlerse, çoğu kez ömrünün sonuna kadar orduda kalıyorlardı. Lejyonerlerin askerî eğitimi bütün gün sürüyor, sabahtan akşama kadar sportif çalışmalar yapıyorlardı. Fakat bir asker, ömür boyu asker olarak hizmet etmek ve tüm hayatını asker olarak geçirmek amacıyla eğitildiği için, tabi ki kendisine bazı haklar istiyordu. Levazım hizmetleri Roma'da çok kötüydü ve şimdi belirttiğimiz gibi, başlangıçta bu işi oldukça hızlı bir şekilde topluma havale etmişler; askerlere ele geçirecekleri ganimetin belli bir kısmı karşılığında ihtiyaçları olan her şeyi satan markitant kadınları* serbest bırakmışlardı. Tabi ki bu kadınlar bir süre sonra hamile kaldılar. Markitantlar bazen kucaklarındaki bebeğin babasının kim olduğunu bilmiyor, bazen de

* Markitant kadınlar: Roma'da ordunun peşi sıra gelen ve ordu-pazar kurarak askerlere ihtiyaç duydukları şeyleri satan ve ayrıca onların seks ihtiyacını karşılayan kadınlar. (çev.)

biliyorlardı ve bu yüzden onlara askerlerin kadın dostları adını vermişlerdi. İşte bu kadın dostlar çocuklar doğurmuş, çocuklarsa alayın çocukları kabul edilmiş; küçük yaştan, beşikten itibaren askerî geleneklere göre bakılmış ve lejyonların piyade bölüklerini teşkil edecek şekilde yetiştirilmişlerdi. Böylece 200 yıl boyunca -M.Ö. II. Yüzyıldan M.S. I. Yüzyıl başlarına kadar - Roma ahalisi arasında özel bir tabaka oluşmuştu: Lejyonerler.

Peki bunların mensup oldukları sınıf nasıl belirlenecekti? Zor iş! Onlar, elbette hakim zümreye mensuptular ve bu yüzden mevcut düzeni destekliyorlardı, fakat onlara köle düzeninin savunucuları denilemezdi, çünkü hiçbirinin kölesi yoktu. Eğer hayatta kalabilmişlerse, ömür boyu hizmet ederler ve küçük bir maaşla “emekliye” ayrılırlardı. Bir kenara birkaç kuruş biriktirenler ve hakkına düşen ganimet payını dikkatli kullananların hayatlarını devam ettirecek paraları olurdu, ama genellikle büyük bir çoğunluğu savaşlarda ölürgiderdi. Savaşlar da sürekliydi ve bundan başka hiçbir mal varlıkları yoktu. Böylece askerler, her geçen yıl daha da önemli hale gelen, fakat davranış kalıpları ömür boyu askerlik şartlarına uygun olarak değişen müstakil bir süb-etnos oluşturmuşlardı.

Süb-etnos Süper-etnosa Karşı

Yeni bir süb-etnos tabakasının ortaya çıkışının sonucu, Roma'nın bir dizi yeni zaferler kazanmış olmasıydı. Suriye, Mezopotamya (Pompeius tarafından) ve Gallia (Sezar tarafından) fethedilmişti. Roma ordusu Germanyaya girmiş, Mısır ve Illiria Antonius'un ölümünden sonra Oktavianus tarafından itaat altına alınmıştı. İmparatorluk alabildiğine genişlemiş, bugünkü Batı Avrupa'nın yarısını ve Yakın Doğu'nun önemli bir kesimini ele geçirmişti. Sınırlar korumayacak kadar uzunlaşmıştı ve bu yüzden lejyonlara ihtiyaç vardı. Lejyonlarsa her zaman için bu sayede karnını doyuran, şarap içebilen, toplum içinde şöhret bulan ve kendine bir yer edinebilen gönüllülerden seçiliyordu.

Böylece sosyal bir topluluktan devâsâ bir Roma İmparatorluğu doğmuştu. Bu imparatorluk kendisine İtalya'yı merkez ittihaz edinmişti ve eyalet adı verilen fethedilmiş ülkelerdeki lejyonerler başlangıçta oldukça disiplinli ve vazifesine sadıktılar. Senatonun atadığı kumandanlarına itaatkârdılar ve iç savaşlarda kumandanlarını koruya-

rak kahramanca savaşmış, hoşlarına gitmeyen cumhuriyet ve eski düzen taraftarı kalabalıkları mağlup etmişlerdi. Lejyonerler yabancı bir sivil senatöre değil, kendi kumandanlarına, seferlerde ve tehlikeli anlarda kendilerine yoldaş olanlara itaati tercih etmişlerdi. Bu yüzden tahta önce Sezar'ı, arkasından Antonius'la birlikte Augustus'u geçirmiş, daha sonraları ise başlarına kumandan olarak gelen herkesi desteklemişlerdi. Orduları kumanda eden kişiye *imparator*, yani fâtih deniliyordu.³ O, ne kraldı, ne yönetimin başıydı. Sadece ordunun kumandanı, yani imparatoru. Fakat tüm bu mutlu yıllar, obskürasyona doğru ilk yolculuk denemesinin (başarılı olmasa bile) ortaya çıktığı 68 yılına kadar sürecekti. Kısacası oldukça eğitimsiz imparator Neron'un başa geçmesi, imparatorluğun tüm batı eyaletlerinde genel bir hoşnutsuzluğa yol açmıştı. Doğu eyaletleri ise, öncelikle uzak olduğu, saniyen imparator doğulu insanlara (Grekler'e ve özellikle Suriyeli ve Küçük Asyalılara) lütfükâr davrandığı için, fazla tepkili değillerdi; ama genel olarak, orada dahi, isyan başladığında kimse onun için kılmı kıpırdatmamıştı. İşte biz, özellikle bu isyan üzerinde duracağız.

Diktatöre karşı ilk isyana Akvitanya lejyonlarının Julius Vindex adlı bir kumandanı elebaşılık etmiş,⁴ Galba'nın kumanda ettiği İspanya ve Luzitanya lejyonları da ona destek vermişti. Vitellius'un kumandasındaki Rhine lejyonları ise imparatoru korumaya kalkışmamışlar; böylece Rhine sınırlarından Atlantik'e kadar tüm batı kesimi imparatoru kopmuştu. Zaten buradaki ordu savaş kapasitesi en yüksek olanıydı ve kimse onlarla boy ölçüşecek durumda değildi. Ayrıca Vindex ve Vitellius birbirleriyle hemen anlaşabilmişti. Galba ise öteden beri Vindex'in arkadaşıydı.

Fakat galiba Aşağı Rhine lejyonları (bunlar German değil, Romalı askerlerden müteşekkildi) Akvitanya lejyonlarıyla kapışmaya karar vermişlerdi ve her ne kadar kumandanları bir anlaşmaya varmış olsalar da, onları savaşa girmekten alıkoymak imkansızdı. Pek çok insanın hayatını kaybettiği bu savaşta Vindex de ölenler arasındaydı. Bu durumda, Roma'yı ele geçirerek itaat altına alan Galba kumandayı üstlenmişti.

3 “Mağlup edilmez başkumandan” sözünün eski anlamında. Bu ünvan, 16. yılda Wesser vadisinde Germanlar'a karşı kazandığı zaferden dolayı lejyonerlerin Germanik'e ödül olarak verdikleri bir titüldür.

4 Julius Vindex, Akvitanya kralının torunuydu. (Weber, *Umum Dünya Tarihi*, 4/202).

Roma'da bir praetor taburu, yani düzeni, senatoyu ve bizzat imparatoru koruyan hassa birlikleri vardı. Galba'nın kendilerine bir düzen getireceğini ve disiplini güçlendireceğini anlayan bu praetorlar, onu öldürerek Neron'un içki arkadaşlarından Otho'yu kumandan olarak seçtiler. Ancak, Aşağı Rhine lejyonları onlara karşı savaşı sürdürdüler.

Ben, generalleri değil, asker ve subayları göz önünde bulundurduğum için “lejyonlar” diyorum, çünkü Otho'nun işret arkadaşı olan Vitellius, herkesten çok ona itaat etmek isteyen ve sınır muhafız birliklerinin başında kalmayı arzulayan kişiler arasındaydı. Fakat gerek subaylar ve gerekse sıradan lejyonerler ona bu imkanı veremeyeceklerdi. Çünkü ona iki alternatif sunmuşlardı: Ya öldürülmek, ya da diğer birliklerden kendi savaş arkadaşlarına saldıran ordunun başına geçmek. İlk çatışmada Otho pek de önemli olmayan bir yenilgi almış, fakat galiba vicdanının insanî tarafı ağır basmış olmalıydı ki, bu gereksiz çarpışmayı sürdürmek istememiş ve intihar etmek suretiyle hayatını noktalamıştı. Böylece Roma'ya getirilen Vitellius'u kendisini imparator olarak ilan etmeye zorladılar.

Esasen Doğudaki işi başından aşkın olduğu için - çünkü âsi Judea'yı dize getirmekle meşguldü, - isyan etmek istemeyen doğu lejyonları kumandanı Vespasianus Flavius önderliğinde Vitellius'a karşı bir isyan başlatılmıştı. Fakat lejyonerler “Vitellius diye birisi, Aşağı Rhinli çocuklar Roma'da yönetimi ele geçirecek, Roma'yı kurtaracak, olmaz öyle şey” diyorlardı.

Savaş, hiç beklenmedik şekilde ters bir seyir takip etmeye başlamıştı. Sürekli savaşlarda iyice pişmiş olan doğu lejyonları, doğulu insanlardan değil, yine Romalı olan askerlerden müteşekkildi. Balkan Yarımadası üzerinden gelerek, direnmek istemeyen Cremona'yı zaptetmişler; fakat şehir kapıları açıldıktan sonra oldukça gaddar davranarak, bu Roma şehri sakinlerinin hepsini kılıçtan geçirmişlerdi. (Çünkü Roma vatandaşı oldukları için köle olarak satılamazlardı ve bu yüzden de esir almamışlardı.) Cremona'nın zaptından sonra Roma üzerine yürüdüler.

Kendi özel hayatını yaşamak isteyen Vitellius, tahtı bırakmasına izin verilmesini istiyor ve kesinlikle tahtta oturmak istemiyordu. Fakat askerleri onun bu isteğini reddetmiş, direnişin başına geçmeye, sarayda oturup onların birbirlerini öldürmelerinin sonucunu bekle-

meye zorlamışlardı. Aslında çarpıştıkları kişiler de ezelî düşmanları değil, Suriye'den gelen kendi silah arkadaşlarıydı. Rhine'den gelen kendi arkadaşlarını öldüren ve bizzat Vitellius'u da katleden Suriyeliler galip gelmişlerdi. (Hiçbir suçu olmadığını haykırmasına rağmen onu infaz etmişlerdi). Böylece Flaviuslar hanedanı kurulmuştu.

Üçüncü Flavius'dan sonra başa geçen ve acımasız bir diktatör olan Domitianus zamanında da aynı olaylar vukû buldu. Onu haine karısının kışkırtmaları yüzünden öldürdüler.⁵ Nerva ve Traianus, 96 yılında kendi Antoninus hanedanı kurdular ve hanedan II. Yüzyıl sonuna kadar varlığını sürdürdü.

Roma etnosunun kaderindeki kati kırılma 193 yılında başlamıştır. Roma'nın cahiliye devri de tam olarak bu tarihten sonra kendini gösterir. Antoninus hanedanının son temsilcisi, filozof Marcus Aurelius'un oğlu Commodus (psikolojik durumuna uygun bir lâkap) soysuzlaşmanın, canavarlığın, caniliğin ve aptallığın timsaliydi. Daha ziyade korkusundan dolayı insanları öldürtüyordu. Çünkü herkesin kendisini öldürmek istediğini düşünüyordu. Olay şöyle olmuştu. Bu kırmızı burunlu canvar, ölüme mahkum edilenlerin listesini gözdesinin yatağında düşürmüştü. Listede gözdenin de adı vardı. Odalık, listeyi diğer adları bulunanlara da gösterir ve özel olarak çağırılan gladyatör Narcissus, canavarın işini bitirir.

Artık yeni bir imparator lazımdı. Senato, saygıdeğer yaşlı Pertinax'ı aday göstermişti. Pertinax kısa sürede bir düzen sağladı, fakat praetorlar saraya gelerek onu öldürdüler. Artık imparatorluk koltuğu açık artırmaya çıkarılmıştır ve kim daha fazla öderse taht onundur. Böyle birisi bulundu da. Vaktiyle Gallia'da küp küp altın biriktiren ve çok parası olan Didius Julianus tahtı satın aldı. Praetorlar hediye adı altında yüklü paralar aldılar ve Julianus da imparator oldu.

İmparatorluk Ebedî Şehre Karşı

Fakat bu defa da eyalet lejyonları Roma lejyonlarına karşı çıkmıştı. Suriye'de Pescennius Niger, Britanya'da Claudius Albinus, Pannonya'da Romalı bir senatörün hakkında "Onun gibi biri bir daha

5 Domitianus, kültürlü ve eğitimli insanları ortadan kaldırmış, sırtını kendi ordusuna ve şehirli ayak takımına dayamıştı. (Weber, age., s. 269-273).

dünyaya gelmez, onu öldürmek olmaz” dediği Septimus Severius baş kaldırmışlardı. Septimus, sert mizaçlı biriydi ve süvarilikle ün yapmış bir aileden geliyordu. Daha önce gayr-ı Romalı lejyonlara kumanda etmiş, Trakya ve Illiria eyaletlerine yeniden atanmıştı. (Illirialılar, şimdi Arnavut denilen halktır.) Illirialılar da tıpkı Trakyalıları gibi gözü dönmüş insanlardı. Çünkü Büyük Halk Göçlerine yol açan aynı passioner itki doğuya da dokunmuştu.

Roma yakınlarında bulunan Severius, hiçbir direnişle karşılaşmadan “Ebedî Şehre” girmişti. Praetorların kaderiyle başbaşa bırakarak ihanet ettikleri Didius Julianus, tahta geçişinin 63. gününde sarayında öldürülmüştü. Praetorlarsa kafayı çekmek için ondan yeterli miktarda parayı zaten almışlardı.

Ne var ki, gâsıbı ellerinde defne yapraklarıyla karşılamaya çıkan praetorlardan geçmişin hesabı sorulacaktı. Septimus Severius, Romalılar'dan teşekkül eden praetor taburunu ortadan kaldırmış; praetorlar Illirialı lejyonerlerin payına düşmüştü. Onlar da mızraklarını göğüslerine dayayarak hepsini silahtan arındırmış ve Roma'dan kovarak ve her bir hassa birliğine ikişer adet olmak üzere eyalet garnizonlarına dağıtmışlardı. Praetor taburunun tamamı (sosyal anlamda Roma'nın ana gücü) değiştirilmişti. Gerçi sosyal bir kurum olarak ilga edilmemişti, ama artık orada görev yapanlar Romalı değil, oradan buradan çıkıp gelen Illirialı, Trakyalı, Mauri, Gallialı, German, Sarmat ve Araplardı.

Böylece hiçbir zaman fethedilmeyen Illiria ve Trakya Roma'nın iplerini ele almışlardı. Septimus Severius, Nigerler ve Albinuslara karşı kazanılan nihaî zaferden sonra askerlerin hayat şartlarını hafifleterek, (praetorlar da dahil olmak üzere) orduyu doğu eyaletlerinden toplananlarla genişletti. (Bunlar da yine Illirialı, Trakyalı, Galat, Mauri, Yazıgi, Arap v. b. leri idi). Neticede III. Yüzyıl başlarında Roma ordusunun tamamı aşağı yukarı yabancılardan teşekkül etmekteydi. Demek ki, kendi vatanlarının müdafaasını gönüllü olarak yabancılara bırakan Roma halkı passionerliğini kaybetmişti. O sıralarda Suriye'den gelenlerin ve savaş esiri kölelerin torunları olan kolonların yerleştiği İtalya'da hâlâ birkaç Roma asıllı aile kaldığı için imparatorluğun yapı, dil ve kültürü muhafaza edilmekteydi.

Senatorlara değil süvarilere inanan, kendisi de Romalı olmasına rağmen Roma'dan nefret eden ve çok ümit bağladığı eyalet ordula-

rına sırtını dayayan Septimus Severius'un hükümdarlık zamanında Roma işte bu haldeydi. Bu dahi Roma'nın henüz iyi günleriydi. Roma, Roma etnosunu temsil etmeyen veya onun varlığını yansıtmayan devâsâ bir sistemin sıradan bir başkenti haline gelmiş, Roma halkı da kendi vatanında henüz eşit hukuklu vatandaşlar durumuna düşmüştü.

Bir sonraki trajedinin sebebi, Septimus Severius'un halefi Caracalla'nın fermanıydı. Caracalla, bir cani, bir canavar ve sefih adamın tekiydi. En sadist ve en yalancı adamdı. Çıkardığı kanuna göre köleler dışındaki tüm Roma İmparatorluğu tebaları Roma vatandaşıydı, fakat Mısırlılar bu listede yer almamıştı. Çünkü onlar toplumsal hayatın çıkarına olacak hiçbir şey yapmamışlardı. Halbuki İllirialılar, Trakyahlar, Germanlar, Gallialılar, Grekler, İspanyollar ve Mauriler imparatorluğun hür tebaaları oldukları için eşit hukuklu Roma vatandaşı sayılmışlardı.

Böylece “Romalı” kavramı anlamını değiştirmişti. Eğer geçmişte bu kavram Roma şehrini kuran ve Akdeniz'i fetheden patricien ve plebienleri ifade ediyorsa, şimdi lejyonları dolduran ve onlar vasıtasıyla kumandayı ele geçiren fethedilmiş Akdeniz sakinlerini gösteriyordu. Bu, Roma İmparatorluğu'ndaki en kötü durumda olan, her vesileyle iliklerine kadar sömürülen zavallı tebaanın durumu değil, oldukça zengin sayılan ve neredeyse bütün imparatorlukta geçerli emirler çıkaran senatonun durumuydu. İstedikleri zaman ve istedikleri miktarda senatör öldürüyorlardı. Senato, imparatorun önünde yerlerde yuvarlanıp dalkavukluk etmek zorundaydı, çünkü her bağımsızlık teşebbüsü infazlara yol açıyordu. Neyseki Karakalla'nın kafasını Pers seferiyle bozmuşlardı.

Böylece Severuslar'ın askerî diktatörlüğü Roma sisteminin topu topu kırk yıl ayakta kalmasını sağlamış, sonra felaket günleri gelip çatmıştı.. 235'de askerler, Aleksandr Severus ve onun tahtı Maksiminus fraksiyonuna veren kurnaz anası Mammaea'yı öldürmüşlerdi. Afrika prokonsülü ve gerçek bir Romalı olan Gordianus, oğluyla birlikte Maksiminus'a karşı çıkmış, fakat her ikisi de öldürülmüştü. 238'de ise askerler Maksiminus'u, praetorlar da Pupeienus ve Balbinus'u öldürmüşlerdi. III. Gordianus, praetorların praefectusu Philippus Arabs tarafından 244'da öldürülmüş, onu da 249'da Decius katletmişti. Gotlar'la yapılan savaşta Decius'un ölmesi üzerine askerler bu defa da önce Galla'yı, arkasından Emilianus'u öldürdüler. Böyle-

ce imparatorluk ikiye bölündü. Postumus'un yönetiminde Batı Roma İmparatorluğu ve Persler'i püskürten Palmira kralı Odenathus'un yönetiminde Doğu Roma İmparatorluğu.

İmparator Postumus, çok uzun bir süredir Gallia'daydı. Fakat daha sonra kendi askerleri tarafından öldürülünce Gallia tekrar Roma'ya bağlandı. Ama ne şekilde? Sanırım burada söz konusu olan bir moment üzerinde durmak abes olmayacaktır. Gallia'yı Postumus'dan Tetricus adında oldukça iyi ve disiplinli, Roma'nın meşrû yönetimine karşı dünyada en az karşı çıkmak isteyen bir kişi devralmıştı. Fakat askerler, tıpkı daha önce Vitellius'a yaptıkları gibi onu da iki alternatiften birini seçmek zorunda bırakmışlardı: Ya ordunun başına geçersin, ya da seni öldürür ve yerine başka birini getiririz. Tetricus öldürülmemeyi tercih ederek ordunun başına geçti, fakat çarpışmaların en kritik anında rakibi Aurelianus'a kaçarak, durumu bir bir anlattı. Fakat kimse ona güvenmedi, kimse dokunmadı ve üstelik daha sonra çok yüksek bir mevkiye yani İtalya correctorluğuna atandı. Ya peki lejyonerler? Kılıçtan geçirilinceğe kadar savaştılar.

Her askerî isyan sırasında (III. Yüzyılda isyanlar birbirini kovalıyor ve yaklaşık her birbuçuk-iki ayda bir isyan çıkıyordu) askerler menfur düşmanlarıyla hesaplaşıyorlardı. Kimdi bu menfur düşman? Başçavuş ve takım kumandanı! Lejyonerler, kendi aralarında disiplini sağlayan küçük rütbeli kumandanları öldürüyorlardı. Tabi ki boşalan yerlerin her zaman doldurulması gerekirdi ve bunun anlamı ordunun iskeletini teşkil eden astsubayların kalitesinin düşmesiydi. Lejyonlar, dünyanın en iyi ordusundan eğitilmiş haydut çetesine veya birbiriyle boğuşan birkaç çeteye dönüşmüş, kumandanları da kendi isteklerine rametmişlerdi.

Daha sonraki imparatorlardan Tallienus, Aureolus, II. Claudius ve 17 gün iktidarda kalan Quintillus da onlar tarafından öldürülmüşlerdir.

260 yılında İmparator Valerianus'un ölümüne de yine kendi beslediği lejyonerleri sebep olmuşlardır. Lejyonerler savaştan önce Valerianus'dan İran şahına müracaat ederek serbestçe geri çekilmeleri konusunda anlaşmasını istemişlerdi. Gördüğünüz gibi artık savaşmak da istemiyorlardı. İmparator ölüm tehdidi karşısında karşı tarafa gitmiş, fakat Persler onu esir alarak, sakat ettikten sonra, son ne-

fesini vereceği “sessizlik kulesi”ne hapsetmişlerdir. Bahtından bu işkence dokuz veya on yıl sürecek, kumandansız kalan lejyonerler ise Persler tarafından kılıçtan geçirileceklerdi. Persler daha sonra Küçük Asya, Suriye ve Mısır'ı gele geçirdilerse de, İmparator Aurelianus Persler'i püskürtmeyi, Asya topraklarının büyük kısmını sınırları içine alan ve bağımsız bir Arap devleti haline gelen Palmira'yı zaptetmeyi başardı.

Aurelianus sert bir kişiydi, Terticus'la savaşmış ve onu bağışlamıştı. Palmira kraliçesi Zenobiya'yı da bağışlamış, fakat senatörlere karşı son derece katı davranmış, senatörler de hiçbir mesnetleri olmadığı halde onu bir cellat gibi görmüşlerdi. Bundan başka kendisi İllirialı bir köylü ve kabiliyetli bir savaşçıydı; düzensizliğe ve namussuzluğa tahammülü yoktu.

Maliye bakanlarından birinin paraların ayarıyla oynayıp, dünyalık yığmaya çalıştığını öğrenince, hemen onu öldürttü ve hileli paraları tedavülde kaldırdı. Fakat bu olay Roma'da ekonomik bir krize yol açtı ve Roma ayaklandı. Roma sokaklarında çatışmalar yedi gün boyunca sürdü ve lejyonerler Romalıları yatıştıramadılar. Aurelianus düzeni sağlamış ve hatta yakın silah arkadaşlarından azatlı Mnestius'un sahtekârlık yaptığını öğrenince Persler'e karşı savaş açmayı bile istemişti. Mnestius, imparatorun huyunu bildiği için, uzun süre hayatta kalamayacağı kanaatine varmıştı. Bu yüzden imparatorun imzasını taklit ederek en yakın silah arkadaşlarını ölüme mahkum ettiği konusunda sahte bir ferman hazırladı. Onlar da bu durum karşısında imparatoru öldürdüler, fakat işin aslı ortaya çıkınca Mnestius'u vahşi hayvanlara yem ettiler.

Aurelianus'dan sonra sırasıyla yaşlı danışman Tacitus, kardeşi Florianus, Pannonyalı subay Probius, Carus, Numerianus, Aprius öldürüldüler. Ancak, 284 Eylülünde Carinus'un (Carus'un oğlu) kendi silah arkadaşları tarafından öldürülmesinden faydalanılarak Diocletianus kral ilan edilmiş, fakat cumhuriyet de sona ermişti.

Bu uzun cinayet listesi, sıradan insanların daha fazla öldürüldüğünü de göz önünde bulundurursak, etnik gelişimin nasıl bir seyir izlediğini anlamak için yeterlidir.

Böyle bir durum karşısında her tür passioner sistem dağılır. Passionerler, çevrelerinde zayıf passioner kişiler veya passionerlik açısından daha güçlü, ama herhangi bir ideali olan bir halk veya lideri-

ne inanan, onu destekleyen ve en iyisi onu deęiřtirmeyi dahi dūřünmeyen uyumlu, dengeli insanların yer aldıęı zaman güçlüdürler.

Ancak, eğer passioner insanların çevresi dört bir yandan “hayat severler” tarafından kuşatılmışsa, durum son derece ağırlaşır. Süb-passionerlerin içgüdüsel reaksiyonları (ne pahasına olursa olsun içmek, zıkımlanmak, bir partner bulmak, hoşuna gitmeyen birinin işini bitirmek) passionerliği dengeleyecek karşı denge unsuru oluşturamazlar ve bu yüzden “hayat severler” kendi hislerine tercüman olan iktidarın gölgesinde yaşama imkanı bulurlar. Hayat severlerin sayısı adamakıllı artıp da ellerinde bol miktarda silah olunca, mevcut sistemi ayakta tutmak güçleşir. O sıralar Roma'da bir tek kabiliyetli general veya akıllı bir diplomatın olmadığı söylenemez (koca ölkö için bir kişi nedir ki!), ama sadık memurlar gerçekten azdı.

Diocletianus geri kalan eyaletlerin kendisini kurtaracağını anlamıştı. Bu yüzden sınırların muhafaza işini silah arkadaşlarına havale etmiş, ikametgahını Roma'dan uzakta bir yere, Küçük Asya'daki Nikomedia [İzmir] şehrine nakletmiş ve henüz savaşma kabiliyetini kaybetmemiş olan İllirialı, Trakyalı ve Mesialı dağlı askerleri çevresine toplamıştı. Bürokrasiyi yeniden şekillendirmişti, çünkü tefesüh etmiş topluma hakkı sebeplerden dolayı güvenmiyordu. Hristiyanlara ve Maniheistlere karşı yeniden takibat başlatmıştı; çünkü her iki cemaat da kanunlara göre değil, kendi ilkelerine göre yaşıyorlardı. Kısacası halkın sönen atâletini değil, önceki nesillerin temelini attığı kültürü devreye sokmuştu. Fakat o da cumhuriyetin başı (princeps) değil, devletin kralı (dominus) olduğu için eşyanın gücü karşısında teslim olacaktı.

Yine de, durumun trajikliğine rağmen, Roma ordusu Rhine boyunca uzanan sınırları, Tweed boyunca uzanan geçitleri ve İskoçya nehirleri boyunca çizilen hududu kontrol altına almış; Numedyalılar'la ve Mauriler'le ciddi olarak hesaplaşabilmişti. Doğudaki durum daha da ağırdı.

İran'ın Sönüşü

Roma'nın en önemli dūřmanı İran'dı. 260'da İmparator Valerianus, İran şahı I. şapur karşısında hezimete uğradıktan ve esir dūřtükten sonra, elli kat daha az kaynağa sahip İran, Mezopotamya'da başarılı ve aralıksız bir savaş çıkarmıştı.

Güçler arasındaki bu kadar büyük farkı dengeleyen ne idi? Bu soruya cevap verebilmek için Parth-Pers etno-sosyal sistemi ve baştan geçirdiği safhaların tarihi analizine bir göz atalım.

Batıda Babil, Küçük Asya, Suriye ve Mısır'ı, doğuda ise Soğdiana'yı ve Hindistan'ın bir kısmını zapteden eski Persia⁶, kendini bir dünya imparatorluğu – İran olarak görüyor ve Turan'ı kendisine rakip addediyordu. İran ve Turan birbirine akraba Ari kabilelerce meskundu.* Onları birbirinden ayıran şey, ırk veya dil değil, din idi. Pers hükümdarları, dünyayı ışık tanrısı Ormuzd'e tapanlar ve karanlığın hakimi Ariman'a secde edenler olarak ikiye ayıran Zerdüşti düalist öğretiyi benimsemişlerdi. Bu öğretinin dogmatikası karmaşıktır, fakat neyseki burada bize lazım değil. Asıl önemli olan, İran'ın Orta Asya ve bugünkü Afganistan'ı içine alan Turan'ı kendisine karşı olarak görüyor olmasıdır. Orada Ormuzd'e değil divlere, yani Hellenler'in Olimpius tanrılarına benzeyen eski kabile tanrılarına tapıyorlardı.

Makedonyalı İskender'in Persler'e karşı kazandığı zafer, beklenen bir şey değildi, fakat Saka kabilelerinin kumandanı Arşak yönetimindeki Turanlılar yani Parthlar, M. Ö. III. Yüzyılda Makedonları İran'dan kovmuş, M. Ö. II. Yüzyılda Babil'i (tam olarak M.Ö. 141'de) zaptederek, yine M. Ö. I. Yüzyılda (53'de) Romalılar'ı mağlup etmiş ve arkadasından hanedanın çöküşüne kadar batı sınırlarını ellerinde tutmuşlardı.⁷

6 Kirus. M. Ö. 558'den itibaren Ahemenid devletinin ilk hükümdarı. Media, Kafkaslar'ın bir kısmı, Küçük Asya, bazı Bizans şehirleri ve Orta Asya'yı – Pamir'e kadar Turan'ı fethetmiştir. 539'da ise Babil ve Mezopotamya'yı ele geçirdi. Fakat Turan'da Sakalar'a karşı düzenlediği sefer sırasında öldü. Kirus ve halefi Kambiz, Elamlılar'ın hükümdarlarıydılar. Kambiz'in ölümünden sonra zaptedilen ülkenin tamamı cebri birleşmeye karşı isyan bayrağı açtı. Galiplerin başına ise Makedonyalı İskender'in seferine kadar Yakın Doğu'yu yöneten Darius geçti. Elam hükümdarlarının Ahemenidler'le ilişkisi şüphelidir.

* Bizim Tanrıların ve Firavunların Dili adlı eserin başına koduğumuz uzun önsözde de belirttiğimiz gibi Orta Asya hiçbir zaman Ari kabilelerle meskun değildi. Rus yazarlar da istisnasız olarak Batının uydurduğu bu tarihi yalanın hiç düşünmeden peşinden gitmişler ve hatta kendilerini hiç de haklı olmadıkları halde Ari saymışlardır. Ariler, tarihte sadece İran ve Hindistan'da yaşamışlardır, o bölgelerin halklarıdır ve onların dışında kimse'nin Arilik iddia etme hakkı yoktur. Dolayısıyla Gumilev'in bu görüşünü mahut bir saplantı olarak kabul etmek gerekir. (çev.)

7 Parthlar'ın İran'ı zaptını, Hun etnogeneziyle eş zamanlı yeni bir etnogeneiz başlangıcı olarak değerlendirmek gerekir. Firdevsî "Şehname"sinde Parthları bir kurtarıcı olarak görmez.

Parthia, feodal ve liberal bir ülkeydi. Devletin başında dört Pehlevi kraliyet ailesi duruyordu. Onların bir altında prenslerin mensup olduğu aile, yani 240 dâdegân aile, onların bir altında da orduda hizmet etmek zorunda olan fakir zâdegân dehkanlar yer alıyordu. Bir alt basamakta tacirler, şehirli zanaatkârlar ve köylüler bulunuyordu. En alt tabakayı ise köleler teşkil ediyordu. Bundan başka şehirlerde Hristiyan ve Yahûdî kolonileri vardı. Dağlarda ve sahralarda ise kendi dinlerini, örf ve âdetlerini yaşayan değişik kabileler yaşıyorlardı. Kimse kimsenin hayatına karışmadan yan yana yaşayıp gidiyorlardı. Vahid, fakat çok etnikli bir sistemdi bu.

İlk 200 yıl (M. Ö. 250-53 yılları) şair Behar'ın tasvir ettiği etnik yükseliş safhasıydı:

Batıda Romalılar, doğuda Sakalar,
İkisi de kırıldı güçlü İran seli karşısında,
Ama Parth ordusu dikildi onların arasına
İşte kaçıyor Sakalar ve panik içinde Roma.
Horasan, Gürgan ve Rey savaşçıları
Attılar düşmanları yakalarından.⁸

Şair, en fakir, nüfus kesafeti yönünden en zayıf, ama en kahraman bölgeleri doğru olarak göstermektedir. Bu bölgeler, eski doğunun uç kesimlerinde yer aldığı için tefessüh etmiş Assuri-Babil kültürü tarafından asgari ölçüde zehirlenmişlerdir.

224'de Sâsânîler'in torunu ve aynı zamanda bir prens soyundan gelen Artasir b. Narsa, 224 yılında Zerdüştiler'in ve mahalli dehkanların yardımıyla Parth kralı V. Artaban'ı mağlup ederek, 226'da İran şahânşahi olarak tac giydi ve o günden itibaren de "taht ve altar ittifakı" başladı. "Temiz din" devlet dini olarak ilan edilmişti ve "putperestlik" (kabile kültü) takibat altına alınmıştı. Sabiizm, Gnostisizm, Yunan politeizmi, Khalde mistisizmi, Hristiyanlık, Buddizm ve Mitraizm Avesta dini karşısında diz çökmek zorundaydılar. I. Şapur döneminde (241-242) izin verilen gnostik Mani'nin öğretisi, I. Behram zamanında (276-277) Mani'nin öldürülmesiyle birlikte sona ermişti.

Takibata maruz kalmayan sadece Musevilikti. Çünkü Yahûdiler, İran'ın ezelden beri savaştığı Roma'nın ateşli düşmanlarıydılar. Kısacası III-IV. Yüzyıllarda İran'da yaşamak çok zordu, ama yaşanabilirdi.

8 Bexar. *Stixotvoreniya/Per.* s pers. L. N. Gumileva. M-L., 1959, s. 187.

Din safhasında yaşamak, her zaman olduğu gibi, farklı şekillerde de olsa, herkes için zordu. İşte burada Persia'nın Roma'yla giriştiği savaşta elde edeceği başarılar üzerinde tahminler yürütülüyordu: Persia, daha gençti. Roma'da asker imparatorlar devri başladığında, Persia henüz Augustus imparatorluğu zamanını yaşıyordu. “Altın orta yol”un yaratıcı potansiyeli her ne kadar düşmüşse de, uyumlu tiplerin gücünün koordinasyonu konusunda büyük imkanlar sunmuştu.

Kısacası III. Yüzyıl İranı, atâlet safhasından bahsederken sözünü ettiğimiz tüm kusurları ve tüm meziyetleri bünyesinde toplamıştı.

Ne var ki etnogenezin dur durak bilmeyen seyri (Roma'yı sürüklediği gibi) İran'ı da etnos gelişiminin son safhasına – obskürasyona götürecekti. Eşyanın tabiatı aynı olduğu için Roma'da olanlar eninde sonunda burada da vukû bulacaktı.

Şah Kavad (488-531), atalarının sağlam bir şekilde kurup bıraktıkları istikrarlı bir etno-sosyal sistem devralmıştı. Ermenistan'daki Karena, Horasan'daki Surena ve Arran (Azerbaycan'daki) Mihranlar olarak bilinen üç önemli Parth boyu, tahtın ana dayanağıydılar. Môbedler – kahinler ve dâbirler – ve katipler, toplumun entellektüel kesimini teşkil ediyorlardı. Azadlar, süvari birliklerinde kendi istekleriyle hizmet veriyorlardı. Çiftçilikle uğraşan ve çarvacılık yapan dördüncü tabaka ise vergi ödüyordu.

Fakat Deylemî, Arap, Saka, Yahûdî, Ermeni, Nesturî ve Monofizit Hristiyan cemaatleri, Mitraistler ve Gnostikler gibi küçük etnosların komplikasyonundan oluşan bu sistemi ayakta tutmak için sürekli passioner enerji tüketimi gerekiyordu, ama o da ancak bir defaya yetiyordu.

Böylece *etnik obskürasyon safhası* – etno-sosyal sistemi teşkil eden unsurların azalma dönemi başlamıştı. O da şöyle olmuştu. Kuraklık, kıtlık ve çekirge istilası gibi tabii âfetler 491'de kargaşalara yol açınca şahın başveziri Mazdak, felsefi ve ekonomik bölümden oluşan kendi programını teklif etti. Bu da düalist bir dindi, fakat Maniheizmden farklı olarak, “aydınlık hükümdarlığı” kaliteli irade ve aklı, “karanlık hükümdarlığı” ise gayr-ı âkil unsurları kendilerine alıyorlardı. Buna göre yeryüzündeki adaletsizliğin sebebi bu akılsızlıktı ve dolayısıyla bu adaletsizlik akıllıların yardımıyla, yani nimeti eşit şekilde taksimlemek (zenginlerin mallarını müsadere edip Mazdakiler arasında taksim ederek) ve “kötülük

yanlılarını”, yani Mazdak tarafında olmayı kabul etmeyenleri katletmek suretiyle düzeltilebilirdi.

Bu sistem, bazı mantık yoksunu kişilerce de tasvip edilince İran şahı Mazdak'ı destekledi. Böylece kısa sürede mevcut süb-etnoslara, müsadere edilen mallarla doldurulmuş hazinenin sırtından geçimini sürdürmek isteyen bir yenisi – Mazdakiler eklenmiş oldu.

Bu program (ve özellikle kadınların haremnden çıkarılması) şiddetli bir muhalefetle karşılaştı, fakat memnuniyetsizlik infazlara yol açtı ve üstelik de öldürülenlerin çoğu, Pers ordusunun bel kemiğini oluşturan süvari birliklerinin önde gelen kişileri idi.

529 yılında ise Prens Hüsrev [Hosroy] yeni bir devlet darbesi gerçekleştirecek, Mazdak'ı katletti ve babası Kavad'ı tahttan indirip Mazdakileri bacaklarından astı. Kayıpların telafisi mümkün değildi. Darbeye iştirak eden, fakat daha önce malları Mazdak ve hempâları tarafından müsadere edilerek harcanan insanları ödüllendirecek para yoktu. Şah, onlara ancak günlük yevmiye ile orduda hizmet etmeleri teklifinde bulunabilirdi.. Neyseki onlar da dilenci durumuna düşmemek için bu teklifi kabul etmeyi uygun buldular. Böylece İran'da daimi bir ordu kurulmuş, şah da asker imparator olmuştu.

Son 120 yıl, trajik bir şekilde geçmişti. Düzenli ordu Bizanslılar'a, Etiyopyalılar'a ve Türkler'e karşı zaferler kazanmıştı, fakat bu, mahvedici sonuçları beraberinde getiren bir cazibeydi. Oniki süvari alayı İran'ın yegâne gerçek gücüydü ve Hüsrev'in sırtını orduya dayayan oğlu Hormizd (579-590), Mazdak'ın işini bitirmiş, on yıl zarfında 13 bin üst kademe memur ve möbedi katlettirmişti.⁹ Araplar, Mabeynennehreyn'i yolup almış, Deylemîler itaattan baş tartmış, haka-rete uğrayan ispahbed (başkumandan) Behram Çubin isyan etmiş, devlet erkanından Bindevî ve Bistam ise infaz edilmekten kurtulmak için Hormizd'i öldürmüşlerdi.

Behram şah olmuştu, ama Bizans'ın devreye girmesi II. Hüsrev'e tahtını iade etmiş ve o da bunun bedeleni kıran kırana bir savaşta (604-628) Bizanslılar'a yaptığı yardımla ödemiştir. Ama çatışma tekrarlanacaktı. Şah, muzaffer başkumandan Şahrvaraz'ı öldürmek is-

9 Anuşirvan oğlu Hormizd'in hükümdarlığı 12 yıl sürmüştür. Tahta geçtikten sonra tüm değerli ve kabiliyetli insanları, tüm büyük katipleri görevinden uzaklaştırmış, babasının daha önce yücelttiği kişileri ise tek tek öldürmüştür. (Gumilev L. N. *Podvig Bahrama Çubini*. L., 1962, s. 15)

terken, Nesturiler'in yardımıyla en yakınları tarafından öldürülmüştü. Bu olaydan sonra İran'da şahların birbiridir oyunu başlamıştı ve bu durum III. Yezdigerd'in tahta çıkışına kadar devam edecekti. Ne var ki Yezdigerd de Araplar'la girdiği savaşta kısa sürede mağlup olacak, Merv'e kaçacak, fakat şehre sokulmayacak ve geceleme için gittiği bir değirmende değirmenci tarafından öldürülecekti. (651)

Böylece her şey bitmişti. İran'ı fetheden halife Ömer, Persler'i İslama kazanmak yerine, onlardan harac toplamanın yoluna bakıyordu. Hatta aşırı şekilde ihtida olaylarını önlemek için, Müslümanlara fethedilen bölgelerde toprak sahibi olmayı dahi yasaklamıştı. Böylece büyük zengin toprak sahipleri yüksek miktarda vergi ödemek suretiyle hem topraklarını, hem de dinlerini kurtarabilmişler; fakat alın teriyle toprak sahibi olamayan fakirler ve köylüler, gönüllü olarak İslamı kabul etmiş ve örneğin vergi tahsildarlığı gibi yüksek maaşlı görevler kapmışlardı. Böylece Persler'in büyük bir kısmı kendi istekleriyle Müslüman olmuş, kültürlü zengin kesim ise Hindistan'a göç etmişti. Kısacası İran bir İslam ülkesi olmuştu, çünkü o sıralarda ne Persler'in gücü vardı, ne de enerjik Müslümanlar yüzünden Zerdüştî olarak kalmak istiyorlardı.

Bizans-İran çatışmalarını aşağı yukarı aydınlığa kavuşturduktan sonra, şimdi de Roma'ya dönüp orada etnogenezin son safhasının ne merkezde olduğuna bakalım.

Durum kısaca şu merkezdeydi. Ülkenin çeşitli bölgeleri merkezden kopmaya başlamıştı. Romalılar, 274 yılında vaktiyle Traianus'un fethettiği Dacia'dan [yaklaşık bugünkü Romanya] vazgeçtiler. Çünkü Traianus'dan Aurelianus'a kadar Dacia Romalılar'a lazımdı. Zira orada altın yatakları vardı ve Romalılar hem bu yataklardan faydalanıyorlardı, hem de ülkeyi suçluların sürgün yeri olarak kullanıyorlardı. Suçlular ise Yakın Doğuluların yanı sıra Makedon, Grek, Frigyalı, Galat ve İsaürilerdi. Herkes kendi dilini konuşuyordu, ama aralarında anlaşmak için, edebî olarak değilse bile yönetim dili Latinceyi kullanıyorlardı. Romalılar Dacia'dan çekip gittikten sonra tabii olarak suçlular ve onların torunları orada kalmışlardı. Neden onları beraberlerinde götürsünlerdi ki? Bu suçluların ülkelerinde ne işi vardı? Zaten kendilerinde bir sürü vardı! Bu suçlular Karpatlar'da, bozkırlarda ve ormanlarda uygun bir iklimde yaşıyorlardı.

Onları orada IX. Yüzyıl sonlarında veya X. Yüzyıl başlarında tamamen bir tesadüf sonucu bulmuşlar, buna da bir eşek sebep olmuş-

tu. Anlatıldığına göre o sıralar Bizans'la sürekli savaş halinde bulunan Bolgarlar, bir akın düzenleyerek, ele geçirdikleri ganimetle birlikte Balkanlar'ın ötesine çekilir ve dağlarda kimse onları yakalıyamamış. Yine böyle bir saldırıdan sonra Bizans ordusu geri çekilmekte olan Bolgarlar'ı takip etmeye başlamış. Bolgarlar, ganimetleri eşek ve atlarla dağlarda keçi yolunu izleyerek götürüyorlarmış. Ama birden eşeklerden birinin inadı tutmuş; sırtından yükünü atmış, anırmaya ve tepinmeye başlamış. Çok korkan sürücü eşeğe “Torbo, torbo, frater!” (“Sakin ol, sakın ol, kardeş!”) diye bağırılmış. Latinceyi bilen eğitilmiş Bizanslı subay, bu vahşi yerde Romalıların yani Romalıların'ın torunlarının bulunduğunu rapor etmiş ve Bolgar ordusunda hizmet eden Romenler'in varlığı böylece ortaya çıkmış.

Transilvanya'nın elden çıkarılması Romalıları için büyük bir kayıp değildi. İmparatorluğun bünyesinde kalmaya devam eden bu bölgelerde çok daha kötü durumlarla karşılaşmışlardı. III. Yüzyıl sonlarında köylülerin isyan ederek muhkem olmayan yerleşim birimlerinin ve çiftliklerin tamamını yaktıkları Gallia kaynamıştı. Bu, meşhur Bagauda isyanıydı.

Aynı sıralarda Mısır'ın Nil deltasındaki çobanlar isyan etmişlerdi. Onları ele geçirmek mümkün değildi, çünkü evleri sayısız nehir kollarının arasındaydı. Roma hâkimiyetini tanımıyor, vergi ödemiyor, bir de şehirden özellikle de İskenderiye'den gelenlerin hepsini öldürüyorlardı. Onlarla savaşmak oldukça zordu. Tripolitanya'da yaşayan Tibbu kabilesi Garamanlar da isyan etmişlerdi. Onları da takip etmek gerekiyordu. Kısacası bütün Afrika eyaleti isyan etmişti.

Malumdur ki, bir yüzyıldan fazla bir süredir sürekli istikrarsızlık ve güçlükler yaşayan, kendi kendini yok etmekle uğraşan bir sistem dirençli olamazdı. Bu yüzden çok kalabalık olmayan Got, Vandal, Sueb (Sueb kabilelerinden birisi), Frank, Langobard birliklerinin, diğer German ve hatta Slavyan kabilelerinin Roma topraklarını halaç pamuğu gibi atmaları hiç de şaşırtıcı değildi.

Şimdi sorumuzu soralım: Acaba Roma İmparatorluğu'nun bu çöküşü kölecilik formasyonunun yol açtığı bir kriz miydi? Her şey son derece açık. Elbette bir kölecilik formasyonunun yol açtığı kriz vardı ve tabi ki kölecilik sistemine dayalı bir ekonomi bu şartlar altında rantabl değildi, fakat her nedense imparatorluğun sadece batı yarımı çökmüştü. Buna karşılık aynı kanunlara, aynı sosyal kurumlara, aynı dü-

zene sahip olan ve Roma'da değil, Konstantinopolis'de hazırlanan Roma hukuku sistemiyle yönetilen doğu yarımı ayakta kalmayı başarmış, üstelik de 1000 yıl daha fazla uzun ömürlü olmuş ve şimdilerde bizim Bizans dediğimiz Doğu Roma İmparatorluğu adını taşımıştır.

Anlaşıldığı kadarıyla burada sosyal moment tek yönlü bir olaya işaret etmektedir; ama eğer olayı bütünüyle kavramayı istersek, o zaman etnogenezi momentini dahil, diğer momentleri de ele almak zorundayız. Romalılar'ın torunlarının ve Roma halkının temelini oluşturduğu Batıda tam bir yıkıma yani eyaletlere yerleşen gerçek Romalı etnik unsurun yerini tamamıyla yeni bir unsurun almasına şahit oluyoruz. Alman tarihçi T. Mommsen, atâlet safhasının başlangıç döneminde yani “altın yüzyıl” denilen genel yükseliş devrinde, Roma'da ne erkeklerin, ne de kadınların çocuk yapmak istediklerini kaydetmektedir. Anormal kusurlar günlük olaylar halini almıştı. Özellikle kadınlar vücutları bozulmasın diye çocuk istemiyor, erkeklerse işlerinin başlarından aşkın olduğu bahanesini ileri sürüyorlardı.¹⁰

Romalılar'da babalık içgüdüğü zayıflamıştı. Peki babalık içgüdüğü genel olarak neyle bağlantılıdır? Halbuki bu içgüdü, her zaman “bir şeyler yaratmak ve büyötmeye can atan” tüm insanlar için daimidir. Fakat bu, ancak passionerlikle normal etkileşim halinde geçerlidir. Eğer passionerlik kendini koruma içgüdüğünden bariz şekilde daha fazlaysa, elbette o zaman tıpkı efsane döneminin Romalı kahramanlarının yaptıkları gibi kendi çocuklarını dahi kurban edebilir. Bunlardan birisi önce oğullarından birini, arkasından torununu düşman üzerine göndermişti. Tabii onları öldürdüler, ama onlar zafer kazanmak zorunda olan Romalılar'a nefes alma imkanı verebilmişler ve böylece Romalılar galip gelmişlerdi.

Sonuçta Roma'da depopölasyon dönemi başlamış ve ahalinin nüfusu sadece III. Yüzyıldan sonra çok aşırı şekilde erimişti. Bunun hangi boyutta olduğunu söylemek elbette mümkün değil. Çünkü tabii olarak böylesi huzursuz bir dönemde kimse istatistik tutamaz. Gerçi araştırmalar da ümit verici bir sonuç sunmamaktadır, ama İspanya'nın nüfusunun yarısını kaybettiğini bilmemize rağmen, Galia'nın kaybını bilmiyoruz. İtalya da çok insan kaybetmişti.¹¹

¹⁰ Mommsen T. *İstoriya Rima*, t. 3.

¹¹ II. Yüzyıldan itibaren Roma'nın nüfusu sürekli azalmıştır. Traianus zamanında (II. Yüzyıl) 2 milyon insan vardı; Konstantinus (IV. Yüzyıl) zamanında ise 03 milyona, Roma'nın Alarich tarafından zaptı sırasında da yak-

Bu şartlar altında, tabi ki ekonomi çökmüş ve köleleri besleyecek bir şey kalmamıştı. Onları toprağa salmış ve kolonilere dönüştürmeye başlamışlardı. Böylece İtalya'da toprağı işlemekle görevlendirilen savaş esirleri, Dacia'daki gibi çeşitli halklara mensup oldukları için, komşularıyla ve âmirleriyle anlaşmak için Latinceyi öğrenmişlerdi. İtalya'ya kölelerin dışında muhacirleri de alıp getirmişlerdi. Örneğin Suriye'de bol miktarda kendi ülkelerinin tabiatının vahşice ırzına geçen köylü ve en enerjikleri Kuzey İtalya'ya göç ederek oraya yerleşen sansız sanaksız çiftçi vardı. Fakat bu Suriyelilerin büyük kısmı Hristiyan olduğu için, monogamdılar ve dolayısıyla aile sayısı fazlaydı. Bunlar, daha önce Cis-Alpin Galliası denilen Po ovasına hızlı bir şekilde yerleşmiş ve kendilerini fetheden Gallialılar'dan ve Romalılar'dan hiçbir eser kalmamıştı. Orada, Roma civarındakilerden farklı, Suriyeli Samilere yakın, dinî açıdan Hristiyan, dil yönünden Latinleşmiş başka bir popülasyon yani İtalyanlar oluşmuştu. İşte size eski çerçeveleri parçalayarak oluşan yeni bir etnos örneği.

Kaybedilmiş “Cennet”in Geri Dönüşü

Gördüğümüz gibi etnos, passionerliğini tedrici, fakat geri döndürülemez bir şekilde kaybeder. Kahramanların çocukları, aynı anda olmasa bile, kaptisli veletlere ve mutlaka lazım olanla hoşla gideni birbirinden ayırdedemeyen kör ve sağır egoistlere dönüşürler.

Peki obskürasyon safhasından geriye ne kalır? Bâkiyeler, birbirleriyle ilişkisi olmayan bazı kalıntılar kalır. Örneğin Romenler'in ataları bu tür bâkiyelerdendi. Roma döneminden önce, fatihlerin yeterli miktarda ulaşamadıkları dağlarda hayatta kalmayı başaran Basklar da bu tür bâkiyelerdendir. Baskonya'nın Romalılar'a itaat edecekleri düşünülmüyordu, ama kimse orada bir düzen sağlamayı başaramadı.

İlliryalı lejyonierler son sözlerini söyledikten sonra, arkada daha az passioner torunlarını bıraktılar. Onlar Arnavutluk'da hayatlarını sürdürdüler ve uzun bir süre orada yaşadılar ve çevrelerini sarmalayan dünyaya hiçbir ciddi rahatsızlık vermediler. Arnavutluk'da veya

laşık 0, 1 milyona düşmüş; aradan yüz yıl geçtikten sonra Roma'nın Got kralı Belizarius'un hakimiyetinden kurtulmasının arkasından nüfus 0,06 milyona gerilemiştir ve bunun da sadece altı ailesi Romalıdır. (Urlanis, *Rost naseleniya v Yevrope*, s. 63-64)

Baskanyo'da evde yapacak işi olmayan herhangi bir passioner genç çıkarsa, Bask olanı Fransız veya İspanyol ordusuna, Arnavut olanı ise Venedik Cumhuriyeti'ne veya İstanbul'a gidiyor, gittiği ülkenin başında bir Hristiyan veya Müslümanın bulunduğu konusu onu ilgilendirmiyordu. Çünkü gidiş amacı ya paralı asker olmak, ya ticaretle uğraşmak veya bir çete kurmaktı. Geride kalanlarsa homeostaz durumuna geçmiş bâkiye etnoslar teşkil ediyorlardı.

Bu etnik homeostaz da neyin nesidir? Genel kaniya göre homeostatik etnoslar, sıradan kabile artıklarıdır. Onları ilkel ve değersiz kabul ederler. Ancak bize göre bu bakış açısı kesinlikle kabul edilemez. Çünkü bu görüş, tüm dünyada reddedilen ve eskimiş kabul edilen ırkçılık konsepsiyonunu yatsıtmaktadır. Peki onlar bizden daha kötü oldukları için mi gelişmede geri kaldılar? Kesinlikle hayır; sadece bizim kendi şartlarımıza alıştığımız gibi, onlar da kendi şartlarına alışmış ve adapte olmuşlardır. Sanki bizde herkes fazla enerjik, fazla passioner ve yaratıcı mı? Allah'a şükür ki, hayır. Çünkü şayet herkes sanatla, bilimle ve politikayla uğraşmış olsaydı, ihtiyaç duyan herkes için kitap yazar, tablo çizer, ev mi kurarlardı? Başka bir şey yapan kişi de bir şeylere muhtaç olmak zorundadır.

Medenileşmiş dediğimiz halklar (İngilizler, Fransızlar, Ruslar, Çinliler ve hakeza) arasında da homeostaz özelliklerine uygun düşen insanlar yeterinden fazladır. Şu var ki, homeostaz aşamasında bu tür uyumlu tipler istisna olarak ortaya çıkarlar. Çünkü passioner tipler, bazen çok iptidai sosyal formlar teşkil eden, bazen geçmiş karmaşık şeyler tevarüs eden bu tip etnoslar içinde barınmazlar. Bir başka deyişle, etnogenezin başlangıç safhasının değil, son safhasının ürünü olan tüm bu halklar, passioner stokunu tüketen ve bu yüzden nispeten sakın bir halde varlığını sürdüren etnosun bâkiyeleridir.

Peki, homeostaza geçiş sırasında davranış imperatifi değişir mi?

Evet, değişir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, korkunç obskürasyon (cahiliyye) döneminde, davranış imperatifi şu şekildeydi: “Bizim gibi sıradan lejyoner ol; hava atmaya kalkma; verdiğin hizmetler için değil, iyi bir arkadaş olduğun için seni imparator yapacağız ve istediğimiz sürece seni başta tutacağız..”

Biliyoruz ki bu safhaya ulaşan kişiler başlarındaki liderleri öldürürken, aslında kendilerini de mahvetmektedirler. Çünkü sıradan

kurbanlara, hatta nispeten çok daha zayıf komşuların kurbanlarına dönüşürler. Tabii etnogeneze seli onları alır götürür; kimsenin etliline sütlüsüne karışmaz, cemaatlerin yeni ve son imperatifini kendilerine şiar edinirler: “Haline şükret. Yaşa ve kimsenin işine burununu sokma; kanunlara saygılı ol. O zaman biz sana kesinlikle dokunmayız.” Homeostaz aşamasındaki toplumda yaşamak mümkündür ve hatta kolaydır. Bir noktada buna hiçbir zaman olmayan kaybedilmiş cennetin geri dönüşü denilebilir. Ama acaba kaçımız bütünüyle endişeli ve sıkıntılı, fakat yaratıcı bir hayatı böyle homeostatik bir toplulukta sessiz sakin bir hayata tercih ederiz? İnsan sıkıntıdan patlar yahu!

Yeryüzünde etnogeneze süreci bittiği için kendi kendini geliştirme kabiliyetinden yoksun pek çok bâkiye etnos olduğunu biliyoruz. Bunlar, Amerika'nın tporik ormanlarında, Güney Hindistan'da çok miktarda vardır. Afrika'da, Endonezya'da, Malakka'da da onlara rastlanır. İnaktif ve sessiz sakin bir hayat yaşarlar. Bunlar, nüfus artışının bölgenin asit bataklığına dönüşmesine yol açacağını bildiklerinden, çoğalmayı önlemek için bazı düzenlemeler yapmakta; kabilelerinin tabiatla ilişkisini dengelemektedirler ki, dünyanın tüm medeni devletleri bile böyle bir şeyin hayalini kurmaktadır.

Örneğin Papualar'da geçerli bir âdete göre çocuk isteyen her delikanlı, komşu kabilelerden birini öldürmek ve kellesini getirmek zorundadır; fakat bu defa da, isimler oldukça sınırlı olduğundan getirdiği kellenin ait olduğu cesedin adını vermek mecburiyetindedir. Ancak o takdirde onun çocuk sahibi olmasına izin verirlerdi.¹²

Kuzey Amerika yerlileri arasında korkunç kabile savaşları olurdu ve Avrupalılar'a göre bunlar aptalça şeylerdi. Toprak bu kadar geniş, bizon sürüleri bu kadar bolken, örneğin Sioux'ların Kara Ayakları, onların da yeri geldiğinde Dakotalar'ı, Şayenler'in Komançileri, Komançiler'in Şayenler'i öldermesinin ne gereği vardı?¹³ Çünkü Kuzey Amerikalı yerlileri tabiatın sunduğu nimetlerin sınırsız olmadığını gayet iyi biliyorlardı ve tabiatın sunduğu imkanların ancak belli miktardaki nüfusu beslemeye yeteceğinin farkındaydılar. Eğer bir çocuk istiyorsan, o takdirde komşu kabilelere mensup insanlardan birinin kellesini getir ki, senin çocuğuna yer açılsın. Öbür türlü o kişinin çocuk yapmasına izin vermezlerdi.

12 Damm G. *Kanaka* (Ludi yujnix morey). M., 1964, s. 180.

13 Averkiyeva Yu. P. *Indeitsı Severnoy Ameriki*. M., 1974, s. 312.

Vakıa, Yeni Gine'deki Papualar'da geçerli olan bu sınırlama, Amerika'nın hepsinde yoktu. Onların böyle bir şeye zaten ihtiyaçları yoktu, çünkü aralarında sürekli savaşlar oluyordu ve bir delikanlı ister komşu kabiledeliklerin hepsinin kellesini, ister bir boz ayının pençelerini getirsin, aile babası olmaya hak kazanırdı. Yerliler bu kanun sayesinde Amerika tabiatını beyazlar gelinceye kadar bu şekilde tutmayı başardılar. Beyazlar ise bu tabiatı bozdular. Çünkü onlar onunla uyuşum sağlamak yerine, varını yoğunu bir an önce elinden almaya çalıştılar.¹⁴

Hülyaların Sonu

Homeostaz, henüz herşeyin sonu değildir. Bu aşamada insanlar, atâlet safhasının çalışkan çoğunluğu gibidirler ve sadece köylüler ve zanaatkârlar değil, memurlar, mihnetkeş mühendisler, vicdanlı doktorlar ve pedegoglardır. Passionerlerin özellikleri sadece kabiliyet, dürüstlük ve vazifesine dört elle sarılmaktan ibaret değildir; onları aldatıcı girişimlere iteleyen ikbalperestlik, açgözlülük, haset, kibir, kıskançlık gibi hasletleri de vardır. Bunlar bazen faydalı da olabilirler, ama oldukça nadiren.

Etnik homeostaz safhasının insanı, genellikle uyumlu ruhî yapısından dolayı iyi insandır. Bir kural olarak, namusludur; çünkü ihtiyaçları onu dürtüklemeyi, yanlış şeyleri cazibeli bulmaz. İyi niyetlidir; ihtiyaç duyduğu bir şey komşusunda olsa ve hatta fazlasıyla olsa da, onun elinden yolup almaz. Disiplinlidir; yaşlılara ve onların geleneklerine saygı duyması öğretilmiştir, fakat tüm bunlar onu tabiatı koruyan, alışılmış düzeni bozmaya yönelik her tür harekete karşı çıkan bir kişi haline getirir. Kısacası uyumlu kişilik veya daha net bir deyişle uyumlu bireyler, her etnosun temelidirler. Ancak kritik zamanlarda bu temelin desteğe ihtiyacı vardır; üzerine sağlam kuleler, binalar kurulması gerekir. Onların passioner şarjını kaybeden bir etnos ayakta duramaz. Çünkü etnos, yeniden yapılanıncaya kadar orta uyum seviyesinde huzur bulur.

Bununla birlikte uyumlu insan aptal değildir. Kendisinin sergilemekten aciz olduğu kahramanlıkları ve yaratıcı atılımları takdir eder. Mevtalar kimseyi huzursuz edemedikleri için, geçmiş dönemin

¹⁴ Age., s. 211-236.

kahraman ve dâhileri özellikle hoşuna gider. Onları samimi bir minnetle yâdeder. Biz buna rahatlıkla “hatıra safhası” diyebiliriz. Saygı-değer bir hatıra, insanı ve hatta etnik topluluğu kederlendiren tüm epizodları alır götürür. Geçmişin kötü ve utanç verici olaylarını bütünüyle unutmak için, güzel anılar ve sevimli yönler hatırlanmaya çalışılır. Tarih, yavaş yavaş tek yanlı hale gelir ve daha sonra da bilimden efsaneye dönüşür. Ancak, bu dahi henüz etnik sistemin basitleşme sınırı değildir. Hatıra, ağır bir yükür, anıların ayıklanması ise ufacık da olsa passioner enerji harcanmasını gerektirir. Eğer izolat bir etnos bir sonraki safhaya yani şiddetli ihtiras aşamasına kadar hayatta kalabilirse, üyeleri hiçbir şey hatırlamayı, sevmeyi ve arzu etmeyi istemezler. Görüş alanları ebeveynleri, nadiren dedeleriyle olan ilişkilerle sınırlıdır; çevre ise sadece gözleri önünde hareket eden bir manzaradan ibarettir. Dünya güneşin çevresinde mi dönüyor, yoksa güneş dünyanın çevresinde mi dönüyor, onlar için farketmez. Genel olarak yeryüzünün belli bir dilimi üzerinde yaşamak daha çok işlerine gelir, çünkü başını kaldırıp çevreye bakmak onların hayallerini bozar.

Bu tip süb-passionerler etnogenезin tüm safhalarında vardır, fakat çok enteresan tipler olmadıklarından genellikle dikkat çekmezler. Ama bunlar tek başlarına kaldıklarında, yaşlı ve korunmasız oldukları için “ilkel” ve “geri kafalı” diye bilinirler. Halbuki onlarda efsane ve miteoloji kalıntıları vardır ve bu da bizim anlattığımız şeyin bir etnosun pek de safha denilemeyecek başlangıç değil son durumu olduğunu göstermektedir.

Ancak, etnogenезlerin önceden kestirilmesi, sadece ihtimali bir şekilde mümkündür. Ümitsiz vakıa yoktur, çünkü rejenerasyon her zaman mümkündür.

GİZLİ GÜÇLER

Etnik Rejenerasyon

Şu ana kadar, etnik tarihte bilinen tüm etnogenez safhalarını incelemiş olduk. Ancak, eğer etnik sürece özgü bir başka özellikten, rejenerasyon kabiliyetinden söz etmezsek, konuyu tam olarak anlatığımızı düşünemeyiz.

Etnik rejenerasyonun özü, tahribat döneminden sonraki etnik yapının kısmen yeniden ikame edilmesidir. Acaba rejenerasyon, etnogenez safhalarından ayrı olarak nasıl bir özellik taşır?

Yükseliş safhasında rejenerasyon etnos boyutunda görülmez. Çünkü zaten passionerlik yeterince sağlam geliştiği için etnosun yapısı da sağlamdır.

Akmatik safhada ise yeniden ikame edilecek bir şeyler vardır. Çünkü bu safha etnosun siyasi gücünü, ekonomisini altüst eder ve hatta vatandaşlar birbirleriyle boğuşmaya başladıklarında çoğu kez onların ortadan kaldırıldığı da olur.

“Sen sen ol!” prensibi, çift yönlü bir prensiptir; eğer biri kendi halinde, diğeri kendi halinde olmaya kalkarsa, o takdirde birbirini engeller ve en iyi halde birbirini tekmeler, daha kötü halde kılıçlar çekilir, daha da kötü halde mesele birbirini topa tutmaya kadar gider. Ama şayet bu kiritik anda böyle şeyler olursa, kendini korumak için yükseliş safhasının “Olman gerektiği gibi ol!” şeklindeki eski prensibini uygulamak gerekir. İşte o zaman her şey yeniden kurulur, herkes kendi mecrasına döner. Etnos, yaşamasına imkan sağlayan sosyo-politik düzenini ve devlet sistemini kurar ve tabii olarak tek-

rar akmatik safhaya döner, yani karşılıklı olarak birbirini ortadan kaldırmaya başlar. Fakat tabi ki bir süre sonra ve şartlar daha elverişli olduğunda. Ama bu çok fazla trajik değildir.

Bu tür rejenerasyonların en güzel örneği Rusya'nın Kargaşa döneminden sonra yeniden kurulmasıdır. XVII. Yüzyıl başlarına doğru, passioner basıncın yüksek boyutta oluşu, koskoca bir ülkenin varlığını dahi şüpheli hale sokacak çok güçlü bir krize yol açmıştı. Sadece Nijegorodlu tacir Minin ve küskün knâz Pojarsky'nin kumanda ettiği gönüllü milislerin güçlenişi, belli bir düzen sağlamış ve adi kızaklarla Moskova'ya getirilen genç Mihail Romanov çar ilan edilmişti. Ama yine Aleksey Mihailoviç'in yanında, Ukrayna'yla birleşen Tatarlar'a karşı belli miktarda cephe teşkil edilmiş ve Oka ile Volga boyunca köylü kolonizasyon süreci devam etmişti. Ancak, bu durum uzun süre devam etmedi ve bastırılan passionerlik tekrar aşırı parçalanmalara, kanlı isyanlara, serkeşliklere, nişancı âsilerin zuhuruna ve infazlara yol açtı. Aşırı passioner ısınma tekrar ipleri ele geçirdi ve herkes kendine özgü olma hevesine kapıldı.

Romalı Sezar'ın veya bir centilmenin, yahut bir gazinin yahut bahadırların ideal olduğu *atâlet safhasında* da rejenerasyon mümkündür. Kiritik anlarda sokak başlarında dikilen insanlar çıkabilir. Bunlar kendi egoist çıkarları, kendi canı için değil, kendi ülkesi, kendi halkı ve gelenekleri için sokak başlarını tutmuşlardır.

Otokontrol

Osmanlı Türkiye'si, XIV. Yüzyılda Rusya, Litvanya, Küçük Asya üzerinden geçerek Mısır vasıtasıyla Habeşistan'a kadar uzanan passioner itkinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Demek ki Ruslar ve Türkler, eşit ölçüde genç etnoslardır. Her ikisi de topu topu 600 yıl bu şekilde yaşadılar. Türkiye önceleri pasta hamuru gibi büyüdü. Geleceğin Türk İmparatorluğu'nun temelini atan ilk Türkler, Orta Asya'dan Moğollar'ın önünden kaçarak gelen ve Selçuklu sultanına yerleşebilecekleri bir yer tahsis edilmesi ricasıyla müracaat eden Türkmen muhacirlerdi. Konya sultanı onların kendisine bağlı Bursa vilayetinin İznik kazasına ve tam Bizans sınırına yerleşmelerini kararlaştırdı.

Türkler, tıpkı Haçlılar gibi, ilâ-i kelimetullah için kutsal savaşlara yani cihada başladılar ve gazi olmak isteyen herkesi kendilerine

katılmaya davet ettiler. Böylece Müslüman doğunun tamamından ilâ-i kelimetullah için cihat etmeye hazır passioner din kardeşleri akın akın geldiler. Bunların bir diğer amacı da kılıçlarının körlenmesi, yeterince ganimet ve kadın ele geçirmektir. Çünkü doğuda bunlar dahi büyük beceri sayılıyordu.

Bu insanlara fethedilen yerlerde tımarlar verildi. Tımar sahipleri, kendi atlarını, silahlarını sultanın emrine amâde etmek ve sipahi olarak ona hizmet vermek zorundaydılar. Bu süvariler arasında Çerkesler, Kürtler ve henüz çözülmeyen Araplar vardı, ama çoğunluğunu Selçuklular, Türkmenler, Küçük Asyalılar ve Tatarlar teşkil ediyordu. İslamın şartını yerini getiren herkes Türk oluyordu. Orduda hizmet etmek isteyenlerse sipahi oluyor, savaşıyor, ama bunun karşılığında vergi ödemiyorlardı. Çünkü vergilerini kanlarıyla ödüyorlardı.

Fakat XIV. Yüzyılda Ertuğrul'un torunları Osman ve özellikle Orhan-gazi, askerî faaliyetlerini Avrupa'ya taşımışlardı. O sıralar bir tek süvari bile bulunmuyordu. Bu yüzden piyade olmak gerekiyordu. Böylece yeni bir ordu kurdular: Yengi çeri yani Yeniçeri.

Avrupa'ya savaşa giden Türkler, Balkan Yarımadası'nda mağlup Hristiyan halklardan vergi olarak 7-14 yaş arasında çocukları toplamaya başladılar. Bu çocuklar Müslüman edildi ve oldukça iyi beslendi. Kendilerine şeriat öğretildi. Arkasından askeri eğitim verildi ve hepsi piyade yapıldı. Bunlar kışlalarda yaşıyor; kazan kaynatıyor ve oldukça leziz yemekler yiyorlardı. Kimisi topçu bölüklerinde, kimisi piyade sınıfında hizmet ediyordu. Bu piyade birlikleri, o zamanın Avrupası'ndaki İsveçliler'den ve hatta daha öncekilerden hiç de geri kalmayan en iyi orduydı.

Avrupa'nın atlı şovalyelerinin Yeniçeri saflarına yaptıkları saldırılar bir sonuç getirmiyor, İranlı kızılbaşlar¹ dahi Yeniçeri saflarını bozamıyorlardı. Oldukça değişik bölgelerden toplanmış, farklı halklara mensup çocuklar olsalar bile, Yeniçerilerin askerlik arkadaşlığı istisnâî ölçüde sıkıydı. Sırplar, Grekler, Arnavutlar, Bolgarlar, Makedon-yahılar, Ulahlar yani Romenler, Yeniçeri olamazlardı; aksine onlar İslama kazandırılmıştı, fakat ancak Hristiyan olabilirlerdi. Bunlar, daha sonra evlenmeye başlamış, aile kurmuşlardı, fakat kışlalarda gece-

1 Kızılbaşlar. Azerbaycanlı Şii Türkmenler. 1501'de Şeyh Haydar'ın oğlu İsmail tarafından birleştirilmiş ve bütün İran'ı zaptetmişlerdir. Kızılbaşlar, sakallarını kınayla boyar ve kızıl bir başlık bağlarlardı. (Bosworth K. E. *Musulmanskiye dinasti*. M., 1971, s. 227).

liyorlardı (karılarının yanına ancak izinli günlerinde varabiliyorlardı) ve sultanın sadık ve en güvendiği gücünü oluşturmuşlardı.

Fakat Türkler Akdeniz'e açıldıklarında, filoya ihtiyaç hissettiler. Filolara ise maceraperestleri, korsanları ve Akdeniz sahillerinde dolaşan serserileri almışlardı. Bunlar İtalyan, Rum, Berberî, muhacir Datçan ve Türk filosuna paralı asker olarak giren Norveçlilerdi. Çünkü bunlar din, kanun ve vicdan tanımayan insanlardı. Bu yüzden gönüllü olarak İslam dinini kabul etmişlerdi. Genel olarak herhangi bir inançları yoktu, ama mekanik olarak Hristiyanlardı.

Fakat bunlar Akdeniz'de öyle güçlü bir filo kurmuşlardı ki, İspanyollar karşılarında tapır tapır dökülmüş, Fransa güçlkle tutunabilmiş, İtalya sahilleri sürekli levant akınlarına maruz kalmış ve Akdeniz'de dolaşmak tehlikeli bir hal almıştı. Tunus, Cezair, Oran sahilleriyle ve tabi ki doğunun diğer limanlarında üslenen bu levant filoları, XIX. Yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Bu filoların başında bulunan kaptanlardan en fazla dikkati iki kişi çekmektedir. Birinin lâkabı Barbaros - sarı sakallıydı fakat bir Müslüman adı olan Hayreddin'le çağırılıyordu ve aslen Naksos adasından bir Rum'du. Bir diğerinin adı Yulıç Ali'ydı. Aslının ne olduğu pek bilinmiyor, ama muhtemelen Berberî idi. Onun da adını Yulıç'dan (çapulcu) Kılıç'a çevirdiler. İstisnâî ölçüde kabiliyetli bir amiral olmakla birlikte, tabii olarak bir çapulcuydu. İspanyol, Venedik, imparatorluk ve papalık filoları bu kellekeserler karşısında mağlup olmuşlardır.

Gördüğünüz gibi, kesinlikle değişik kabile unsurlarına dayalı, fakat Türk dilli Osmanlı etnosu bu şekilde kurulmuştur. Burada birleştirici unsurlar askerî kader, saltanat kaderî, dış işaretler yani zorunlu olarak Müslümanlık inancına binaen siyasî tebaalıktı. Kimse bu insanların dinî inancını tahkik edemezdi. Müslüman olduklarını söylüyorlardı, ama özellikle kimse tarafından takip edilmediklerinde şarap içiyorlardı. Başarılı geçen seferlerden sonra bol miktarda savaş esiresi topluyor, onları kendilerine hanım yapıyorlardı. Bu değişik esirelerden olan çocukları ise Türk ordusu saflarını dolduruyorlardı. Böylece, Bursa civarında küçük bir beylik olan Türk Devleti, bir Akdeniz devletine, Türkiye veya kendi dilleriyle Bab-ı Ali denilen tamamen yeni bir devlete dönüşmüştü. Kendilerine Türk değil, Müslüman diyorlardı. Türk kelimesiyle kastettikleri ise , XV. Yüzyılda Konstantinopolis'i fethettikten hayli sonra bu

Osmanlılar tarafından zaptedilen iki veya üç İç Anadolu Müslüman beyliğinin² Türkmen halkıydı.

Kaydetmek gerekir ki, gerçek Türkler bütün güçleriyle bu fetihlere karşı direnmiş, fakat itaat altına alındıktan sonra ordu saflarını doldurmaya zorlanmışlardır. Ancak, eşit hukuklu olmayan hafif silahlı akıncılar olarak, sınır boylarının korunmasında, âni hücumlarda, saldırı ve yağma hareketlerinde ve gerektiğinde nakil ve çiftçilik işlerinde kullanılmışlar ve onları acımasızca sömürmüşlerdir.

Bizim Osmanlı, kendilerininse Müslüman dediği bu Türkler, kesinlikle özel bir halktı. Obskürasyon safhasının dışında, üzerinde durduğumuz tüm safhaları baştan geçirmişti. Atâlet safhasına ise, ilk İslam savaşçıları Türkmen bahadırlarının ve mürtedlerin iç passioner torunları israf edildikten sonra geçmiştir. Rusya'yla girilen başarısız savaşlar sonunda Osmanlı ekonomisi çöktüğünde, Türk sultanının hizmetine giren ve zaten hiç olmayan dinlerini dahi değiştirerek Türkleşen çok büyük miktarda Avrupalı maceraperest bu etnosun arasına karışmıştı.

Rusya, Türkler'i mağlup eden tek ülkeydi; Avusturyalılar ve İtalyanlar ise Türkler tarafından canlarının istediği şekilde tekmelenmişlerdi. Türkler, Kırım'ı ve Karadeniz sahilini kaybetmişlerdi. Çok pahalıya malolan savaşlar başarısızdı. Osmanlı İmparatorluğu yavaş yavaş yıkılmaya başlamıştı.

Çöküşün sebebi sadece savaşlar değil, bir o kadar da plansız programsız yürütülen ekonomiydi.³ Köylüler iliklerine kadar sümürdükleri için, toprağı hor bir şekilde kullanmışlar, vaktiyle pek çok halkı besleyen bu “bereketli hilal” git gide ihmal edilmiş topraklara dönüşmüştür. Köylüler şehirlere akın ediyor; denizde ve karada faaliyet gösteren eşkiya çetelerine katılıyorlardı. Çünkü bu, evde oturup, toprağı sürmekten ve kendilerine yabancı ve hatta nereden peyda oldukları bilinmeyen vergi tahsildarlarının sürekli yağma ve tecavüzlerine maruz kalmaktan daha kârlıydı. Her ne kadar bu tahsildarlara Türk deniliyorsa da, asılları ya Polonyalı, ya Alman, ya İtalyan, ya Fransız, elhasıl kafasına bir sarık geçiren kim idüğü nâmalum kişilerdi.

2 İç Anadolu'da Karaman Beyliği, Irak'da Karakoyunlu ve Doğu Anadolu'da Akkoyunlu beylikleri.

3 Smirnov V. D. *Kuçibey Gomurdjinskiy i drugiye osmanskiye pisateli XVII ve-ka o priçinax upadka Turtsii*. SPb., 1873, s. 266 vd.

Bu durum, XIX. Yüzyılda, Türkler birden paralarının olmadığını anladıklarında bir felaketle son buldu. Peki parayı nereden alacaklardı? Tabi ki en kolay yolu seçip borçlanmaya gittiler ve başladılar Fransız para babalarından kredi adı altında faizle para almaya. Bu kredilerin faizleri çok yüksekti ve çok büyük gelirlerle kapatılacaktı. Ama Edirne'ye kadar gelen Rumentsiev, Suvarov, Kutuzov, Di-biç'in kazandıkları zaferlerden sonra bu kadar büyük gelir kalmamıştı ve esasen genel olarak hiç kalmamıştı. Sonuçta alınan bu borçları ödeyemecikleri anlaşıldı. Bu durum karşısında Fransa hükümeti, Fransız burjuvazisine “Tamam, biz sizin bu alacaklarınızı telafi edeceğiz” dedi. Arkasından Ege Denizi'ne bir filo göndererek, bütün limanlardaki gümrüklerin, tuz ve diğer temel ihtiyaç maddelerinin işletilmesinin kendisine verilmesini, ayrıca borçlar kapanıncağa kadar her yıl vergi toplama hakkı istedi.

Böylece Türk İmparatorluğu, o koskaca devlet, kil ayaklar üzerinde duran devâsâ bir heykele dönüştü. Önce parçalanıp dökülmeye başladı, milliyetçiler ise Paris'e giderek, orada Avrupa kültür ve medeniyetini öğrenmeye giriştiler. Bir süre Paris'de kaldıktan sonra, mükemmel Fransızca öğrenerek geri döndüler ve ülkelerinde Bonapart rejimine ve hatta cumhuriyete benzer bir yönetim şekli kurmaya teşebbüs ettiler. Bunlar Jön-Türkler'di. Sonuçta bu Jön-Türkler bir devrim gerçekleştirerek, Sultan Abdulhamid'i tahtan indirdiler, göz hapsine aldılar ve Almanya'nın yanında yer alarak I. Dünya Savaşı'na katıldılar, fakat mağlup olup ortadan kaldırıldılar. Jön-Türkler yönetiminde hiçbir şey iyi değildi..

Türkiye, yavaş yavaş l'tilaf kuvvetlerince işgal edilmek zorundaydı. İngilizler ve Fransızlar, İstanbul'u, Yunanlılar İzmir'i işgal ederek Türkiye'nin içlerine kadar sokulmuşlardı. İşte tam bu noktada bir rejenerasyon gerçekleşti.

Akmatik safha XVI. Yüzyılda bitmiş, XVII. Yüzyıldan XX. Yüzyıla kadar atâlet safhası devam etmişti. İstanbul çevresinde, Ege Denizi sahillerinde ve kültürlü şehirlerde yaşayan Türkler, neredeyse hiçbir işe yaramaz hale gelmişlerdi. Yapabildikleri tek şey kahve içmek, nargile fukurdutmak, herhangi bir konuda, hava durumu, politika, şehir ahvali üzerinde tartışmaktı, ama kesinlikle kendilerini koruyacak halde değildiler.

Halbuki İç Anadolu'nun yırtıcı, gücendirilmiş Türkmenleri, pasioner yedeklerini muhafaza etmişlerdi; çünkü hiçbir yere gitmemiş-

lerdi ve passioner gençleri evlerinde kalmışlardı. Bezgin bir şekilde koyun gütmeyi, iş katliama kadar varmasa bile Ermeni komşularıyla dalaşmayı, evlenip çoluk çocuk beslemeyi uygun bulmuşlardı.

Mustafa Kemal Paşa işgalci İngiliz, Fransız ve Yunanlılar'a karşı mücadele bayrağı açtığında, bu Türkmenler hızlı bir şekilde düşmanları bölgelerinden kovdular ve bugünkü sınırları içindeki Türkiye'yi yeniden kurdular.

Ancak, burada tamamlanmamış, kurala uygun bir süreçle karşı karşıyayız: Uç bölgelerde “kalan” tüketilmemiş passionerliğin kullanılması suretiyle gerçekleşecek etnik rejenerasyon örneği. Passiонерlik ateşi, eyaletlerde değil, bizzat İstanbul'da yakılmıştı. Aynı şey Suudi Arabistan'da vukû bulmuştu, fakat oradaki dominant başkacaydı. Araplar, Türkler'e karşı baş kaldırmışlardı, ama düzenli ordularla başa çıkacak durumda olmadıkları için, Türkler'in artçı kuvvetlerini felç etmek suretiyle Filistin'i işgal edip, Basra'dan kuzeye ve Mezopotamya'ya yönelerek İngilizler'e Türkler'i darma dağın etme imkanı sağlamışlardı.

Demek ki, Araplar da XX. Yüzyıl başlarında içtepi mevcuttu ve bağımsızlıklarını kazanmışlardı. Çünkü Türkler'in hâkimiyetinde olmak hoşlarına gitmiyordu.

Kurtuluş İsteği

Obskürasyon safhasında rejenerasyon sınırlı bir özellik gösterir. Bizans'dan söz edildiğinde, bu dediğimiz husus bariz bir şekilde dikkat çekmektedir. Henüz XI. Yüzyılda 20 milyon nüfuslu imparatorluk entellektüel meselere yoğunlaşmıştı. Herkes, o dönemde dünyanın en zengin şehri Konstantinopolis'de lüks hayatı yakalamanın derdindeydi.

Esasen maharetli ustaların göz alıcı sanat eserleriyle süsledikleri devâsâ yapılar, pazarlar, zibil gibi hububat, Rusya'dan gelen kürkler, Slavyan köleler, Bağdat ve Çin'den gelen ipekler, Grekya'dan gelen şarap, Macaristan ve Bulgaristan'dan gelen atlar, Homeros ve Eflatun'un yanı sıra kahraman Digenes Acritas'la ilgili destanların öğretildiği okullar, ısırl ısırl tapınaklar ve sağlam surlar, bu şehirden sadece Bizans İmparatorluğu bünyesinde yer alan özel bir dünya yaratmıştı.

Fakat başkent'in bütün çevresinde, Bosphorus'un her iki yakasında, Trakya ve Bithynia'nın güneşli tepelerinde keçiler geziniyor, ağustos böcekleri ötüşüyor; güneşten kavrulmuş köylüler, şaraplık üzüm topluyor, icara aldıkları tarlalarda veya yarıcı çalıştıkları çiftliklerde zeytin devşiriyorlar; Epirus ve Taurus'un yarı vahşi dağlıları Katolik ve Müslüman düşmanları defetmek için kılıç ve ok yapıyla uğraşıyorlardı. Başkentteki lüks onlar için değildi. Onların behre-i nasibesi, sadece çalışmak ve savaşmaktı.

İşte bu noktada yine karşımıza o muamma, XI. Yüzyılda birden Bizans'ı zayıflatan ve onu ölümün eşiğine getiren o problemle karşı karşıyayız. Başkent ve eyaletler, düşünmeye ve hissetmeye son vermiş, yani uyum içinde hareket etmeyi bir tarafa bırakmışlardı.

Bu durum, refah ve terfi için gerekli olan şartlara sahip olmayanlar, yani inisiyatifi bulunmayan memurlar sırtından vazifesini tamamlama eğiliminde olan bürokraside özellikle bariz bir şekilde kendini gösteriyordu. Kostantinopolis'de oldukça iyi eğitim görmüş ve tecrübeli bir siyasetçi olan Mikhail Psellus'un başını çektiği hukukçular ekolü ortaya çıkmıştı. İmparatoriçe Zoya ve Theodora'nın teveccühüne dayanan hukukçular, ülkenin yönetimini ellerine geçirmiş, rasyonalizm ve hakkaniyeti yönetim prensipleri haline getirmiş ve eyalet aristokratlarının yetkilerini sınırlamışlar.. ve aradan yarım yüzyıl geçmeden Bizans'ı ölümün eşiğine getirmişlerdi.

Canlı bir irrasyonalizm örneği. Aşırı katı sistem, elastikiyetini kaybeder ve dış güçlerle çatışmaya girmesi halinde parçalanır. İlk kurbanlar da kabiliyetli başkumandanlar olur. Bizans'da ise bunlar Georgius Maniakh⁴ ve Roman Diogenos'du.⁵ Bu süre zarfında ordu küçülmüş ve bir kısmı paralı vareglerle, Anglosakson ve Ruslar'la değiştirilmiş; askeri bütçe kuşa çevrilmiş, kaleler zayıflamış ve ülke kargaşa içine itilmişti.

4 Georgius Maniakh. 1032'de Mezopotamya'da ve Sicilya'da Araplar'ı mağlup eden kabiliyetli Bizanslı general. Fakat daha sonra kendi kabiliyetsiz yardımcıları tarafından iftiraya uğramış ve başkente gönderilmiştir. Orada başına gelecekleri bilen Maniakh, 1043'de isyan etmiş, ancak savaşı kazanmak üzereyken tesadüfi bir okla hayatını noktalamıştır. (*İstoriya Vizantiya*, 2/270-271).

5 Roman Diogenos. 1071'de Malazgirt'de Selçuklular'a mağlup ve esir olmuş, fakat kısa süre sonra serbest bırakılmıştır. Ancak ülkesine döndüğünde onu bir düşman gibi karşılamış, esir etmiş ve gözlerini kör ederek zindana atmışlar, orada 1972'de hayatını noktalamıştır. (Age., s. 283-288).

Sicilyalı Normanlar İtalya'yı ele geçirmiş, Peçenekler Balkan Yarımadası'na girmiş, Selçuklular Malazgirt'de Bizanslıları mağlup ederek Küçük Asya'yı fethetmiş; papa, patriachla olan bağlarını koparmış, kiralık askerler itaatten çıkmış, ülkenin geri kalan kısmı iç savaşa tutuşmuş ve üstelik de çarpışan taraflar düşmanın yardımını almakta tereddüt etmez olmuşlardı.. Kısacası Grek krallığı bir Trakya despotluğuna dönüşmüştü.

Ama eyaletler kurtulmuştu. Zengin toprak ağası Aleksei Komnenos kanunları bilmiyordu, fakat işinde maharetliydi ve kendini düşmanlardan koruyabilmişti. Ülkedeki düzensizliğe son vermiş ve onu davetsiz yabancılardan, Selçuklu, Peçenek ve Sicilyalı Normanlar'dan kurtarmıştı.

Üç kuşak Komnenoslar yani Aleksei, Johannes ve Manuel, Bizans'a kaybettiği toprakların büyük bir kısmını istirdat etmişlerdi, ama Konya Sultanlığı'nı kuran Selçuklular'ın mekan tuttukları Küçük Asya'nın dağlık kesimlerini kurtaramamışlardı. Avrupa'da ise, 1167'de Macarlar'a karşı kazanılan zaferden sonra Bizans sınırları Tuna boyunca ilerleyerek Dalmaçya'yı dahi içine almıştı.

Komnenosların zaferi, eyaletlerdeki henüz harcanmamış passioner rezervlerin devreye sokulmasıyla canlılık kazanan yüksek düzeydeki gerilim sayesinde mümkün olmuştu.

Komnenoslar yönetimi, passioner uçların kullanılması suretiyle gerçekleştirilen etnik rejenerasyonun tipik bir örneğidir. Bizans, zayıf varlığını bu şekilde bir yüzyıl daha uzatmıştı, ama Bizans ordularının 1176'da Miriokefal'de Selçuklular tarafından darmadağın edilmesi ve en iyi savaşçıların kaybedilmesi sonun başlangıcıydı. 1180'de Manuel Komnenos öldüğünde çağdaşı bir tarihçi şöyle yazacaktı: "Sanırım irade-i ilahiyeye Manuel Komnenos'un ölümüyle birlikte Romeoslar krallığındaki canın çekilmesini ve ışıklarından faydalandığımız güneşin karanlık bulutlar arasında kaybolmasını murat eylemiş."⁶ Haklıydı!

Nihai çöküş Angeloslar zamanına rastladı ve Konstantinopolis'in 1204'de düşüşüyle son buldu. Haçlılar adeta ellerini kollarını sallayarak Konstantinopolis'e girmiş, kendisinin yağmalanmasına ve öldürülmesine razı olan zengin ve kalabalık nüfuslu şehri yağmalamışlardı. Halbuki küçücük Nikea ve verimsiz dağlık Epirus, baş-

6 Age., s. 333.

kentleri ve düşmanlar tarafından ele geçirilen diğer şehirler istirdat edilinceye kadar en iyi Fransız ordusuna ve İtalyan şövalyelerine karşı zaferler kazanmışlardı.

Nikea İmparatorluğu'ndaki milliyetçilik kıvılcımı, ülkenin mahvediliş anına kadar canlılığını sürdürdü, fakat etnik çöküş süreci devam etti ve hatta Johannes Kantakuza'nın yiğitliği dahi onu yeniden diklemeye yetmedi.⁷ Bizans halkı yok oldu, eridi ve korumasız, aslında kendini koruma isteğinden dahi mahrum Konstantinopolis'e Osmanlılar'ın girişine (5 Mayıs 1453) kadar uzun bir süre deforme oldu durdu.

Sonun Arkasından

Bir etnos çöktüğü ve sistematik bir bütünlük olarak varlığına son verdiği anda dahi, gerek bazı konviksiyumlar ve gerekse münferit kişiler ayakta kalırlar. Ve üstelik bu sonuncular, tarihte daha belirgin izler bırakırlar. Türkler tarafından fethedilen İstanbul'da da Fener mahallesinde bu durumda olan patrikane ayakta kalmayı başarmıştı. Bu mahalle sakinleri, yani Fenerliler, peygamber İsa'ya ve anası Meryem'e saygı duyan sultanların âtufeti sayesinde uzun süre varlıklarını sürdürdüler. Ancak 1821'de Müslümanları acımasızca katleden Slavyan asıllı Moralı Rumlar'ın isyanından sonra Sultan II. Mahmud, patriarchın asılmasını emretti ve Bizanssız yaşayan son Bizanslıları ortadan kaldırdı. Onlar, zaten yaşarken de kendilerini bekleyen akibeti biliyorlardı! Bunların tarih açısından bir önemi almasa dahi, etnograf geçmişin gerçeklerini kaydetmek, etnolog ise bunları yorumlamak zorundadır.*

Ama sonuçta bu intikamdan kurtulan ve ulaştıkları yerde kendi kaderlerini yaşayan muhacirler ve kişiler de oldu. Bunlar Florensiya'da humanistlere Rumca'yı ve elokvansiyayı öğrettiler; İspanya'da El Greko çok değerli tablolar meydana getirdi; Maksim Grekos Moskova'da okudu ve faaliyetlerde bulundu vs. Bu atâlet çok uzun sürmedi, ama kültürel geleneğin nüvesi atılmıştı.

⁷ Kantakuza: Bizans orduları başkumandanı.

* Yazar Gumilev, belki kendisinin de bir Ortodoks olması hasebiyle, buraya açıkça Fener Ortodokslarına göz yaşı dökmektedir, ama ya onların bu sırada ne yaptıklarını bilmiyor, ya da kasıtlı olarak zikretmekten kaçınıyor. (çev.)

TABLO - 4
ETNOGENEZ SAFHALARI

Safhalar	İmperatifler	Safha Geçişleri
1. Etnosların ve bölge alanlarının ilk kombinasyonları	Değişik	
2.	'Dünyayı ıslah etmek lazım; çünkü düzeni bozuk'	Passioner patlama
3. Etnik formasyon ve yükseliş safhası.	Olman gerektiği gibi ol!	
4.	Sen sen ol!	Akmatik safhaya geçiş
5. Etnik var oluş safhası: Start ve başarısızlıklar	(Önceki imperatifin muhafazası)	
6.	Büyüklerden bıktık	Kısmî kırıma: Atâlet safhasına geçiş
7. Atâlet safhası	Benim gibi ol!	
8.	Önceki imperatiflerin ortadan kalkması	Çöküş, obskürasyon safhasına geçiş
9. Obskürasyon safhası	Bizim gibi ol!	
10.	Bir günlük beylik bir günlük beyliktir.	Çatışma ve çözülme
11. Hatıra safhası	Bir zamanlar ne güzeldi.	
12.	Haline şükret Troll!	Homeostaz safhasına geçiş
13. Homeostaz safhası	Mazinin unutuluşu	Etnosun ikinci kombinasyonuna dönüşü ve yeni bir etnogeneze başlangıç noktası

471 yılında artık bir Hristiyan ve Clermont episkopu olan Sidonius Apolinarius da kendi halkının bâkiyesisiydi. Barbar krallar zamanında oldukça muhkem bina edilen Clermont, kültürün yeterli ölçüde geliş-

memesinden dolayı ateşler içinde kalmıştı. Kimse onun Latin filologisindeki önemini takdir edemedi. Onu kuşatma altına alan sakallı Bur Gundlar, ya sadece savaş işleriyle meşguldüler, ya da sarhoştular.

“Hatıra safhası” diyebileceğimiz bu aşamayla ilgili en zengin malzeme “geri kalmış kabileler” denilen halkların folklorunda ve muhafaza edilen âyinlerinde bulunabilir. Sözlü edebiyat geleneğinin en iyi örnekleri Altaylılar'da, Kırgızlar'da ve muhtemelen Amazon yerlilerinde ve Avusturalya aborijenlerinde vardır. Gerçi son iki gruptakilerde dil zorluklarından dolayı bazı detaylar gözden kaçırılıyorsa da, vardır. Ama mesele bu değil. Aksine en önemli olan husus, bu etnosların kesinlikle “geri kalmış” etnoslar olmayıp, yaşlılığın en ileri safhasına ulaşmış bulunmalarındır. Esasen onların hatıra ve yadigârları zamanın yok edici etkisine o kadar fazla maruz kalmıştır ki, bu hatıraların yanı sıra iyi dikilmeyen giysileri, kaba ziynetleri, “horom” denilen ahşap evleri, paslanan ve toprakla temas sırasında un ufak olan bronz silahları da aynı etkilere maruz kalmıştır. Ama bu bile henüz son değildir, çünkü hatıra dahi bir güçtür.

Burada sözü edilen hatıra safhası insanları, artık kendilerini ümitsizlik bilincinin rahatsız ettiği herhangi bir passionerliğe sahip değildirler. Yakın çevreleri de bir gayretkeşlikten uzaktır. Onların karınlarını doyurmak ve karşısında pinekleyecekleri sıcak ocaktan başka bir şeye ihtiyaçları yoktur. İdeallerinin, yani uzak teşhislerinin yerini refleksler almıştır. Yaşamak için mücadele edemezler ve daha da kötüsü etmek istemezler. O yüzden hatıra safhaları da oldukça kısadır. Çevrelerinde vukû bulan her türlü değişikliği hoş karşılarlar ve bu çevre sürekli değiştiği için, eğer engellenemez tek yönlü bir gelişim söz konusu olsaydı, o takdirde Homo sapiens türü ortadan kalkardı. Zaman zaman bu tür gelişimler olduğuna göre, passioner itkilerin etnogenезin son safhalarından daha fazla yüzeye geldiklerine hükmetmek gerekir.

Yeni bir passioner patlama yani mutasyon veya gayr-ı entropik iç-tepi, geçmişin atâleti sönmeden önce bir sonraki etnogenез sürecini başlatır. İşte bu sayededir ki insanlık, insanlar için cennet değilse de, cehennem de sayılmayacak yeryüzünü tekrar doldurur. Yeryüzünün tüm sathında geçmişte de böyleydi, gelecekte de böyle olacak.

Mademki böyledir - ki gerçekten de öyleydi, - Kuzey Yarımküre için yaptıklarımızı, zaman ve mekan unsurlarını da göz önünde tutarak, etnogenезin tüm safhalarını bir tabloda gösterebiliriz.

Eğer yeterli bilgiye sahip olsaydık, Kolomb öncesi Amerika, Güney afrika ve Avusturalya'nın etnogenезlerini de aynı şekilde yorumlayabilirdik. Fakat bu, istikbalde yapılacaktır.

ETNO-TARİHSEL ADLAR SÖZLÜĞÜ

Akvitanya (Lat. Aquitania)- Biskay Körfezi'ne (Akvitanya Denizi) bitişik Güneybatı Fransa'nın eski adı. Akvitanyalılar, Sezar zamanında Gallia'ya saçılan bir Kelt kabilesidir.

Alemannlar (Lat. Alamanni, Schwablar)- Merkezi Avrupa'nın ana hatlarıyla diğer German kabileleriyle ilişkisi bulunan erken sakinleri Suebler'den türeyen German kabilelerinin umumi adı. Alemannlar, tarihçi Dion Kassius'un "Roma Tarihi" adlı eserinde belirtildiğine göre 213 yılında Main nehri civarında Roma sınırlarının ötesinde Limes'de yaşamaktaydılar. Geniş bir alana saçılan ve kalabalık bir nüfusa sahip olan Alemannlar, IV. Yüzyılda sürekli olarak Roma İmparatorluğu'nun sınırlarından içeri girmiş, Gallia'ya, Loire ve Garonne nehri civarına kadar gelmişlerdir.

Altaylılar – Ural-Altay dil grubuna giren Türk halk gruplarının genel adıdır. Altaylılar, genetik olarak iki alt gruba ayrılırlar: Kuzeyliler (Tubalar "Tubaları", Çelkanlar, Şorslar, Kumandinler), güneyliler: Altaylılar veya Altay-kijiler, Telengit (veya Telenget)ler ve VI-VIII. Yüzyıllarda Büyük Türk Hakanlığı'nın sabık varisleri olan Teleütler'dir. Tüm bu grupların bugünkü nüfusları 50 bin civarındadır. Şors ve Teleütler'in dışındakiler 1940'a kadar Oyrat, bugünse Gorno-Altay otonom bölgesinde birleşmişlerdir. Halkın çoğunluğu şamanisttir, bir kısmı ise Ortodokstur. 1890'dan itibaren Büret ve Moğol lamaizminin T'ie-le kabilelerinin şamanizmiyle terkiinden meydana gelen yeni bir din, Burkanizm bölgede yayılmaya başlamıştır.

Anáhuac- Başkent Mexico-city'nin yer aldığı Merkezi Meksika bölgesi. Meksika halkının doğuş yeridir (Bu olay Cortes ve İspanyol konkistadorlar zamanına kadar gider). Anáhuac, Aztekler'in başkenti Tenochtitlan'ın eteklerinde İspanyol halkının korkunç bir boğuşmaya girdiği, zaffer çığlıkları ve toz duman altında doğduğu metaforik bölgedir.

Apaçi veya Apachiler (Akraba Kızılderili kabilelerin dilinde ‘düşmanlar’; kendi anlamı ise ‘oine’- insanlar). Colorado, New Mexico, Texace ve Arizona’da göçebe halde yaşayan en büyük Kuzey Amerikalı göçebe kabileler birliği. Atabasque dil grubuna mensupturlar. Apaçiler, nüfuslarını üçte iki oranında eksiltten İspanyol ve Kuzey Amerikalılar’la sürdürdükleri uzun savaşlar sırasında kendi hayat tarzlarını muhafaza etmişlerdir. Atabasklar bunlar arasında en baş eğmez olanlarıdır. Beyazlar ve diğer Kızılderili kabileler, XX. Yüzyıl başlarında dahi Apaçilerin yağma saldırılarından bizar olmuşlardır. Apaçiler, beyaz müstemlekecilere ve yerleşimcilere öyle bir korku saldılar ki, sonunda beyazlar Kızılderili “kellesi” avına çıkan gönüllü gruplar oluşturdular.

Astrahan- İtil’in (Volga) aşağı akımlarında yer alan “ebedi” şehir. Şehrin ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmiyor. İlk başlarda (XV-XVI yy.) İtil’in sağ sahilinde 10 km. den daha fazla bir alana, bugünkü Astrahan’ın yerine yayılmıştır. Burada Hazarlar’ın İtil, daha sonraları ise Türkler’in Saksin şehri bulunuyordu. Astrahan Hanlığı’nın IV. İvan tarafından fethinden sonra bugünkü Astrahan şehri kurulmuştu. Rus kumandanlar Zayaç Adası’na Kreml şehrini 1558’de de yeni bir şehir kurmuşlardır. Kamenı Kreml ise Godunov zamanında, 1587-1589 yıllarında kurulmuştur. Tarihi Astrahan şehrinin yerinde ise 1830-40 yıllarından beri kazı çalışmaları sürdürülmektedir.

Astrahan- Ruslar’ın pek çok tarihi olayla bağlantılı olan en romantik Doğu şehirlerinden biri. Bu şehir Venedikliler, İngilizler ve Türkler tarafından anlatılmıştır.

Burgundlar- Milat arafesine kadar Vandallar’la karışık olarak yaşayan Doğu German kabilesi. Onlardan tarihte ilk bahseden Büyük Plinius’dur. Miladi II. Yüzyılda Ptolemaeus onları Oder ve Vistula nehirleri arasına yerleştirmektedir. Burgundlar, 248 yılındaki savaştan sonra onları Rhinc’in bir kolu olan Main’in orta akımları civarına sürmüş, onlar da burada Alemannlar’la çarpışmışlardır. III. Yüzyıldan itibaren ise Burtemberg, Franconia ve bugünkü Burgundia’nın daimi sakinleri onlardır.

Venedik (Lat. Venetia)- Adriatik sahillerinde yaşayan Venet ve Illirialılar’ın tarih boyunca yaşadıkları yer. M.Ö. I. Yüzyıl sonlarında, Venet kabilelerinin bölgesi bataklık vadilerdi ve doğuda Dalmaçya eteklerine kadar uzanıyordu. Venetler, M. Ö. III. Yüzyılda Romalılar’ın hakimiyeti altına girdiler. Romalılar zamanında bölgenin fazla bir önemi yoktu. Miladi IV-V. Yüzyıllarda ise büyük halk göçleriyle birlikte geleceğin Venedik şehrinin bulunduğu ada sahillerine muhacirler gelip yerleşti ve böylece gerek Germanlar’la ve gerekse son Romalılar’la herhangi bir etnik bağı

bulunmayan çok uluslu unsurları bünyesine alan Venedikliler, bir konsorsiyum oluşturdular. 697'de ise Venedikliler kendi önderleri doja'nın kumandası altında birleştiler ve IX. Yüzyıldan itibaren de Rhine civarı şehirleriyle ve Bizans arasındaki ticarette aracı rolü oynamaya başladılar. Asıl yükselişlerini Haçlı Seferleri sırasında kaydettiler. Roma bünyesindeki süb-etnoslardan biri olan Venedikliler, daha sonraları İtalya'ya çok zayıf bağları bulunan bir konviksiyuma dönüştüler.

Hussarlar (Mac. Huszar)- XV. Yüzyıl ortalarında Türkler'le yapılan savaşlar sırasında Macaristan'da ortaya çıkan göçebe atlılarına benzer hafif süvariler. Eski Moğol atlılarının usullerini ve Avrupa'nın güneyindeki Osmanlı Türklerinin savaş taktiklerini kullandılar. Macaristan bozkırlarında önce akıncı birlikleri, daha sonra düzenli alaylar şeklinde organize edilen bu savaşçı birimler, birçok Avrupa ülkesinde, Polonya, Almanya ve 1650'den itibaren Rusya ordularında da görülmüştür.

Garamantlar- Herodot'a göre Afrika'nın en eski halkı sayılan Libyalıları teşkil eden ve Sahara'da avcılık ve toplayıcılıkla hayatını sürdüren ilkel bir kabile. Yine aynı kaynağa göre Bushmenler'in akrabalarıdır. Garamantlar, M.Ö. VII-VI. Binyılda neolit dönemin insanlarıdır. Herodot'un eserinin IV. Kitabında anlatıldığına göre Garamantlar, Fessan (İtalyanlar'ın Miladi XX. Yüzyıldaki hakimiyetleri sırasında Libya'nın Fizan bölgesi) eteklerinin güney kesiminde yaşıyorlardı. Garamantlar'ın kervan yolu Germa (Garama) şehir ve gölünden başlayarak güneye giderdi. Bu halkın kayalara çizdikleri hayvan resimleri ve maddi kültür eşyaları Batılı araştırmacı ve sanatçıların oldukça fazla ilgisini çekmiştir. Eski Sahara'nın çarvacı göçebelerinin kültürü özel bir seyahat zevkinin doğmasına yol açmıştır.

L.N. Gumilev'in araştırmalarına göre Garamantlar, etnogenez açısından bugünkü Saharalılar'la bağlantılıdır. Tibbular veya Teda (Tubu)lar, Hamiler veya muhtemelen Doğu Afrika'nın negroid kabileleri tarafından ortadan kaldırılan sabık Garamant medeniyetinin bakiye kalıntıları olarak görünmektedir. Tibbular – kaya insanları, küçük bir halktır (12 bin kişi) ve kum seviyesinden yaklaşık 3,5 km. yüksek yer alan Tibest masivlerinde yaşamaktadırlar. Tavarıklar'la etnik bir bağları görülüyor.

Dac'lar- Bugünkü Romanya ile Moldavya bölgesinde, Tuna'nın kuzeyinde yaşayan Trak kabilelerinin en büyük grubu. Karpat boyunca daha doğuda yaşayan komşu Getler ve hatta Traklarla hasmane münasebetler kurdular. II. Yüzyıl başlarında ise Roma tarafından fethedilerek, ülkeleri imparatorluğun Dacia eyaleti haline getirildi. Daclar Romalılaştırılmışlardır. "Hür Dac'lar" denilenleri ise doğuya gitmişlerdir. İmparatorluğun Dacia'da sürdürdüğü kanlı savaşlar ona hiçbir şöhret getirmemiştir.

Karel (Korel)ler, XVII-XVIII. Yüzyıllarda Beyaz Deniz'den Pribaltık'a kadar uzanan bölgeye saçılan bir Fin kabilesi. Onlar kendilerini komşu Finlandiya'daki Finler'le değil, Rusya'nın kuzeyinde yaşayan daha eski Fin halkıyla özdeşleştirmektedirler.

Quaker-lar (Kelime anlamı dostlar topluluğu)- XVII. Yüzyılda ortaya çıkmış bir İngiliz dini tarikatı. Tarikatın kurucularından D. Foke, XVII. Yüzyıl sonlarında kendi görüşlerini yaymak için İskoçya, Germanya, Amerika ve Hollanda'yı dolaşmıştır. Quakerler'in Protestanlığı kaba ve dolaysız duadan ibarettir. Quakerler, her tür kilise töresini reddeden "kilise dışı" insanlardır. Her tür dans, ayin ve cenaze merasimleri sessizce ve törensiz olarak icra edilir. Amerika'daki Pensilvanya kolonisini kuranlar da Quakerlerdir.

Kıptiler (Koptlar)- Miladın başlarında Hristiyanlığı kabul eden Eski Mısır halkının torunları. Mısır başpiskoposluğu oldukça etkiliydi ve iyi eğitimliydi. Çok erken dönemde kendine özgü bir hal alan Kıpti kilisesi ve halkı, hem Bizans halkıyla, hem de Konstantinopolis kilisesiyle çatışmaya girdi. Araplar, VII. Yüzyılda Mısır'ı kolayca fethettiler. Kuzey Mısır'daki Kıptilerin büyük kesimi Müslümanlaştırılarak Arap süper-etnosu bünyesine alındılar. Güney Mısır'daki Kıptiler ise kendi dinlerini ve etnik kimliklerini korudular ve önceleri Arap süper-etnosu, arkasından da Osmanlı Türk süper-etnosu bünyesinde yer aldılar. Kıpti dili, XVII. Yüzyılda kullanımdan kalktı. Bugün Güney Mısır'daki birkaç milyonluk Kıpti toplumu, II. Yüzyıldaki passioner hareketin bakiyesidir. Kıptilerin özellikle dini muhtevalı metinleri muhafaza edilmiştir.

Mişerler- Bugün hayatta olmakla birlikte güçlü bir şekilde asimile olmuş bir süb-etnos. Yaşadıkları bölgeler, eski Perm, Ufa, Orenburg ve Penza eyaletleridir. Günlük hayatta kullandıkları dil Türkçedir ve köken itibarıyla Fin-ogurlara mensupturlar. Etnogenezlerinde üç unsur hakimdir: Ugor göçebeleri, Finler ve yerleşik Türk hakim zümre. Devrime kadar araştırmacılar kendi tanımlamalarıyla Mişerler'i Başkurtlar'la birlikte keşfettiler. Mişerler, Ryazanlı ve Nijegorodlu Rus köylüler ve doğuda Başkurtlar'la kaynaşmışlardır.

Neapolitenler- İtalya'nın XIX. Yüzyılda birleştirilmesine kadar 800 yıl boyunca bu ülkede yaşamış bir süb-etnos. Romalılar devrindeki tarihi adıyla Campani olan Neapol ve Palermo kasabası, uzun süre Romalı, Grek, Arap, Norman ve bilahere İspanyol ve Fransızlar'ın varisleri olan karışık halkların yaşadığı bir yerdi. Palermo ve Neapol sarayındaki kısmi kültür ve zevk değişimi bu alt-etnosun kendine has bir hayat tarzı edinmesine ve Neapol ve Campani kabilelerine mensup erkeklerin kurdukları gizli it-

tifak önderlerinin çıkarlarını korumak için teşkil edilen gizli “kamorra” teşkilatının özel bir yer tuttuğu dahili hiyerarşik yapısında rol oynamıştır. Vezüv yanardağının patlaması, binaların kısmen tamir edilme ihtiyacı, zaman içinde Güney Apenin halkının karakter ve dinamik davranış kalıplarına damgasını vurmuştur. Neapolitenler, XIX. Yüzyılda artık etnogenezin hatıra safhasındaydılar ve passioner olanları Amerika ve Arjantin’e yerleşerek orada Neapol ve Palermo kanunlarına göre yaşayan önemli bir hemşehri topluluğu ve konviksiyumlar teşkil etmişlerdir.

Normanlar (Vikinger)- İskandinavya halkına verilen addır. Norveç ve Yutland nehirlerinin ağzlarında ufak çaplı korsanlıkla uğraşan Normanlar, IX-X. Yüzyıllarda Avrupa’nın köylü halkını tehdit eden bir tehlikeye dönüşmüşlerdir. Normanlar, kendi verimsiz topraklarını zengin sahil bölgeleriyle değiştirerek, Fransa, İtalya, İspanya ve Bizans’ın verimli yerlerini ele geçirmek suretiyle müstemlekeçiler haline gelmişlerdir. 911’de Viking Rolan, Batı Fransa’daki Norman topraklarını miras olarak devralmış; 1066’da ise Normandiya’dan gelen Normanlar İngiltere’yi fethetmişlerdir. Daha sonra ise kolonilerini Güney İtalya’ya taşıyarak orada iki Sicilya krallığını kurmuşlardır. Normanlar, Filistin’de de haclı hareketinin öncü kuvvetleriydiler. Kiyef Rusyası tarihinde vareg adıyla deren bir iz bırakmışlardır. İzlanda’yı, Greenland’ı ve Kuzey Amerika’yı onlar keşfetmiştir.

Nubyalılar- Nubya ve Sudan sakinleri. Siyah ırka mensupturlar. Nubyalıların bir kısmı Yukarı Nil’de Araplar’la kaynaşarak Beca alt-etnosunu meydana getirmişlerdir. Nubyalılar, adaleli vücutları, bitmez enerjileri ve güçlü yapılarıyla dikkat çekerler. Nubyalı köleler ele geçirmek için düzenlenen seferler henüz eski Mısırlılar döneminde de vardı. İngilizler onları hamal olarak kullanıyorlardı. Nubyalılar XVIII. Yüzyıldan bu yana Müslümandırlar.

Numedyalılar- Kuzey Afrika’da bugünkü Cezair, Moritanya ve Tunus’un bulunduğu yerde geniş bir alana yayılmış bir halk. Numedyalılar adlarını göçebe oluşlarından dolayı almışlardır ve Yunanca Nomades kelimesinden gelmektedir. Nomadların tüm Sahara ve Arabistan sakinleriyle akrabalıkları vardır. Roma, Numedya’yı zaptederek, Afrika’daki diğer fetih faaliyetleri için üs haline getirmişti. Pirenelerden gelen German-Vandallar tarafından fethedildikten sonra ise Numedyalılar’ın bir kısmı fatihlerle kaynaştı, bir kısmı da VII-VIII. Yüzyıllarda Araplar tarafından asimile edildi. Numedya kralı Yugurt Roma’yla girdiği yedi yıllık bir savaştan sonra mağlup olmuş, esir edilerek M.Ö. 104’de Roma’da infaz edilmiştir.

Roksolanlar- Don havzasından Dinyeper'e ve batıda daha ilerilere doğru yönelen göçebe Sarmat kabileleri. Roksolanlar'ın kökeni ve daha sonraki etnik gelişimi iki yüz yıldır tartışılmaktadır. Sarmatlar'ın genel olarak eski dönemlerde Kuzey Kazakistan'la İtil arasını mekan tutan putperest bir kabile olduğu bilinmektedir. Roksolanlar, Alanlar, Sarmatlar, İskitler'in bir kısmı, Yazigiler ve diğer bölge kabileleri bir boy federasyonu kurmuşlar, İskitler'i Karadeniz sahillerinden sürmüşlerdi. Daha sonra Kırım ve Kafkaslar'daki Yunan kolanilerini de yerle bir ettiler. Doğu Avrupa'ya yöneldiler ve Miladi IV. Yüzyılda Hunlar tarafından mağlup edildiler. Yeni dönem Polonya, Alman ve Türk literatüründe "Roksolan"larla genel olarak Slavyanlar, Zaporoj Kossakları, Güney Rusları ve Maloruslar kastedilir.

Teutonlar- (Strabon'da Teugenler)- Jüles Sezar zamanında Roma sınırlarına yakın bir bölgede yaşayan German kabilesi. M.Ö. 113-101 tarihleri arasında Gallia ve İtalya'ya Kimverler'le birlikte büyük bir istila hareketi gerçekleştirdiler. Kimverler, Yutlandia denilen bugünkü Daniya'nın kuzeyinde yaşayan bir German kabilesidir. Teutonlar'ın Kimverler ve diğer kabilelerle birlikte gerçekleştirdiği sefer, Gallia'nın en zengin şehri Tolouse'un zaptıyla son bulmuştur. Teutonlar, savaşta son derece acımasızdılar.

Tepterler- İtil civarında yaşayan etnik bir cemaat. XIX. Yüzyılda Müslümanlığı kabul ettiler. Umdurt, Mordva ve Mari'lerden çıkmış marjinal bir gruptur. Türkçe konuşurlar.

Tavarıklar- (Yanlışlıkla Batılılar tarafından Tüarek olarak yazılır)- Yeryüzünün en eski göçebeleridir. Bugünkü Cezair, Libya, Nijerya ve Mali sınırları boyunca, ama ağırlıklı olarak Sahara'da yaşayan bir halk. Kelime anlamı olarak "aniden ortaya çıkıp, yıldırım gibi hızlı hareket eden" demektir. Tarık kelimesinin çoğuludur. Sahra'da ve Nijerya'ya gidecek ticari kervanlara korumalık yaparlar. Tavarıklar, tam bir çöl insanıdır. Yüzlerini kapatırlar. Kabile ileri gelenlerin yüz örtüsü mavi, diğerlerinin beyazdır. Uç kısımlarda yaşayanlar yerleşik düzene geçmiş ve Arap ve negroid kabilelerle karışmışlardır.

Tumalar- Yarı Rus, yarı Tatar kırma bir halk. XIX. Yüzyılda hazırlanan bir sözlüğe göre "Tumak" kelimesi kanı karışık, melez anlamına gelmektedir. Daha ziyade Güney Rusları (Kazaklar değil) ile kanları karışmıştır. Daha önceleri haydutluk ve eşkıyalık yapar, İran'a ve Mangışlak'a yağma seferleri düzenlerlerdi. Gelişim kabiliyetinden yoksun, fakat etnosun başlangıç safhasındaki küçük bir konsorsiyum teşkil etmişlerdir. 1930 sonuna kadar İtil ve Terek'in aşağı akımlarında yaşamışlardır.

Franklar- Miladi IV. Yüzyıl başlarında Hun istilasından sonra Roma İmparatorluğu'nun müttefikleri sıfatıyla Roma sınırlarına yerleşen savaşçı German kabilelerinin bir kısmının genel adı. V. Yüzyıl sonlarında ise Franklar'ın bir kısmı, ilk Fransız Merovingien hanedanının kurucusu Chlodwig kumandasında, daha önce Keltler'e ve Roma Galliası'na ait olan Fransa topraklarının büyük bir kısmını fethettiler. Frank monarşizmi Büyük Charles zamanında umumi Avrupa monarşizmine dönüştü. 843'de ise Dindar Ludwig zamanında, Fransızlar ve Almanlar olarak iki ayrı devlet ve halk halinde ayrıldılar.

Frank adından dolayı Germanyadaki Rhine, Maine'in orta bölgeleri Francone diye adlandırılır. Yeni dönemde ise Franconia, Bavarya'nın ve Bavar düklüğünün bir parçasıydı.

Hemşinler- Eski Türkiye'nin doğu bölgelerinde, Irak ve İran (Lazistan)'da yaşayan Müslüman Ermeniler. Hemşinler'de dinin güçlenmesi onların diğer Ermeni halkından uzaklaşmasına yol açmıştır. 1900 yıllarında Abhazya, Gürcistan ve Acarya'daki Hemşinler dağlı Ermeniler tarafından asimile edilmişlerdir.

Çumaklar- Eski Rusya'da bir meslek grubunu temsil eden halk. Ukrayna'nın Slobodskia bölgesinde, Kırım'da ve Kuzey Kafkasya'da yaşayan alt-etnosun genel adı. Tuz, balık ve şarap taşırlar. Bu kelime Türkçede arabalarla ticaret yapmakla uğraşan insanları tanımlamak için kullanılır.

Çeldon (Çoldon, Çaldon)lar- Türkçe bir kelime. Sibirya'da muhacir, yeni gelen, Rusya'dan çıkan anlamındadır. Ayrıca serseri, kaçak anlamı da vardır. XX. Yüzyıl başlarında etnosun diğer üyeleriyle eşit hakka sahip olmayan melez anlamında bir kelime olarak kullanıldı. Sibirya'da özel bir etnik oluşum. Orta Asya'da, Kazakistan bozkırlarında, Kırgızistan dağlarında, Kalmıkya ve Kafkaslar'da, kaçak, başıboş, avare anlamında yerli halktan farklı kişiler için kullanılır. Sibirya'da özel bir konviksiyum. Kendilerine özgü hayat tarzları ve mazileriyle ilgili efsaneleri vardır.

Şiroki- Amerika'da Allehana dağlarında yaşayan bir İrokez kabilesi. Çok geniş bir toprağa sahiptiler. 1783 ve 1830 yıllarında giriştikleri savaşlar sonunda yaklaşık tüm topraklarını kaybettiler. Yaşadıkları dağlarda altın bulununca Oklohoma'nın kuru çöllerine sürüldüler ve orada oluşturulan Kızılderili Bölgesi'nde yaşamaya mecbur edildiler. Kabilenin yarısı bu tehcir sırasında öldü. Bir kısmı da Missisipi'yi geçerken hayatını kaybetti. Şiroki'lerin bir kısmı ABD'nin Meksika'yla girdiği savaş sırasında Kuzey Amerikalılar'a karşı savaştılar. Kızılderili kabileleri arasında en önde gelenler Şirokilerdir. Kendi alfabeleri ve edebiyatları vardır.

Schwablar- Bugünkü Almanya'nın Baden-Burtenberg bölgesinde Fransa'da Alsas'da ve İsviçre'de yaşayan Alman dilli bir kabile. XII. Yüzyılda Schwab Düklüğü Kutsal Roma İmparatorluğu'nun bir kısmıydı. Schwablar, en meşhur iki Alman hanedanının yöneticisiydiler: Hohenstaufenler ve Hohenzollernler. Asılları Alemann'lara dayanır.

KAYNAKÇA

A. Rusça

- Agaev A. G. Narodnost; kak social;naq ob]nost;#Voprosy filofosofii.1965. ! 2.
- Akin]ikova G. I. Somatiheskaq i psixofiziologiheskaq organizaciq heloveka. L., 1977.
- Alekseev V. P. V poiskax predkov. M., 1972.
- Altuxov {. P., Ryhkov {. G. Genetiheskij monomorfizm vidov i ego vozmo'noe biologiheskoe znahenie#"urnal ob]ej biologii. 1972. ! 3.
- Andrianov G. V. Problemy formirovaniq narodnostej i nacij v stranax Afriki#Voprosy istorii. 1967. ! 9.
- Anuhin V. A. Teoretiheskie problemy geografii. M., 1972.
- Apollon B. A. Dokazatel;stvo prowlyx nizkix stoqniq urovnq Kaspijskogo morq. M., 1951.
- Arrian. Poxod Aleksandra#Per. M. E. Sergeenko. M-L., 1962.
- Artamonov M. I. Bolgarskie kul;tury severnogo i zapadnogo Prihernomor;q#Doklady VGO. Vyp. 15. L., 1970.
- Artamonov M. I. Opqt; tgeroj& i #tolpa&#Priroda. 1971. ! 2.
- Averkieva {. P. Indeicy Severnoj Ameriki. M., 1974.
- Bawilov V. A. Drevnie civilizacii Peru i Bolivii. M., 1972.
- Belqyskij V. A. Vavilon legendarnyj i Vavilon istoriheskij. M., 1971.

- Berg L. S. Gamogenez. Pr., 1922.
- Berg L. S. Klimat i 'izn. M., 1974.
- Berg L. S. Uroven; Kaspijskogo morq v istoriheskoe vremq% Oher-ki po fizihekoj. M-L., 1949.
- Bern;e F. Istoriq poslednix politiheskix perevorotov v gosudarstve Velikogo Kogola. M., 1936.
- Bertalanfi L. Obļaq teoriq sistem-kritiheskij obzor#Issledovaniq po obļej teorii sistem##Pod red. V. N. Salovskogo. ~. G. {dina. M., 1969.
- Bertel;s A. E. Nasir-i Xosrov i imailizm. M., 1959.
- Betin V. V., Preobra'enskiy {. V. Surovost; zim v Evrope i delovitost; Baltiki. L., 1962.
- Bihurin N. Q. (Iakinf). Sobranie svedenij po istoriheskoj geografii Vostohnoj i Srednoj Azii#Sost. L. N. Gumilev i M. F. Xan. Heboksary, 1960.
- Bogoraz V. G. Novye zadahi rossijskoj 'tnografii v polqmyx oblastqx##Trudy Severnoj nauho-promyslovoj 'kspedicii. Vyp. 9. Pr.,1921.
- Boltin I. N. Primehaniq na istori[drevniq i nynewniq Rossii. T. 2. Sb., 1788.
- Borob;ev M. V. ~tnos v srednie veka (na materiale 'tnogeneza h'urh'nej)##Doklady otdelenij i komissij Vseso[zno-go Geografiheskogo obļestva SSSR. Vyp. 3. 1967.
- Bromlej {. V. K xarakteristike ponqtiq #~tnos& #Rasy i narody.
- Bromlej {. V. Opyt tipologizacii 'tniheskix su]nostej#Sovetskaq 'tnografiq. 1972. ! 5>3.
- Bromlej {. V. Sovremennye 'tniheskie i rasovye problemy% E'egodnik#Otv. red. I. P. Grigulevih. M., 1971.
- Bromlej {. V. ~tnos i 'ndogamiq#Sovetskaq 'tnografiq. 1969. ! 6.Kozin S. A. Sokrovernoe skazanie. M-L., 1941.
- Bromlej {. V. ~tnos i 'tnografiq. M., 1973.
- Bruk S. I., Heboksarov, N. N., Hesnov, Q. V. Problemy 'tniheskogo razvitiq stran zarube'noj Azii#Voprosy istorii. 1969. ! 1.
- Bud;ko M. I. O prihinax vymiraniq nekotoryx 'ivotnyx v konce plejstocena#Izv. AN SSSR. Ser. geografiheskaq. 1967. ! 2.

- Buhinskij I. E. Oherki klimata Russkoj ravniny v istorihesku[
'poxu. L., 1957.
- Bystrov A. P. Prowloe, nastoql ee, budu] ee helovek. L., 1957.
- Vajd;q S. Ostrova, zalitye solcem##Na suwe i na more. M., 1968.
- Vasil;ev V. P. Istoriq drevnosti vostohnoj hasti Srednej Aziq
ot X do X;?? veka. SPb., 1857.
- Veber G. Oherk nauhnix pongtij po nekotorym voprosam vse-
oblej istorii#Vseob]aq istoriq. 2-e izd. M., 1896.
- Veber G. Vseob]aq istoriq. 3-e izd. v 15 t. T. 2. M., 1894.
- Vernadskij V. I. Ximiheskoe stroenie biosfery Zemli i ee ok-
ru'eniq. M., 1965.
- Gaj Svetonij Trankvill. "izn; dvenatcati cezarej. M., 1964.
- Gegel; F. Filosofiq istorii#Soh. v 14 t. T. 8., M., 1935.
- Gordon H. Drevnejwix Vostok v svete novejwix raskopok. M., 1956.
- Graf A., Kuhiqk P. Altajskie skazki. M., 1939.
- Gribanov L. N. Izmenenie ['noj granicy areala sosny v Kazaxs-
tane#Vestn. sel;sxogistvennoj nauki (Alma-Ata). 1965. ! 6.
- Grumm-Gr'imajlo G. E. Kogda proizowlo i hem bylo vyzvano ras-
padenie mongolov na vostohnyx i zapadnyx#IGRO. 1933. T.
X ? . Vyp.
- Grumm-Gr'imajlo G. E. Ros; pustyn; i gibel; pastbilnyx ugodij
i kul;turnyx zemel; v Central;noj Azii za istoriheskij
period#Izv. GO. 1933. T. X?. Vyp. 5.
- Grumm-Gri'imajlo G. E. Mo'na li shitat; kitajcev avtoxtunami
bassejnov srednego i ni'nego teheniq "eltoj reki##Izv.
VGO. 1933. T. 65. Vyp. 1.
- Grumm-Gri'imajlo G. E. Zapadnaq Mongoliq i Urqnxaiskij kraj.
V 3 t. T. 2., 1926.
- Gugovskij M. A. Ital;qnskie vojny i Vysokoe Vozro'denie X ? v.
(do 1559)##Oherki istorii Italii#Otv. red. M. A. Gukovs-
kij. M., 1959.
- Gumilev L. N. Altajskaq vetv; t[rok-tug[##Sovetskaq arxeolo-
giq. 1959. ! 1.
- Gumilev L. N. Drevnie t[rki. M., 1967.

Gumilev L. N. Gumanitarnye i estestvennonauhnye aspekty istori-heskoj geografii##~konomiheskaq i social;naq geogra-fiğ problemy i perspektivy.

Gumilev L. N. Xunnu. M., 1960.

Gumilev L. N. Istoki ritma kohevoj kul;tury Sredinnoj Azii (opyt istoriko-geografi-heskogo sinteza)#Narody Azii i Afriki. 1966. ! 4.

Gumilev L. N. Kitajskaq xronografi-heskaq terminologiq v tru-dax N. Q. Bihurina na fone Vsemirnqj istorii.

Gumilev L. N. Mesto istori-heskoj geografi v vostokovednyx iss-ledovaniq##Narody Azii i Afriki. 1970. ! 1.

Gumilev L. N. Mo'et li proizvedenie izqlnoj slovesnosti byt; istori-heskim istohnikom*#Russkaq literatura. 1972. ! 1.

Gumilev L. N. Nekotorye voprosy istorii xunnov##Vestnik drev-nej istorii. 1960. ! 4.

Gumilev L. N. Rol; klimati-heskix kolebanij v istorii narodov stepnoj zony Evrazii#Istoriq SSSR. 1967. ! 1.

Gumilev L. N. Skazanie o xazarskoj dani# Russkaq literatura. 1964. ! 3.

Gumilev L. N. Terrakotovye figurki obez;qn iz Xotana (opyt; in-terpretacii)#Soobleniq ~rmita'a. 1959. T. X ğ.

Gumilev L. N. Troecartvie v Kitae#Doklady VGO. Vyp. 5. L., 1968.

Gumilev L. N. Velihie i padenie drevnego Tibeta#Strany i na-rody Vostoka. M., 1969.

Gumilev L. N. Xazariq i Kasprij#Vestn. Lening. un-ta.1964. ! 6.

Gumilev L. N. Xazariq i Terek#Vestn. Lening. un-ta. ! 24.

Gumilev L. N. Izmeneniq klimata i migracii kohevnikov#Priro-da. 1972. ! 4.

Gumlev L. N. Poiski vymyvlennogo cartvv. M.,1970.

Debec G. F. O nekotoryx napravleniqx izmenenij v stoenii helo-veka sovremennogo vida. Sovetskaq 'tnografiq. 1961. ! 2.

Dorst ". Do toga, kak umret priroda. M., 1968.

Duglas U. O. Trexsotletnqğ vojna. Xronika 'kologi-heskogo bedst-viq. M., 1975.

- Efremov { . K. Landshaftnaq sreda nawei planety##Priroda. 1966. ! 8.
- Ermolaev M. M. O granicax i strukture geografiheskogo prost-ranstva##Izv. VGO. 1969. ! 5.
- Efremov { . K. Va'noe zveno v cepi svqzej heloveka s prirodoy. Priroda. 1971. ! 2.
- "irmunskij V. M. Skazanie ob Alpamy we i bogatyrskaq skazka. M., 1960.
- Zajhikov V. T. Prirodnye bogatstva Kitag#Izv. AN SSSR. Ser. ge-ograziheskaq. 1954. ! 6.
- Zavedskij K. M. Razvitie 'vol[iionnoj teorii posle Darvina. L., 1973.
- Inostrancev K. A. Xunnu i gunny#Trudy turkologiheskogo semi-nariq. T. 2. L., 1926.
- Iordan. Proisxo'denie i deqniq getov#Per. E. H. Skr'inskoj. M., 1961.
- Isahenko A. G. Determinizm i indeterminizm v zarube'noj geog-rafii#Vestn. Lengngr. un-ta. 1971. ! 24.
- Istoriq diplomatii v 5 t.#Pod red. V. A. Zorina, A. A. Gromyko. T. 2. M., 1959.
- Istoriq Indii v Srednie veka#Pod red. L. B. Alaeva. M., 1968.
- Istoriq Italii v 3 t. T. 2.#Pod red. V. D. Skazkina. 1970.
- Istoriq stran zarube'noj Azii. Srednie veka#Pod red. A. M. Gol-dobina. M., 1970.
- Its R. F. Vvedenie v 'tnografi[. L., 1974.
- Ivanov K. P. Mexanizm 'tnogeneza-instrument issledovatelq 'tnokul;tury#Problemy izuheniq i ohrany pamqtnikov kul;tury Kazaxstana#Otv. red. R. Sulejmanov. M., 1983.
- Kalesnik S. V. Nekotorye itogi novoj disussii o 'tedinoj& geog-rafii#Izvestiq VGO. 1965. ! 3.
- Kalesnik S. V. Neskol'ko slov o geografiheskoj srede#Izvestiq VGO. 1966. ! 3.
- Kalesnik S. V. Ob'ie geografiheskie zakonomernosti Zemli. M., 1970.

- Kalesnik S. V. Osnovy ob'ego zemlevedeniq. M., 1955.
- Kalesnik S. V. Problemy geografiheskoj srey#Vestn. Leningr. un-ta. 1968. ! 12> 4
- Kin'alov P., Belov A. Padenie Tenohitlana. L., 1956.
- Kniga Marko Polo#Otv. red. I. P. Maridovich. M-L., 1956.
- Kolebaniq urovniq Kaspijskogo morq#Trudy in-ta okeanologii. 1956. T. X .
- Kon I. S. Dialektika razvitiq nacij% Leninskaq teoriq nacij i sovremenyj kapitalizm.#Novyj mir. 1970. ! 3.
- Kon I. S. Filosofskij idealizm i krizis bur'uznoj mysli. M., 1959.
- Konrad N. I. Zapad i Vostok. M., 1966.
- Konrad N. I. O rabovladel;heskoj formacii.
- Kozlov V. I. Hto 'e takoe 'tnos*#Priroda. 1971.
- Kozlov V. I. Dinamika hislennosti narodov. M., 1969.
- Kozlov V. I. O ponqtii 'tniheskoj oblnosti#Sovetskaq 'tnografiq. 1967. ! 2.
- Kozlov V. I., Pokwiuevskij V. V. ~tnografiq i geografiq#Sovetskaq 'tnografiq. 1973. ! 1.
- Lem S. Model; kul;tury##Voprosy filosofii. 1969. ! 8.
- Lobavev M. E. Signal;naq nasledstvennost;#Issledovaniq po genetike#Pod red. M. E. Lobaveva. L., 1961.
- Lozinskij S. G. Rokovaq kniga sredneveko;q##Monax Q. Wsrenger i G. Instistoris. Molot ved;m#Per. s. lat. N. Cvetkova. M., 1932.
- Lokvud D. Q. Oborigen. M., 1971.
- Malinovskij A. A. Ob'ie voproy stroeniq sistemy i ix znahenie dlq biologii#Problemy metodologii sistemnogo issledovaniq. Pod red. I. V. Blauberga i dr. M., 1970.
- Malinovskij A. A. Put; tvorheskoj biologii. M., 1969.
- Merpert N. Q., Pawuto V. I., Herepnin L. V. Hingis-xan i ego nasledie#Istoriq SSSR. 1962. ! 5.
- Mohanov { . A. K voprosu o nahal;nyx 'poxax zaseleniq Novogo Sveta##Doklady po 'tnografii VGO. Vyp. 4. L., 1966. Morgan L. G. Doma i domawngq 'izn; amerikanskix tuzemcev. L., 1934.

- Munkuev N. C. Zametki o drevnix mongolax##Mongolo-tatary v Azii i Evrope#Pod red. S. L. Tixvinskogo. M., 1970.
- Murzaev ~. M. Putewestviq bez prikl[henij i fantastiki. M., 1962.
- Murzaev s. M. Priroda Sin;czqna i formirovanie pustyn; Cent-ral;noj Azii. M., 1968.
- M[ller A. Istoriq islama v 4 T. T. 4. SPb., 1986.
- Nesteruk F. Q. Vodnoe xozqjstvo Kitag#Iz istorii nauki i texni-ki Kitag. M., 1955.
- Nikonov V. A. ~tnonimiq#~tnonomy#Otv. red. V. A. Nikonov. M., 1970.
- Nosonov A. N. #Russkaq zemlq& i obrazovanie territorii drevne-russkogo gosudartstva. M., 1951.
- Okladnikov A. I. Neolit i bronzovyy vek Pribaikal;q. žžž. (Glazkovskoe vremq). M-L. 1955.
- Okladnikov A. P. Istoriq Qkutskoj ASSR. 3 t. T. ž. M-L., 1955.
- Orlov M. A. Istoriq snowenij heloveka s diavolom. SPb., 1904.
- Osmanov M. N. Firdousi "izn; i tvorhestvo. M., 1969.
- Osokin N. Pervaq inkviziciq i zavoevanie Langedoka francuzami. Kazan;, 1872.
- Parks G. Istoriq Meksiki. M., 1949.Plexanov G. V. Nehto ob isto-rii#Sch. v 24 to. T. 8. M-L., 1923.
- Polova A. D. Period ispanskogo vladyhestva (vtoraq polovina X ž v.-X žžž v.)
- Priroda i ob]estvo. Sb. statej#pod red. I. P. Geracimova i dr. M., 1968, 1969.
- Rajces V. I. Process "anny d Ark. M-L., 1954.
- Rawevskij N. Organizmiheskie mno'estva. Oherk ob]ej teorii biologiheskix i social;nyx organizmom#Issledovaniq po ob]ei teorii sistem. M., 1969.
- Roginskij Q.Q., Levin M. G. Osnovy antropologii. M., 1955.
- Rudenko S. I. Drevnqg kul;tura Beringova morq i 'skimoskaq problema. M-L., 1946.
- Rudenko S. I., Gumilev L. N. Arxeologiheskie issledovaniq P. K. Kozlova v aspekte istoriheskoj geografii#Izv. VGO 1966. Vyp. 3.

- Rybakov B. A. O preodolenii samoobmana#Voprosy istoriii. 1970. ! 3.
- Rybakov B. A. †Slovo o polku Igoreve& i ego sovremenniki. M., 1971.
- Ryhkov { . G. Antropologiq i genetika izolirovannyx poplqciy (Drevnie izolqty Pamira). M., 1969.
- Salovskij V. N., {din ~. G. Zadahi, metody i prilo'eniç oblej teorii sistem.
- Sauwkin { . G. Po povodu odnoj polemiki##Vestn. Mosk. un-ta. 1965. ! 6.
- Savickij P. N. Geografiheskie osobennosti Rossii (1). Proga, 1927.
- Sejbutis A. A. Paleografiq toponomika i 'tnogenez#Izv. AN SSSR Ser. geografiheskaç. 1974. ! 6.
- Semenov { . I. Kategoriq †social;nyj organizm& i ee znahenie dlq istoriheskoj nauki#Voprosy istorii. 1966.! 8.
- Semevskij B. N. Metodologiheskie osnovy geografii#Vestn. Le-ningr. un-ta. 1968. ! 24.
- Simonov P. V. Vyswaç nervnaç deçtel;nost; heloveka. M., 1975.
- Sinx N. K., Banerd'i A. H. Istoriq Indii. M., 1954.
- Smirnov V. D. Kuhibej Gom[rd'inskiy i drugie osmanskie pisa-teli X çç veka o prihinax upadko Turcii. SPb., 1873.
- Sokolov N. P. Veneciç me'du gvel;fami i gibellinami#Voprosy istorii. 1975. ! 9.
- Spiridonov M. N. Na perednem krae kosmiheskoj nauki#Priroda. 1966. ! 8. Sehenov I. M., Pavlov I. P., Vvedenskij N. E. Fizi-ologiq nervnoj sisteny#Pod red. akad. K. M. Bykova. M., 1952.
- Steblin-Kamenskij M. I. Kul;tura Islandii. L., 1967.
- Sviridov M. N. Na perediem krae kosmiheskoj nauki#Priroda. 1966. ! 8.
- Timofeev-Recovskij N. V. Mikro'vol[ciq. ~lementernye qvle-niq. Material i faktory mikro'vol[cionnogo proces-sa#Botaniheskij 'umal. 1958. T. 43. ! 3.

- Tokarev S. A. Problema tipov 'tنيهskix ob]nostej#Voprosy fi-
losofii. 1965. ! 2.
- Tomskij A. Korol; islandskij#Priroda i l[di. 1912. ! 43.
- Trusov { . P. Ponqtie o noosphere#Priroda i ob]estvo#Otv. red.
M., 1968.
- T[menev A. Evrej v drevnosti i v Srednie veka. Pr., 1922.
- Ulagavev N. Altaj-Buhaj. M., 1939.
- Urlanis B. C. Rost naseleniq v Evrope. M., 1941.
- Fesunenko I. S hetkami i shethikom Gejgera#Vokrug sveta. 1972.
! 3.
- Firdousi Wax-name v 2 t. Pod red. D. E. Bertel;sa. M., 1963.
- Hatterd'i S., Datta D. Vvedenie v indijsku[filosofi[. M., 1955.
- Heboksarov N. N. Problemy tipologii 'tنيهskix ob]nosti v tru-
dax sovetskix uheny# Sovetskaq 'tnografiq.1967. ! 4.
- Hetverikov S. S. O nekotoryx momentax 'vol[cionnogo processa
s tohki zreniq sovremennoj genetiki. M.,1926.
- Wennikov A. A. "ilye doma nogajcev Severnogo Priherno-
morq#^Slavqno-russkaq 'tnografiq#Otv. red. I. N. Ukanov.
L., 1973.
- Wibutani T. Social;naq psixologiq. M., 1969.
- Wirokogorov S. M. ~tnos% Issledovanie osnovyx principov iz-
meneniq 'tنيهskix i 'tnografiheskix qvlenij#Izv. vos-
tohnogo f-ta Dal;nevostohnogo un-ta (Wanxaj). 1923. X ççç.
T. ç. Predislovie.
- Whitnikov A. V. Izmenhivost; ob]ej uvla'nennosti materikov
severnogo poluwariq#Zapiski GO. T. X ç. M-L., 1967.
- Whitnikov A. V. Ritm Kaspiq#Doklady AN SSSR. 1954. T. 94. ! 4.
- Qcunskij V. K. Istoriheskaq geografiq. M., 1955.

B. Batı Dillerinde

- A. A. Malinovsky. *General Problems of the Structure of a System, and Their
Significance for Biology*. Nauka, Moscow, 1970.

- A. Müller. *Der Islam im Morgen und Ebdland*, Vol. 2. Historischer Verlag Baumgärte, Berlin, 1887.
- Anatole France. *Penguin Island*. Translated by A. W. Evans. The Sun Dial Press, Inc., New York, 1908.
- Arrian. *Anabasis of Alexander in two volumes*, Vol. I. Harward University Press, Cambridge, Massachusetts; William Heinemann Ltd., London, 1946.
- Augustin Thierry. *Essai sur l'histoire de la formation et des progrès du Tiers État*. Meline, Cans et Cie, Brussels, 1853.
- Augustin Thierry. *Lettres sur l'histoire de France*. Letter No. 2. Jouvet et Cie, Paris, 1881.
- Charles Diehl. *Les grands problèmes de l'histoire Byzantine*. Librairie Armand Colin, Paris, 1947.
- E. Le Roy Ladurie. *Histoire du climat depuis l'an mil*. Flammarion, Paris, 1967.
- François Bernier. *Travels in the Mogul Empire (1656-1668)*. S. Chand and Co., Delhi, 1968.
- Frederick Engels. *Dialectics of Nature*. Translated by Clements Dutt, with a preface and notes by J. B. S. Haldane, Lavrence and Wishart, London, 1940.
- Frederick Engels. *The Origin of the Family, Private Property and the State*. Lawrence and Wishart, London, 1941.
- G. F. Debets. *On Certain Directions of Changes in the Constitution of the Modern Type of Man*. Sovetskaya etnografiya, 1961, 2: 9-23.
- G. V. Plekhanov. *Some Remarks on History*. Selected Philosophical Works, Vol. II. Progress Publishers, Moscow, 1976.
- G. W. F. Hegel. *The Philosophy of History*. Translated by J. Sibree. Dover Publications, New York, 1956.
- Giovanni Gentile. *The Trancending of Time in History*. R. Klibansky and H. J. Paton (eds.). Philosophy and History. Essays presented to Ernst Cassirer. Clarendon Press, Oxford, 1936.
- Grousset R. *Bilan d l'histoire*. Paris, 1946.
- Haloun G. *Zur Üetsi Frage/Ztschr*. Dtshr. Morgenland. Ges (Leipzig), 1937.
- H. Selye. *From Dream to Discovery. On Being a Sicientist*. McGrow-Hill Book Company, New York, London, Toronto, 1964.

- I. Lavretski. *Simon Bolivar*. Editorial Progress, Moscow, 1982.
- J. B. S. Haldane. *The Causes of Evolution*. Longmans, Green and Co., London, New York, Toronto, 1932.
- Jawaharlal Nehru. *The Discovery of India*. Asia Publishing House, Bombay, Calcutta, New Delhi, 1964.
- Jean Dorst. *Avant que Nature meure*. Pour une écologie politique. Delachaux et Niestlé, Neuchâtel, 1978.
- Jean Dorst. *Before Nature Dies*. Translated by Constance D. Sherman. Houghton Mifflin Company, Boston, 1970.
- John Stewart Collis. *The Triumph of the Tree*. Jonathan Cape, London, 1950.
- Karl Jaspers. *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte*. Artemis-Verlag, Zürich, 1949.
- Karl Marx and Frederick Engels, *The German Ideology*. Progress Publishers, Moscow, 1976.
- Karl Marx and Frederick Engels. *Articles on Britain*. Progress Publishers, Moscow, 1978.
- Karl Marx. *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*. Karl Marx and Frederick Engels. Collected Works, Vol. 3. Progress Publishers, Moscow, 1975.
- L. N. Gumilev. *The Heterochrony of the Moistening of Eurasia in Antiquity* (Topography and Ethnos, IV). *Vestnik Leningradskogo universiteta*, 1966, 6: 64-71.
- Ludwig von Bertalanffy. General System Theory. A Critical Review. *General Systems*, 1962, 7: 1-20.
- M. N. Sviridonov. *On the Leading Edge of Space Science*. *Priroda*, 1966, 8: 112.
- Martial R. *Vie et constance des Races*. Paris, 1939.
- Mikhail Mermontov. *The Lay of Tsar Ivan Vassilyevich, His Young Oprichnik and the Stouthearted Merchant Kalashnikov*. Progress Publishers, Moscow, 1976.
- N. Rashevsky. *Finite Sets. Essays in the General Theory of Biological and Social Organisms*. Issledovaniya po obshchei teorii sistem. Nauka, Moscow.
- N. Ya. Merpert, V. I. Pashuto, L. V. Cherepnin. *Genghis-khan and His Heritage*. *Istoriya SSSR.*, 1962, 5: 56.

- Patrick Gardiner. *The Nature of Historical Explanation*. Oxford University Press, London, 1955.
- Surech Vaidya. *Islands of the Marigold Sun*. Robert Hale Ltd., London, 1960.
- Tamotsu Shibutani. *Society and Personality*. Prentice-Hall, Inc., New York, 1961.
- The Book of Sir Marco Polo*. Translated and edited, with notes by Sir Henry Yule. 2 vols. 3rd ed. London, 1903.
- The Collected Works of Henrik Ibsen*. Vol. IV. *Peer Gynt*. A Dramatic Poem translated by William and Charles Archer. William Heinemann Ltd., London, 1917.
- Toynbee A.J. *A study of history*. Abridgement of Volumes/By D. C. Somervell. London; New York; Toronto, 1946, 1-IV.
- V. I. Andrianov, N.N. Cheboksarov. *Economic-Cultural Types and the Problems of Mapping Them*. Sovetskaya etnografiya, 1972, 5: 12.
- V. I. Kozlov, V. V. Pokshishevsky. *Ethnography and Geography*. Sovetskaya etnografiya, 1973, 1: 3-13.
- W. O. Douglas. *The Three Hundred Year War*. A Chronicle of Ecological Disaster. Random House, New York, 1972.
- W. Ross Ashby. *An Introduction to Cybernetics*. Chapman and Hall Ltd., London, 1956.
- Werner Sombart. *Der Bourgeois. Zur Geistesgeschichte des modernen Wirtschaftsmenschen*. Verlag von Duncker und Humblot, Munich, Leipzig, 1913.
- Wilhelm Dilthey's Gessamelte Schriften. Vol. 7. Verlag von B. G. Teubner, Leipzig, Berlin, 1927.
- Yu. K. Efremov. *An Important Element in the Chain of Man's Links with Nature*. Priroda, 1971, 2: 79.
- Yu. P. Altukhov, Yu. G. Rychkov. *The Genetic Monomorphism of Species and Its Possible Biological Significance*. Zhurnal obshchei biologii, 1972, 3: 282.
- Yu. V. Bromley. *Ethnos and Endogamy*. Sovetskaya etnografiya, 1969, 6: 84-91.
- Yu. V. Bromley. *Experience of Typologizing Ethnic Communities*. Sovetskaya etnografiya, 1972, 5: 3-4.